

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI**

İŞLETME DİSİPLİNİ PERSPEKTİFİNDEN KAMU YÖNETİMİ

Doktora Tezi

İmren Pınar DÜLGAR

Ankara, 2021

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI**

İŞLETME DİSİPLİNİ PERSPEKTİFİNDEN KAMU YÖNETİMİ

Doktora Tezi

İmren Pınar DÜLGAR

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ozan ZENGİN

Ankara, 2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

İmren Pınar DÜLGAR

İŞLETME DİSİPLİNİ PERSPEKTİFİNDEN KAMU YÖNETİMİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ozan ZENGİN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. Birgül AYMAN GÜLER**
- 2- Prof. Dr. Koray KARASU**
- 3- Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN**
- 4- Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK**
- 5- Doç. Dr. Ozan ZENGİN**

Tez Savunması Tarihi: 14.06.2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Ozan ZENGİN danışmanlığında hazırladığım “İşletme Disiplini Perspektifinden Kamu Yönetimi (Ankara.2021) ” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:
Adı-Soyadı ve İmza
İmren Pınar DÜLGAR

TEŞEKKÜR

Ortak emeğin ürünü olan bu tez çalışması için benimle zamanını, tecrübesini ve düşüncesini paylaşan kişilere, söz ettiklerimin kıymetini karşılayamayacak olsa da, teşekkürlerimi sunmak isterim. Öncelikle çalışma boyunca geniş bilgi birikimini cömertçe sunduğu, yoğun çalışma düzenine rağmen sorularımı hiçbir zaman yanıtsız bırakmadığı ve hayata dair umut artıran yüksek insani özellikleriyle mütevazı tavrını gösterdiği için değerli danışman hocam Doç. Dr. Ozan ZENGİN'e teşekkür ederim.

Çalışmanın özgün niteliğini kazanmasında tez izleme komitelerinin savunma sınavı zorluğunda geçmesinin rolü büyüktür. Bu anlamda önemli katkıları için Prof. Dr. Koray KARASU ve zorlu koşullar içinde kolaylaştırıcı ve destekleyici tutumu için Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN hocalarıma, özverisi ve nezaketli eleştirileriyle çalışmaya katkıda bulunan Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK hocama teşekkürlerimi sunarım.

Kendisine olan teşekkürümü birkaç satırla ifade edebilmemin olanaklı olmadığı, akademik hayata dönüşü için, eğitim süresinde buna yetişen tüm arkadaşlarımla birlikte, minnet duyduğum hocam Prof. Dr. Birgül AYMAN GÜLER... Çalışmadaki katkılarının yanı sıra akademik işlerin yürütülmesinde bize bambaşka bir pencere açtığı, görev süremiz boyunca karşılaştığımız köklü sorunlar arasında bu pencerenin varlığını göstererek çalışma hevesimizi onardığı için ona sonsuz teşekkür ederim. Mesleğimi daha iyi yapabilme isteğimi sürdürmek için ondan gördüklerimi kendime hatırlatacağım.

Doktora eğitim sürecimin başında, önemli yol ayrımlarından birinde, hem akademik çalışmayla hem de çalışma arkadaşlarıyla aramızdaki bağı ören ve sağlamlaştıran, yüklediği sorumluluklarla bizi yetiştirme çabasında bulunan hocam Prof. Dr. Barış ÖVGÜN'e ve bu süreçte katkı ve desteği olan hocamlarından Prof. Dr. Can Umut ÇİNER'e teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmanın gelişiminde önemli katkılardan oluşan görüşmeler için bana değerli zamanlarını ayırarak sorularımı yanıtlayan işletme alanında çalışan Prof. Dr. Behlül ÜSDİKEN, Prof. Dr. A. Selami SARGUT, Prof. Dr. Şükrü ÖZEN, Prof. Dr. H. Nejat BASIM, Prof. Dr. Kerim ÖZCAN, Prof. Dr. Erkan ERDEMİR, Prof. Dr. Recai COŞKUN, Doç. Dr. Janset ÖZEN AYTEMUR, Doç. Dr. R. Arzu KALEMCİ, Doç. Dr. Umut KOÇ hocalarıma, kongre bildiri kitaplarından bir kısmına ulaşmamı sağlayan akademisyenler Doç. Dr. Musa ŞANAL'a, Dr. Ozan DUYGULU'ya ve Dr. Olcay BEKTAŞ'a teşekkür ederim.

Kendileriyle eğitim sürecimin çakıştığı ve görevlendirmeye çalışmanın dertlerini beraber yaşadığım tüm arkadaşlarıma teşekkürler... Bizi daha yakın kılan bu dertlerimizi mizaha dökerek geçirebildiğimiz zamanlar motivasyon kaynaklarımdan. Karakterlerinin farklı yönlerinden ilham aldığım ve bu çalışmaya başka başka katkıları olan arkadaşlarım İlkay TOSUN'a ve Meryem ÇAKIR KANTARCIOĞLU'na çalışmanın sonlarına doğru, kendileriyle olan diyalogumu tezle ilgili sesli düşünmeye dönüştürmeme izin verdikleri ve artan sorularımın onlara hissettirmiş olabileceği bezginliği bana hiç yansıtmadıkları için teşekkür ederim. İşletmeye kamucu sorularıyla yaklaşırken bilgisine başvurduğum yardımsever arkadaşım Esra GENÇ'e, savunma sonrası sevincimi ilk paylaşabildiğim arkadaşlarım Şule Nur ÖZKAN ERDOĞAN'a ve Şeyma EŞKİ ÇAYLAK'a beni dinlemeyip gelerek bu anda yanımda oldukları için teşekkür ederim.

İki yol arkadaşıma, kendi bakış açımın dışına çıkabilmemde katkı veren ablam onkolog doktor Özgecan'a ve mühendis kafası netliğiyle isabetli öngörülerini dile getiren kardeşim Çağrıhan'a çok teşekkür ederim. Hayatta elde edilebileceklerin, kendilerinin sevincinde pay edinmekten üstün olmayacağını düşündüğüm anneme ve babama tüm emekleri için sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bugünün bazı zorluklarının, mesleki yaşamımın ileriki safhalarında bu yolculukta atılmış küçük adımlar olarak kalmasını ve eksikliklerin daha iyi çalışmalar yapmakla tamamlanmaya yaklaşmasını dilerim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v
TABLOLAR.....	vi
ŞEKİLLER.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OLGUSAL VE DÜŞÜNSEL TEMELDE İŞLETME DİSİPLİNİNİN GELİŞİMİ VE KAMU YÖNETİMİ İLİŞKİSİ

1. İŞLETMENİN TARİHSELLİĞİ	12
1.1. Sahiplik (<i>Ownership</i>) / Denetim (<i>Control</i>) Ayırımına Giden Süreç	12
1.1.1. Kapitalizm Öncesi (Orta Çağ) Avrupa Ekonomisi.....	14
1.1.2. Ticaret Kapitalizminden Sanayi Kapitalizmine Geçiş.....	20
1.1.3. Sanayi Devrimi	27
1.1.4. Anonim Şirketler ve Profesyonel Yöneticiliğin Ortaya Çıkışı.....	33
1.2. Üretim Yönteminin Dönüşümü ve İnceleme Nesnesi Olarak Fabrika.....	39
2. DİSİPLİNİN KÖKEN BİLGİSİ, KURULUŞU VE GELİŞİMİ.....	42
2.1. Disipliner Köken: Ekonomi, Muhasebe ve Ticaret, Kameralizm, İktisat.....	43
2.2. Model Ülkelerde Disiplinin Kurumsal Yapılanması ve İçeriği	54
2.2.1. Kuruluş ve Yapı.....	55
2.2.2. Disiplinin Amerikanlaşması	68
2.2.3. Bilgi Kaynağında Çeşitlenme ve “Yeniden Amerikanlaşma”	76
3. DİSİPLİNDE DEVLET VE KAMU YÖNETİMİ.....	79
3.1. İşletme Tarihinde Devlet.....	81
3.2. Disiplinin Yaklaşımlarında Evrensel Geçerlilik ve Kamuda Uygulanabilirlik	91
3.2.1. Fabrika İçinden Geliştirilen Yönetim Perspektifi.....	94
3.2.2. Genel Yönetim Perspektifi	102
3.2.3. Örgüt Perspektifi	108
3.2.4. Güncel Kuram/Yaklaşım ve Yöntemler Perspektifi.....	123
DEĞERLENDİRME	129

İKİNCİ BÖLÜM

DİSİPLİNİN TÜRKİYE’DEKİ GELİŞİMİNİN KAMU YÖNETİMİ BAKIMINDAN ANALİZİ

1. DİSİPLİNİN KÖKENİ: ÖZEL SEKTÖR OLUŞTURMA	137
1.1. Geleneksel Sosyoekonomik Yapının Dönüşüm Süreci.....	137
1.2. Modern İşletmeciliğin Kurulmasına Yönelik Çabalar: Fabrika-i Hûmayun ve Şirket-i Hayriye	142
1.3. Usûl-i Ticaret ve Muhasebe Bilgisinin Kurumsallaşması.....	147
1.4. Disiplininin Kökenine İlişkin Bilginin İçeriği	157
2. AKADEMİK BİR DİSİPLİN OLMA SÜRECİ: DEVLETİN YÖNETİMİNDE İŞLETME	159
2.1. Sanayileşmenin “Milli” ve “Devletçi” Karakter Kazanması	159
2.2. Disiplinin Kuruluş Aşaması: İşletme İktisadı	167
2.3. Disiplinin İçeriği: Milli Kalkınma, İktisadilik ve Rasyonalizasyon	169
3. İŞLETME YÖNETİMİNE GEÇİŞ: DEVLET VE İŞLETMEYİ EŞ DÜZEYLİ KILMA	180
3.1. Sanayileşmenin Özel Şirketler Eliyle Yürütülmesi.....	180
3.2. Disiplinde Amerikanlaşmanın Kurumsallaşması: İşletme Yönetimi	183
3.3. İşletme ve Kamu Yönetimi Disiplinlerinde Ortak Analiz Birimi Olarak Örgüt	190
4. GÜNCEL ÇALIŞMALARDA KAMUDA UYGULANABİLİRLİK VE ÇEVRESEL UNSUR OLARAK DEVLET	196
4.1. İşletmecilikte Uluslararasılaşma.....	197
4.2. Kurumsal Yapıda Tektipleşme ve Bilgi Kaynağında Çeşitlenme.....	198
4.3. Akademik Yayın ve Faaliyetlerde Devlet/Kamu Yönetimi	202
4.4. Disiplinin İnceleme Nesnesi ve Devlet/Kamu Yönetimi Çalışmaları Bağlamının Tartışılması	222
DEĞERLENDİRME	231
SONUÇ	236
KAYNAKÇA.....	243
EK: Görüşme Soruları	276
ÖZET	277
ABSTRACT	278

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AID: Uluslararası Kalkınma Ajansı (Agency for International Development)

BM: Birleşmiş Milletler

BWL: İşletme İktisadı (Betriebswirtschaftslehre)

DP: Demokrat Parti

ECA: İktisadi İş Birliği Yönetimi (Economic Cooperation Administration)

HEC: Fransız Ticaret Okulları (Hautes Études Commerciales)

İ.Ü.: İstanbul Üniversitesi

İDT: İktisadi Devlet Teşekkülü

İİBF: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İKY: İnsan Kaynakları Yönetimi

İTİA: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü

MBA: İşletme Yönetimi Yüksek Lisansı (Master of Business Administration)

MSU: Michigan Eyalet Üniversitesi (Michigan State University)

ODTÜ: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

OEEC: Avrupa İktisadi İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (Organization for European Economic Cooperation)

PWL: Özel İktisat Bilimi (Privatwirtschaftslehre)

SBF: Siyasal Bilgiler Fakültesi

TKY: Toplam Kalite Yönetimi

YÖK: Yükseköğretim Kurulu

YTÜ: Yıldız Teknik Üniversitesi

TABLOLAR

Tablo 1. Alman ve Amerikan Yönetim Anlayışlarının Tipolojileri	65
Tablo 2. Disiplinin Kurumsal Yapılanması ve İçeriği Karşılaştırması.....	79
Tablo 3. Örgüt Çalışmalarında Amerika ve Avrupa Yaklaşımlarının Karşılaştırılması.....	93
Tablo 4. Sanayileşme Süreçlerinin Dönemlendirilmesi.....	136
Tablo 5. Hamidiye Ticaret Mektebi Derslerinin İşletme Disipliniyle İlgisi Açısından Sınıflandırılması	151
Tablo 6. 1970'li Yıllarda Üniversite ve Akademilerde Derslerin Dağılımı	189
Tablo 7. Kongre Bildirilerinde Devlet/Kamu Yönetimi ve İlgili Kavramları İçerenlerin Sayısı ve En Çok Çalışılan Konular	203
Tablo 8. Kongrelerde Devlet/Kamu Yönetimi ve İlgili Kavramları İçeren Bildiri Başlıkları.....	204
Tablo 9. Özetlerinde Devlet ve Kamu Kavramları Yer Alan Makalelerin Konularına Göre Sınıflandırılması	209
Tablo 10. Dizininde “Devlet” veya “Kamu Yönetimi” Kavramları Yer Alan Tezlerin Sayısı.....	212
Tablo 11. Dizininde “Devlet” veya “Kamu Yönetimi” Bulunan Tezlerin Konularına Göre Sınıflandırılması.....	213
Tablo 12. 5'er Yıllık Periyotlarda Tezlerde Sık Çalışılan Konu ve Örgütler	216
Tablo 13. İşletme Bölümlerinin Kurumsal Yapılanması	216
Tablo 14. İşletme Bölümlerinin Yönetim Perspektifini Ele Alan Dersler.....	217
Tablo 15. İşletme Bölümlerinde Verilen Kamu Yönetimi Dersleri.....	219
Tablo 16. Ders Kitaplarında Yönetim Tanımı ve Devlet/Kamu Yönetimi Varlığı	220

ŞEKİLLER

Şekil 1. Devlet/Kamu Yönetimi ve İlgili Kavramları İçeren Bildirilerin Konularına Göre Sınıflandırılması	207
Şekil 2. Dizininde “Devlet” veya “Kamu Yönetimi” Bulunan Tezlerin Toplama Oranı	211
Şekil 3. Dizininde “Devlet” veya “Kamu Yönetimi” Bulunan Tezlerin İnceleme Nesnesi	213

GİRİŞ

İşletme disiplini, yönetme ve örgüt(ler)me bilgisini üreten çalışma alanlarından biridir. Disiplin, sistematik düşünceler bütünü olarak sanayi toplumunun piyasa için üretim yapan birimlerinde geliştirilmeye başlanmıştır. Üzerinde inceleme yaptığı nesne, başka bir ifadeyle varlık sebebi bakımından kamu yönetimi disiplininin farklıdır. Ancak bu farklılık, işletme disiplininin gerek akademik gerek pratik yönden kamu yönetimine bilgi aktarmasına engel teşkil etmemektedir.

İşletme kaynaklı kuramlar/yaklaşımlar ve yöntemler, kamu yönetiminde de geçerli sayılmaktadır. Piyasa örgütlerinin incelenmesiyle geliştirilen bilginin, nesne farkı gözetmeyen belirli varsayımlarla ortaya konulması, iki alanda üstü örtülü bir geçerlilik kabulüne yol açmaktadır. Bu durum, piyasa örgütleri ve yönetimiyle ilgili olan işletme disiplini ile devlet ve kamunun yönetimiyle ilgili olan kamu yönetimi disiplininin ortak kuram/yaklaşım ve yöntem zeminini paylaşmasına neden olmaktadır. İki disiplinin inceleme nesneleri farklı olmasına rağmen işletme bilgisinin kamuda geçerli olduğundan neden ve nasıl söz edilebilir? Tez çalışması, bu temel soruyu yanıtlamak üzere kurgusunu başka alt sorularla biçimlendirmiştir. Kuramlar/yaklaşımlar nasıl bir tarihsel süreç sonucunda, hangi köklerden beslenerek ve hangi çeşitlenmelerle geliştirilmiştir? Çalışmada izlenen tarihsel somut pratik ve düşünsel gelişimle işletme bilgisinin kamu yönetimi kaynaklarından yararlanarak mı ya da kamu yönetiminin nesnesi inceleyerek mi oluştuğunu görmek, neden ve nasıl geçerlilik sorusunu yanıtlamayı sağlamaktadır. Bu sebeple çalışmanın amacı, işletme disiplininin gelişimini biçimlendiren tarihsel bağlamı çözümleyerek olgu ve disiplinde kamu yönetiminin yerini ortaya koymaktır. Başka bir ifadeyle işletme bilgisi üretilirken kamu yönetiminin ne kadar göz önünde bulundurulduğunu tarihsel ve güncel durum bakımından tespit etmektir.

Yönetmel olgunun kısmi ve geçici nitelikte bir parçası üzerine çalışan kamu yönetimi¹ gibi işletme disiplini de tarihsel niteliklidir. Disiplin, kapitalizmin olgunlaşma evresinde doğmuştur; olgunun piyasaya ilişkin parçası üzerine bilgi üretir ve yönetmel gerçekliğin bütününe inceleme kapsamına dâhil edemez. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında, ayrı inceleme nesneleri üzerine geliştirilen düşünceler bütünü olarak kurulan iki disiplinin varlığı, nesne farklılığından kaynaklanan iki ayrı yönetim bilim dalı olarak süregelmiştir. Bununla birlikte belirli bir tarih ve yerin özgün koşulları içerisinde gelişen disiplinlerde, Amerikan kimliğinin getirdiği yönetimin genel kavrayışı hâkim perspektif olmuştur.

İşletme disiplini, tarihsel gelişimi boyunca kuramlarını/yaklaşımlarını ve yöntemlerini kamu yönetimi nesnesini inceleyerek geliştirmiş değildir. Buna rağmen disiplinin kamuyu görüş alanına alması ve ürettiği bilgiyi kamuda geçerli kabul etmesi iki varsayıma dayanır. Bunlardan birincisi, analiz biriminin evrenselliğidir.² Bu iddia, yönetme/örgütlenme süreçlerinin ülke, örgüt, zaman bakımından ayırım gözetmeksizin her yerde geçerli olduğunu varsayarak disiplinin görüş alanını genişletmesi anlamını taşır. İkincisi ise işletme bilgisinin kamuda uygulanabilirliği varsayımdır. Söz edilen varsayımlar, birbirinden bağımsız değildir; kuramsal düzeyde yönetme ve örgütlenme süreçlerinin evrenselliği kabulü, uygulama düzeyinde üretilen bilginin kamuda yer alması önerilerine dayalı çalışmalar yapılmasına olanak vermektedir.

İşletmeden gelen bilgi, kamu yönetimi literatüründe özellikle 1980'li yıllar sonrasında dönüşüm tartışmalarının ağırlığını oluşturmuştur. Bu çalışma, bilgi

¹ Birgül Ayman Güler, "Sunuş", Kurthan Fişek, *Yönetim*, Kilit Yay., Ankara, 2012, s. 15-16.

² Evrensellik ve genellik, kavram anlamıyla birebir örtüşmese de literatürde sıklıkla yakın anlamli ve birlikte kullanılmaktadır. Murray, Amerika'da iki farklı kurumsal yapılanmaya rağmen yönetimin (*management*) -özel ya da kamu- her kurumda evrensel gerekliliklerle (*universal implications*) uygulanan genel bir süreç (*generic process*) olarak algılandığını ifade eder. Kamu ve özelin birçok ortak yönünün olduğu varsayımı, literatürün genel yönetim (*general management*) düşüncesi üzerine gelişmesini sağlamaktadır. Yazar, tüm örgütlerde birbiriyle ilgili olan unsurları ve yönetim süreçlerinin kamu ve özeldeki ortak yanlarını anlatmada da evrensel ya da genel yönetim süreci (*universal or generic management process*) ifadesini kullanır. Michael A. Murray, "Comparing Public and Private Management: An Exploratory Essay", *Public Administration Review*, V. 35, No. 4, Jul-Aug 1975, p. 364.

aktarımının kamu yönetiminde doğurduğu etkiyi değil, aktarıcı kaynağı ele almaktadır. Kaynağı incelemek, işletmeden bakıldığında kamu yönetiminin nasıl görüldüğünü ve bilgi aktarımının hangi bağlamda gerçekleştiğini ortaya koymayı sağlamaktadır. İşletmeden kamuya aktarımın sadece yönetim kuramları/yaklaşımları üzerinden gerçekleştirildiği öne sürülmemekle birlikte çalışmanın sorunsalını oturttuğu nesne-kuram ilişkisi(/zliğı)ni görmek için inceleme, bu çerçevede gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın kapsamı, işletmenin disipliner özelliği ve yönetim perspektifi odağında belirlenmiştir. İşletme disiplini, nesnesi, tarihi ve kuramsal gelişmeleriyle ortaya konulmaktadır. Disiplinin günümüzdeki uzmanlık alanlarını oluşturan muhasebe, finans, pazarlama, ticaret hukuku ve üretim yönetimi ve sayısal yöntemler çalışmanın sorularına yanıt aradığı kapsamda değildir. Bunun yanında işletmeden kamuya aktarım yapılan planlama, bütçeleme, denetleme gibi konuların da çalışmanın kapsamındaki kuram/yaklaşımlarda işletmenin yönetim işlevleri içerisinde değerlendirildiği bilinmektedir.

Ana çalışma güzergâhı olarak belirlenen işletme disiplinine, disiplinin kendi kaynaklarından yararlanarak *içeriden*, kamu yönetimci gözüyle ve bu disiplinde kamu yönetiminin yerini arayarak *dışarıdan* iki yönlü yaklaşılmıştır. Kamu yönetimi, belirli bir tanımlamadan yola çıkılarak değil; yalnızca işletme disiplinin yaklaşımları ve kullandığı kavramsal çerçeve içerisindeki yeriyle ele alınmıştır. Böylelikle işletme disiplininin perspektifini anlama, bu perspektiften kamu yönetimi ve devlet olgularının yerini görme olanağı elde edilmiştir. Kısaca neyi, nasıl ve niçin sorularının yanıtlarıyla açıklanacak olursa bu tez çalışmasında yapılan, işletme disiplinini, kamu yönetimci olarak incelemek; iki disiplinin inceleme nesnesi/kuram ilişkisini sorunsallaştırmak ve açıklığa kavuşturmadır.

Tezin ilk bölümünde işletme disiplinin ortaya çıkış ve gelişme süreci ele alınmaktadır. İşletmenin bilimsel bir çalışma alanı olarak ortaya çıkışı, uzak geçmiş

olmayan bir gelişmedir. Başlangıç noktası, Batı ülkelerinde, sanayi devrimi sonrasında örgütlerin dönüşümüyle sahiplik ve yönetim/denetim işinin ayrılması ve örgütleri yönetme ediminin profesyonel yöneticiler tarafından yerine getirilmeye başlamasıyla ilişkilidir. Büyük örgütlerin işleyişini yönetme ve bununla bağlantılı olarak yönetici yetiştirme, disiplinin gelişimini şekillendiren pratik gerekliliklerdendir.

Örgütlerin hem ölçek olarak büyümesini hem de yapı ve işlev olarak dönüşümünü getiren olgu sanayi devrimidir. Ancak bu, tek başına işletme disiplininin gelişimini sağlayan bir sebep değil; toplumsal ve ekonomik sistemin dönüşümü içerisinde aşamalı olarak süregelen bir sonuçtur. Burada vurgulanması gereken başka bir husus, disiplinin doğuşunun devrimin tarihte ilk kez yaşanmasıyla gerçekleşmiş olmadığıdır. Üretim biçiminin dönüşümü, üretim araçlarının denetimini sermaye sahibi/yönetici sınıfa vermişse de bu ikisi arasındaki işlevsel ayrım, büyük ölçekli şirketlerin oluşumuyla gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 19. yüzyılın ikinci yarısıyla başlayan sanayileşmenin ikinci evresi, Amerika’da bu bilginin oluşumu için gerekli koşulları hazırlamıştır.

Diğer taraftan sanayileşmeyle üretim yöntemindeki gelişmeler, disiplinin varoluş sebebi olan nesnesine ve pratik gerekliliklere dair sonuçlar doğurmuştur. Üretimin hız ve hacminin artması, örgütlerin ölçeğinin büyümesini sağladığı gibi örgütlenmenin bir çatı altında toplanmasını gerektirmiştir. Fabrika, yeni üretim örgütlenmesi olarak üretkenlik artışını sağlamanın aracı ve bu amaca yönelik yeni arayışların gerçekleştirildiği yer olmuştur. Üretkenlik, koordinasyon ve denetimin sağlanmasıyla artış gösterecekse, soru “nasıl en iyi yapılacağı?” üzerinedir. Bu soru, işletme disiplinindeki yönetim tartışmalarının başlangıcını oluşturmaktadır. Dolayısıyla disiplinin yönetim perspektifi, başlangıç aşamasında fabrika içi sorun çözmeye yönelik ve “denetim” kavramına oldukça yakın anlamlı bir işlevi karşılamaktadır.³

³ Taylor’un 1903 yılında yayımlanan *Shop Management* kitabının ismi, disiplinin kuruluştaki ilgisinin fabrika yönetimi üzerine olduğunu göstermektedir. Bu ifade, Türkçe literatüre dükkân yönetimi ve atölye yönetimi gibi çevirilerle geçmiş olmakla birlikte özellikle mühendislik alanında Taylor’un prensiplerini de kapsayacak şekilde “fabrika idareciliği” kavramı kullanılmıştır. Bkz. İ. İlhami Karayalçın, *Fabrika*

Fabrika yönetimi üzerinden yükselmekle birlikte disiplin, daha kuruluş aşamasında genel yönetim perspektifli yaklaşım geliştirme çabası içinde olmuştur. Fabrika içi gözlemlere dayalı olarak geliştirilen yaklaşımların kamuya taşınmasını sağlayacak çalışmalar yapılmıştır. 1930’lu yıllarda yaygınlık kazanan Klasik Örgüt Yaklaşımı’nın odağı, işletme ve devlet yönetiminde ekonomik amaçlar için en iyi örgüt yapısını oluşturmaktır. “En iyi”nin arandığı yöntemler, 1950’li ve 1960’lı yıllardan sonra geliştirilen ve örgütü tek başına ele alma amacı güden yaklaşımlarla sorgulanmaya başlamıştır. “Örgüt kuramı”nın yeni bir çalışma alanı olarak doğuşunun ilanı sayılan bu evrenin başlangıcı, Durumsallık/Koşul Bağımlılık Yaklaşımı’yla tarihlendirilmektedir. Disiplinin perspektifinden örgüt, artık işletmenin veya devletin alt bir birimi değil; her ikisi için de geçerli temel analiz birimidir.

Disiplinin inceleme nesnesinin tarihi ortaya konulurken görüş alanının genişlemesini izlemek zor olmamaktadır. Somut bir inceleme nesnesi olarak fabrikadan geliştirilen yaklaşımlar, sonraki aşamalarda analiz birimi olarak genel yönetim ve örgüt perspektifini odağa çekmişlerdir. Piyasa örgütlerinin üretim birimine yönelik yönetme ve örgütlenme faaliyetlerini incelemek üzere doğan disiplin, önce işletmeden kamuya aktarılabilecek ilkelerin ve sonrasında örgütün ayrı bir inceleme alanı olarak geliştirilmesiyle analiz birimini kamuya açmıştır.

İşletme disiplinin örgüt olarak tanımladığı analiz birimi, hiçbir ayrım gözetmeksizin tüm örgütleri kapsamına almakta, kamu örgütlerini de görüş alanına çekmektedir. Başka bir ifadeyle disiplinin kuramları/yaklaşımları ve yöntemleriyle kamu, -başka örgüt türleri gibi- verinin test edildiği bir saha olarak kullanılmaktadır. “Kamuda uygulanabilirlik”, disiplininin kuruluş aşamasından itibaren güncelliğini yitirmemiş ve bu tezde test edici olarak anılan çalışmaların temel sorusu olmuştur. Bu analiz birimi ve

İdareciliğinde Yeni Gelişmeler, Teknik Üniversite Matbaası, İstanbul, 1968. Bunun yanında Taylor’un *scientific management* terimi, fabrika teşkilatı ve idaresi olarak çevrilmiştir. Bkz. H. H. Işıkpınar, “Endüstri İşletmelerinin Muvaffakiyetinde Kuruluş Şartlarının Tesirleri”, *İşletme- İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası*, C.2, S.10. 1944, 87-91.

Çalışma yöntemi, içeriden bakışla disiplinin genel yönetim anlayışına uygun düşmektedir: “Örgüt, örgüttür.”⁴ Analiz biriminin örgüt olarak tespit edilmesiyle benzer sorunsalların farklı örgüt tiplerinde çalışılması mümkün görölmektedir. Dolayısıyla işletme disiplinine göre, kamu yönetimi bu örgüt tiplerinden biridir.

Örgütü odağına alan yaklaşımların kendi içerisinde gerçekleştirdiğı bir açılma ise 1970’li yıllarda Yeni Kurumsal ve Makrokurumsal Yaklaşımların gelişimiyle gerçekleşmiş; örgüte çevresel/dışsal bir faktör olarak devlet alana çekilmiştir. Bu yaklaşımlarda kamu örgütlerinin dışında devlet, tüm örgütler dünyasını etkileyen bir güç olarak düzenleyici, denetleyici ve zorlayıcı rolleriyle ele alınmaya başlamıştır.

İşletme disiplinin son döneminde “örgüt kuramı” alanındaki çeşitlenme, uygulama teknikleri, yönetim yaklaşımları ve şirket krizlerine çözüm olarak sunulan kavramlar için aynı varsayımlar, kuruluştaki sürekliliğini korumaktadır. Yaklaşımların genel bir perspektifle her tip örgütte geçerli olduğu varsayılmakta ve kamuda uygulanabilirliği üzerine çalışılmaktadır. Çalışmada, disiplinindeki yaklaşımların odaklandığı analiz birimi ve kamuyu görüş alanına nasıl aldığı gösterilmiştir. Bu yaklaşımları önceleyen siyasi ve ekonomik zeminde devletin yerinin görülmesi için üç model ülke (Amerika, Almanya ve Fransa) üzerinden 19. yüzyıl kapitalizmine ilişkin genel bir tartışma yapılmıştır. İşletmelerin gelişim tarihinde, disiplinin ortaya çıkışını hazırlayan tarihsel ve toplumsal koşullarda devletin rolü ortaya konulmuştur. Ardından yukarıda yürütölen tartışmayla işletme disiplininde geliştirilen yaklaşımlarda kamu yönetimi ve devletin nasıl göröldüğü çerçevesi çizilmiştir. Kendi içerisindeki bakış açısı, disiplinin kamu örgütlerini de kapsayan tüm örgüt tiplerini analize dâhil ettiğini

⁴ Görüşme yapılan işletme akademisyenlerinden birinin ifadesiyle. Burada işletme disiplininin kuruluş yaklaşımlarında var olan “en iyi tek yol” evrenselci tutumunun hiç değışmediğı söylenmemektedir. Koşul Bağımlılık’la birlikte belirli koşullardaki belirli örgütlerin aynılığından söz edilebilecektir. Ancak söz edilen yaklaşımın da evrenselcilik eleştirisinin sınırlı kaldığını ve kamu/özel farkını gözetmeyen bir örgüt yaklaşımı olduğunu ifade etmek gerekir.

göstermekle birlikte işletme disiplini, devlet yönetimini yapı ve işlevleriyle bir bütün olarak incelemeye yönelmiş değildir.

Tezin ikinci bölümünde sav, Türkiye’de disiplinin tarihsel gelişimi ve güncel durumu bakımından ele alınmıştır. Disiplinin gelişimi, sanayileşme süreçlerinin biçimlendiriciliği göz önünde bulundurularak dönemlere ayrılmıştır. İlk bölümdeki gibi tarihsel olguyu önceler şekilde disipliner bilginin ele alındığı bu bölümde, sanayileşme süreciyle birlikte disiplinin dışarıdan aktarımcı nitelik gösterdiği ve dönemsel olarak aktarıldığı ülkenin özelliklerinden etkilenecek dönüştüğü görülmüştür. Türkiye’de disiplinin kuruluşunda aktarma yapılan kaynak olan Almanya’da disiplin, salt kâr amacı güdülemeyeceğine yönelik tartışmalarla bağımsızlaşmış; bu tartışmalar milli kalkınma vurgusunu öne çıkarmıştır. Türkiye için aynı vurgunun varlığından söz edilmesi mümkün olan dönem 1930’lu yıllardır. 20 yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve cumhuriyet dönemine miras kalan ekonomide millileşme düşüncesiyle 1930’ların devletçilik politikalarının birlikte yürümesi, bu bilginin devlet yönetimine kaynaklık etmesini gündeme getirmiştir. 1950’lerde ise disiplinin yönünün ABD’ye dönmesiyle piyasayı genişletme amacının ve genel perspektifli yönetim anlayışının egemen hale geldiğini söylemek mümkündür. Sürecin devamı aynı anlayışın etkisi altında gelişmiştir.

Araştırma yöntemlerinden nicel ve nitel yöntemi bir arada kullanan bu tez çalışmasında, veri toplama tekniği olarak literatür tarama, doküman inceleme ve yarı yapılandırılmış görüşmelerden yararlanılmıştır. Doküman inceleme, disiplinin 2000’li yıllarına ait güncel çalışmalarında analiz yapmak üzere beş farklı yazılı kaynak üzerinden gerçekleştirilmiştir. Kullanılan kaynakların özelliğine göre konu, içerik ve kavram taraması yapılmıştır. Görüşmelerde ise işletme alanında çalışan 10 akademisyene 4 açık uçlu soru yöneltilmiştir; görüşmeler, akademisyenlerin tercihinine göre, yüz yüze, telefon yoluyla veya yazılı olarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar, Prof. Dr. Behlül Üsdiken, Prof. Dr. A. Selami Sargut, Prof. Dr. Şükrü Özen, Prof. Dr. H. Nejat Basım, Prof. Dr.

Kerim Özcan, Prof. Dr. Erkan Erdemir, Prof. Dr. Recai Coşkun, Doç. Dr. Janset Özen Aytemur, Doç. Dr. R. Arzu Kalemci, Doç. Dr. Umut Koç'tur. Katılımcıların isimleri K1'den K10'a kadar karışık bir şekilde sembolize edilmiş ve doğrudan alıntılarda bu harflendirmeler kullanılmıştır. Görüşme yapılan akademisyenlerin hâlihazırda işletme bölümünde görev yapması, yönetim ve örgüt konuları üzerine çalışmaları bulunması ve çalışmalarında kamu yönetimi ya da devlete yer vermiş olması hususları dikkate alınmıştır. Yapılan görüşmeler, işletme alanından akademisyenler ve kamu yönetiminden olan tez öğrencisi arasındaki perspektif farkını ortaya koymada önemli katkı sağlamıştır. Örneğin "yönetimin evrenselliği", işletme akademisyenleri için ilk olarak coğrafi bir anlam ifade etmekte, aynı yönetim tekniklerinin tüm ülkelerde uygulanmasını düşünmektedirler. Tez öğrencisinin zihninde ise bu ifade, öncelikli olarak kamu ve özel sektör yönetimindeki benzerliğe ilişkin çağrışım yapmaktadır. Başka bir farklılık ise makro/mikro sözcüklerinin kullanımında olmuştur. İşletme akademisyenleri için makro, örgüt/örgüt kuramını; mikro, örgüt içi davranışı ifade etmektedir. Tez öğrencisi, makro ile devlet/yönetim kuramını, mikro ile örgütsel düzeyi anlamaktadır.⁵

İşletme alanında çalışan akademisyenlerin görüşleri, örgütün işletme ve kamu yönetimi için aynı anlamı taşıdığı ve disiplinin temel analiz birimi olduğu yönünde ortaklaşmıştır. Devlet ve kamu yönetiminin örgüt tanımına sığdırılması, işletme disiplininde bu unsurların -az da olsa- çalışıldığı görüntüsü vermektedir. Ancak bir inceleme nesnesi olarak toplumsal ve siyasal boyutlarıyla kamu yönetimi/devlet, bu disiplinin görüş alanında değildir. Devletin, piyasa ve örgütlere olan etkisi dışında, yönetim yapısı ve faaliyetleri üzerine bütüncül perspektifli çalışmalar da kamu yönetimi disiplinine bırakılmış görünmektedir.

⁵ Bu farklılıkların ardındaki sebebin, işletmede üretilen bilginin genel geçer görülme eğiliminin ve kamu yönetiminin kendisini savunma pozisyonunda konumlandırmasının, bu alanlarda çalışan kişilerin düşünme biçimine etkisi olması muhtemeldir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OLGUSAL VE DÜŞÜNSEL TEMELDE İŞLETME DİSİPLİNİNİN GELİŞİMİ VE KAMU YÖNETİMİ İLİŞKİSİ

İşletme disiplininin tarihsel nitelikli olduğunu öne sürmek, bu akademik çalışma alanının ve inceleme nesnesinin bir başlangıcı olduğunu ifade etmek anlamına gelmektedir. Sanayi devrimi, düşünsel temelleri getiren başlangıcın olgusal ayağını oluşturmaktadır. Devrimle birlikte örgütlerin ve üretim yönteminin geçirdiği dönüşüm, yöneticiliğin ayrı bir işlev olmasını ve modern fabrikanın (şirket, işletme ve firmanın)⁶ gelişmesini sağlamıştır. Üretimin bir çatı altında toplandığı bu yeni örgüt tipi, içerisindeki yönetim ve örgütlenme sorunlarıyla disiplinin ilgisinin yöneldiği yerdir.

İşletmenin yönetimi ve örgütlenmesine ilişkin yaklaşımların kökenine yönelik çalışmalar, karmaşık ekonomik örgütlerin geliştiği tarihsel sürecin başlangıcını 18. yüzyıl Büyük Britanyası'nda fabrika sisteminin uygulamaya konulması olarak kabul eder.⁷ Bu süreçte gerçekleşen teknolojik, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal dönüşümler, yönetim pratiğini bilimsel yaklaşıma dayandırma ihtiyacı doğurmuş; ancak alana dair bilginin sistemli hale getirilebilmesi için bir yüzyıl geçmesi gerekmiştir.⁸ 19. yüzyılın başlarında Robert Owen, Charles Babbage, Andrew Ure ve Charles Dupin, İngiltere ve Fransa'da yönetimin (*management*) çekirdeği sayılabilecek bazı çalışmalar yapmışlardır. Ancak bunlar, başlangıç düzeyinde ve seyrek çalışmalar olarak kalmıştır. Bilimsel

⁶ İşletme ve firma, birbirlerinin yerine kullanılabilen kavramlardır; şirketin farklı yanı, “ortaklık” anlamı barındırmasıdır. Ayrıca şirket, sınırlı sorumluluk ve tüzel kişilik sahibi olma özellikleriyle kapitalizmde önemli bir gelişme aşamasını temsil eder. Koray R. Yılmaz, *Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre Arçelik: İşletme Tarihine Marksist Bir Yaklaşım*, SAV Yay., İstanbul, 2010, s. 20. Fabrika, bu örgüt biçimlerinin üretim faaliyetinin gerçekleştirildiği yerdir. İşin makinesi olan fabrika, gelişme önceliğinde diğerlerinin atası gibi görülebilir.

⁷ Merve Suna Özel Özcan, “Örgüt ve Yönetim Teorilerinin Evrimi”, *Kamu Yönetimini Tanımak*, (Çeviri Ed. Nail Öztas), Nobel Yay., Ankara, 2017, s. 216.

⁸ Atilla Baransel, *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*, C.1, Avcıol Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1993, s. 10.

Yönetim'in kurucusunun neden bu kişiler değil de Taylor'un kabul edildiği sorusuna Wren ve Bedeian, bu erken çalışmaların daha çok teknik odaklı, yönetsel fonksiyonu ticari, teknik yönlerinden ayırmama ve yönetimi finans, üretim, satış ve personel alma süreçleriyle ilgili görmeleriyle yanıtlar. Dolayısıyla bu erken düşünceler, yönetim hakkında genel ilkeler geliştirmeye yönelmemişlerdir.⁹ Yaşanan gelişmeler sonucu eğitilmiş yöneticiye duyulan ihtiyaç, 19. yüzyılın ikinci yarısında farklı ülkelerde eş zamanlı olarak işletme öğretiminin başlamasını sağlamıştır.¹⁰ Alanın bilimleşmesinin temeli, yöneticilere işlerini yapmalarında yardımcı olacak bilgiyi üretme gibi pratik bir gerekliliğe dayanmaktadır. İş dünyası için yönetim eğitimi, hem Avrupa'da hem de Amerika'da bu gereklilikle şekillenmiştir.¹¹

Sanayi devrimi öncesi yönetim üzerine eski çağlarda ortaya konulan düşünceler ve ilkeler daha çok devlet yönetimi ile ilgilidir. Orta Çağ'dan itibaren ise muhasebe ve denetim ile ilgili ilkeler geliştirilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte bazı düşünürler "insan nasıl yönetilmelidir" sorusu etrafında fikir üretmişlerdir. Ancak bu çalışmalar, modern işletme yönetimi kapsamında değerlendirilebilir değildir.¹² Önceki dönemlerde çeşitli ülkelerde devlet yönetimi üzerine birçok eser verilmişken işletme yönetimi alanının gelişmemiş olması tarihsel koşullarla açıklanabilir. Bunun yanında Avrupa'da, içinde geliştiği bilim dalı olan iktisadın baskınlığı ve bu alanda yapılan çalışmaların bir işletmeyi ele alıp ayrıntılı olarak incelemekten uzak olması, akademik ilgiyi sınırlı düzeyde tutmuş ve işletmenin ayrı bir disipline dönüşmesini geciktirmiştir.¹³ İktisat, devletin yönetiminde birincil gereklilik iken işletme yönetimine dair bilgi, bu alanın

⁹ Daniel Wren, and Arthur G. Bedeian, *The Evolution of Management Thought*, John Wiley&Sons Press, United States, 2009, p. 65-75.

¹⁰ Locke 1989'dan akt. Rolv Petter Amdam, "Business Education", *Enterprise and Society*, January 2007, p. 583.

¹¹ Behlül Üsdiken ve Zeynep Erden, "Örnek Alma, Mecbur Tutulma ve Geçmiş Bağımlılık: Türkiye'deki Yönetim Yazınındaki Değişim", *Amme İdaresi Dergisi*, C.34, S.4, Aralık 2001, s. 4.

¹² İhsan Oğuz Bakkalbaş, "Yönetim Biliminin Doğuşu ve İlk Temsilcileri Hakkında Bir Tartışma", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.39, S.2, Aralık 2017, s. 433.

¹³ İsmet Mucuk, *Modern İşletmecilik*, Türkmen Kitabevi, 8. Basım, İstanbul, 1988, s. 13-14.

içinde erimiştir. Büyük ölçekli sanayinin gelişmesine kadar işletme yönetimi var olamamıştır.¹⁴

Teknolojik ilerlemeler ve örgütsel gelişmelerin yaşanmasıyla bu alana ilişkin yönetme ve örgütlenme bilgisi oldukça geride kalmıştır. “Örgütsel devrim” yaşanmış ancak buna koşut olarak bilgi düzleminde bir dönüşüm gerçekleşmemiştir.¹⁵ Sanayi devriminin yaşanması, örgütlerin büyüklüklerinin ve sayılarının artmasına rağmen bilimsel gelişmelerin gecikmesi, bazı yazarlar tarafından bir öncelik sorunu olarak değerlendirilmiştir. Buna göre, sanayi devriminden sonra üretim sorunlarına öncelik verilmiş; üretim denetimi, standartlaşma, maliyetler konuları ile ilgilenilmiştir. Sonrasında sırayla finans ve sürüm sorunları öne çıkmıştır. Bilimsel alandaki gelişmeler, uygulamayı takip ettiği için işletmelerin fonksiyonlarına ilişkin alanlar daha önce gelişme göstermiştir.¹⁶ Üretimin geleneksel dönemin özelliği olarak akıl yürütme ve tecrübeyle elde edilen bilgiyle sürdürülmesinin ise kaynak israfı sorununa yol açtığı gözlemlenmiştir. Kaynak israfını önleme, üretkenliği artırma ve verimliliği sağlanmanın pratiğe yönelik bir sorun alanı olarak tanımlanması, yönetim ve örgüt yaklaşımlarının gelişimi sürecinin başlangıcını oluşturmuştur.¹⁷ Yönetici yetiştirme ihtiyacı, ticari bilginin öğretilmesine geçilmesini sağlarken yönetim ve örgütlenmeye dair yaklaşımların geliştirilmesi, buna ek olarak kaynak kullanımı sorununun merkezi önemde tanımlanmasıyla gerçekleşmiştir. Pratik gerekliliklerin disiplinin yaklaşımlarını biçimlendirdiği bu süreç, olgusal ve düşünsel gelişimin birbirini takibinde izlenebilecektir.

¹⁴ Selami Sargut, “İşletme Yönetimi”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Sosyal Bilim*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, Ankara, 1998, s. 80.

¹⁵ Nail Öztaş, *Yönetim*, Otorite Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014, s. 83-84.

¹⁶ T. Haimann and W. G. Scott, *Management in Modern Organization*, 1970’ten akt. Atilla Baransel, *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*, s. 110.

¹⁷ Nail Öztaş, *a.k.*

1. İŞLETMENİN TARİHSELLİĞİ

İşletme disiplini inceleme nesnesinin ortaya çıkışı, diğer bir deyişle maddi varlık sebebi bakımından ele almak, üretim biçimleri üzerine bir tartışmayı beraberinde getirmektedir. Nesnenin tarihselliği, feodal üretim biçimini göz ardı etmeyi mümkün kılmaktadır. Ancak üretim biçiminin değişmesi, anlık bir tarihsel uğrak olmadığından süreç içerisinde anlaşılabilir. Feodalizmden kapitalizme geçiş, tüm dünyada aynı özellikleri göstermemiş, bir bölgede (Akdeniz, Orta ve Batı Avrupa'nın bazı kısımlarında) görece bütünlüklü olarak gerçekleşmiş ve dünyanın geri kalanını buradan yayılarak dönüştürmüştür. Sürecin tarihlendirilmesine ilişkin kuramcılar arasında tartışmalar bulunmakla birlikte, doğum yeri coğrafyada 16. yüzyıl öncesinde kapitalizmden ve 18. yüzyıl sonrasında feodalizmden söz edilmemektedir.¹⁸ Üzerine geniş kuramsal birikim bulunan feodalizmden kapitalizme geçiş süreci,¹⁹ burada Batı Avrupa geçişinin genel tartışmasıyla kâr amaçlı bir örgüt olarak işletmenin ortaya çıkışı ve yöneticiliğin ayrı bir iş olması anlaşılmak üzere incelenmektedir.

1.1. Sahiplik (Ownership) / Denetim (Control) Ayrımına Giden Süreç

İşletme disiplinde, örgütlerin büyümesi ve karmaşıklaşması sonucunda sahiplik ve yöneticilik işlevlerinin ayrımının gelişmesi ele alınır. Bu işlevsel ayırım ve yöneticiliğin profesyonel bir meslek haline gelmesi, çalışmada da disiplinin gelişme sürecinde pratik gerekliliklerden biri olarak açıklanmıştır. Bununla birlikte konunun ele alınışında, üretim biçiminin dönüşümüyle üretim araçlarının denetiminin üretim yapanlardan sermaye sahibi olanlara geçmesi vurgusunu yapmak gerekir. Sermaye

¹⁸ Eric Hobsbawm, "Feodalizmden Kapitalizme", *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, (Çev. Müge Gürer ve Semih Sökmen), Metis Yay., 3. Basım, İstanbul, 1984, s. 174-176.

¹⁹ Geçişin kuramsal tartışması için bkz. İşaya Üşür, "Geçiş Tartışmaları: Bir Takdim" Maurice Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, Belge Yay., İstanbul, 1992, 356-450.

sahiplerinin içinden ayrılan bir yönetici sınıf da böylelikle sanayileşmeyle gelişmiştir. Bu ayrımın esas yaygınlaşması ve yerleşmesi ise 19. yüzyıl büyük işletmelerinin doğuşuyla olmuştur.

İşlevsel ayırım yeni bir yönetici sınıfın gelişimiyle tasvir edilir. Sermaye sahipliği ve denetimin ayrılması, denetim rolünü üstlenecek yöneticilerin varlığını getirmiştir. Büyük Britanya’da böyle bir yönetim sınıfının ya da modern ifadesiyle profesyonel yöneticilerin varlığından söz etmek, ancak tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sonrası için mümkündür.²⁰

Geleneksel işin pratiğinde var olan denetim ve sahipliğin birleşikliği, işe yönelik eğitime de yansımıştır. Erken dönemin kurucu ya da girişimcinin aile üyelerinden biri olduğu işletme girişimlerinde denetim, aynı kişinin elindedir. Kurucunun otoritesi, tarımsal toplum geleneklerinden ve patriyarkal hiyerarşiden türetilir. Bu otoritenin sonraki nesle aktarımı da ailesel bağlar yoluyla olmaktadır. Aile dışında işletme eğitimi açısından en önemli mesleki eğitim kurumu usta-çırak ilişkisine dayanandır. Büyük işletmelerin gelişimine, ticaret okullarının ve üniversite temelli eğitimin yaygınlaşma sürecine kadar çıraklık, bir eğitim metodu olarak varlığını sürdürmüştür.²¹

Geleneksel eğitim, üretim tekniklerinin, kaynaklarının ve araçlarının kazandırdığı özelliklerle ticaret uygulamalarının ve yasal düzenlemelerin, tecrübeye dayalı bilgiyle birleştirerek uygulamasına dayanmıştır. Eğitim, bir sanayi dalında geçerli olduğu için yöneticinin başka bir fabrikada çalışma durumunda yeni teknikler öğrenme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Nasıl yönetilmesi gerektiğine ilişkin ortak bir bilgi bütünü²² olmadığı gibi ortak bir yönetsel davranış kodu ve yöneticiliğe dair evrensel davranış seti

²⁰ Daniel Wren and Arthur G. Bedeian, *The Evolution of Management Thought*, p. 50.

²¹ Rakesh Khurana, *From Higher Aims to Hired Hands: The Social Transformation of American Business School and the Unfulfilled Promise of Management As A Profession*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2007, p. 104-105.

²² Wren ve Bedeian’ın *how to manage* olarak ifade ettiği nasıl yönetileceği bilgisi, başka birçok kaynaktan *know how* olarak kullanılmakta, teknik ve evrensel bir araca işaret etmektedir.

geliştirilmemiştir. Bu tür kodlar, özel sanayi dalları için ve yöneticilere tavsiye vermek şeklinde olmuştur.²³

Braverman, sanayileşmenin erken dönemi için dahi bir yönetim pratiği ve kuramının oluşturulması çabasının el yordamıyla ilerlediğini belirtir. Yeni toplumsal üretim ilişkileri, üretim süreçlerini hem boyutları bakımından hem de nitelikleri bakımından farklılaştırmıştır. Bu, aynı zamanda denetimle çözülecek yeni yönetim sorunları demektir. Sanayi kapitalizmindeki yöneticiliği emek sürecinin denetimi üzerinden açıklayan Braverman, *manage* fiilinin atın eğitilmesinde yaptırılan egzersizler anlam kökünü hatırlatır. “Kapitalist, tıpkı dizginleri, gemi, mahmuzları, havucu, kamçıyı ve doğuştan gelme eğitimi kendi iradesini dayatmak amacıyla kullanan binici gibi, yönetim aracılığıyla denetim sağlamaya çabalar. Denetim ise bütün yönetim kuramcılarının örtük ya da açık olarak kabul ettikleri gibi, tüm işletme yönetimi sistemlerinin merkezi kavramıdır.”²⁴ Sanayi örgütleri, yeni bir yönetim edimi, bunu sağlayabilecek eğitimi ve profesyonel yöneticileri iş başına getirmiştir. Pratikten geliştirilmekte olan yönetim yaklaşımı, yöneticinin fabrikadaki işçiyi gözlemleyerek denetlemesi üzerine kuruludur.

1.1.1. Kapitalizm Öncesi (Orta Çağ) Avrupa Ekonomisi

Mal sahipliği ve denetiminin iç içe olduğu Avrupa ekonomisinin kapitalizm öncesi niteliklerini ortaya koymak, sanayi sonrası dönüşüme yol açan tarihsel süreci anlayabilmek bakımından önem taşımaktadır. Süreç, burada yalnızca üretim tekniklerindeki modernleşme olarak değil, üretim biçiminin dönüşümü bağlamı içerisinde

²³ Daniel Wren and Arthur G. Bedeian, *The Evolution of Management Thought*, p. 50-51.

²⁴ Harry Braverman, *Emek ve Tekelci Sermaye Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi*, (Çev. Çiğdem Çıdamlı), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008, s. 86-90. Braverman’ın yönetimi bir çeşit denetimi sağlama aracı olarak görmesi gibi sahiplik (*ownership*) ve denetim (*control*) işlevlerinin ayrılması tartışmalarında, bu ikilikte denetim yerine yönetim (*management*) kavramını kullanan çalışmalar vardır. İşletme yönetiminde bu, yönetim ve denetimin ideolojik olarak bütünlüğüne işaret eder ve bu iki işlevin anlam olarak birbirine yakınlığını gösterir.

değerlendirilmektedir. Bu bağlamda yapılan değerlendirme, başka yazarların üretim yöntemi, örgütlenmesi ya da teknolojisi üzerinden sanayileşme süreçlerinin farklı adlandırılmalarını karşılamaktadır. Örneğin, Huberman'ın sıraladığı sanayileşme dönemlerinin kapitalizm öncesini karşılayan iki aşaması şöyledir:²⁵ *Ev ya da aile sistemi*: Ev halkının kendi kullanımını sağlamak üzere mal ürettiği ve satış amacı taşımayan Erken Orta Çağ dönemi. *Lonca sistemi*: Bağımsız ustanın yanında çalıştırdığı az sayıda elemanın olduğu ve üretimin küçük bir dış pazarı beslemek üzere yapıldığı Orta Çağ dönemi. Bu aşamada çalışanlar, hammaddenin ve aletlerin sahibidirler; satılan emeklerinin sonucu ortaya çıkan üründür.

Başlangıç aşaması üretimi olan ev/aile sistemi, *oekonomi* (doğal ekonomi) sınırlıdır, kullanım değerinin karşılanmasını amaçlar.²⁶ Üretimin ev ihtiyacının üzerinde gerçekleştirilir olduğu lonca sistemi, kentlerdeki örgütlenmesini ifade etmekle birlikte feodalizme ait bir tanımlamadır. Feodalizm, 5. ve 15. yüzyıllar arasında, toprak sahiplerinin köylülerin ürettiklerinin bir kısmına ekonomi dışı yollarla el koymasına dayanan üretim biçimidir. Orta Çağ'ın başlangıcı kabul edilen Batı Roma'nın çöküşüyle ve fetihlerin sayılarını arttırdığı kölelerin iş gücü kaynağını oluşturduğu yeni üretim ilişkileriyle gelişmiştir.²⁷ Çöküş, yasal korunmadan yoksun kalanları koruyan güçlüler ve bu korumanın karşılığında toprağı işleyenler arasındaki feodal hiyerarşi zincirinin oluşmasını getirmiştir.²⁸ Bu zincirin en üstündeki kişi, bir üretim aracı olan toprağın sahibidir ve üzerinde tasarruf etme hakkını elinde bulundurur. Kişisel bağlılık ilişkisi kurulan feodal bey, aynı zamanda siyasi ve askeri gücün birleştiği yöneticidir.

²⁵ Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev. Murat Belge), İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2012, s. 132-133.

²⁶ İşaya Üşür, "Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları", *Praksis*, S.10, 2011, s. 213.

²⁷ Georg Fülbert, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, (Çev. Sadık Usta), Yordam Kitap, 2. Basım, İstanbul, 2011, s. 86 ve Ahmet Ertuğrul, *Ekonomik Teori ve Analizin Tarihi*, Efil Yayınevi, Ankara, 2014, s. 62-63.

²⁸ E. K. Hunt ve Mark Lautzenheiser, *İktisadi Düşünce Tarihi*, (Çev. Vedat Ulvi Aslan), Phoenix Yay., 3. Baskı Ankara, 2016, s. 34.

Kırsal yaşamda malikâneeler üzerinden sürdürülen üretim kentlerde loncalar eliyle yapılmaktadır. Loncalar, Roma İmparatorluğu'ndan beri varlığını sürdüren, kişilerin mal veya hizmet üretmek üzere üye olma zorunluluğu bulunan zanaat, meslek ve ticaret birlikleridir.²⁹ Bu örgütlenme içerisinde üreticiler, üretim araçlarının ve ortaya çıkan ürünün sahibidirler; iş sürecinin denetlenmesi de loncanın çalışanlarına aittir. Başka bir ifadeyle iş süreci, lonca üyelerinin kendilerinin belirlediği ve yönettiği bir süreçtir. Usta/zanaatkâr hammaddenin satın alımını ve ürün satışını doğrudan gerçekleştirdiği için toplumsal ilişki ve bağlantılar dolaysız yürütülmektedir.³⁰ Loncalar, ekonomik alandaki rolü kadar toplumsal ve dini alanlarda da üyelerini bütünüyle denetleyen roller üstlenmiştir. Hatta bu rolleri, ekonomik olandan daha fazla öne çıkmış; kurumlar, bireyin kilise öğretilerine ve geleneklerine uygun yaşamasını talep etmiştir.³¹ Üretim ilişkileri açısından belirleyici rol üstlendikleri gibi ticarete başka güç odaklarının faaliyetlerini engelleyerek tekel konumunu sürdürmüşlerdir.³² Ekonomik rekabeti önleyerek ve kültürel/ahlaki düzenlemeleri elinde tutarak loncalar, toplumsal yapının statikliğini sağlamışlardır.

Kentlerde barındırdığı geleneksel yapının yanında Orta Çağ toplumu, sosyoekonomik yapısı bakımından esasen bir tarım toplumu olarak tanımlanır.³³ Toplumsal sistemin biçimlenişi, tarımsal bir zemine dayanmakta ve toplumun katmanlarını bireylerin toprakla kurdukları ilişki tanımlamaktadır. Toprak sahibi, toprağı üretimini gerçekleştirmek üzere devrettiği feodal bey ve toprak üzerinde çalışan serf,

²⁹ E. K. Hunt ve Mark Lautzenheiser, *İktisadi Düşünce Tarihi*, s. 35-36.

³⁰ İşaya Üşür, "Burjuva Devrimleri Bağlamında On yedinci Yüzyıl İngiliz Devrimi", *On birinci Tez Kitap Dizisi*, C.10, S.1, Belge-Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 170.

³¹ E. K. Hunt ve M. Lautzenheiser, *a.k.*, s. 36.

³² Osman Tezgel, *Çağdaş Fabrika Sisteminin Doğuşu ve Günümüze Kadar Geçirdiği Evreler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 18.

³³ Bununla birlikte G. Fülbert, feodalizmin maddi zemininin tarımla tanımlanmasının spesifik bir saptama olmadığını belirtir. Çünkü neolitik devrimle sanayi devrimi arasında bulunan bütün toplumlar için bu nitelik geçerlidir. Bkz. *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, s. 87.

hıyerarşının zincirlerini oluşturmaktadır. Serfler, hıyerarşık sistemde statüko gereği bağlı olduğu toprakla birlikte devredilmektedir.³⁴

Toprakla tanımlanan feodal ekonominin çözülererek kapitalizme evrilmesinde yaşanan değişikliklerin itici gücünü yine tarımsal verimlilikteki artış oluşturmaktadır. Bu artış sağlayan en önemli teknolojik gelişme ise tarımda iki tarla sisteminin yerini üç tarla sisteminin almasıdır. Üç tarla sistemi, 11. yüzyıl civarında yaygın bir kullanıma ulaşan ekilebilir toprağı dönüşümlü olarak üçe bölen bir sistemdir. Böylelikle sonbaharda ve ilkbaharda iki ayrı tarlaya farklı ürünler ekilmekte ve üçüncü tarla nadasa bırakılmaktaydı. Tarımsal üretimin büyük oranda artışını sağlayan ürün rotasyonu, ardından gelen bir dizi gelişmeyle birlikte işlenen arazi miktarını genişleterek kırsalda nüfusun büyük bölümünün beslemesini sağlamıştır.³⁵ Tarım Devrimi olarak anılan bu gelişmenin yanında demirin tarımda kullanımının yaygınlaşması, aynı yönde büyük bir ilerlemeye yol açmıştır.³⁶

Sözü edilen ilerlemeler, ardı sıra iki önemli değişimi getirmiştir. İlki, hızlı bir nüfus artışının sağlanması ve ikincisi, bununla bağlantılı olarak nüfusun kentlerde yoğunlaşmasıdır. Kasabaların ve şehirlerin büyümesiyle kent ve kır arasında uzmanlaşma belirginleşmiştir. İşçilerin kentte toprakla bağının kalmamış olması, mamul mal üretimini artırmıştır. Bunun yanında uzmanlaşmayla bölgeler arası ve uzak mesafeli ticaret gelişmiştir.³⁷ Tarımsal verimliliğin artışı, kentleşme ve ticarileşmenin yaygınlaşması sonuçlarını doğurmuştur.

Feodal dönemin bir diğer önemli teknik ilerlemesi enerji kaynaklarında olmuştur. Bu kaynaklardan su ve yel değirmenleri, feodal beylerin önemli bir gelir kaynağı ve tahıl ekonomisinin bir parçasını oluşturmuştur. Tarımda öküzden daha güçlü olan atın

³⁴ E. K. Hunt ve M. Launtzenheiser, *İktisadi Düşünce Tarihi*, s.36 ve Ahmet Ertuğrul, *Ekonomik Teori...* , s. 62-63.

³⁵ E. K. Hunt ve M. Launtzenheiser, *a.k.*, s. 37.

³⁶ Ergun Türkcan, *Teknolojinin Ekonomi Politikası*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1981, s. 19.

³⁷ E. K. Hunt ve M. Lautzenheiser, *a.k.*, s. 37-38.

kullanılmaya başlanması tarımsal verimliliği arttıran başka bir etkidir. Yüksek maliyetine rağmen derin kazma ve yeni toprakları tarıma açma olanakları sağlamıştır.³⁸

Tarımsal verimliliğin artışı, giderek genişleyen piyasa ağına sunulan gıda ve zanaat ürün fazlasını sağlamıştır. Enerji kaynakları ve taşımacılıkta sağlanan ilerlemeler, kitlesel ölçekli üretim ve uzak mesafeli ticaret için sanayinin kasabalarda yoğunlaşmasını getirmiştir. Diğer bir deyişle ticari faaliyetlerin yayılması, tarım ve sanayide gelişmelerin sağlanmasına bağlı olarak mümkün olmuştur.³⁹ Yeni bir üretim biçiminin ortaya çıkması ise kentlerde var olan ticari ilişkilerin büyümesi ve yaygınlaşması yoluyla değil; özgül bir biçimde birikim ve kâr maksimizasyonuna dönük olarak özel mülkiyet ilişkilerinin gelişmesiyle gerçekleşmiştir.⁴⁰ Tarımsal verimlilik, feodal üretimin çözülüşündeki ve ticaretin yaygınlaşmasında ana etken iken ticaretin yaygınlaşması, kapitalist üretimin gelişmesindeki temel neden değildir. Bunun için ticaretin ve kazanılanın elde tutulma amacının değiştiği özgül şartların oluşması gerekmiştir.

Tarımsal verimlilik artarken, toplumsal artığın büyümekte olan yönetici sınıflar için giderek yetersizleşmesi, Batı Avrupa feodalizmi için çözülmede itici gücü oluşturmuştur. Yönetici sınıfın bölünmesine neden olan bu durum, kiliseyle keskin anlaşmazlıklara ve bu kapsamda ekonomik ilişkiler açısından aşınmaya ve dengesizleşmeye yol açmıştır. Bunun yanında ticaretin uzak mesafeler arasında yayılması, ticari ve sanayi üretiminin yapıldığı kasabaların kurulmasını sağlamıştır. Bu kasaba ve şehirlerin büyümesi ve buraların ticari sermayenin hâkimiyetini sağladığı yerler haline gelmesi, tarım ve sanayide önemli değişimler getirmiştir. Böylelikle feodal ekonomik ve toplumsal yapıların geleneksel bağları giderek çözülmüştür.⁴¹

³⁸ Ergun Türkcan, *Teknolojinin Ekonomi Politikası*, s. 18.

³⁹ E. K. Hunt ve M. Launzenheiser, *İktisadi Düşünce Tarihi*, s. 38

⁴⁰ Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizmin Kökeni: Geniş Bir Bakış*, (Çev. A. Cevdet Aşkın), Epos Yay., s. 106-107.

⁴¹ E. K. Hunt ve M. Launzenheiser, *a.k.*, s. 39.

14. ve 15. Yüzyıllarda feodal toplumda genel kriz durumu hâkimdir.⁴² Yaşanan felaketler dizisi, Fransa ile İngiltere arasındaki Yüzyıl Savaşları (1337-1453) ve Kara Veba'nın yıkıcı etkisi bunun sebepleri arasındadır. 15. Yüzyılda nüfustaki hızlı düşüş, başta İngiltere'de ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde gözlenen eğilimler açısından tipik bir durum halini almıştır. Nüfusun azalması, emek kıtlığına yol açmış ve emeğin ücretinde artışa neden olmuştur. Toprağın görece bollaşmasıyla kiralanması kolay hale gelmiştir.⁴³

Feodalizme ait üretim ilişkilerinin tasfiyesinde 14. ve 15. yüzyıllarda başlayan krizlerin etkisi yüzyıllarca sürerken feodalizme karşı savaşıyan köylülerle zanaatkârların rol oynadığı devrimler, dönüşümde tamamlayıcı rol oynamıştır.⁴⁴ İlk devrimler, Hollanda'da ve İngiltere'de 16. ve 17. yüzyıllarda gerçekleşmiş ve ardından 1789'da Fransız Devrimi'yle burjuvazinin zaferi sağlanmıştır. Sonradan diğer ülkelere yayılan bu devrim hareketleri, yeni sosyoekonomik düzenin gelişini işaret etmiştir.⁴⁵

Çözölmeye yol açan gelişmeler, ticaret kapitalizmine zemin hazırlamış ve Beaud'un "kapitalizme doğru uzun yürüyüş" olarak nitelendirdiği birkaç yüzyıllık sürecin başlangıcını oluşturmuştur.⁴⁶ Malikâne ve lonca birimlerinden oluşan geçimlik ekonomiden kapitalist düzene geçiş yüzyıllar sürmüştür. Geçişin tamamlandığı aşamada, tarihsel bir olgu olarak kapitalizm, kâr kazanma amacıyla üretim, meta ve hizmet mübadelesi için özel mülkiyet ve sermaye kullanımı temeline dayalı bir ekonomik sistemi ifade etmektedir.⁴⁷

Feodal sistemde tarımsal üretimde toprakta üretim yapan gibi tarım dışı zanaat üretimde de malın tasarrufunu elinde bulunduran, iş gücünün çalışma koşulları üzerindeki denetimi elinde bulundurmaktaydı. Üretimi gerçekleştirenler ve üretim araçları

⁴² Oğuz Oyan, *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 31.

⁴³ E. K. Hunt ve M. Launztanheiser, *İktisadi Düşünce Tarihi*, s. 44-45.

⁴⁴ Oğuz Oyan, *a.k.*, s. 32.

⁴⁵ N. A. Zagolov, *Ekonomi Politikiğin Temelleri*, (Çev. Bilge Dicleli), May Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1979, s. 122.

⁴⁶ Michel Beaud, *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*, (Çev. Fikret Başkaya), Yordam Kitap, 3. Basım, Ankara, 2018.

⁴⁷ David S. Landes, *Kapitalizmin Doğuşu*, (Çev. Süleyman E. Gündüz), İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 8.

arasındaki bağın koptuğu yeni sosyo-ekonomik sistemde iş gücü alınıp satılabilir hale gelmiştir. İstihdamı üzerinde söz sahibi olacak ve denetim işlevini yürütecek kişilerin mal sahiplerinden farklılaşması ise kapitalizmin daha ileri bir evresinde yaygınlık kazanmıştır.

1.1.2. Ticaret Kapitalizminden Sanayi Kapitalizmine Geçiş

Feodalizmin yıkılarak merkezi devletlerin kuruluşu ve sermaye birikimiyle piyasa ekonomisinin şartlarının hazırlandığı aşama olan ticaret kapitalizmi, Orta Çağ'ın sonu ve sanayi devrimi arasındaki dönemi ifade eder.⁴⁸ Bu aşamada ticaret, feodalizmin ticaretinden piyasaya yönelik üretim yapma ve kâr için sermaye birikimi sağlama özellikleriyle farklılaşmıştır. İhtiyaçlar başkalarınca karşılanmaya başlamış, ticaret basitçe satın alma ve satmayı ifade etmekten çıkmış, bir meslek ve istihdam biçimi olma özelliğini kazanmıştır.⁴⁹ Ticaretin farklılaşan anlamına rağmen bu aşamanın kapitalist üretim sisteminin içerisinde değerlendirilmesine ilişkin tartışmalar yapılmıştır.

Bazı yazarlarca ticaret kapitalizmi ya da merkantilist kapitalizm gibi kavramlar, henüz üretimde kapitalizmin sağlanmadığı gerekçesiyle reddedilmektedir.⁵⁰ Marx'ın üretim yöntemleri üzerinden yaptığı sınıflamada ise 16. ve 18. yüzyıl arası, kapitalist üretimin aracı olarak değerlendirdiği manüfaktüre denk düşmektedir.⁵¹ Bununla birlikte Huberman'ın “aracı”, Hunt ve Lautzenheiser'in “tüccar/kapitalist” diye adlandırdığı kişinin sisteme dâhil olduğu eve iş vermede üretim, bu kişinin denetimine girdiği gibi

⁴⁸ Ali Çelik, “Tarihte Emek Gücü”, 2019, s. 11, https://www.researchgate.net/publication/336917670_Tarihte_Emek_Gucu 01.08.2020.

⁴⁹ İşaya Üşür, “Zarif Mezar Taşları...”, s. 216.

⁵⁰ Eric R. Wolf, *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*, (Çev. Hamit Çalışkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2019, s.105. Wolf, bunun yerine “merkantil servet” kullanımını tercih eder.

⁵¹ Manüfaktür üretimde çalışanların bir arada bulunma koşulu yoktur. Belirli bir sürede daha çok mal teslim edilmesi için işin birbiriyle ilişkisi olmayan parçalara bölünmesi ve ayrı zanaatçılara dağıtılması yolu uygulanabilir. Aynı zamanda işin farklı parçalarıyla elde edilen meta, çalışanların bireysel ürünü olmaktan çıkmıştır. K. Marx, *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, (Çev. Alaattin Bilgi), Eriş Yay., 3. Baskı, 2003, s. 296-298.

emek gücünün satılmasıyla geçinen iş gücü de ortaya çıkmıştır. Ancak kapitalist ve işçi arasındaki ilişki, 16. yüzyılda henüz ihracata yönelik sanayilerde mevcuttur.⁵² Beaud, bu aşamayı kapitalizmin bir çekirdeği gibi görse de ticaret kapitalizmini kapitalist sistemin başlangıç aşaması sayar.⁵³

Zanaatçılık yerine gelişen ihracata dönük sanayilerde eve iş verme, 16. yüzyıl itibarıyla yaygınlaşmıştır. Ticari faaliyetlerin yoğunlaşmasıyla daha fazla miktarda mamul mala ve güvenilir bir arza duyulan ihtiyaç, sürecin daha fazla tüccar tarafından müdahalesiyle gerçekleştirilmesine neden olmuştur.⁵⁴ “Köy evi sanayii”, “kırsal dağıtım sistemi”, “ev sanayii” ve “ön sanayi” (*proto-industry*) adları da verilen bu sistemde Batı Avrupa köylerinde, yün keten ve bazı yerlerde pamuk ve ip evlere dağıtılmıştır. Çalışanlar tarafından eğirilerek ipliğe dönüştürülmüş, ardından başka evlere götürülerek dokunmuş, son haliyle nakliye ve satış için tüccarlara verilmiştir.⁵⁵ Üretim, iş gücünün bir arada bulunmadığı ayrı evlerde gerçekleştirilmiştir. Teknik olanaklar gelişmemiş, üretici birimler dağınık haldedir ancak üretimin işleyiş mantığı fabrikaya yaklaşmıştır.

Zanaatçılık tipi sanayide atölye, aletler ve hammaddeler zanaatçının elinde iken eve iş verme sisteminde tüccar, bağımsız bir zanaatçıya hammaddeleri sağlamış ve bu malzemeden elde edilen ürün sonucunda ücret ödemiştir.⁵⁶ Zanaatkârlar üretim araçlarının sahibi olmakla birlikte hammadde alımı ve ürün satışını bir tüccar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bu, çalışanların emek ürününü değil, işgüçlerini satan bir parça işçisi olmaya evrildiklerine işaret etmektedir.⁵⁷ Eve iş verme sisteminin ileriki dönemlerinde üretim araçlarıyla birlikte üretim yeri de aracı tüccara aittir. İşçi, bu aletleri

⁵² Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, s.127. ve E. K. Hunt ve Mark Lautzenheiser, *İktisadi Düşünce Tarihi*, s. 42.

⁵³ M. Beaud, *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*, s. 31.

⁵⁴ E. Hunt ve M. Launtzanheiser, *a.k.*, s. 41.

⁵⁵ Merry E. Wiesner-Hanks, *Kısa Dünya Tarihi*, (Çev. Serpil Çağlayan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 320.

⁵⁶ E. Hunt ve M. Launtzanheiser, *a.k.*, s. 41.

⁵⁷ Elif Aksu Kaya, *Emek Süreçlerinde Dönüşüm ve Mühendis Emeği*, TMMOB Yay., Ankara, 2012, s. 26.

kullanmak üzere kiralanan, hammadde sağlanan ve üretiminin sonunda ücret ödenen kişi olmuştur.⁵⁸

16. Yüzyıl başları, Avrupa tarihi açısından “eski çürümekte olan feodal düzen ile yükselmekte olan kapitalist sistem arasında belirsiz bir sınır çizgisi” olarak görülmektedir. Kapitalist sistemi yerleştirmek üzere birbirini güçlendiren adımlar olarak önemli toplumsal ve ekonomik değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Üretim sürecindeki denetimin dışında kalan ve emek gücünü satarak geçinen bir işçi sınıfının oluşumunu sağlayan değişiklikler, bunların en önemlilerindendir. Yüz elli yıl boyunca çok az değişen Batı Avrupa nüfusu, 16. yüzyılda yaklaşık üçte bir oranında artmış ve 1600’de 70 milyon kadar olmuştur. Bu nüfus artışının yanı sıra, İngiltere’de 13. yüzyıl gibi erken bir zamanda başlamış olan çitleme hareketinden söz etmek gerekir. Feodal soylu sınıf, artan nakit ihtiyacı üzerine önceleri hayvan otlatmada ortaklaşa kullanılan toprakları, yünlü ve tekstil sanayisinin talebini karşılamak için koyun otlatmak amacıyla örmüş ya da etrafını çitle çevirmişti. Koyunlardan yüksek düzeyde kazanç sağlanırken emek yoğunluğu düşük düzeydeydi.⁵⁹

Çitleme hareketi giderek artmış, 15. yüzyılın sonları ve 16. yüzyılda en yüksek noktaya ulaşmıştır. Bu dönemde bazı yerlerde kiracıların dörtte üçü ve onda dokuzu gibi yüksek oranlarını oluşturan kısmı, kırsaldan şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Çitlemeler ve bununla birlikte nüfus artışı, topraksız kalma, üretim araçlarından soyutlanmışlık ve sadece emek gücüyle var olabilecek yeni iş gücünü oluştururken feodal bağların çözülmesine katkı sunmuştur.⁶⁰ Ortak alanların özel mülkleşmesinde 18. yüzyıla kadar fiilen süregelen uygulamalar, sonrasında çıkarılan yasalarla köylü mülkiyetini

⁵⁸ E. Hunt ve M. Launtzanheiser, *İktisadi Düşünce Tarihi*, s. 41.

⁵⁹ A.k., s. 46.

⁶⁰ A.k., ve İşıya Üşür, “Burjuva Devrimleri Bağlamında...”, s. 168-169.

neredeyse tamamıyla sona erdirmiştir. Köylünün toprak üzerinde var olan güvenceleri de aynı dönemde kaldırılmıştır.⁶¹

Şehirlere yapılan göçle kapitalist sanayiler için iş gücü, ordu ve donanmalar için takviye ve ürünler için giderek artan sayıda potansiyel tüketici ve müşteri kitlesi ortaya çıkmıştır. Bu iş gücü, emeğini satarak hayatta kalan ve hukuki olarak kimseye tabi olmayan “özgür” insanlar kategorisidir.⁶² Tarımsal kesimde kapitalist üretim ilişkileri gelişirken topraktan koparılan köylülerin kırsal alanda ya da kentlerde ücret karşılığı çalışmak zorunda bırakılmaları, kapitalist sanayinin önemli önkoşullarından biri olan mülksüzleşmiş emekçiler ordusunun oluşmasını sağlamıştır.⁶³ Tarımdaki kapitalistleşme kentlerde oluşmaya başlayan düzenin şartlarını hazırlamıştır.

Nüfus artışı ve çitlemeler dışında yeni işçi sınıfı için bir başka kaynak ise köylülerin parasal rantlardaki artış nedeniyle iflasa sürüklenmesiyle oluşmuştur. Loncaların şehirlerde ve kasabalarda üyelerinin gelir düzeyiyle ilgili uyguladıkları tedbirler, zanaatkâr ve tüccarların sayılarını azaltmış; zanaatlar tekel konumuna gelmiştir. Loncaların bu kısıtlayıcı tutumuyla artan sayıda kentli üretici, bağımsız üretim yollarından koparılmıştır. Kasabalarda ve şehirlerde yeni işçi sınıfının kaynaklarından önemli bir kısmı da bu kesimdir.⁶⁴ Böylece üretim yaptığı topraktan koparak şehirlere göçle oluşan iş gücüne hâlihazırda şehirlerde zanaat üretimi yapmakta olanlar da katılmıştır.

16. Yüzyıl kapitalizminin ileriki gelişmesinin koşulları, ticaret ve banka burjuvazisinin hem çok büyük servete hem de geniş bir finans ve bankacılık ağına sahip olmasıyla gelişmiştir. Geçerli dünya görüşü, serveti ve zenginliği yüceltmekte, kârın

⁶¹ Muammer Kaymak, “Tarımda Kapitalist Dönüşümün Klasik Modeli: İlkel Birikimden Tarımsal Kapitalizme İngiliz Tarımı”, *Toplum ve Hekim*, C.25, S.2, Mart-Nisan 2010, s. 89.

⁶² E. Hunt ve M. Launtzaneheiser, , *İktisadi Düşünce Tarihi*, s s.46 ve İşaya Üşür, “Burjuva Devrimleri Bağlamında”, s. 168-169.

⁶³ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Basım, İstanbul, 2017, s. 84.

⁶⁴ E. Hunt ve M. Launtzaneheiser, *a.k.*, s. 48.

çoğu, imalattan ziyade ticaret ve finanstan; ticari metanın büyük kısmı ise tarım, ev işleri ve zanaat işlerinden elde edilmekteydi.⁶⁵ Güvenlik şartı yerine getirebildiği ölçüde eski sömürgelerle ve başka ülkelerle ticaret yoluyla da birikim sağlanmaktaydı.⁶⁶

Ticaret kapitalizmi, banka ve ticaret burjuvazisinin desteğiyle Hollanda’da önemli gelişmeler sağlamıştır. Doğu Hint Adaları Şirketi, Hindistan ticaretinin tekeli denetlerken krala ait yetkileri kullanma, yerlilerle anlaşma, savaş, barış yapabilme, vali tayin edebilme, cezai ve sivil yargı yetkisi kullanabilme gibi geniş bir yetkiler elde etmiştir. Yanı sıra, kambiyo işlemleri tekeline sahip Amsterdam Bankası ve donanma bu gelişmelerin önemli ayaklarını oluşturmuştur.⁶⁷ Ticari servet birikimi için devlet, yetkilerini şirketle paylaşırken finans ve askeri güç en önemli desteği sağlamıştır.

Hollanda kapitalizminin hâkim konumunu kaybetmesi ve İngiliz kapitalizminin yükselmesi, Fransız korumacılığı, İngiltere’ye karşı birbiri ardına girilen üç savaş (1652-1674 arasında), 1672’de Fransa’yla yapılan savaş, İspanya’nın mirasını paylaşma savaşı (1702-1714), ekonomik gerilim, 17. yüzyılın ikinci yarısında sömürge mallarının fiyatlarındaki düşüşüyle borçlanması ve zayıflaması sonucu gerçekleşmiştir. Diğer taraftan Avrupa’da ticaretin büyük bir hızla artışı, Amerika’dan gelen değerli madenler ve üretimin gelişmesiyle açıklanmaktadır. Amerika’daki zorunlu ve düşük ücretli çalışma, üretim fazlalığı sağlamıştır. Çitleme hareketinin de etkisiyle kullanılabilir iş gücü artmıştır.⁶⁸

İngiltere’nin 17. yüzyılın başından itibaren başlattığı sömürgeci yayılmanın uygulamalarından biri olarak İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası 1600 yılında kurulmuştur. Hızlı yayılma sonucu şirketin kuruluşundan beş yıl sonra Hindistan’da adalarda Endonezya’da ve Japonya’nın Hirats bölgesinde yirmi kadar şubesi olmuştur. Buna bağlı olarak İngiliz dış ticaret hacmi 1610 ile 1640 arasında on kat artmış ve üretim

⁶⁵ David S. Landes, *Kapitalizmin Doğuşu*, s. 16.

⁶⁶ İşaya Üşür, “Zarif Mezar Taşları...”, s. 216.

⁶⁷ M. Beaud, *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*, s. 34-35.

⁶⁸ A.k., s. 27-37.

gelişmiştir. Ticareti ve sanayiye harekete geçiren burjuvazinin teşviklere ve korumalara duyduğu ihtiyaç, egemen (soylu) sınıfa karşı hükümdarla iş birliği kurmasına ve bir çeşit “merkantilist uzlaşma” sağlamasına neden olmuştur.⁶⁹

Mekantilist uzlaşma, ticaret kapitalizminin iki yönüne işaret eder: ticari olması ve devlet müdahalesi. Dönem boyunca tüccarlar ve uzak mesafelere ihracat yapan satıcılar sermayeye hâkimdir.⁷⁰ Ekonomideki bu düşünce, hükümdarın kaygılarıyla uyumluluk sağlamıştır. Hükümdarın savaş finansmanını elde edebilmesi zenginliğin artmasına bağlıdır. Bunun için çözüm, “değerli madenlerin ülkeden çıkışını engellemek, ithalatı kısıtlamak, ihracat artışına imkân verecek malların girişini kolaylaştırmak, krallığa gerekli olmayan ürünlerin ihracatını teşvik etmek” idi. Nihayetinde uzlaşma, ulusal üretimin artmasıyla sonuçlanacaktı. Öncelikle ön plana çıkan “hükümdarın zenginliği” iken devletin zenginliğiyle tacirlerin zenginliğinin çakışması sonucu, yabancılara karşı korumacı politikaları, ticaret ve sömürgeci yayılmayı üretimin gelişmesini sağlayacak uygulamaları getirmekteydi.⁷¹

Dönemin ekonomi politikası, “bir ülkenin ekonomik zenginliğinin yani o ülkedeki toplam kıymetli maden miktarının o ülkenin gücü ve refahını belirleyen en temel etken olduğu” düşüncesine dayanmaktaydı.⁷² Altın ve gümüş gibi değerli maden miktarını artırmayı amaçlayan merkantilist politikalar, milli serveti bu madenlerin çokluğuyla ölçmekte ve doktrinin diğer ayağı olarak devletçiliği ticari faaliyetlerin temeline koymaktadır. İktisadi yaşamın yegâne düzenleyicisi ve yöneticisi olarak devletler,⁷³ kendi ulusal tüccarının üstünlük sağlaması amacıyla korumacı önlemler almış ve askeri düzenlemeler yapmışlardır. Dünya pazarında etkinlik sağlamak üzere eldeki toplam

⁶⁹ M. Beaud, *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*, s. 38-60.

⁷⁰ Beşir Hamitoğulları, *Çağdaş İktisadi Sistemler: Strüktürel ve Doktrinel Bir Yaklaşım*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1982, s. 40.

⁷¹ M. Beaud, *a.k.*, s. 26, 60.

⁷² Gencay Şaylan, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s. 40-41.

⁷³ Ali Çelik, “Tarihte Emek Gücü”, 2019, s. 12,

https://www.researchgate.net/publication/336917670_Tarihte_Emek_Gucu 01.08.2020.

kıymetli maden miktarının artırılması amaçlanmıştır.⁷⁴ Kıymetli maden, yani altın ve gümüş miktarının sınırlı olması, güçlü ve müreffeh olmak için devletleri birbirleriyle yarışma halinde olmaya itmiştir. Eldeki toplam altın ve gümüş miktarını artırmak üzere ticaret fazlası elde etme çabasına girmişlerdir. Merkantilist anlayışa göre, bir ülkenin diğerlerinden daha zengin, güçlü ve müreffeh olmasının tek yolu, ticaret fazlası sağlamaktır.⁷⁵

Kapitalist sistemin erken dönemlerinden itibaren devletlerin eldeki birikimi artırarak pazarda hâkim olma isteğiyle gelişmesi, bir dünya sistemi olarak yayılma özelliğine işaret etmektedir. Devletler, bir taraftan dünya ticaretindeki yerini sağlamlaştırmak için sömürgeleştirme faaliyetlerini yürütmüş diğer taraftan da kendi ulusal tüccarları için koruma politikaları gütmüşlerdir. Böylelikle Avrupa'nın dışındaki yerler, Amerika, Afrika, Asya ve giderek Okyanusya sömürgeleştirilerek sisteme dâhil edilmiştir. Sömürgeleştirme ve gümrük koruma politikaları yanında devletin ticaret tekelleri için destek vermesi, ticaret alanında hızlı bir sermaye birikimi sağlama olanağı oluşturmuştur.⁷⁶ Devlet ve tüccarların kurduğu ittifakla üç Avrupa devletinin -Portekiz, İspanya ve Birleşik Eyaletler- denizaşırı ülkelerde hızlı bir yayılma dönemi yaşamış ve bu 17. yüzyıla kadar sürmüştür.⁷⁷ Bu ittifakla devlet, dev ticari şirketlere önemli yetkiler aktararak sömürgecilik yoluyla yayılma ve birikim sağlamıştır.

Ticaret aşamasının çerçevesi ortaya konulan kapitalizme esas kimliğini kazandıran, fabrikalı üretime geçişle başlayan sanayi kapitalizmidir.⁷⁸ Ticaret kapitalizmi ve düşünsel dayanağı olan merkantilizmin gerilemesini sağlayan etkenler, *laissez-faire* düşüncesine dayanan sanayi kapitalizmine zemin hazırlamıştır. 17. Yüzyılda bu geçişin belirtisi olarak ticari kapitalistle küçük sanayi kapitalistinin çatışması yaşanmıştır.⁷⁹

⁷⁴ Gencay Şaylan, *Değişim, Küreselleşme...*, s. 40-41.

⁷⁵ A.k.

⁷⁶ A.k.

⁷⁷ Eric R. Wolf, *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*, s. 162.

⁷⁸ Erkan Aydoğanoglu, *Emek Sürecinin Dönüşümü*, Kültür Sanat-Sen Yayınları, Ankara, 2011, s. 14.

⁷⁹ Ali Çelik, *Tarihte Emek...*, s. 13-14.

Ticari kapitalistin göreceli ağırlığı azalırken sanayi kapitalistininki artmıştır. Bu, tüccarın kendisinin sanayi üretimine geçmesi ya da zanaatkarların sanayi kapitalisti olmasıyla gerçekleşmiştir.⁸⁰ Kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılması da makineli üretimin kitlesel tüketim ihtiyacı için yeni pazarlar aramak üzere nitelik değiştirmiştir.

Modern sanayinin gelişimiyle ev ya da küçük atölyeler yerine çok sayıda işçi ve makineli bir arada bulunmasını sağlayan fabrika sistemine geçiş, işletme disiplindeki anlamıyla yönetim olgusunu doğuran sebep olmuştur. Çünkü bu yeni çalışma sistemi, büyük örgütlerde çalışan çok sayıda işçinin denetlenebilmesi ve disiplin altında çalışmasını gerektirmektedir.⁸¹ Üretim sürecinde yaşanan dönüşümler, ihtiyaç doğurduğu bilginin üretimini ardı sıra getirmiştir.

1.1.3. Sanayi Devrimi

Sanayi devrimi, işletme disiplini açısından iki yönüyle önemlidir. Yönetimin ayrı bir işlev ve yöneticiliğin bir meslek olarak tanımlanmasında da bir başlangıcı temsil ettiği gibi disipline dair sistemli düşüncelerin geliştirildiği fabrika üretiminin başlangıcı sayılır. Bu olgu, salt teknolojik bir değişim değil; üretim biçiminin dönüşümünde tamamlayıcı evrenin gerçekleşmesinin sonucudur. Sanayi kapitalizminin toplumsal ve ekonomik kapsamı bakımından ise devrim, ancak bir geçiş işareti olmakla ifade edilebilir.

Sanayi devrimi, 1780’lerde İngiltere’de ve dolayısıyla dünyada sanayileşmenin başlangıcıdır. Devrim sözcüğü etimolojik olarak hızlı bir hareketi ifade eder, bir tekerleğin ya da bir yıldızın hareketindeki gibi kısa sürelidir. Ancak sanayi devrimi, uzun sürede gerçekleşen gelişmelerin bir sonucu olarak başlangıçta çok anlaşılamamıştır. Bu sebeple sanayi devrimini bütüncül, uzak ve derin kökleri olan, yavaş ilerleyen bir olgu

⁸⁰ İşıya Üşür, “Dünyada Kapitalizmin Tarihsel Değişimi ve Özelleştirme Politikaları”, 20. Yılında Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği, TMMOB Yay., Ankara, 2005, s. 44.

⁸¹ Erkan Aydoğanoglu, *Emek Sürecinin Dönüşümü*, s. 14-15.

gibi algılama eğilimi ağır basmaktadır.⁸² Tarihte anlık ve noktasal bir gelişme gibi düşünülmemektedir.

Bir nevi toplu üretimi ifade eden sanayide,⁸³ devrim denilen gelişme yaşandığında üretici güçlerin durmayan bir hızda, sınırsız biçimde iş gücü, mal ve hizmet artışını sağlamaları gerçekleşmiştir.⁸⁴ Landes, devrimin getirdiği bir dizi yeniliği yerini aldıklarıyla birlikte şöyle betimler:⁸⁵ “beşeri güç ve ustalığın makinelerle, canlı güç kaynaklarının cansız güç kaynaklarıyla (su değirmeni, fakat her şeyden çok buhar makinesi gibi) geleneksel olarak kullanılan hammaddelerin yeni, daha bereketli hammaddelerle yer değiştirmesi ve çalışmanın nezaret altındaki sıkı birimlerde örgütlenmesi -fabrika sistemi- gibi.”

İktisatçılara göre ise devrim, teknik olarak “kendini gerçekleştiren büyümenin kalkış noktası”dır. Çünkü o zamana kadar hiçbir toplumun aşamadığı sanayi öncesinin üretime olan sınırlılıklarını (bilim ve teknolojinin noksanlığını, kıtlığın ve ölümün dayattığı çerçeveyi) kaldırmaya yönelik sonuçlar vermiştir.⁸⁶ Devrimin iki anahtar sembol kavramı olarak makine ve piyasa öne çıkmıştır. Makinenin üretim düzeyi ile piyasanın ölçeği iktisat tarihçilerinin sanayi devrimini değerlendirmedeki analitik çerçevesinin içini doldurmuştur.⁸⁷ Dönemlendirme ve tanımlama bakımından farklılıklar olmakla birlikte literatürde kabul gören tutum, ayırt edici olanı fabrika sistemi ve piyasanın genişlemesiyle tanımlar.⁸⁸ Devrimin gerçekleştiği ve sanayi kapitalizminin

⁸² F. Braudel, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, (Çev. İsmail Yerguz), Say Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2014, s. 97-100.

⁸³ G. Fülbert, *Kapitalizmin Tarihi*, s. 150.

⁸⁴ E. Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, (Çev. Bahadır Sina Şener), Dost Kitabevi, 8. Baskı, Ankara, 2016, s. 37.

⁸⁵ David S. Landes, *Kapitalizmin Doğuşu*, s. 22.

⁸⁶ E. Hobsbawm, *a.k.*, s. 38.

⁸⁷ Maxime Berg, *Manufacture in Town and Country Before Factory*, 1983'ten akt. İşaya Üşür, “Sanayi Devrimi: Bir Devrim Neyi Anlatır?”, *İktisat Dergisi*, 287, s. 18.

⁸⁸ 1970'lerden itibaren geliştirilen proto-sanayileşme olarak bilinen alternatif yaklaşımda ise 16. yüzyıldan itibaren süregelen ortam teorileştirilmiştir. İşaya Üşür, “Proto Sanayileşme: Sanayileşme Tarihine Bir Katkı”, *Praksis*, S.11, 221-234.

varlığından söz edilen dönemde bir amaç olarak piyasa için üretim ve bunun aracı fabrika sistemi uygulamaya konulmuştur.

Sanayi devriminin birinci dönemi olarak anılan başlangıç dönemi, 1780-1840 yılları arasındaki dönemdir. Temel üretim malzemesi, pamuk ve ondan üretilen tekstil ürünleridir. Kapitalizmin ne zaman başladığı, hangi unsurların belirleyici olduğu tartışmalarının aksine, sanayi kapitalizmin başladığı ülkenin İngiltere'nin olması tartışmasıdır.⁸⁹ Hobsbawm, neden bu ülke ve tarih sorusunun henüz yeterince iyi yanıtlanmadığını belirtir. Sadece dışsal faktörlere dayanarak ve tarihsel rastlantılarla açıklamaktan kaçınma vurgusuyla uzun tartışmalarla ele aldığı bu konu için kendisi, kâr elde etme ile teknik buluş arasındaki ilişkiye işaret eder.⁹⁰

Ticari servet birikiminin kumaş üretimi sektöründe sermayeye dönüşmesi izlenebilir bir biçimde gerçekleşmiştir; çünkü bir taraftan hammadde ve makine temin edilmesi, diğer taraftan da bunları çalıştıracak insan gücünün satın alınması gibi ikili bir işlev görmüştür. Bununla birlikte birikim, ekonomi dışı yollarla elde edilmekten ve tüccarlar tarafından pazarlanmaya dayanır olmaktan çıkmıştır. Sermaye olarak servet, makinelerle teknolojiye ve doğayı dönüştürecek araçlara hâkim olmuştur. Emek gücü satın alınarak bu dönüşümde kullanabilir hale gelmiştir. Kapitalist üretim biçiminin gelişmesinden önce ücret karşılığı çalışmadan söz edilse de artık ücretli emek, işçi istihdamının esasıdır. Teknoloji ve emek gücü, artık değer ortaya koymaya yönelmiş ve teknolojinin hızı arttıkça emek gücü ona uyum sağlayacak şekilde biçimlendirilmiştir.⁹¹ Üretkenlik artışı için teknoloji ve emek yeniden düzenlemelere konu olmuştur. Üretim ölçeği büyüdükçe örgütlenme de bu unsurlar üzerinden dönüştürülmeye çalışılmıştır.

Kitle pazarı için günlük malların üretimi yapılan bu dönemde başlıca pamuklu dokuma sanayisinin gelişmesinde özel sermaye, kapitalizm öncesi ekonomilerdekilerden

⁸⁹ Georg Fülbert, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, s. 152.

⁹⁰ E. Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, (Çev. Abdullah Ersoy), Dost Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2013, s. 36-38.

⁹¹ Eric R. Wolf, *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*, s. 368.

oldukça farklı bir gelişme modeli ortaya çıkarmıştır. İngiltere’de ekonomi, kapitalist rekabet şartlarına göre işlemeye başlamış ve ekonomik gelişme piyasadaki talebe bağlı hale gelmiştir. Bununla birlikte uluslararası bir kapitalist sistem olmadığı için dış rekabet gelişmemiştir. Ekonomik açıdan üstünlüğün ve “ekonomi-dışı” korumalarıyla birlikte iç piyasanın devletin sınırlarına kadar genişlemesi rekabet sağlamamaktaydı. Piyasanın ulusal sınırlarda kalması, düşük yatırımlar ve üretim yoluyla dahi ekonomik başarının sağlanması demektir. Bu durum sanayinin çapını belirleyen şey olmuştur.⁹² 18. Yüzyıl İngilteresi’nde yaşanan sanayi devrimi, etki ve dönüştürmeleriyle birlikte ulusal ekonomi ölçeğine ilişkindir; ekonominin temeli tarımdan sanayiye dönüşmüştür.⁹³

Teknoloji ve sanayinin her alanında İngiltere’nin sıçrama yaptığı bu ilk dönem, pratik buluşların yoğun olduğu, bilimsel araştırma ve teoriye dayanmaktan çok, yetenekli teknisyenlerin ve girişimcilerin yaptıklarıyla ilerlemiştir. Su ve buhar gücünden verimliliği artırarak yararlanılmasıyla 1763 yılında J. Watt’ın buharla çalışan makineyi ve 1784’te E. Cartwright’ın mekanik dokuma tezgâhını icat ederek dokuma işleminde makineleşmesini sağlaması bu buluşların en önemlilerindendir. Bu dönem, demiryolu, kara ulaşımı, yanı sıra okyanus gemiciliğindeki gelişmelerle betimlenen kömür ve buhar çağıdır. Yeni teknolojik olanaklarla kömür ve çelik sanayilerinin yanı sıra dokuma makineleri, buharlı motorlar, demiryolları ve buharlı gemiler, İngiltere’de bulunmuş ya da modern biçimlerini burada almıştır.⁹⁴ Ancak bir ada ülkesi olarak yalıtılmış özelliklerine rağmen Avrupa’nın siyasi ve askeri mücadelelerinin dışında kalamamış, kendi toplumsal yapısı ve ilişkileri nedeniyle de bu gelişmeleri sürükleyememiştir.⁹⁵

⁹² Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizmin Arkaik Kültürü*, (Çev. Oya Köymen), Yordam Kitap, 2. Basım, İstanbul, 2012, s. 135.

⁹³ İşaya Üşür, “Sanayi Devrimi...”, s. 18.

⁹⁴ W. H. McNeill, *Dünya Tarihi*, (Çev. Alâeddin Şenel), 11. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s.569 ve Melih Soner Çeliktas vd., “Endüstriyel Devrimin Son Sürümünde Mühendisliğin Yol Haritası”, *Endüstri ve Mühendislik*, C.56, S.662, s. 25.

⁹⁵ Ozan Zengin, *Verimlilik: Kuramsal Bir Çözümleme ve Kamu Yönetimi Disiplini*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 65.

Sanayi kapitalizmi bu ülkeden Kıta Avrupası'na, Amerika'ya ve sonrasında dünyanın geri kalanına yayılmıştır.

İngiltere, dünyada ağır sanayi malları üretiminde ve ihracatında (çelik, lokomotif, imalat makineleri, dokuma makineleri) öncülüğü üstlenmiş ve sonra gelişen sanayi ekonomileri bunlardan yararlanmıştı. Uluslararası rekabetin sonraki aşamalarında da İngiltere, konumunu tamamen kaybetmemiş ve bazı açılardan etkili olmayı sürdürmüştür. Küçük miktarda gerekli olan sabit sermaye temini, özellikle kadın ve çocuk emeği sömürüsünün yüksek oranda olduğu, uzun vadeli yatırım talebinin az ve teknik yeniliklerin genellikle geçici çözümlerle eğitimle ilgisi az olan “üretim sürecindeki kişiler” tarafından gerçekleştiği bir ortamda sağlanmıştır.⁹⁶

İngiliz sanayileşmesinin başka bir özgülüğü ise kapitalizmin ürünü olmasıdır. Devletin müdahalesi, sermayenin yeniden yapılandırılması ya da üretimin örgütlenmesi üzerinde değil, iş gücü üzerinde yaptığı düzenlemelerle olmuştur. Bu düzenlemeler, sanayi kapitalizminin oluşturulmasına destek olmuştur. Buna karşıt olarak Kıta'daki sanayileşme, devletin teşvik ettiği ağır sanayinin geliştirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Örneğin Almanya'da kapitalist gelişim, devlet tarafından sanayileşmenin teşvikiyle hızlandırılmıştır. Sanayileşme, devlete ve devlet işletmelerine verilen önem göz önünde tutulduğunda Alman sanayisinin yalnızca kapitalist rekabeti karşılamak dışında başkaca amaçları olduğu görülebilir. Bu amaçlar, devletin siyasi-ekonomik ya da askeri çıkarlarıyla ve kapitalistlikten çok devletin sanayileşmedeki rolüyle ilgili olmuştur.⁹⁷ Sanayileşme süreçlerindeki bu farklılıklar, ileride görüleceği üzere, ülkelerin bilgiyi biçimlendirmesinde de farklı bakış açıları geliştirmelerini getirmiştir.

1860-1914 yılları arasında elektrik alanında yaşanan gelişmelerin getirdiği kimya sanayinin doğuşu, sanayi devriminin başka bir evreye ve yöne dönüşünün işareti olmuştur. Bu dönem, İngiliz mucit Bessemer'in 1860 yılında ucuz çelik üretimine dair

⁹⁶ Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizmin Arkaik Kültürü*, s. 136.

⁹⁷ A.k., s. 138-140.

buluşuyla başlatılır. Elektrik enerjisinin kullanımı, imalatı iş bölümü ve seri üretimi kolaylaştırmış ve 1870 yılında Cincinnati’de montaj hattı usulüyle çalışan ilk mezbahalar oluşturulmuştur. Birleşik Devletler’de Henry Ford 1903’te uzun zamandır üzerinde çalıştığı otomobilini piyasaya sürmüş, Wright Kardeşler de aynı yılda bir uçak yapmışlardır. Pratik buluşlar zamanla bilimsel çalışmalara, öte yandan teknolojik süreçler üzerinde yoğunlaşan mühendisler ve laboratuvarlarda yürütülen sistemli araştırmalara bırakmıştır. Elektrik ve kimyasal sanayinin öne çıktığı bu aşamada Amerika ve Almanya dünya liderliğini üstlenmiştir.⁹⁸

Demiryollarının inşası, madencilik (kömür, demir ve sonradan çelik) ve makine sanayii, bu dönemde en çok öne çıkan alanlar olmuştur. Ardından gelişen inşaat sektörü, kol emeğini aşarak sanayileşmiş, aynı zamanda yatırım mallarında da iç pazara yönelik üretim gelişmiştir. Bu gelişmelere rağmen tarım-dışı alanda kitlesel tüketime yönelik kapitalist üretim söz konusu değildir. Gelişen sektörler, proto-sanayi ile tam gelişmiş sanayinin arasında yer almaktaydı ve tam gelişmişlik konumuna ise 19. yüzyılın son çeyreğinde ulaşacaklardı. Yer altı inşaatıyla başlayan bu gelişme, ucuz ve sağlıksız hazır evlerin yapımıyla sürmüştür. 1900 yılından sonra ise bu altyapı, elektrik ve kimya sanayisiyle oldukça genişlemiştir.⁹⁹

II. Dünya Savaşı’ndan sonra sanayi devriminin üçüncü aşaması olarak nitelenen aşamada elektrik, seri üretimde uygulanır olmuş ve üretim hattı geliştirilmiştir. Elektronik ve mekanik teknoloji, dijitalleşme sürecine girmiş ve “bilgi işlem teknikleri”, “haberleşme teknikleri” ve bunların ortak gerçekleştirme aracı olan “mikro-elektronik” geliştirilmeye başlamıştır.¹⁰⁰ Kitle üretiminin artışı ve ileri teknolojilere sahip örgüt yapıları, disiplinler tartışmalarda yeni perspektifleri gündeme getirmiştir.

⁹⁸ W. H. McNeill, *Dünya Tarihi*, s.569-570 ve Melih Soner Çeliktas vd., “Endüstriyel Devrimin Son Sürümünde”, s. 25.

⁹⁹ Georg Fülbert, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, s. 175.

¹⁰⁰ Melih Soner Çeliktas vd., *a.k.*

İzlenen süreçte sanayileşme, bir yandan kendi bilgisiyle üretim yapmaya, diğer taraftan bu bilgiyi haiz teknik elemanlara ve yöneticilere ihtiyaç doğurmuştur. Belirli aşamalarla tarihlendirilen sanayileşme süreçlerinin sürekli bir teknolojik gelişme anlamına gelmesi, bu ihtiyacın da sürekliliğini getirmiştir. İhtiyaç duyulan iş gücünün kitlesel olması, piyasa mekanizması tarafından sağlanmasını önlemiştir. Bu, özellikle teknik eğitimin devlet tarafından üstlenilmesini gerektirmiştir. Devletin gerekli eğitime sahip emeğin arzını üstlenmesi, sanayi toplumuna özgü birikim süreci için yüklendiği işlevlerden biri olarak yorumlanmıştır.¹⁰¹

1.1.4. Anonim Şirketler ve Profesyonel Yöneticiliğin Ortaya Çıkışı

Sanayi devrimi ülkelerinde su kuvveti, buhar makinesi ve özellikle dokuma sanayiinde büyük ölçekli üretime olanak sağlayan teknik düzenlemelerin tamamlayıcısı ve üstyapısı anonim şirketler olmuştur. Anonim şirketler, bir üstyapı kurumu olmasının ötesinde sermayedar ile yönetici ayrımı gerçekleştirdiğinden profesyonel yöneticilerin yönetim bilgisinden yoksun sermaye sahipleri ve onların aile fertlerinin yerine geçerek risk-kâr dengesini sağlama görevini üstlendiği kurumlardır.¹⁰² Söz edilen gelişmeler, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra sanayileşmede öncülüğün ABD'ye geçtiği aşamada yaygınlaşmıştır.

Tarihin üretim ve girişim ölçeği bakımından bireysel sermayelerin yetemeyeceği muazzam bir genişleme evresinde¹⁰³ gerçekleşen bu gelişmeler için anonim şirketler, hem kolaylaştırıcı hem de sonuç olmuştur.¹⁰⁴ Küçük tasarrufların iyi bir şekilde

¹⁰¹ Gencay Şaylan, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, s. 61-62.

¹⁰² Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Töbank A.Ş. Yay, İstanbul, 1991, s. 27. Preston ve Post, yönetsel devrimin (*managerial revolution*) ilk iki aşamasını, örgütsel yapıda görevlerin tanımlanması, maaşlı yöneticilerin görevlendirilmesi ve yöneticilerin şirketlerde yerlerini almalarıyla profesyonelleşme sürecinin tamamlanması olarak görür. Üçüncü aşama ise yönetsel faaliyete katılım olarak ele alınmıştır. Lee E. Preston and J. E. Post, "The Third Managerial Revolution", *Academy of Management Journal*, V.13, No.3, 1974, 476-486.

¹⁰³ Marx'ın ifadesidir.

¹⁰⁴ Koray R. Yılmaz, *Mahalle Bakkalından...*, s. 393.

değerlendirilmesinin yanında hızlı büyüme ve sanayileşmeye yarayan yöneticilerin etkinliği giderek artmıştır. Bu şirketleşme türü, borsaların gelişimiyle de ilgili olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁵

Anonim şirketler, Batı’da erken dönemde özellikle sömürgelik ilişkileriyle ortaya çıkıp gelişmiştir. Rusya Şirketi, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Doğu Hindistan Hollanda Şirketi, Doğu Hindistan Fransız Şirketi gibi şirketler, 16. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte kurulan ilk anonim şirket örneklerindendir. Bunlar, *laissez faire* fikrinin uygulaması değil, devletin imtiyaz vererek izniyle desteklediği bir düzende kurulan yapılardır. İngiltere’de bu şirketlerin kurulabilmesi, kraliyet onayı ve aynı zamanda parlamentonun yasa çıkarmasını da gerektirmekteydi. Bunlar ise büyük bir servet sahipliği yanında siyasi yakınlığa bağlı ilişkilerle mümkün oluyordu.¹⁰⁶

Dış ticaret şirketi olarak devletlerin bir grup tüccara ticaret tekeli sağlaması ve egemenlik haklarının kullandığı bu ilk şirketler için özel sermaye ve kamu gücü iç içe geçmişti. Bu şirketlerin, bireysel sermayeden üstün olan tarafları, devletin sağladığı özel imtiyazlar ve tekel hakları gibi konularda ortaya çıkmıştır. Örneğin İngiltere’deki Doğu Hindistan şirketi ticari alanda işlev görmekle birlikte Hindistan’ın idari işlerine yönelik hukuki ve siyasi roller üstlenmiştir. Ortaklıkların kurulması bir devlet tasarrufu olarak gerçekleşirken devlet, askeri ve parasal yardımda bulunmuştur. İngiltere’de *joint stock company* denilen bu ortaklıklar için geçici bir biçimde, örneğin bir seyahat süresince kurulup dağılması durumu söz konusudur. Bu düzende işleyen iş birliği, zamanla sürekli yararlar sağlamaya yönelik olarak kalıcılaştırmıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Oktay Güvemli, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e*, C.3, Avcıol Yayınları, İstanbul, 2000, s. 247.

¹⁰⁶ Koray R. Yılmaz, *Mahalle Bakkalından...*, s. 393-394. İngiltere’deki bu ilk anonim şirketlerinin ataları, Adam Smith’in “regüle edilen şirket” olarak tanımladıklarıydı. Bunlar da kraliyet onayı yoluyla dünyanın belirli yerlerinde ticaret imtiyazını elde eden tüccar loncalarıydı. Regüle edilen şirketin kendilerine ait gemi ve kargo alanları mevcuttu, ancak üyelerinin sermayesi ayrı olduğu gibi, kâr ya da zarar kendisinini. Larry Allen, *Keseden Bankaya Tezgâhtan Borsaya: Küresel Finans Sisteminin Öyküsü*, (Çev. Mahmut Tekçe), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 19.

¹⁰⁷ Birol Çetin ve Osman Çevik, *İstatistiksel Veriler Işığında Cumhuriyet Dönemi Şirketleşme Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s. 5 ve Servet Taşdelen, *Piyasa Ekonomisinin Yarış Atları*, ÜPV Yay., Ankara, 2005, s. 31.

16. Yüzyılın sonlarında şirketlerin ilk gelişmeye başladığı dönemde hisse sahiplerinden ayrı yöneticilerinin olması fikrinin çoğu kişi tarafından yolsuzluk ve rezaletlerle sonuçlanacak durumlara yol açacağı düşünülmüştür. A. Smith'in insanların parasının başkaları tarafından yönetilmesinde ortaya çıkacak ihmalkârlık ve müsrifliklere karşı uyarılarını yazdığı sıralarda, *South Sea Company*'nin çöküşüyle İngiliz Parlamentosu şirketi yasa dışı ilan etmişti.¹⁰⁸ 19. Yüzyıl kapitalizminin getirdikleri ise şirketin bu sönüşüne izin vermemiş, adeta onu parlatmıştır.

Büyük ölçekli sanayi şirketleri arasında anonim şirket formunda olan ilk yatırımlar demiryollarıdır. Demiryollarının büyük sermaye gerektirmeleri, yapımının kolay izlenmeleri ve devlet tarafından desteklenmeleri yatırımları artıracak güveni sağlamıştır.¹⁰⁹ Serbest piyasanın gelişimiyle ortaklık kurmak üzere bir araya gelinmesi, devletin verdiği bir ayrıcalık olmaktan çıkmış ve parlamentoların düzenlemelerine bağlı hale gelmiştir.¹¹⁰ Merkantilist dönemde şirketler, devletin özel bir amaca yönelik kurdukları bir yapılar iken kapitalizmin serbest rekabet döneminde sermayeyi yönetmek için kurulan örgütlerdir.¹¹¹

Anonim şirketler, gelişen borsalarla hisselerin devredilebilir olması ve sınırlı sorumluluk hakkıyla üstünlük elde etmişlerdir. Daha erken dönemlerde hisse senedi satın almayı ya da borsadaki genişlemeyi engelleyici bir faktör, bu hisseyi alan kişinin, şirketin borçlarından sınırsızca sorumlu olmasıdır. Bu süreç, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hisse payı ile sınırlanan yükümlülüğü ifade eden “sınırlı sorumluluk” ilkesiyle

¹⁰⁸ 1720 yılında parlamentonun çıkardığı Dolandırıcılık Yasası'na göre, “şirket olmaya yeltenen” bir ortaklık kurmak ve “hukuki yetkiye sahip olmaksızın devredilebilir hisseler” dağıtmak suç sayılmıştır. Yasa, 1825 yılında iptal edilmiştir. Joel Bakan, *Şirket: Kâr ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum*, (Çev. Rahmi G. Ögdül), Ayrıntı Yay., İstanbul, 2007, s. 16-21.

¹⁰⁹ Koray R. Yılmaz, “Alternatif Kamusalın Politik Ekonomisi: Teorik Bir Tartışma Olarak “Genel Olarak Sermaye”den “Genel Olarak Birliğe””, *Praksis*, S.30-31, s. 266.

¹¹⁰ Sevgi Işık, *Servetin Yaygınlaştırılmasında Çok Ortaklı Anonim Şirketlerin Yeri ve Rolü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 56.

¹¹¹ Cengiz Ekiz, *Türkiye’de Tekelleşme ve Rekabet Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 99 ve Hovenkamp 1991’den akt. Ali Ilıcak, *Sherman Antitröst Yasasının Ortaya Çıkışı: Yanılsamalar ve Gerçekler*, Rekabet Kurumu, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2003, s. 16.

değişmeye başlamış ve başta İngiltere olmak üzere Avrupa ve ABD’de uygulamaya konulmuştur. Bu durum, şirketlerin sermaye edinebilmesini sağlarken ortakların sadece hisse payları kadar sorumlu olmaları demektir.¹¹²

Amerika için modern anonim şirketin gelişimi, 1886 yılında Yüksek Mahkeme’nin verdiği *Santa Clara* kararıyla tarihlendirilebilir. Bu kararla beyazlara tanınan, yaşam, özgürlük ve varlık elde etme hakkı gibi hakların şirketlere de tanınması kabul edilmiştir.¹¹³ 19. Yüzyılın sonunda şirket, sahipleri ve yöneticileri olan, “kendi kimliğine sahip bir kişi” niteliğini kazanmıştır. Gerçek bir kişiye benzer şekilde “kendi adına iş ilişkilerini yürütmek, servet elde etmek, işçi çalıştırmak, vergi ödemek ve haklarını talep edip eylemlerini savunmak üzere mahkemeye gitme” yetkilerini haizdir. Böylece tüzel kişi, hukuk açısından şirketlerin sahipleri olan gerçek kişilerin yerine geçmiştir.¹¹⁴ Bir şirket, hisse senedi sahiplerinden ayrı varlığı olan “hayali bir kişi” gibidir. Şirketin borçlarından hisse sahipleri değil, şirket kendisi sorumlu olur. İflas etme durumunda hissedarlar, şirket kurmada yatırdıkları parayı kaybetse de alacaklılara bunu ödemek zorunda kalmayacaktır.¹¹⁵

Şirket, hayali bir kişilik olarak bir kişiymişçesine ayrıcalıklara sahiptir. Kendi adına dava açmak, arazi ya da araç gereç almak ve sözleşme yapmak bunlar arasındadır. Şirketin varlığı, kurucularının yaşam süresiyle sınırlı olmadığı gibi hisselerin aynı elde kalmasına da bağlı değildir.¹¹⁶ Yılmaz, bunu kapitalist sistemde özel mülkiyetin tanınmasından sonra hukuki açıdan en büyük başarılarından biri olarak değerlendirir.¹¹⁷ Neocleous da anonim şirketin önemini “sermayenin doğasından ileri gelen sermaye için özel bir yasal öznellik” olarak ifade eder.¹¹⁸ Şirketin mülkiyeti hisse sahiplerinde değil

¹¹² Koray R. Yılmaz, *Mahalle Bakkalından...*, s. 395.

¹¹³ Cengiz Ekiz, *Türkiye’de Tekelleşme...*, s. 100.

¹¹⁴ Joel Bakan, *Şirket: Kâr ve Güç...*, 2007, s. 28.

¹¹⁵ Ernest Dale, *Yönetim Teorileri: Geçmiş ve Gelecek*, (Çev. Osman Akınay), Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, s. 38.

¹¹⁶ A.k., s. 38.

¹¹⁷ Koray R. Yılmaz, *a.k.*, s. 396.

¹¹⁸ Mark Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, (Çev. Akın Sarı), Nota Bene Yay., 2. Baskı, Ankara, 2015, s. 136.

kendisindedir. Hukuk, anonim şirketi yeni bir hukuki özne olarak kabul etmiş ve ona ait olan mülkiyet biçimi ise hisse olmuştur. Dolayısıyla şirket ve hisse sahipleri arasında ikili bir ayırım meydana gelmiştir.¹¹⁹ Şirket, tanınan hukuki kişiliği ile özneleşmiştir. Diğer yandan bu şirketin yöneticileri, onun mal varlığını elinde bulunduranlar olmaktan çıkmıştır.

Anonim şirket, bireysel sermayenin çıkarlarını korumak üzere geliştirilen bir önlemdir ve sahiplik ile yöneticilik arasındaki ayrımı belirginleştirir. Ancak bu ayırım, sermaye şirketlerinin belli bir gelişme evresinde de görülebilir. Hilferding, anonim şirket ve şirket ayrımını, ilkinin parası olan herkese çağrı yapma özelliğinde görür. Anonim şirketi kurmak veya genişletmek, kişisel girişimine dayalı sermaye şirketini kurmaktan veya genişletmekten daha kolaydır.¹²⁰

“Kişisel sermayeye bağımlı olmamak, girişimin hacmini bir kişi ya da bireyin elinde biriktirilmiş servet hacminden bağımsız kılıyor. Ve girişimi –servetin odaklaşma derecesine önem vermeden- genişletme olanağı yaratıyor. İşte ilkin anonim şirketler sayesinde ki, sermaye ihtiyaçlarının büyüklüğü nedeniyle kişisel bir girişimin gerçekleştirmede ve bu nedenle sonuçlandırılmamış ya da ancak devletin yürütebileceği, dolayısıyla sermayenin doğrudan kontrolü dışında kalmış girişimleri gerçekleştirmek mümkün oluyor. Bunun en belirgin örneğini, bilindiği üzere, anonim şirketlerin yaygınlaşmasına en güçlü katkıda bulunan demiryolları oluşturuyor.”

Literatürde yöneticiliğin girişimcilerden ve aile sahiplerinden maaşlı kişilere geçmesini ve aynı zamanda yönetimin sınıfsal temelinde değişim gerçekleştiğini ifade eden “yönetim devrimi” tezleri geliştirilmiştir. Bunlardan ilki Berle ve Means’ın 1932 yılında yayımlanan kitabında yer almaktadır.¹²¹ Yazarlar, modern şirketlerde sahipliğin denetimin ayrıldığı savını, risk alma ve denetim işlevleriyle ayıran iki grup insana bölünmesiyle ifade ederler. Buna göre, hisse sahipleri risk alan ve sermaye koyan grup, yöneticiler ise denetim ve nihai yönetimi üstlenenlerdir.¹²² Berle ve Means’a göre, işletme ölçeğinin büyümesi, faaliyetlerini sürdürebilmek üzere yeni sermayeye ihtiyaç duymaları ve sermayelerini genişletmeleriyle hisse sahipliğinin ölçeği de genişleyecektir. Bu

¹¹⁹ Mark Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek...*, s. 139.

¹²⁰ Rudolf Hilferding, *Finans Kapital*, (Çev. Yılmaz Öner), Belge Yay., İstanbul, 1995, s. 197-199.

¹²¹ William Outhwaite, *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 379-380.

¹²² Adolf A. Berle and Gardiner C. Means, *The Modern Corporation and Private Property*, Transaction Publishers, Third printing, New Jersey, 1999, s. 301-302.

durumda şirket sahipleri, hisse payının azalmasıyla işletmeye kişisel olarak sahip olduklarında uyguladıkları denetimi uygulayamayacak duruma geleceklerdi.¹²³

1941 yılında yayımlanan eseriyle Burnham, yönetim devrimi tezini başka bir boyuta taşıyarak işletmecilerin iktidarlarını güçlendirdikleri ve yeni bir yönetici sınıfın doğduğu bir süreç olarak yorumlamaktadır.¹²⁴ Berle ve Means'ın dolaylı olarak kendi yaklaşımını onayladıklarını vurgularken Burnham, “Yönetimsel Devrim” ve onların düşünceleri arasındaki ayrımın Berle ve Means'ın *management-control* kavramını eylem yönetimi ya da üretim süreçlerinin yönetimi arasında ayırım yapmamalarında görür.¹²⁵ Ancak kendisi, yeni yönetici sınıfının ayırt edici özelliğini üretim araçlarının sahipliği üzerinden değil; denetim işlevini üstlenmesi üzerinden tanımlar.¹²⁶ Baran ve Sweezy ise bu iki görüşü eleştirir. Tipik bir dev şirkette yönetim, hissedarların denetimi altında değildir; bu bakımdan, “sahip olmanın denetlemekten ayrı olduğu” bir gerçektir. Ama buradan, yöneticilerin genellikle mal sahipliğinden ayrı oldukları sonucu çıkarmak doğru olmaz. Tersine yöneticiler, büyük hisse sahipleri arasındadır. Stratejik bir mevkide bulunmaları yüzünden de, büyük hisse sahiplerinin koruyucusu ve sözcüsü olarak iş görürler. Ayrı bir sınıf olmak bir yana, gerçekte mal sahibi sınıfın önde gelen tabakasını meydana getirirler.¹²⁷ Yöneticiliğin sınıfsal konumunu tartışan bu tezler de yöneticiliğin bir meslek olma sürecini, denetim işlevinin sermaye sahiplerinden ayrı kişilerce üstlenilmesi kapsamında değerlendirirler.

¹²³ William Outhwaite, *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, s. 380.

¹²⁴ A.k., s. 380.

¹²⁵ James Burnham, *The Managerial Revolution What is Happening in The World*, The John Day Company, New York, 1941, p. 89.

¹²⁶ Örsan Ö. Akbulut, “Kapitalizmde Siyasetin Siyasal Halleri”, *Memleket Siyaset Yönetim*, C.7, S.19, 2012, s. 191. Burnham, yöneticilerin özel görevlerini emir verme ve eşgüdüm (*direction and coordination*) üzerinden tanımlar ve onları üretim sürecinin fiili olarak denetleyicisi (*de facto controllers*) olarak görür. Paul Sweezy, “The Illusion of the Managerial Revolution”, *Science & Society*, V. 6, No. 1, Winter 1942, p. 3.

¹²⁷ Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *Tekelci Kapitalizm*, Doğan Yay, Ankara, 1970, s. 42-43.

1.2. Üretim Yönteminin Dönüşümü ve İnceleme Nesnesi Olarak Fabrika

Modern yönetimin uygulama ayağı olan fabrika, işletme disiplinin kuruluşundaki inceleme nesnesi, bu yeni örgüt biçimi içerisinde tanımlanan yönetme faaliyeti ise analiz birimidir. Modern nitelemesi, burada iş yapma biçiminin, yerinin ve örgütlenmesinin sistematize edilmesini ifade eder. Yönetim, fabrikalı üretimle gelişen, hiyerarşik yapının ve uzmanlaşmanın keskinleştiği, diğer taraftan otoritenin parçalara ayrılarak gayri şahsileştiği bir iş görme biçimidir.¹²⁸

Modern sanayi öncesi üretimin örgütlenmesi olarak atölyeler, farklı zanaat uğraşısındaki kişilerin bir kapitalist/tüccar yönetimi altında toplanması ya da aynı zanaat üzerine çalışanların birlikte çalışmalarıyla oluşmuştur. Birinci usulde ürünün ortaya çıkması için farklı zanaatkârların elinden geçmesi gerekirken ikincisinde ise bir zanaatkâr işlemlerin tamamını uygulayarak ürünü ortaya çıkartır. İki üretim süreci de çok sayıda işçinin aynı zamanda çalışması ve böylece üretilen ürün miktarının katlanarak artması anlamına gelmektedir. Bu, birbirinden bağımsız yürütülen emek sürecinin birleşik ve toplumsal nitelik kazandığı bir örgütlenme biçimidir.¹²⁹ Parçalanmış iş üzerinde aynı zamanda çalışma, üretkenlik artışı sağlamış olsa da sistemin bu arayışı sürekliliğini sürdürmektedir. Bir önceki üretim yönteminin sınırlılıkları aşılarak üretkenlikte yeni düzeye ulaşılmaktadır.

Atölye tipi örgütlenmede üretim, sipariş usulüne göre yapılmakta ve kitlesel çapta olmamaktadır. Üretimin başka bir özelliği ise el emeğine dayanması ve dolayısıyla ustanın el ve zihin becerisiyle biçimlendirdiği ürünlerden oluşmasıdır.¹³⁰ El emeğine dayanan aletli üretimde işin yapılması, öğrenilmiş becerinin, bilgi, deneyimle insan enerjisinin harcanması sonucu gerçekleşir. Atölye tipi üretim, zanaatkârın üretim araçları

¹²⁸ Ahmet Alpay Dikmen, *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*, NotaBene Yayınları, Ankara, 2015, s. 33.

¹²⁹ Elif Aksu Kaya, *Emek Sürecinin Dönüşümü...*, s. 29.

¹³⁰ Osman Tezgel, *Çağdaş Fabrika Sisteminin...*, s. 19.

ve hammaddeye erişiminin olmadığı manüfaktür üretimdir. Ancak bir süre sonra manüfaktürün de üretim ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmesi ve bilimsel/teknolojik gelişmelerin yanında atölyelerde makine üretiminin başlaması makineli üretime geçişi sağlamıştır. Makinelerin bir araya getirilmesiyle ise geniş çaplı iş gücünü gerektiren ve kitle üretimi gerçekleştiren fabrika sistemi ortaya çıkmıştır. Fabrika örgütlenmesinde yer alan makineli üretimde dış bir güç olarak tasarımcıya ihtiyaç duyulsa da işi yapan mekanik düzey sistemin kendisidir.¹³¹ Fabrikalı üretim sistemi, zaman ve mekânın yanında insan emeğini de standartlaştırmaktadır. Kitlesele üretimin gereği olarak üretim, standart parçalar halinde gerçekleştirilmekte, atölye tipi üretimde ürünlerde insan emeğine bağılı olarak ortaya çıkan farklılaşma, burada söz konusu olmamaktadır.¹³²

Fabrika, basit tanımlanışıyla bir makine sistemidir. Teknolojik gelişmelere bağılı olarak makine sistemleri sürekli gelişme göstermiş; başlangıçta eş zamanlı çalışma özelliklerinin yanına yan yana çalışma eklenmiş ve giderek karmaşıkleşan makineler zinciri oluşmuştur.¹³³ Bu makineler bütünü, çalışanın denetim ve disiplini gereğini ilk biçiminden itibaren uygulamaya koyan, toplumsal niteliğıyle sosyal, kâr amaçlı üretim yapmasıyla ekonomik bir örgütlenme biçimidir.¹³⁴

Wolf, fabrikanın gelişimini dağınık halde bulunan iş gücünün organize edilme ihtiyacıyla ilişkilendirir. Farklı teknik aşamalarda çalışan sayıca fazla olan işçileri tek bir çatı altında ve binalar bütününde toplama düşüncesi önceleri var olmuştur. Bu tür örgütlenmeleri senkronize üretim süreçlerinden ve pazar koşullarına bağılı olarak üretimde yapılması gereken değişikliklerden sorumlu olacak tek bir teknik yönetim

¹³¹ Ergun Türkcan, *Dünyada ve Türkiye’de Bilim, Teknoloji ve Politika*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.142 ve Elif Aksu Kaya, *Emek Sürecinin Dönüşümü...*, s. 33-34.

¹³² Ahmet Alpay Dikmen, “Standart Üründen Marka Standartizasyonuna”, *İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar Korkut Boratav’a Armağan*, (Der. A. H. Köse, vd.), İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s. 524.

¹³³ Elif Aksu Kaya, *a.k.*, s. 34.

¹³⁴ Mıhrıcan Zorlu, *İşçi Mücadelesi ve İşletme Yönetiminde...*, s. 49.

altında birleştirmek ise yeni bir gelişmedir. Üreticilerin dağınık ve denetlenemez ekonomik birimlerde çalıştığı yerlerde iş gücü yoğunluğunun ve süresinin belirlenmesinin önünde engeller vardı. Sanayi faaliyetlerinin tarımsal faaliyetin yanı sıra sürdürülen bir yan iş olarak kabul edildiği, tarladaki çalışmanın çırkık veya dokuma tezgâhı başındaki çalışmadan önce geldiği durumlarda bu, özellikle geçerliydi. Üretim düzeninin farklı aşamaları arasında senkronizasyon olmaması nakliye maliyetini artırıyordu. Bu, üretimde ve teslimatta gecikmelere neden oluyordu.¹³⁵ Fabrika, teknolojik gelişimi sembolize etmekle birlikte maliyet sorununu aşmaya yönelik örgütlenme ve denetleme aracı olmuştur. İnsan becerisine olan ihtiyacı azaltma ve çalışma süresini arttırma makine teknolojisinin getirdikleridir. Ayrıca çalışanı yerinde denetim olanağı sağlaması, maliyet sorunlarını çözmeye dönük yeni araştırmaları doğurmuştur.

Bir çatı altında üretimin artışı, işçi, materyal ve makine miktarındaki üretimi artırmıştır. Bu ise kendi içerisinde yeni denetim ve koordine sorunlarına yol açarak yönetsel işlevlere değer kazandırmıştır. Fabrika sistemindeki yönetim, katı bir denetleme ve örgütlenme özelliği gösterir.¹³⁶ Bir örgütlenme biçimi olarak fabrika, sermaye ve emeğin işlevsel ayrışmasının gerçekleştiği, bunun yanında makinenin kullanımıyla merkezi bir güç kaynağının dâhil olduğu bir yapıdır. Merkezi güç kaynağının kullanılması, fabrika örgütlenmesini gerekli kılmaktaydı. Böylece enerjinin kolay ve sağlam biçimde kullanılması ve ekonomik yararların sağlanması mümkün olmaktaydı. Landes'in ifadesiyle "fabrikanın özü disiplindi, emeği yönlendirme ve düzenleme şansı vardı."¹³⁷

Sistemin disiplinli bir çalışmayla çalışanların bireysel çabalarını kolektif olarak ticarileştirebilmesi ve disipline tam uyum göstermeyen çalışanların denetlenmesini

¹³⁵ Eric R. Wolf, *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*, s. 377.

¹³⁶ Şan Öz-Alp, *Yeni Gelişmeler Karşısında İşletme Yöneticileri ve İşletmecilik Eğitimi*, Eskişehir İTİA Yayınları, Ankara, 1972, s. 17.

¹³⁷ David S. Landes, *Kapitalizmin Doğuşu*, s. 22.

sağlaması yönetici üstünlüğünü öne çıkarmıştır. 19. Yüzyıl rekabet şartları altında karmaşılaşan örgüt yapısı ve artan piyasa talebi nedeniyle verimlilik ve etkinlik baskısı altında olan fabrikalar, Bilimsel Yönetim Yaklaşımı'nın da desteğiyle sermaye sahibine bağlı bir yönetici grubunu oluşmasını sağlamıştır. Bu profesyonel yöneticiler, üretim sürecindeki denetimi ele almışlardır.¹³⁸

Üretim yönteminin dönüşümü ve yöneticilerin verimliliği arttırmak üzere yeni yöntemler arayışı, sistemde sürekli birbirini takip eden bir neden sonuç ilişkisi içerisindedir. Fabrika, üretimdeki maliyet sorunlarını aşmak üzere örgütlenmenin dağınıklığını gidermek üzere gelişmiştir. Üretimin bir örgütlenme çatısı altında toplanması, yeni maliyet sorunlarının tanımlanarak etkinlik ve verimliliği sağlayacak yeni çözümler üzerine düşünülmesini gerektirmiştir. Bu gerekliliğe yönelik olarak fabrika içerisindeki iş gücünün örgütlenmesi ve denetlenmesi birincil önem taşımaktadır. Söz edilen yönetim faaliyetinin yerine getirilmesi iş gücünden ayrı bir yönetici kesimin işlevidir. İşletme disiplinin incelediği yönetme ve örgütlenme faaliyeti bu sınırlar içerisinde doğmuştur.

2. DİSİPLİNİN KÖKEN BİLGİSİ, KURULUŞU VE GELİŞİMİ

İşletme disiplini, tarihsel gelişmelerin olgusal sonuçlarıyla gelişmişse de modern bilgi bütününe sağlamadan önce var olan belirli parçaların disiplinin düşünsel temelinde yeri vardır. Disiplin, söz edilen parçalar olan ekonomi, muhasebe ve ticaret, kameralizm ve iktisatla farklı köklerden beslenmiştir. Bu bölümde disiplinin gelişiminde katkısı olan bilgi birikimi ele alınmakta ve sonrasında kendi kimliğini oluşturma süreci üç model ülke üzerinden incelenmektedir. Bu inceleme, Almanya, nispeten ona yakın bir öğretim

¹³⁸ Halit Keskin, Ali Ekber Akgün ve İpek Koçoğlu, *Örgüt Teorisi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2016, s. 176.

mantığı olan Fransa ve daha uzak görülebilecek ABD öğretimini kapsamakta, disiplinin kurumsal yapılanması ve içeriğiyle yönetim perspektifleri ortaya konulmaktadır.

2.1. Disipliner Köken: Ökonomi, Muhasebe ve Ticaret, Kameralizm, İktisat

Sanayi sonrası bir örgüt biçimi olarak işletmelerin -yönetim ve örgütlenme sorunlarının- akademik araştırmalara konu edilmesi yakın tarihli bir gelişmedir. Bu alanda baskın olan iktisat bilimi, fiyat, faiz, para, konjonktür, değer ve ekonomi politikalarına dair konuları ilgi sahasına almış ve ekonomi alanında uzun yıllar hâkimiyetini sürdüren tek kol olmuştur. Ekonomik birim olarak işletmenin incelenmesi ise sonraki bir gelişmedir.¹³⁹ Bu gelişmenin farklı bilgi alanlarından beslenen kökleri bulunmaktadır. Ökonomi, muhasebe ve ticaret, kameralizm ve iktisat, işletme disiplininin fabrika üretiminin yönetme ve örgütlenme sorununa yönelmesinden önce üzerinde yükseldiği bilgi alanlarıdır.

İşletme alanına ilişkin disipliner köken bilgisi, literatürde yeterince tartışma konusu edilmemiştir. Kökene dair bilgileri, ancak işletme iktisatçılarının özellikle Avrupa kaynakları üzerinden yazdıklarında bulmak mümkündür. Kamu yönetimi disiplini için Kıta Avrupası kökeni iyi ve adil yönetimin nasıl gerçekleştirilebileceği sorusu üzerinde yükselmiş, Amerikan yaklaşımı soruyu verimli ve etkin yönetim için rasyonel örgüt arayışıyla yeniden formüle etmişti.¹⁴⁰ İşletme disiplini içinse Avrupa kökeni bilgisinin de modern ifadesiyle verimlilik amaçlı ve işletme birimlerinin verimliliğinin sağlanması yoluyla genel faydaya ulaşılacağı varsayımının olduğunu söylemek mümkündür.

Hem işletme disiplini bakımından hem de diğer ekonomik incelemeler bakımından temel bir birim olarak görülen Eski Yunan'da ev yönetimi, Orta Çağ'da ve

¹³⁹ Alfred Isaac, *İşletme İktisadı*, (Çev. Orhan Tuna), C.1, Sermet Matbaası, İstanbul, 1956, s. 16-17.

¹⁴⁰ Ceren Kalfa, "Kamu Yönetimi Disiplininin Gelişimi ve Kimlik Tartışmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1, 2011, s. 413.

daha sonraki yüzyıllarda ticari gelişmelerin, işletmelerin yönetiminin, muhasebe konularının ve daha birçok alanın konusuna dâhil edilmiştir. Ev yönetimi anlamına gelen *oikonomia*, tüm ekonomik faaliyetlerin çekirdeği ve işletmelerin ilk biçimi olarak ele alınır.¹⁴¹ Bu konuda Xenophon'un (M.Ö. 430-354) *Oikonomikos* (Ev Yönetimi) adlı eseri, ilk kaynaklardandır. Sokrates ve öğrencilerinden biri arasında geçen konuşmalardan oluşan eserin kapsamı şöyledir:¹⁴²

“1. Umumi mülahazalar, 2. Ev idaresinin iç kısmı, kadının vazifeleri, 3. Kocanın vazifeleri ve dâhili ev idaresi, 4. Ziraat hakkında umumi malumat ve muhtelif teknik ziraat meseleleri, 5. Zirai işletmenin diğer pratik hayat sahalarıyla mukâyesesi”

Yazara göre, iyi bir yönetici, “masraflara nazaran fazlayı temin etmek” yükümlülüğünü yerine getirendir. Bunun için varlık ve mal mülk yeterli değildir; çeşitli üretim araçlarını kullanabilmek önemlidir. Xenophon'un eserinde “her nevi ev idaresinde kullanılan şeyin kullanma tarzını iyi bilme” vurgusu yapılır.¹⁴³ İşletmenin beslendiği köklerden biri olarak ekonominin de iş yapma biçimi ve teknik üzerinden tanımlanması dikkat çekicidir. Diğer taraftan gider-gelir oranlaması, haneyi geçindirmeye yönelik yöneticiye yüklenen bir görevdir.

Xenophon'un örgüte dair konularda bilgi verildiği anlatılmaktadır. Düzen, örgüt için temeldir; malların depolama biçimi gibi konular da dikkate alınmıştır. Ayrıca tarımsal işletmenin yönetimi, geniş bir şekilde eserde yer almıştır.¹⁴⁴ *Oikonomike*¹⁴⁵ (Ev Yönetimi) adlı başka bir eser de Aristo'ya atfolunmaktadır. Bu eserde tarım, yüceltilerek ekonominin en iyi şekli olduğu söylenmektedir. Bu şekildeki ekonomik faaliyetin ticarete ve sanayide olduğu gibi insanların iradeleri dışında hiçbir şey talep etmediği

¹⁴¹ Hayri Tokay, *İşletme İktisadı*, C.1, Güzel Sanatlar Matbaası, 3. Baskı, Ankara, 1965, s. 38.

¹⁴² Alfred Isaac, *İşletme İktisadı*, C.1, s. 16-18.

¹⁴³ A.k., s. 19-20.

¹⁴⁴ A.k. Köken bilgisinde işletme yönetimi ve örgütlenmesine dair rastlanan konuların modern işletmelerden farklı olduğunu vurgulamak gerekir. Bunun yanında modern işletme bilgisi, yönetim konusunu ayrıca ele almadan önce ticaret ve hesap konuları üzerine şekillenmiştir.

¹⁴⁵ *Oikonomike*, *oikonomia* (ev yönetimi)'nın kapsamı ve yönteminin tanımlanmasına ilişkin kuramsal bir bilgi dalı olarak görülmektedir. Dotan Leshem, “Oikonomia Redefined”, *Journal of History of Economic Thought*, V.35, I.1, March 2013, p. 43. Kavram, ev ekonomisi olarak da çevrilmektedir. Bkz. İşaya Üşür, “Zarif Mezar Taşları...”, s. 212.

ifade edilmektedir. Aristo'nun bu eserinde ekonomik prensip olarak giderlerin gelirleri geçmemesi benimsenirken iktisat alanı dört alt alana ayrılarak incelenmiştir:¹⁴⁶

- “1. Oikonomia basilike: devlet iktisadı veya milli iktisat
2. Oikonomia satrapike: vilayet iktisadı
3. Oikonomia politike: belediye iktisadı
4. Oikonomia idiotike: hususi iktisat (işletme iktisadı)”

Aristoteles'in bu eserinde de masrafların gelirleri aşmaması gerektiği vurgulanır. Bunun yanında, devlet ve ev yönetimi karşılaştırılarak devletin ev yönetimlerinin toplamı olduğu ifade edilir. Bütün olanın (devletin) amacı, onu oluşturan parçaların (evlerin) iyi olmasıdır; ev yönetimi, devletten önce var olmuştur.¹⁴⁷ Kapitalizm sonrası geliştirilen yaklaşımlarda da bireylerin ya da birimlerin çıkarlarının en çoklaştırılmasıyla genel faydaya ulaşılacağı varsayımı disiplinin yaklaşımlarınca benimsenmiştir.

Ökonomi bilgisi, ev yönetimi ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ekonomi bilgisine karşılık gelmekte, kaynaklarda bunun için gelirlerin giderlerden fazlalığı amacına dikkat çekilmektedir. İşletme disiplininin kökenine ilişkin başka bir bilgi kaynağı ise muhasebedir. 14. , 15. ve 16. Yüzyıllarda muhasebeye ait pratik konuları, belirli kentler ve ülkeler bakımından inceleyen bazı eserler verilmiştir. Bu eserler, problemlerin bilimsel şekilde ortaya konulması kaygısından çok, pratiğe yönelik yazılmışlardır. Bununla birlikte söz edilen eserler, ileride daha olgunlaşmış eserlerin yazılması için işletme bilgisi açısından büyük önem taşımışlardır. Muhasebe ve ticaret tekniğine ait 17. yüzyılın ortalarına kadar var olan yegâne kaynaklardır.¹⁴⁸

14. ve 15. Yüzyılda İtalya'da ekonomik ve ticari gelişmeler sonucu olarak çeşitli yazarlar tarafından yazılmış notlara ulaşılmıştır. Özellikle para, ölçme, tartma ve çeşitli mallarla iştigal etme ve ticaret gelenekleri gibi çeşitli konular tartışılmıştır. Bu notların yazarları arasında F. B. Pegolotti (14. yüzyılda) ve G. A. Da Uzano (15. yüzyılda)

¹⁴⁶ Alfred Isaac, *İşletme İktisadı*, C.1, s.19-20.

¹⁴⁷ A.k.

¹⁴⁸ Suat Keskinoglu, *Genel İşletme Ekonomisi Dersleri*, C.1, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974, s. 14.

sayılmaktadır. Ticari bilgiyle birlikte muhasebenin gelişmeye başladığı bu dönemde günümüzde bu alanda kullanılan terimlerin (bilanço, konto vs.) hâlâ geçerliliğini sürdürdüğü görülmektedir.¹⁴⁹ Muhasebe ve ticari hesap tekniği ve ticaret mektuplarının yazılışına dair usuller fazlaca kullanılmıştır. Bu alandaki bilgiler, tüccar ailelerince korunan ve gelecek nesle titizlikle aktarılan ancak başkalarına açıklanmayan bilgilerdir. Alanın kökenine ilişkin bu eski yazıların herkesin ulaşabileceği değil; sadece aile büyüklerinin tecrübe ve bilgilerini derleyenlerin ve tüccar ailelerinin elinde bulunan notlar olduğu anlaşılmaktadır. El yazması olan bu kitapların en eskisi Floransalı F. B. Pegolotti'nin 1335-1345 yılları arasında yazdığı eserdir.¹⁵⁰

Muhasebe alanında önemli görülen başka bir eser, 1494 yılında Luca Pacioli adında bir İtalyan rahibi ve profesörü tarafından yazılmıştır. Eser, bir matematik kitabının bir bölümünü oluşturmuştur. Muhasebede Hesaplar ve Kayıtlar Hakkında Açıklamalar (*Particularis de computis et scripturis*) adını taşıyan eserin kapsamı şunlardan oluşmaktadır: “Envanter ve yevmiye defterindeki kayıtlar, zimmet ve matlup, defteri kebir, sermaye, kasa, muhtelif muameleler, poliçe meseleleri, tahsilat ve tediye, kâr ve zarar hesabı, mizan, bilanço, kağıtların yazılması ve muhafazası.”¹⁵¹ Başka bir kaynakta ise çift kayıt usulünü ilk kez yazı ile ve sistemli bir şekilde açıklayan Pacioli'nin 1495 yılında yayımlanan *Summa de Arithmetica Geotria Proportionalita* eseri olduğu bilgisine yer verilmektedir.¹⁵² Muhasebe tarihinde bir dönüm noktası olarak görülen bu eserde Pacioli, çift kayıt yönteminin kendi buluşu olmadığını İtalya'da daha önce de uygulanmakta olduğunu belirtse de yöntemin ne zaman geliştirildiği ilgili görüş birliği yoktur.¹⁵³

¹⁴⁹ Alfred Isaac, *İşletme İktisadı*, C.1, s. 22-23.

¹⁵⁰ Suat Keskinoglu, *Genel İşletme Ekonomisi Dersleri*, s. 15.

¹⁵¹ Alfred Isaac, *a.k.*

¹⁵² Suat Keskinoglu, *a.k.*

¹⁵³ Oktay Güvemli, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'na Kadar*, C.1, Süryay Yayınları, İstanbul, 2000, s. 139. Çift yanlı kayıt sisteminin kapitalizmin gelişiminde özel bir yeri olduğuna dair bkz. Ekrem Yavuz, “Çift Yanlı Muhasebe ve Kapitalizm”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.13, Temmuz 2017, s. no belirtilmemiş. Ayrıca bkz. Pınar Daloğlu, *Kapitalizm ve Muhasebe*;

Muhasebe alanında 16. ve 17. yüzyılda Belçika, Fransa ve Almanya’da birçok eser verilmiş ve önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Belçika’da 1608 yılında Simon Stevin de Bruges, *Memoires mathématiques* adıyla bir kitap yayımlamıştır. Bu eserde, adı Maurice d’Orange olan bir prence verilen dersler ve aynı zamanda muzaaf usulü anlatılmıştır. Fransa’da profesör de la Porte, muhasebe alanında kitaplar yayımlamıştır. Bu kitaplar arasında 1712 yılında neşredilmiş olan Tüccarlara ve Muhasebecilere Özgü Bilgiler (*La science des negociants et teneur de livres*) adını taşımakta olana dair bilgilere ulaşılmaktadır. Kitap, muhasebeye dair pratik bilgiler içerdiği gibi, hesap teorisinde önemli sayılmaktadır. Almanya’da ise ilk muhasebe ders kitabı, 16. yüzyılın başlarında yayımlanmıştır. Kitabın yazarı Heinrich Scheriber’dir. Kapsam bakımından defter tutmaya dair temel bilgileri içerir. Başka bir kitap, Valentin Mennher tarafından yazılmış ve 1563 yılında yayımlanmıştır. O zamanın diğer kitapları gibi pratik amaçlar üzerine yazılmıştır.¹⁵⁴

Diğer taraftan Almanya’da aynı tarihlerde ticari bilgi alanının da doğuşuna tanıklık edilmektedir. 1558 Lorenz Meder’in Ticaret Kitabı adlı eseri yayımlanmıştır. Yazar, kitabın önsözünde o zamanda kadar bilinmeyen yeteneklerden söz etmiştir. Bu tür kitaplar 17. yüzyılda sayıca çoğalmış ve dünya ticaretindeki ve ulaştırma işlerindeki gelişmelerle birlikte bilgi bakımından ileri düzeye ulaşmıştır. Daha önce gizlenen bilgilerin yaygınlaşması söz konusu olmuştur. Bu anlamda önemle söz edilen başka bir eser ise Cenevizli bir tacir olan G.D Peri’nin 1638 tarihli Tüccar (*II Negotiante*) adlı kitabıdır. Yazar, bu eseri oğullarına ticari tecrübelerini aktaran bir nevi vasiyetname olarak hazırlamış ve yayımlamıştır.¹⁵⁵ Ticari hesap, mektupların yazılması, bir işletmenin

Tanzimat Dönemi İktisadi Zihniyetin Muhasebe Kayıt Düzenine Etkisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2018.

¹⁵⁴ Alfred Isaac, *İşletme İktisadi*, C.1, s. 24-25.

¹⁵⁵ S. Keskinoglu, *Genel İşletme Ekonomisi Dersleri*, s. 15-16.

kuruluşu, mukavelelerin akdedilmesi ve bazı hukuki meseleler gibi konulara kitapta yer vermiştir.¹⁵⁶

16. , 17.ve 18. Yüzyıllardaki ekonomik gelişmeler, ticaret ve bankacılık alanında büyük teşebbüslere imkân vermiştir. İşletmelerin önem kazandığı bu dönemde 1622 yılında Fransa’da doğmuş olan Jacques Savarry, ekonomik ve ticari bilgiler alanında büyük bir ün kazanmıştır. Savary, kumaş tüccarlığı sonrasında 1658 yılında devlet hizmetine girmiştir. Ticari müşavirlik görevini üstlenmiş ve çalışmalarının sonucu olarak XIV. Louis döneminde Ticaret Kanunu (*Ordonnance de Commerce*) çıkarılmıştır. Kanun, Fransa’da olduğu gibi Almanya’da da büyük ve önemli etki yapmıştır.¹⁵⁷

Savary’nin kitabının ilk baskısı 1675’te 11. baskısı ise 1757’de yayımlanmış, İngilizce’ye, İtalyanca’ya ve Flemenkçe’ye çevrilmiştir. Ticari işlemleri sistemli bir şekilde incelediği kitabı, oğullarının 1723-1730 arasında yayımladıkları *Dictionnaire Universel de Commerce* aslı ticaret ansiklopedisiyle birlikte batıda bu alanda yapılan çalışmaların temelini oluşturmaktadır.¹⁵⁸ Başka bir eseri yine pratik ve yönetim faaliyetinin neticesi olarak 1675 yılında Mükemmel Tüccar ve Fransa’da ve Yabancı Ülkelerdeki Ticaret Hakkında *Le parfait négociant ou instruction générale pour ce qui regarde le commerce de marchandises de France et des pays étrangers* adıyla yayımlanmıştır. Bu eserde, “1. Akçeler, ölçü ve tartmalar, 2. Emtia bilgisi, 3. Ticaret bilgisi, 4. İstihsal bilgisi, 5. Ticaret hukuku, 6. Dünya ticareti hakkında malumat, 7. Poliçe hukuku, 8. İflas hukuku” konuları yer almaktadır. Kitabın ilk bölümünde hesap konusu işlenmiş ve özellikle milli paranın yabancı para birimlerine çevrilmesi üzerinde durulmuştur. Emtia bilgisi, yazarın ticari tecrübeleri doğrultusunda detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Üçüncü bölüm ticaret bilgisi başlığı altında bir işletmenin yönetimi üzerine bilgi verirken risk konusunu dikkate almıştır. Üretimle ilgili bölümde dokuma sanayii söz

¹⁵⁶ Alfred Isaac, *İşletme İktisadı*, C.1, s. 24-25.

¹⁵⁷ A.k., s. 25-26.

¹⁵⁸ S. Keskinoglu, *Genel İşletme Ekonomisi Dersleri*, s. 17.

konusu edilmiştir. Dünya ticareti hakkında bölümde Fransa'nın İngiltere, Hollanda, Almanya, İtalya, İtalya batı devletleri, Rusya, İspanya, Portekiz, Amerika ve Afrika'daki sömürgeler, doğu memleketleri ile olan ticari ilişkileri üzerinde durulmuştur. Burada Smyrne (İzmir), Constantinople (İstanbul), Angora (Ankara) gibi şehirlerle ticaretten de söz edilir.¹⁵⁹

Almanya'da 18. yüzyılda yaşamış olan Carl Günter Ludovici (1707-1778), 1756 yılında Bütün Ticari Bilimleri Kapsayan Bir Sistem (*Grundriss eines vollstandigen Kaufmannssystems*) adlı eserini yayımlamıştır. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tüccara ait çeşitli bilgiler vardır. İkinci kısım işletmeyi ele alır; çeşitli ticaret işletmesi şekilleri, çeşitli ticaret muameleleri tedarik, sürüm, ödeme araçları gibi konular bu kısımda incelenmiştir. Ayrıca çeşitli işletmelerde çalışanlar hakkında bilgi verilmiştir. Başka bir bölümde ise ticaretin tarihçesi üzerinde durulmuştur.¹⁶⁰ Ticaret ve muhasebe bilgisinin üzerine yazılan eserlerin erken döneminde tekniğin ön planda olduğu görülmektedir. Ticaret kapitalizmi evresine rastlayan eserlerde ise daha çok artan ticari ilişkiler ve ticaret işletmeleri konu alınmıştır.

İşletme disiplinine dair köken bilgisi veren başka bir kaynak ise kameralizmdir. Kameralizmin 18. yüzyılda kurumsallaşması, Eski Yunan'daki temelinden gelen polis bilimi, merkantilizm ve ekonomi birikiminin birleşimi üzerine olmuştur.¹⁶¹ Başka bir yazar tarafından bu üçlü birleşim şöyle ifade edilmiştir: “1.En dar manada alınarak takriben “maliye” ilmine tekabül eden kısım, 2.“İdare ilmi” (*polizeiwissenschaft*) yani devlete ait her türlü problemlerle ilgili kısım, 3. Her nevi işletmelere ait bilgilerden bahseden kısım.”¹⁶² Kameralizmin beslendiği polis/idare biliminin kamu yönetimi

¹⁵⁹ Alfred Isaac, *İşletme İktisadı*, C.1, s. 27.

¹⁶⁰ A.k., s. 27-28.

¹⁶¹ Garner, *état, économie, Territorie en Allamagne l'Espace dans le caméralisme et l'economie politique 1740-1820*, 2005'ten akt. Can Umut Çiner, “Fransız Yönetim Düşüncesinin Gelişimi: Polis Biliminden Örgüt Bilimine”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.42, S.1, Mart 1999, s. 3.

¹⁶² S. Keskinoglu, *Genel İşletme Ekonomisi Dersleri*, s. 19.

disiplinine, ekonomi/işletmelere ait bilgi alanının ise işletme disiplinine kaynak ettiği anlaşılmaktadır.

Kameralizmi oluşturan köklerden ekonomi, maddi mutluluk amacına yönelik yönetsel faaliyetlerle ilgilenir. Köklerinden diğeri olan polis bilimi ise devlette hâkim olan genel düzen durumunun kendisiyle ilgilidir.¹⁶³ Genel refah ve iyi düzen koşullarını sağlama amacına dönük olarak yasal ve yönetsel düzenlemelerle toplumsal hayatın denetimine işaret eder. İyi düzenin sürdürülmesi için nüfusu yönlendiren gerekli tüm devlet düzenlemeleri bu kapsamdadır.¹⁶⁴

İşletmelere ait bilgi kapsamında kameralizmde, büyük prenslere ait çiftliklerin yönetimi önemli yer tutmuştur. Bunun yanında, özellikle ticaret işletmelerinin yönetimine yönelik bilgi içermektedir. Dönemin özelliği olarak ticaret kazancının devletin yararları ile ilişkilendirilmesi, kameralist işletmeleri bu alanın bilgisiyle ilgili kılmıştır. Bu bilginin yükseköğretim kurumlarında okutulan bir ders haline gelmesi de aynı zamanda gerçekleşmiştir.¹⁶⁵

18. Yüzyılda Almanya’da okutulan kameral bilimler, (*kameralwissenschaften*) merkantilist fikirlerden¹⁶⁶ esinlenen devletin, ekonomideki aktifliğinin, bazı işletmeleri elinde bulundurmasının bir sonucu olarak gelişmiştir. Gelir elde etmek üzere işletilen tarım ve orman işletmelerinde görevlendirilecek memurların bu kameral bilimlerin sağladığı bilgilerle donatılmış olmaları gerekmektedir.¹⁶⁷

¹⁶³ Keith Tribe, “Cameralism and Science of Government”, *The Journal of Modern History* , V.56, No. 2, Jun., 1984, p. 266.

¹⁶⁴ Mark Neocleous, *Toplumsal Düzenin İnşası Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*, (Çev. Ahmet Berkmen), h2O Yay., İstanbul, 2013, s. 33-34.

¹⁶⁵ S. Keskinoglu, *Genel İşletme Ekonomisi Dersleri*, s. 19.

¹⁶⁶ İlk ekonomik sistem olarak tanımlanan merkantilizm, genel iktisat alanından ziyade işletme iktisadına yakın görülmektedir. Tokay bu fikri şöyle temellendirir: “Merkantilizme göre her milli iktisat, başında hükümdar bulunan çok şubeli bir büyük işletmeden başka bir şey değildir. Bu işletmenin sevk ve idaresi işletmecinin (hükümdarın) elindedir ve gayesi, başta hükümdar olmak üzere, işletme mensuplarını zengin etmektir.” Hayri Tokay, “İşletme İktisadı İlminin Gelişmesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.6, S.2, 1949, s. 329.

¹⁶⁷ Muhlis Ete, “İşletme Ekonomisi Bilimi”, *Türkiye’de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü, 30. Yıl Yayınları, No: 12, s. 134.

1823 yılında Heidelberg Üniversitesi'nde faaliyette bulunan Prof. Karl Heinrich Rau, Kameral Bilimlerin veya İktisat Biliminin Ansiklopedik Eğitim Esasları (*Grundriss der Kameralwissenschaft oder Wirtschaftslehre für encyclopädische Vorlesungen*) adını taşıyan bir kitap yayımlamıştır. Kitabın önsözünde işletme iktisadı (özel iktisadı) ve kamu iktisadı (genel iktisat) alanlarına iktisat disiplininin alt alanları olarak şöyle yer verilmiştir:¹⁶⁸

- I. Umumi İktisat İlmi
- II. İktisat ilminin muhtelif sahalara göre şubeleri
 1. Hususi İktisat (bugün: işletme iktisadı ilmi, Betriebswirtschaftslehre)
 - a) İstihsal yapan cüzütlara göre: Sanayi ve ticaret
 - Maddelerin topraktan çıkarılması (ziraat, maden ocakları)
 - Maddelerin işlenmesi (Fabrikalar)
 - b) Hizmetler gören işletmeler
 - c) Rant muameleleri
 - d) Ev idaresi
2. Amme İktisadı (umumi iktisat ilmi, économie politique, Volkswirtschaftslehre)
 - A. Nazari Kısım
 - B. Tatbikat
 - a) İçtimai meseleler
 - b) Devlet iktisadı (maliye)

19. Yüzyılda, idare ve ticaret hukuku bilgileri gelişme göstermiş ancak bu gelişme de kameralist bilgilerin iktisat alanına yönelmesi sonucunu doğurmuştur. İktisat alanında ise pratik ihtiyaaçların da ötesinde bir hâkimiyet sağlamış olması, işletmelerin ayrıca inceleme konusu yapılmasına engel teşkil etmiştir.¹⁶⁹ İktisat bilgisi yükselişe geçerken olan özel iktisat bilgisinin gerilemesinin nedenleri Walb'a göre, merkantilizme karşı Fransa'da başlayan ve İngiltere'de gelişen düşünsel yapı (A. Smith'in fikirlerinin etkisi), kameralistlerde akademiye dönük gelişmenin sağlanmamış olması ve bu alanın ansiklopedik içerik kazanmış olması, toplumsal gelişmeler karşısında merkantilizmin uygulama alanı bulamaması sebebiyledir. 18. Yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılın sonuna

¹⁶⁸ Kitapta işletme iktisadının kökenini oluşturan özel iktisat alanı, zirai işletme, işletmenin bünyesi, çiftlik, binalar, toprak, aletler ve araçlar, çeşitli işçi türleri, işletme şekli, işletmenin sahibi ve idarecisi, hasılatı idare şekli ve ona ait konular ve masraflar üzerine şekillenmektedir. Alfred Isaac, *İşletme İktisadı*, C.1, s. 33-34.

¹⁶⁹ S. Keskinoglu, *Genel İşletme Ekonomisi Dersleri*, s. 20.

kadar süren bu dönemde genel iktisat kuramı, farklı yönlerdeki fikirleri barındıracak şekilde gelişmiş ve iktisadi bilgi alanının tek temsilcisi olmuştur.¹⁷⁰

19. Yüzyılda ticaret ve sanayinin gelişmesi, devletin ekonomiye müdahalesinin azalmasıyla ilerlemiştir. Liberalizmin düşünsel zemin olarak yer bulması, işletme iktisadi disiplininin geliştiği Almanya’da devletin elindeki işletmeleri özel teşebbüse devretmesi ya da kiralaması uygulamalarını getirmiştir. Dolayısıyla devletin bu kurumlar için memur yetiştirme ihtiyacı da azalmıştır. Bu tarihlerde Alman üniversitelerinde Roma hukuku öğretimine daha fazla yer verildiği belirtilmektedir. Bu nedenle 19. yüzyılın başından itibaren Alman üniversitelerinde okuyan ve yöneticilik yapanlar, sadece hukukçu olarak yetismekteydi. Eski kameral bilimlerin yerine özellikle İngiliz iktisat biliminin şiddetli etkisi altında politik iktisat geçmiştir. Kameral bilimlerin üç disiplininin yalnız maliye bilimi, daha önce kapsadığı vergi ve bütçe kısmına “devletin özel emlak ve işletmelerine ilişkin” konusunu da dâhil ederek varlığını sürdürebilmiştir. Özel iktisat bilgisi, politik iktisada evrilerek ekonomiyi özel surette değil genel bir biçimde yani toplum bakımından incelemeye başlamış ve ekonomik liberalizmden aldığı etkiyle gelişme göstermiştir. Devlet yönetiminin esaslarına ve iç siyasete dair olan siyasal bilgiler kısmı da yerini idare hukukuna bırakarak ortadan kalkmıştır.¹⁷¹

Kameralistik bilgilerin parçalanması ve yerlerini genel iktisat bilimine bırakmasıyla kuruluşların kâr amacıyla ve ticari yöntemlere göre yönetilmesini öğreten özel iktisat (*privat ökonomi*) bilgisi, üniversitelerden ve *kameralhochschule* adını taşıyan Alman mülkiye (sivil idare) okullarından uzaklaşmıştı. Özel iktisat bilgisinin geriye kalan konularını bu kez ticaret okulları kabul ederek konuyu toplum ekonomisi, hukuk bilgisi ve ticaret tekniğine ait bilgilerin bir bileşimini oluşturan ticaret bilgisi (*handelslehre*) kapsamında okutmaya başlamışlardır. Kapsamı çok genişleyen bu bilgi dalı bilimsel

¹⁷⁰ Walb, Kameralwissenschaften und vergleichende, Betriebswirtschafteslehre’den akt. Hayri Tokay, “İşletme İktisadi İlminin Gelişimi”, s. 331-332.

¹⁷¹ Muhlis Ete, “İşletme Ekonomisi Bilimi”, s. 134.

karakterini kaybetmiştir. İşletme alanına dair bilginin tekrar bilimsel bir öz ve içerik kazanması 19. yüzyılın başında yüksek ticaret okullarının kurulmasıyla başlamıştır. Bu okullarda yeniden öğretime başlanan işletme bilgisi “ticari bilimler” adını almıştır.¹⁷² Böylelikle çalışmalar, öncelikle ticari işletmelerin faaliyetlerinin ve öteki işletmelerle olan ilişkiler gibi işletmelere dair meselelerin bilimsel bir şekilde aydınlatılmasıyla pratiğe dönük ilkeler üzerinde çalışılmıştır. Özellikle hesap işleri alanındaki çalışmalar, İsviçre ve Avusturya dâhil, Almanca literatürde çok ileriye taşınmıştır. Friedrich Leither’in birinci baskısı 1905’te çıkan “Endüstri İşletmelerinin Maliyet Gideri Hesabı” adlı kitabı en önemli eserlerden biridir.¹⁷³

Yüksek ticaret okullarının ve ticaret akademilerinin kurulmasıyla beraber ticaret bilgisi ve tekniği düzeyinde olan bilgilerin sistematize edilmeye ve ekonomik kuruluşların bilimsel incelemesini yapan bir bilimin oluşmasıyla ilgilenilmiştir. Politik iktisat yanında böylece özel iktisat bilgisinden (*priwatwirtschaftslehre*) söz edilmiş olmuştur.¹⁷⁴ Yalnızca özel sektörle ilgili olma anlamı ileriki dönemde atılarak işletme iktisadı olarak disiplinleşmiştir.

İşletme disiplininin kökenine dair bilgi alanlarından ekonomi, kameralizmin içerisinde süren varlığını iktisat disiplininin baskınlığı sonucu yitirmiştir. İlerleyen zamanda özele yönelik bilgi kısmı, özellikle Avrupa’da iktisattan koparak gelişim göstermiştir. Disiplinin köken bilgisi içerisinde yer alan muhasebe ve ticaret bilgisi ise en parlak çağını 19. yüzyılın sonlarında hemen her yerde kurumsallaşmasıyla yaşamıştır. Günümüzde bu iki alan, ayrı ayrı yapılanarak işletmenin alt disiplinleri olarak varlığını sürdürmektedir.

¹⁷² Muhlis Ete, “İşletme Ekonomisi Bilimi”, s. 134.

¹⁷³ S. Keskinoglu, *Genel İşletme Ekonomisi Dersleri*, s. 21-22.

¹⁷⁴ Muhlis Ete, a.k.

2.2. Model Ülkelerde Disiplinin Kurumsal Yapılanması ve İçeriği

Farklı ulusal sistemlerde işletme disiplininin kurumsallaşma süreci iki kategoride incelenebilir. Birincisi, işletme öğretiminin öncüleri sayılan Fransa, Almanya ve ABD'nin oluşturduğu gruptur. İkinci grup ise sayılan ülkelerin takipçileri olan ve işletme öğretiminde bu ülkelerin en az birinden yoğun bir şekilde etkilenen diğer Avrupa ülkeleri ve Japonya'dır.¹⁷⁵ Bu iki grupta yer alan ülkelerde disiplinin kurumsallaşması ve içeriği homojen özellikte değildir, bununla birlikte birden çok ülkeden aynı ülkeye aktarım gerçekleşmiştir.

Model alınan ülkeler arasında disiplinin gelişimi, tarihsel ve yerel özelliklerin belirleyiciliğinde Kıta Avrupası ve ABD arasındaki ayrımla ifade edilebilir. Üsdiken'in öz olarak nitelediği üzere bunlar, “bağlamsal işletme temelli” (*contextual firm based*) ve “bağlamsal olmayan yönetim temelli” (*acontextual management based*) olmak üzere iki mantık üzere gelişmişlerdir. Kıta Avrupası'nda hâkim olan ilk yaklaşımda işletme, bir bütün olarak ele alınır; işletmenin doğası, ekonomisi ve kurumsal çerçevesi bağlamında incelenir. Buna alternatif olarak ABD'yi temsil eden ikinci yaklaşım ise işletmenin genel fonksiyonlarına yönetsel bir yaklaşımdır; vurgu, yönetimin evrensel ve genel anlamı üzerinedir.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Rolv Petter Amdam, “Business Education”, p. 584. Ticaret okullarının kurulması 19. yüzyılın sonu itibariyle eş zamanlılık göstermekle birlikte Türkiye, model alan ülkelerden biri olarak ikinci kategoride değerlendirilmektedir.

¹⁷⁶ Behlül Üsdiken, “Plurality in Institutional Environments and Educational Content: The Undergraduate Business Degree in Turkey”, *Inside the Business Schools: The Content of European Business Education*, (Ed.R. P. Amdam, R. Kvalshaugen and E. Larsen), Copenhagen Business School Press, 2003, Denmark, p. 92. İşletme öğretiminin farklı içeriklerle belirlenmesi, sanayileşmede geç kalmışlık, sanayileşmenin doğası, sanayileşme sürecindeki toplumsal ve kültürel normlar, sosyo-politik sistem, toplumsal sınıf sistemi gibi değişkenlerle açıklanmaktadır. Bkz. Malcolm Warner, “Industrialization, Management Education and Training Systems: A Comparative Analysis”, *Journal of Managment Studies*, V.24, No.1 Jan. 1987, p. 91-92. Amerika ve Avrupa arasındaki işletme öğretiminin farklılıklarının ve Amerika'nın sisteminin daha gelişmiş olmasının yapısal ve felsefi nedenleri, Amerikan toplumunun görece “devletsizlik” nosyonu, çok üniversiteliliğin erken gelişimi ve öğretimin felsefesiyle ilişkili görülür. Haldor Byrkjeflot, *Management Education and Selection of top Managers in Europe and the United States*, Norwegian Research Center in Management and Organization, Bergen, 2001, p. 17.

Mühendislik, uygulamalı bilimler ve nicel konular üzerine temellendirilen Kıta Avrupası sistemi, odağını mesleki eğitime (*vocational training*) yöneltmiştir, Amerikan sisteminde öğretimin ana konusu ise genel yönetimdir (*general management*).¹⁷⁷ Genel yönetimi bu alanda ele almak Amerikan yaklaşımının ürünüdür. Yönetimin teknik işlevlerden biri olarak görüldüğü genel yönetim perspektifi, literatürdeki hâkimiyetini bu kaynaktan alır.

2.2.1. Kuruluş ve Yapı

Dünyanın farklı yerlerinde 19. yüzyılın sonlarına doğru ticaret okullarının kurulmasıyla¹⁷⁸ ticari bilgileri sistematikleştiren ve ekonomik amaçlı kuruluşları araştıran bir bilimin oluşmasıyla ilgilenilmiştir. Böylece iktisat yanında bir özel iktisat bilgisi ortaya çıkmıştır. İşletme alanını oluşturan bilim dalı, ilk olarak bu ticari bilgilerin kurumsallaşmasıyla oluşmaya başlamıştır.¹⁷⁹ Ticaret öğretimi, farklı kurumsal yapılarla biçimlenmiş olsa da hem Avrupa ve Amerika hem de model alan ülkeler için temel görülmektedir.

19. Yüzyılın sonundan II. Dünya Savaşı'na kadar olan süre, uluslararası bilgi alışverişinin olduğu bir dönemdir. İşletme öğretimi bakımından Amerika'nın Almanya ve Fransa üzerindeki etkisi ve iki ülkenin birbirini üzerindeki etkisi asgari düzeydedir; buna rağmen iki ülke, Avrupa'da diğer ülkeler için rol model olmuşlardır.¹⁸⁰ 19. Yüzyılın sonlarında Fransa ve Almanya'da devletin üniversite sisteminin dışında, diğer Avrupa ülkeleri için model oluşturacak yüksek ticaret okulları kurulmuştur. Fransa'dan farklı olarak Almanya'da bilimleşme ve akademikleşme iddiaları, işletme iktisadının (*betriebswirtschaftslehre*) ayrı bir disiplin olmasıyla sonuçlanmıştır. 1910'ların

¹⁷⁷ Malcolm Warner, "Industrialization, Management Education...", p. 96.

¹⁷⁸ Lars Engwall, Matthias Kipping and Behlül Üsdiken, *Defining Management: Business Schools, Consultants, Media*, Taylor&Francis, New York, 2016, p. 41.

¹⁷⁹ Muhlis Ete, "İşletme Ekonomisi Bilimi", s. 134-135.

¹⁸⁰ Rolv Petter Amdam, "Business Education", p. 587.

ortalarında ise ticaret okulları üniversitelere çevrilmiş ya da üniversitelerin içine dâhil edilmiştir.¹⁸¹ Bu tarihlerden itibaren Fransa, Almanya ve Amerika gibi ülkelerde ticaretin bilimsel bir çalışma alanı olarak varlığından söz edilir olmuştur.¹⁸²

Fransa’da bu okulların üniversite sistemi dışında gelişmesi, eğitimin 19. yüzyıldan itibaren ikili bir yapıda yürütülmesini getirmiştir. Bir yanda meslek edindiren üniversite fakülteleri, diğer yanda devlet, sanayi ve ticari teknik hizmetlerde yöneticiliğe hazırlayan yükseköğretim kurumları olan *grandes écoles* var olmuştur.¹⁸³ 18. Yüzyılın ortalarından itibaren var olan ve Fransız istisnası olarak nitelenen *grandes écoles*’lerin çoğu, sonraki yüzyılda örgüt çalışmaları alanında üniversitelere göre daha merkezi bir rol oynamıştır.¹⁸⁴

Grandes écoles’ler, 19. yüzyıl boyunca öncelikli olarak kamuda ve sonraları artan biçimde özel sektörde ülkenin elitlerini yetiştirmiştir.¹⁸⁵ Bu okulların en önemlileri Fransız Devrimi ve Napolyon dönemi sırasında mühendislik okulu olarak kurulmuş ve matematik odaklı eğitim vermişlerdir. Üniversitelere benzer şekilde yönetimi ve mülkiyeti devlete ait olan okullar, savunma, sanayi, maliye gibi ilgili bakanlığın kontrolünde olmuştur. Diğer taraftan bu okullardan doğan ancak daha az prestijli olan ticaret okulları, devletin sisteminin dışında, ticaret ve sanayi odaları tarafından yönetilmiştir. Ayrıca bu *grandes écoles*’lerin öğretim programlarında matematikten çok hukuk, muhasebe, ticari konular ve dile yer verilmiştir.¹⁸⁶

¹⁸¹ Behlül Üsdiken, “Americanization of European Management Education in Historical and Comparative Perspective: A Symposium”, *Journal of Management Inquiry*, V.13, No.2, June 2004, p. 87.

¹⁸² Lars Engwall, Mathias Kipping and Behlül Üsdiken, *Defining Management*, p. 41.

¹⁸³ İlk *grandes écoles*, 1715 gibi erken bir tarihte kurulmuş olan Fransız inşaat mühendisliğinde ayrıksı bir gelenek oluşturmaya başlayan *School of Roads and Bridges*’dir. Bunu iki askeri okul olan *Artillery School* (1720) ve *Military Engineering School* (1748) ardından bir inşaat mühendisliği okulu olan *School of Mines* (1783) izlemiştir. Robert Locke, “Educational Traditions and the Development of Business Studies After 1945 (An Anglo-French-German Comparison)”, *Business History*, 28 Jul 2006, p. 84.

¹⁸⁴ Marianne Blanchard, “From ‘Ecoles Supérieures de Commerce’ to ‘Management Schools’: Transformations and Continuity in French Business Schools”, *European Journal of Education*, V.44, No. 4, 2009, p. 587.

¹⁸⁵ Mathias Kipping, Behlül Üsdiken ve Nuria Puig, “Imitation, Tension and Hybridization: Multiple Americanizations of Management Education in Mediterranean Europe”, *Journal of Management Inquiry*, V.13, No.2, p. 99.

¹⁸⁶ Takagi and de Carlo 2003’den ve Kipping and Nioche, 1998’den akt. a.k.

Elitist nitelikleriyle öne çıkan *grandés ecoles*'lerin kendi içerisinde prestij bakımından bir ayrım süregelmıştır. II. Dünya Savaşı'na kadar ticari eğitim veren *grandés écoles*'ler, mühendislik eğitimi üzerine kurulanların gerisinde kalmıştır. *Grandés ecolés de commerce* denilen bu okullar, II. Dünya Savaşı öncesinde kalıcı bir fakülte, araştırma programı ya da lisans düzeyinde öğretim programı oluşturamamıştır. Ticari dersler (muhasabe, ticaret hukuku, ticari yazışma, ticari satış, fizik ve matematik gibi) ziyaretçi öğretim üyeleri, iş hayatından ve bürokrasiden gelenler tarafından verilmiştir.¹⁸⁷

Savaş sonrası dönemde işletme çevrelerinde ticaret eğitimi verenlerin yıldızı giderek parlamaya başlamıştır. 19. Yüzyılın sonunda benzer içerikte mühendislik eğitimi veren üniversiteler de vardır. Buralardan özel uzmanlık bilgisiyle mezun olanlar, sanayi sektöründe istihdam edilmekte ise de *grandés ecoles*'lerin mühendisliğinden mezun olanlar, elit yöneticilik kadrolarına alınmaya devam etmiştir.¹⁸⁸

Almanya'da ise *betriebswirtschaftslehre (BWL)* adını taşıyan disiplin, doğup gelişmesinde kurumsal zeminini bu ülkede kurulan yüksek ticaret okullarıyla (*handelshochschulen*) elde etmiştir.¹⁸⁹ Fransa'daki gibi bu okulların da mühendislik eğitimi üzerine kurulu olanlar (*Technische Hochschulen*), işletmeyle ilgili olarak üretim teknolojileri gibi dersler vermişlerdir. *Handelshochulen* işletmenin bilimsel gelişimi odaklıdır.¹⁹⁰ Sanayinin taleplerini karşılama amacını aşan Alman *handelshochulen* okulları, devletin toplumun modernleştirilmesindeki aktif rolüyle ilgili bir misyon üstlenmiştir. İlk *handelshochulen*, Aachen ve Leipzig'te 1898 yılında kurulmuş ve Cologne'de 1901'de Berlin'de 1906'da kurulanlar onu takip etmiştir. Bu okullar teknik üniversite olarak tasarlanmışlardır.¹⁹¹

¹⁸⁷ Robert R. Locke and Katja E. Schöne *The Entrepreneurial Shift: Americanization in European High Technology Management Education*, Cambridge University Press, UK, 2004, p. 83-84.

¹⁸⁸ A.k.

¹⁸⁹ B. Üsdiken, "Türkiye'de İş Yapmanın...", s. 122 ve August Wilhelm Fehling, "Collegiate Education For Business in Germany", *The Journal of Political Economy*, V.34, No.5, October 1925, p. 546.

¹⁹⁰ Harm G. Schröter, *Americanization of the European Economy*, Springer Press, The Netherlands, 2005, p. 97-98.

¹⁹¹ R. R. Locke, 1984'ten akt. R. Petter Amdam, *Business Education*, p. 585.

Handelshochulen, erken dönemlerinde üniversitelerin aksine devlet sisteminin denetiminde değil, şehir yönetimi, özel kurumlar ve ticaret odalarının yönetimi altındadır. Öğretim programı iktisat, hukuk, teknoloji ve muhasebe ve ticaret bilgisini kapsayan *handelstechnik*, bir yabancı dil ve stenografiden oluşmaktadır. Bununla birlikte sanat ve felsefe de programlarda yer almaktadır.¹⁹² Başka bir kaynakta ise Almanya'nın Fransa öğretimine nazaran öğretim programı konusunda titiz davrandığı belirtilmiş, öğrencilerin temel düzey eğitimden sonra işletme iktisadının konularından birinde (muhasebe, bankacılık ve sigorta gibi) uzmanlaştıkları ifade edilmiştir. 1920'de üç yıl olan öğretim süresi, 1940'ta dört ve II. Dünya Savaşı sonrasında beş yıla çıkmıştır. Öğrenciler, başlı başına yönetim (*management*) üzerine eğitim almamışlar, ancak ona fayda sağlayacak uzmanlık bilgisi öğrenmişlerdir.¹⁹³ İki ülkede de ticaret öğretimi, devlet üniversite sisteminin dışında, mühendislik okullarının yanı sıra ve ticari/hesabi denilebilecek bir içerikte gelişmiştir.

Özele yönelik iktisadi bilginin bağımsız bir disiplin olma çabası ve Almanya'daki kuvvetli bilim geleneği (*Wissenschaft*) içinde konumlanabilmesi bir gerilim süreci içerisinde gerçekleşmiştir.¹⁹⁴ Üniversiteler, işletme disiplinin erken aşamalarını oluşturan bu çabalara şiddetle karşı çıkmışlardır. 1902'de birkaç *handelshochschule*'un kurulmasından sonra Würzburg rektörü, bu kurumları bilim geleneği olmayan patolojik kurumlar olarak nitelendirmiştir.¹⁹⁵

Handelstechnik bilim olma yolunda ilerlerken 1912 yılı civarında kendi kavramsal ve metodolojik çerçevesini oturtmaya başlamıştır. *Handelswissenschaft*, başlangıçta

¹⁹²Behlül Üsdiken, Alfred Kieser ve Peter Kjaer, "Academy, Economy and Politiy: Betriebswirtschaftslehre in Germany, Denmark and Turkey before 1945", *Business History*, V. 46, No.3, p. 385.

¹⁹³ Robert R. Locke and Katja E. Schöne, *The Entrepreneurial Shift*, p. 87.

¹⁹⁴ İşletme iktisadı, mesleki eğitim konusu (*kuntslehre*) mu, bilim konusu (*Wissenschaft*) mudur tartışması 1930'larda disiplinin üniversitelere kabulüyle *Wissenschaft* lehine çözülmüştür. Robert R. Locke and J. C. Spender, *Confronting Managerialism*, p. 7. Locke'un başka bir yazarla birlikte yazdığı diğer bir eserinde *kuntslehre*'nin İngilizce karşılığı *a study of skills*, *Wissenschaft*'ın ise *a scientific discipline* olarak yer almıştır. Bkz. Robert R. Locke and Katja E. Schöne, *a.k.*

¹⁹⁵ M. v. Schanz, *Die neue Universität und die Mittelschule*, 1902'den akt. Behlül Üsdiken, Alfred Kieser ve Peter Kjaer, "Academy, Economy and Politiy:...", p. 385.

vurgusunu ticaret şirketlerine yöneltmiştir. Zamanla daha belirginleşen bir şekilde sanayi şirketleri ilgi odağı haline gelmiştir. Disiplinin bu aşamadaki yeni adı, iktisadın bütün ekonomiyi mercek altına almasının aksi bir çağrışımla *privatwirtschaftslehre/PWL* (özel girişimin bilimi) ya da *einzelwirtschaftslehre* (bireysel girişimin bilimi) olmuştur.¹⁹⁶ Özel iktisat bilgisi, işletmelerin ticari ve ekonomik boyutları üzerine eğilmiş, teknik ve üretim yanı mühendislere ve yüksek teknik okullara (*technische hochschulen*) kalmıştır. Bu ayırım, Alman işletmelerindeki ticari ve teknik müdürlükler arasında iş bölümüne dayalı yapıya da karşılık gelmektedir.¹⁹⁷

İşletme iktisadının iktisattan koparak ayrı bir bilim olma sürecinde iktisat profesörlerince yöneltilen şiddetli eleştiriler, iktisadın genel refahla ilgilenirken *PWL*’nin iş dünyasının özel çıkarlarına yönelik olduğu, bu nedenle bilimsel nesnellığe uygun olmadığı ve ayrı bir bilimsel kimlik taşıyamayacağı yönündedir. Öyle ki *PWL*, “kâr sağlamanın boş bir yolu” olarak değerlendirilmiştir. *PWL*’nin iktisadın teknik kısmını oluşturduğu da öne sürülmüştür. Buna karşılık disiplinin kurucularından E. Schmalenbach’ *PWL*’nin yalnızca halkın ortak refahını artırmakla ilgilendiğini, şirket kârının bunu ölçmenin bir aracı olduğunu ifade etmiştir. Disiplinin işlevi, ticaret biliminde temel olan araştırmaları yapmaktır görüşündedir.¹⁹⁸ 1919 yılında yazdığı bir eserden yapılan aktarımdaki toplumsallık vurgusu da dikkat çekicidir:¹⁹⁹

“İşletme iktisadının gayesi paranın nasıl kazanıldığını göstermek değil; ticari işletmelerin, toplumun ihtiyaçlarından doğan vazifelerini ilmi bir şekilde incelemektir. Tacirin faaliyeti neticesinde az veya çok para kazanması bu ihtisas ilmini ilgilendirmez; bu ilim için asıl mühim olan, tacire düşen işin toplum bakımından en uygun iktisadi şartlar içinde cereyan etmesidir.”

¹⁹⁶ Behlül Üsdiken, “Commentary: Management Education Between Logics and Locations”, *Scandinavian Journal of Management*, 23, 2007, p. 385.

¹⁹⁷ R. Pieper, “Division and Unification of German Business Administration and Management Education” 1994’ten akt. Behlül Üsdiken, “Türkiye’de İş Yapmanın...”, s. 122

¹⁹⁸ Lars Engwall, Mathias Kipping and Behlül Üsdiken, *Defining Management...*, p. 101., R. R. Locke 1984’den akt. B. Üsdiken, “Türkiye’de İş Yapmanın”, s. 123., E. Schmalenbach, *Dynamische Bilanz*’dan akt. Behlül Üsdiken, “Commentary: Management Education..”, p. 386.

¹⁹⁹ E. Schmalenbach, *Zeitschrift für handelswissenschaftliche Forschung*, 1919’dan akt. Hayri Tokay, *İşletme İktisadı*, C.1, s. 1v.

Bütün bu tartışmalı sürecin ardından 1920'lerin başlarından itibaren *PWL* 'nin içindeki *privat* sözcüğünün özel sektör için olma ve kâr sağlama yollarını öğretme anlamlarından sıyrılarak *betriebswirtschaftslehre* (işletme iktisadı) adını almıştır. Bu adla üniversiter sistemin içinde yer alması ve bilim olarak kabul edilmesi 1930'larda tamamlanmıştır.²⁰⁰ *Privat* yerini *betrieb* sözcüğünün alması, disiplinin tüm işletmeleri kapsamak üzere meşruiyet kazandığını göstermektedir.

Alman üniversitelerinde *BWL* 'nin disiplinleşme sürecinde yapılan başka bir tartışma ise bu disiplinin muhasebe, finans gibi farklı konuların birleşimiyle yöneticiye pratikte kullanışlı olacak olan bilgiyi mi (*Lehre für Führung*) yoksa yönetimin kendisini mi (*Lehre von Führung*) kapsayacağı tartışması olmuştur. Tercih, ilk yaklaşımı geliştirmek yönünde olmuş ve yönetimin genel bir fonksiyon olarak ele alınması akademik çalışma için uygun bulunmamıştır.²⁰¹ Diğer bir deyişle yönetim, odaktaki konu değildir; onun ekonomik ve ticari yönlerini araştırmak geliştirilen yaklaşımda önemli görülmektedir.

1920'lerin ikinci yarısından itibaren *BWL* 'nin unsurları, odağını işletmenin özellikle pazarlama vb. alanlarına doğru genişletmeye başlamıştır.²⁰² Ancak II. Dünya Savaşı'na kadar bu yeni alt alanlar, muhasebeden daha az önemli olmuştur. Alman mühendisler Taylor'un çalışmalarından esinlenmişlerse de²⁰³ Taylorizm, *BWL* 'nin içerisine dâhil olamamıştır. *BWL* 'de işletmeyi bir muhasebe sorunu olarak ele almak baskın olmuştur.²⁰⁴ Taylorizm'de ise bu bir örgütlenme sorunudur.

1924 reformuyla *handeshochschulen*'ler, üç yıl eğitim veren ve derecesi üniversite derecesine eşit kabul edilen kurumlar haline gelmiştir. Öğretim programında yer alan

²⁰⁰ Behlül Üsdiken, "Türkiye'de İş Yapmanın...", s. 123-124 ve August Wilhelm Fehling, "Collegiate...", p. 545.

²⁰¹ Robert R. Locke and J. C. Spender, *Confronting Managerialism*, p. 7.

²⁰² E. Gutenberg, Rückblick'ten akt. Behlül Üsdiken, "Commentary: Management Education...", p. 386.

²⁰³ L. Burchardt, "Technischer Fortschritt und sozialer Wandel. Das Beispiel der Taylorismus-Rezeption" dan akt. a.k.

²⁰⁴ A.k.

hukuk ve insanlık bilimleri derslerinin sayısı *BWL*'nin lehine olacak şekilde azaltılmıştır.²⁰⁵ *Handelshochschulen* işlevsel disiplinlere odaklanan pratik bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu anlamda Almanya'nın güçlü bilimsel geleneğinin taşıyıcısı olmuştur. Ancak işletme iktisadının bilimsel bir çalışma alanı olarak tanıtılması yönündeki çaba, zamanla pratiğin akademiye baskın geldiği bir duruma dönüşmüştür.²⁰⁶ İzlenen tarihsel süreçte Fransa ve Almanya'yı işletme öğretiminin kurumsal yapılanması ve içeriğiyle yakın kılan özelliklerin olduğu görülmüştür.

Modern kapitalizm tarihinde Almanya gibi özel bir konumu olan ülkelerden bir diğeri Amerika'dır. Almanya ve Amerika, sanayi devriminin başarılı birer takipçileri olmuş ve İngiltere'yi yakalamanın avantajını elde ettikleri gibi dünya ekonomisinin liderliğini de üstlenmişlerdir. Bu iki ülke, sanayi devriminin ikinci aşamasına girmelerinden itibaren II. Dünya Savaşı sonrası döneme kadar yöneticilerin eğitimi üzerine kurumlar geliştirmeye önem vermişler ve özgün sistemler geliştirmişlerdir.²⁰⁷ Farklı dönemlerde rol modelliği üstlenen iki ülkenin işletme öğretimi erken dönemlerde gelişkin seviyeye ulaşmıştır.

Amerikan geleneği, diğer ülkelerden oldukça az etkilenmiştir.²⁰⁸ Eğitim süreci ilk aşamaları bakımından Almanya'ninkine benzerlik göstermektedir. Temel fark, yöneticiliğin sektörden ve firmadan bağımsız görülmesi, meslek olarak algılanması ve bu mesleğin öğretiminin sağlandığı yer olarak da üniversitenin kabul edilmesindedir.²⁰⁹ Bu uygulamalar, bilimin işletme ve yönetim sorunlarına yöneltilmesi olarak

²⁰⁵ Franz, *Zwischen Markt und Profession*'dan akt. Behlül Üsdiken, "Commentary: Management Education...", p. 387.

²⁰⁶ Rolv Petter Amdam, Ragnhild Kvalshaugen and Eirinn Larsen, *Inside The Business Schools: The Content of European Business Education*, Copenhagen Business School Press, p. 13.

²⁰⁷ Rolv Petter Amdam, "Introduction", *Management, Education and Competitiveness: Europe, Japan and the United States*, Routledge, Canada, p. 4.

²⁰⁸ Nakiye Avdan Boyacıgiller and Nancy J. Adler, "The Parochial Dinosaur: Organizational Science in a Global Context" *Academy of Management Review*, V.16, No.2, 1991, p.3 ve Behlül Üsdiken ve Nisan Selekler, "Türkiye'de İşletme Alanında Eğitim ve Araştırmanın Erken Dönemleri", *XIII. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, İstanbul, 12-14 Mayıs 2005, s. 263.

²⁰⁹ Whitley 1994'ten ve de Man 1995'ten akt. Behlül Üsdiken ve Nisan Selekler, *a.k.*, s. 263.

nitelendirilmektedir.²¹⁰ Amerika’da üniversiteler, gelişmeleri yönlendiren ve bunları ülkenin işletmelerine aktaran bir boru hattı görevi üstlenmişlerdir. Avrupa’da üniversiteler bu rolden bağımsız gelişmiş, II. Dünya Savaşı sonrasında “yönetim açığı” teşhis edilene kadar Amerikan modeli işletmecilik eğitiminden uzak kalmıştır.²¹¹

Nicel yöntemlerin ve sosyal bilimlerin ABD’deki işletme öğretim programlarında önemli yer tutmaya başlaması, alanın bilim hüviyeti ve prestij kazanmasının yanında ABD’nin eğitim modelleri ve kuramsal açıdan kaynak ülke olmasına katkıda bulunmuştur.²¹² ABD’nin önder konumunun güçlenmesi açısından Amerikan şirketlerinin başarılarının ve bu başarıyı işletme öğretimine dayandıran düşüncenin etkisi olmuştur. Savaş sonrasında Amerikan yardımıyla yeniden kurulan Batı Avrupa’da, Amerikalıların yönetim modellerinin üstünlüğü tartışılmaz olurken Avrupa işletmelerinin rekabete katılabilmeleri için bunların ithal edilmesi gündeme gelmiştir.²¹³ Amerika’da eğitim, ziyaretçi Amerikalı öğretim üyeleri, ABD’deki örneklerle benzer eğitim kurumları ve yöntemleri, kitap ve eğitim malzemesi çevirileri gibi yollarla bu süreç sağlanmıştır.²¹⁴

Philedelpia’da 1881 yılında kurulan Joseph Wharton isimli bir sanayici tarafından kurulan Wharthon Maliye ve İktisat Okulu, yalnızca Amerika’nın değil dünyanın ilk akademik işletme okuludur.²¹⁵ Onu, 1898 yılında kurulan California ve Chicago üniversiteleri takip etmiş ve 1908’de Harvard’ın içinde yer aldığı 1910’lu yıllara kadar bir dizi üniversite kurulmuştur.²¹⁶ 19. Yüzyıl boyunca giderek daha büyük ve karmaşık hale gelen işletme örgütleri, fabrika yönetimi için artan sayıda muhasebeci ve üretim yöneticisine ihtiyaç doğurmuştu. Üniversitelerin yanında 1820’lerden itibaren New York ve Boston gibi ticaret merkezlerinde kâr amaçlı eğitim veren okullar yayılmaya

²¹⁰Jean-François Chanlat, “Francophone Organizational Analysis (1950-1990): An Overview”, *Organization Studies*, V.15, I.1, 1994, 47-80 ve Behlül Üsdiken ve Nisan Selekler, “Türkiye’de İşletme Alanında...”, s. 263.

²¹¹ Şan Öz-Alp, *Yeni Gelişmeler Karşısında İşletme Yöneticileri...*, s. 81.

²¹² Jean-François Chanlat, *a.k.*, p. 65 ve Behlül Üsdiken ve Nisan Selekler, *a.k.*, s. 263.

²¹³ Gemelli, 1995 ve Locke 1996’dan akt. Behlül Üsdiken ve Nisan Selekler, *a.k.*

²¹⁴ *A.k.*

²¹⁵ Sass 1982’den akt. R. P. Amdam, “Introduction”, p. 4.

²¹⁶ Harm G. Schröter, *Americanization of the European*, p. 97.

başlamıştı. 1850'lerden sonra her küçük şehirde en az bir okul bu türdendi ve 1893 yılına gelindiğinde ise bu okulların sayısı ülkenin farklı yerlerinde beş yüzü geçmiştir.²¹⁷

Amerika'da I. Dünya Savaşı sonrası alanın adı “ticaret” (*commerce*) terimi yerini zamanla “işletme”ye (*business*) ve sonrasında ise “işletme yönetimi”ne (*business administration*) bırakmıştır. İşletme yönetimi (*business administration*) terimi Harvard School tarafından tanıtılmış, yönetim (*administration*) terimi ise ondan önce, Chicago Üniversitesi'nin kurulmasıyla (1902) kullanılmaya başlanmıştır.²¹⁸ Okulların isimleri açısından ilk zamanlarda en çok kullanılan terimler Maliye ve Ticaret Okulu ile Ticaret Okulu olmuştur. 1920'lerde ve 1930'ların başlarında ise İşletme ve Kamu Yönetimi Okulu ile İşletmecilik Okulu, sonraları İşletme Yönetimi Okulu kullanılmıştır. Bu adlandırmalar tarihsel pratikle, ekonomik hayatta önce ticaretin ve maliyenin var olması ve sanayileşmenin sonra gelişen bir aşama olmasıyla uyumludur. İşletme ve Kamu Yönetimi Okulu ifadesi ise işletme faaliyetlerinin yönetsel faaliyetler olarak algılanmaya başlaması ve böylece işletme okullarının özel sektör yanında devlet kurumlarına da eleman yetiştirmek görevini üstlenmesinin bir yansımasıdır.²¹⁹ Bir akademik disiplin olarak inceleme konusunun başlangıçta, ticaret, iken daha sonra işletmeye ve onun yönetimine evrildiği görülmektedir. Yönetim ise giderek genelleşerek önce birlikte kullanım, sonraları işletme yönetimi çatısı altında kamuyu da kapsayarak kurumsallaşmıştır.

Amerika'daki işletme okulları, 20. yüzyıl boyunca sembol haline gelen bir okuldan diğerine değişen programlara sahip olan *Master of Business Administration* (MBA) eğitimleri başlatmıştır. Amerikan işletme yönetimi öğretiminin tam merkezinde olan bu MBA programlarında vaka analizi metodunda, öğretimde, kuramda, niceliksel ve niteliksel metotta farklılaşan amaçlarına uygun olarak yönetsel becerileri geliştirmek

²¹⁷ Rakesh Khurana, *From Higher Aims*, p. 88.

²¹⁸ Lars Engwall, Matthias Kipping and Behlül Üsdiken, *Defining Management...*, p. 93-94.

²¹⁹ Şan Öz-Alp, , *Yeni Gelişmeler Karşısında İşletme Yöneticileri*, s. 81.

üzere vurgular yapılmıştır.²²⁰ 1908’de *Harvard Business School*’un kurulmasıyla üniversite düzeyinde işletme öğretiminde başka bir dalga başlamıştır. Amerikan işletme okullarında muhasebe, denetim, pazarlama ve Alman siyaset bilimi ve iktisat araştırmalarının da etkisiyle iktisat ve kamu yönetimi dersleri verilmiştir. Ancak yönetimin (*management*) ayrı bir disiplin olarak programların merkezinde yer alması, Amerikan işletme okullarının programını özgün yapan özellik olmuştur.²²¹ Bu okullar, Kıta Avrupası yaklaşımından farklılaşarak yönetimi başlı başına bir inceleme konusu edinmiştir. Bu farkın bir sonucu ise yönetim ve yönetici algısının uygulamaya yansımalarıdır.

Almanya’nın Amerika’yla aynı tarihlerde kurmaya başladığı okullarının (*handelshochschulen*) farkı, yöneticiler için ortak bir eğitim geçmişi sağlamamasıydı. İlk olarak mühendislik eğitimi 1820’lerden itibaren bu okullarda yer tutmuş ve Alman üretici firmaları için yönetici yetiştirmesiyle ün kazanmıştır. İkincisi işletme okulları içerik olarak işletme iktisadına (*betriebswirtschaftslehre*) yönelik bir eğitimidir, Amerika’daki yönetim (*management*) odaklı MBA programları gibi değildir. Bu okullar birincil olarak yönetici (*manager*) değil, yönetim teknikleri (*administration techniques*) üzerine ve muhasebe, maliye ve diğer uzmanlık alanlarına yöneliktir. Almanya’nın işletme okulları Amerika’dakilerden öğretim programları bakımından da farklılaşmaktaydı. Alman işletme okulları *hochschule* olarak örgütlenmiş, *diplom kaufmann* derecesiyle mezun olunan 4 yıllık (savaş sonrası dönemde 5 yıllık) eğitim süresine sahip okullardır. Alman sistemi, Amerikan sistemi gibi lisans ve lisansüstü olarak bölünmemiştir.²²² Ders içerikleri ve öğretim programlarının yapısı bakımından mesleki uzmanlaşmaya da genel yönetime yönelik olma en temel farkı oluşturmıştır.

²²⁰ R. Petter Amdam, “Introduction”, p. 4.

²²¹ R. Petter Amdam, *Business Education*, p. 584.

²²² R. P. Amdam, “Introduction”, p. 5-6

Amerikan yönetim düşüncesi liderlik işlevleriyle yönetim mekanizmasını genel yönetim düşüncesinde birleştirmiştir. Resmi görevde bulunan biri, yönetim sorumluluğuna sahip olduğu gibi lider olarak da sorumluluğu üstlenir. Alman geleneğinde ise alt kademelerdeki yönetsel pozisyonlar için yönetime olan vurgu liderliğe olandan fazladır. Kariyer sisteminde en fazla vurgu yönetim sistemi üzerinedir ve bu sebeple eğitim uygun yönetim teknikleri ya da mühendislik bilgisinin geliştirilmesine yöneliktir. Amerikan modelinin mantığı, sanayi ilişkilerinde yöneticiler ve çalışanlar arasında keskin bir ayrımla çizilmesine ve eğitim sisteminde bu ayrımın yönetsel işler/el işleri -ya da kafa/kol- ayrımıyla (*management/manual functions*) sürdürülmesine dayanır. Bu sebeple mühendisler, Almanya'dakinin aksine yönetici olarak esas pozisyonlarda yer almazlar.²²³ Amerika'da yöneticinin alanın tamamına hâkim olması beklenirken Avrupa'da yönetim tecrübeleriyle bir tür tamamlayıcı rol üstlenir. Amerikan yöneticilerin yönetim ve liderliği genel yönetim düşüncesinde birleştirmesi, kişilerin yönetime karşı olduğu gibi lidere de sorumlu olmaları anlamına gelmektedir.²²⁴

Tablo 1. Alman ve Amerikan Yönetim Anlayışlarının Tipolojileri²²⁵

Ülkeler	Yönetim Sistemi (<i>Management System</i>)	Elit Düşünüş (<i>Elite Mentality</i>)	Bilim Dalı (<i>Fields of Knowledge</i>)	Niteliksel Alan (<i>Qualification Space</i>)	Otorite Yapısı (<i>Authority Structure</i>)
ABD	Genel Yönetim (<i>General Management</i>)	Evrensel rasyonalite (<i>universalistic rationality</i>)	İşletme yönetimi (<i>business administration/episteme</i>)	Kesintili görev (<i>task discontinuous</i>)	Görev odaklı işlevsellik (<i>achieved functionality/task oriented</i>)
Almanya	Disipliner Yönetim (<i>Disciplinary Management</i>)	Parçacıl bütüncülük (<i>particularistic wholism</i>)	İşletme iktisadı (<i>betriebswirtschaft + engineering/technik</i>)	Görev sürekliliği (<i>task continuous</i>)	Görev boyunca işlevsellik (<i>ascriptive functionality /representative</i>)

Amerikan yönetim anlayışında lider, kamu yöneticisi ya da işletme yöneticisi değil, genel yönetici (*general manager*)'dir. Bir yönetim geleneği olarak ABD'nin

²²³ R. Petter Amdam, "Introduction", p. 5-6.

²²⁴ Haldor Byrkjeflot, *Management Education and Selection of top Managers...*, p. 31.

²²⁵ Haldor Byrkjeflot, "Management, Knowledge and Authority", *The Diffusion and Consumption of Business Knowledge*, (Ed. José Luis Alvares), Macmillan Press Ltd, Great Britain, 1998, p. 72.

karakteristik özelliklerinden biri, liderin görevleriyle yönetimin etkin bir şekilde birleştirilmesidir. Bu, her kademedeki çalışanın liderlik görevleri ve yönetsel görevler bakımından sorumlu olması anlamını taşır.²²⁶ Bununla birlikte ana ayırım, liderlik ve yönetim arasında olmaktan ziyade genel (*general*) ve uzmanlığa yönelik (*specific*) yönetim anlayışı arasındadır. Liderlik, yöneticilerin diğer yöneticileri yönetmek zorunda olduğu sistemin bütün parçalarında gerekli bir faaliyet olarak algılanır. Sistemin mantığı yönetimle değil liderlikle daha uyumludur. Bu mantık, sanayi ilişkileri alanında yönetici sınıf ve işçi sınıfı arasındaki keskin ayrımla ve eğitim sisteminde yönetsel işler/el işleri ayrımıyla desteklenir. Sistemdeki bu anlayışa göre, mühendisler uzun süre işletmenin yüksek pozisyonlarında görev alamazlar. Çünkü bu pozisyonlar çeşitli mesleklerden farklı liderlik modellerini temsil edecek kişiler arasında yarışa açıktır.²²⁷

Kıta'da ise yönetim geleneği bakımından daha alt kademelerde liderlik işlevi değil yönetsel işlev önemlidir. Bu yönüyle Weber'in bürokratik ideal tipine daha yakın bir yönetim anlayışı hâkimdir. Almanya sanayisindeki ayırım, daha detaylı ve mesleki uzmanlaşma üzerine yapılmıştır; yönetim geleneği ise tarihsel olarak teknik (mühendislik, işletme iktisadı) üzerine kuruludur. Amerika'da ise sosyal ilişkiler ağının yönetimi (işletme yönetimi, insan ilişkileri) temeline dayanır. Almanya'da yönetici, Amerikan yöneticiye kıyasla daha eğitilmiştir, ancak bu teknik bir uzmanlaşmadır. Bilgisi tikel ve bütüncül niteliklidir. Amerikan yöneticiler için “nasıl yönetileceği” evrensel bir bilgidir.²²⁸ Yönetici, bu bilgiyi elde ettiğinde her kurumda görev alabilir durumdadır.

Yönetim (*management*), Avrupa'da I. Dünya Savaşı'ndan önce ayrıca inceleme konusu edilmemiştir.²²⁹ Almanlar, işlevsel ve kurumsal yönü arka planda kalmak üzere

²²⁶ Haldor Byrkjeflot, “Management, Knowledge and Authority”, p. 73. Drucker, bu meseleyi uzman/genel liderlik sorunu olarak ele alır. Korporasyon tipi örgütlenmelerin küçük işletmelere göre yönetimin genel kavrayışıyla işlemesi gerektiğini belirtir. Peter Drucker, *The Concept of The Corporation*, Taylor&Francis, London and New York, 2007, p. 35.

²²⁷ Haldor Byrkjeflot, *a.k.*

²²⁸ A.k.

²²⁹ Robert R. Locke, “Business Education in Germany: Past Systems and Current Practice”, *Business History Review* 59, summer 1985, p. 236.

işletmenin faaliyetlerini ve yapısını bir bütün olarak çalışmaktaydılar. Muhasebe, diğerlerine göre ağırlık kazanmıştı. Amerika’da ise fonksiyonel çalışmalar (muhasebe, pazarlama, finans gibi), birlikte ilerlemekte ve öğretim programının ana kısmını oluşturmaktaydı. Bu farklılık, iki ülkenin sanayi yapısı ve işletme öğretiminden beklediklerini göstermektedir. Almanya’da üreticiler, sermaye birikimi sağlamak ve ürünlerini satmak için geleneksel pazarlama mekanizmalarına dayanmaktaydı. Amerika’da ise uluslararası büyük ölçekli işletmeler, pazar payını artırmak üzere ürünlerini pazarlamaktaydı. Tüketici psikolojisi ve reklam tekniklerini kapsayan pazarlama teknolojisi bilgisi, bu ihtiyaca yönelikti.²³⁰ Burada Almanya örneğiyle somutlaşan işletmeye bütüncül bakışın işletmenin fonksiyonlarını ayrı ayrı incelemeye yönelmediği için yönetimi ayrıca inceleme konusu etmediği görülmektedir. Diğer taraftan Amerikan yaklaşımda ise önemli olan fonksiyonlardır; yönetim, bu fonksiyonlardan biri olarak inceleme konusudur.

Locke ve Schöne, Amerika üzerine yaptıkları değerlendirme için de 20. yüzyıldan önce yönetimin (*management*) olmadığını söylerler. Hartmann’ın ifadeleriyle bu kavram, “dördüncü üretim faktörü”, “firmanın gelişiminde stratejik değişken” anlamlarından türer.²³¹ Nihayetinde Amerika ve Avrupa için işletme disiplini de yönetimin ayrıca bir inceleme konusu olmasının 20. yüzyıl sonrası olduğu anlaşılmaktadır.

Yönetici sınıf, diğerlerine göre firmanın optimalizasyonunu sağlayacak rasyonel aktörlerdir. Bu sınıfın gelişmesi ise büyük ölçekli işletmelerin arttığı ve piyasaların genişlediği, profesyonel yönetimin geliştiği dönemdir.²³² İşletmenin diğer fonksiyonlarına yönelik olarak da II. Dünya Savaşı’ndan önce Amerika’da pazarlama ve finans alanında diğer ülkelere göre oldukça kapsamlı çalışmalar geliştirilmiştir. Özellikle

²³⁰ Robert R. Locke, “Business Education in Germany...”, p. 237.

²³¹ H. Hartmann, *Amerikanische Firmen in Deutschland: Beobachtungen über Kontraste zwischen Industriegesellschaften* 1963’ten akt. Robert R. Locke and Katja E. Schöne, *The Entrepreneurial Shift: ...* , p. 52.

²³² A.k.

örgütsel davranış ve personel alanlarında kayda değer ilerlemeler gerçekleşmiştir. Bunlar ve işletmenin geleneksel çalışma konuları (pazarlama, muhasebe ve finans), yardımcı alanlardan (uygulamalı matematik, istatistik, elektronik veri süreci, psikoloji, sosyoloji, iktisat) etkilenmiştir. Daha önemli görülen gelişme ise işletme öğretiminin fonksiyonel alanlardan yönetime (*management*) kayması olmuştur. Karar verme, liderlik, grup dinamikleri ve yöneticileri eğitmekle ilgili konular ilgi odağı haline gelmiştir.²³³

Disiplinin kuruluş ve yapı incelemesinde işletmeye bütüncül perspektifle yaklaşan Kıta Avrupası öğretiminde işletmenin ekonomik ve ticari yönünün, ABD öğretiminde ise işlevlerin öne çıktığı anlaşılmaktadır. İşletme disiplininin yönetimi ele almasının ve genel bir anlayışa kavuşturmasının nedeni bu işlevlerden biri olarak incelemesidir. Yönetim işlevine genel perspektifli olma özelliğini kazandıran diğer yaklaşımlar olan örgüt içi ve davranışsal incelemeler de henüz disiplinin kuruluş aşamasında yerleşmeye başlamıştır.

2.2.2. Disiplinin Amerikanlaşması

İşletme disiplini için gelişme aşaması olarak nitelenebilecek dönem, kuruluş döneminde özgün özellikleri olan ve model alınan konumda bulunan Avrupa ülkeleri için Amerikan etkisi altında bir dönüşüme işaret etmiştir. Bu dönüşümün anlatımında en yaygın kullanılan kavram Amerikanlaşma (*Americanization*) olmuştur. Amerikanlaşma, tarihçilerin ve örgüt çalışmalarıyla ilgilenenlerin savaş sonrası uluslararası işletme öğretimini tanımlamada uzlaştıkları kavramdır.²³⁴ Avrupa ulusal ekonomilerinin II. Dünya Savaşı'ndan sonra, hem güçlü bir aktör hem de model olan Amerikan kapitalizminin etkisiyle dönüşmesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Djelic ve Amdam, Amerikanlaşmayı model aktarma, zamanlama, transfer mekanizmaları,

²³³ Robert R. Locke, "Business Education in Germany...", p. 240.

²³⁴ Rolv Petter Amdam, "Business Education", p. 582. Kavram ilk kez İngiliz gazeteci William T. Stead'ın 1902 yılında yayımlanan *Americanization of the World: The Trend of the Twentieth Century* adlı kitabında kullanılmıştır. Luce 1941'den akt. Alfred Kieser, "The Americanization of Academic Management Education in Germany", *Journal of Management Inquiry*, V. 13 No. 2, June 2004, p. 90.

yayılmanın etkisi ve genişliği şeklinde dört tartışma başlığıyla ele alırlar. Bu boyutlarıyla kavram, geçmişte bir nokta ya da kapalı bir tarihsel periyodu değil, hâlâ devam eden açık uçlu bir süreci ifade eder.²³⁵ Disiplinin Amerikan kimliğinin yayılması amacının ise kapitalizmin işlerliği açısından işlevsel sonuçları bulunmaktadır.

1940’larda ve 1950’lerde Amerikan üretim sistemi, kitlesel üretimi temel alan bir düşünce üzerine kurulmuştur.²³⁶ Özel amaçlı makineler ve vasıfsız iş gücünün hâkim olduğu yüksek hacimde standartlaşmış mal üretimi anlamına gelen bu üretim türü, etkin ve verimli yönetimi geliştirmek üzere sistematik yönetim teknikleri, örgütsel yapıları, araştırma ve pazarlama hizmetleriyle birlikte yürümüştür.²³⁷ “Üç s” (*specialisation, standartisation, simplification*) kitle üretiminin merkezinde yer almakta ve bunların yayılması Amerikan piyasası boyutunda parçalı olmayan bir piyasada mümkün görülmektedir.²³⁸ Piyasayı genişletmenin ve yayılmayı sağlamanın yollarından biri de Amerikan etkisinin üniversite öğretimine nüfuzuyla olmuştur.

Avrupa işletme öğretimine Amerikan etkisinin nüfuzu, 1945 sonrasında oldukça güçlü biçimde başlamıştır.²³⁹ Amerika Devlet Genel Sekreteri Marshall’ın, 5 Haziran 1947’de yaptığı konuşmaya göre Amerika’nın amacı, Avrupa ülkelerinin II. Dünya Savaşı’nın sonuçlarının üstesinden gelebilmesini sağlamak üzere yardım etmektir. Ülkelerin yeniden yapılanması için yardım ve destek sağlamanın yanında Marshall Planı, Amerikan teknolojisinin ve yönetsel bilgisinin transferi yoluyla Avrupa sanayisinde verimliliği arttırmayı amaçlamaktadır. Marshall Planı ve verimliliği artırma amacı,

²³⁵ Marie-Laure Djelic and Rolv Petter Amdam, “Americanization in Comparative Perspective: The Managerial Revolution in France and Norway, 1940-1990”, *Business History*, V. 49, No. 4, July 2007, p. 486-488.

²³⁶ Jim Tomlinson and Nick Tiratsoo, “Americanisation Beyond Mass Production: The Case of British Industry”, *The Americanisation of European Business*, (Ed. Matthias Kipping and Ove Bjarnar), Taylor & Francis, 2002, p. 117.

²³⁷ Jonathan Zeitlin, “Introduction: Americanization and Its Limits: Reworking US Technology and Management in Post-War Europe and Japan”, *Americanization and Its Limits: Reworking US Technology and Management in Post-War Europe and Japan*, (Ed. Jonathan Zeitlin and Gary Herigel), Oxford University Press, New York, 2006, p. 2-3.

²³⁸ Jim Tomlinson and Nick Tiratsoo, *a.k.*, p. 117.

²³⁹ Rolv Petter Amdam, Ragnhild Kvalshaugen and Eirinn Larsen, *Inside The Business Schools*, p. 15.

yönetim modellerinin aktarımı için fırsat sağlamıştır.²⁴⁰ Amerika, bu dönemde ülkelerin ihtiyaçlarını tanımlayan ve yanıtlayan ülke konumundadır. Diğer bir deyişle ülkeleri kendi gözüyle teşhis ederek tedavi sunmuştur.

Marshall Planı'nın teşhislerinden biri, Avrupa'daki yönetim açığıdır (*management gap*). Yönetimde kalkınma ve eğitime öncelik vermek, Avrupa'daki reform programlarının politik amacıdır. Amerika'nın işletme öğretimi üzerindeki önceliği, yeniden düzenlemekten çok “yönetimin öğretilabilir bir şey olduğu” algısını yerleştirmektir.²⁴¹ 1950'lerde ABD'de gelişen profesyonel mantığın özü, yönetimin bir meslek olması ve bilimsel temelli araştırma sonucunda üretilen bilginin uygulaması olduğudur.²⁴²

Nisan 1948'de Marshall yardımlarını dağıtmak ve ulusal düzeyde yeniden yapılanmada iş birliğini sağlamak üzere Avrupa ülkeleri, Avrupa İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nü (OEEC) kurmuş ve OEEC ülkelerinden sanayiciler, çalışanlar ve hükümet üyeleri arasından katılımcılar, ekonomideki üstünlüğünün nedenlerini keşfetmek amacıyla Amerika'yı ziyaret etmiştir. Aynı zamanda çok sayıda Amerikan uzman ve danışman ekibi de Avrupa ve ABD arasındaki verimlilik farkını kapatmak üzere sorun tespiti ve olası reçeteler sunmak üzere Avrupa fabrikalarında ziyaretlerde bulunmuşlardır. 1953 yılında *European Productivity Agency* bu çabaları koordine etmek üzere kurulmuştur.²⁴³ Yardımların yürütülmesi sürecince kurulan başka bir kurum ise Ekonomik İş Birliği İdaresi (ECA) idi. Kurum, Marshall Planı'nın merkezden denetimini sağlamak ve yardım alan ülkeler ile ABD arasındaki ilişkilerini düzenlemekle görevlendirilmiştir.²⁴⁴

²⁴⁰ Ove Brajnar ve Matthias Kipping, “The Marshall Plan and The Transfer of Us Management Models to Europe”, *The Americanization of European Business*, Routledge, (Ed. Matthias Kipping and Ove Brajnar), London and New York, 2002, p. 1-2.

²⁴¹ Rolv Petter Amdam, Ragnhild Kvalshaugen and Eirinn Larsen, *Inside The Business Schools*, p. 15.

²⁴² Behlül Üsdiken, “Commentary: Management Education...”, p. 385.

²⁴³ Ove Brajnar ve Matthias Kipping, *a.k.*, p. 2-3.

²⁴⁴ Tolga Tören, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 70.

Avrupa'daki ticaret okulları, kurumsal yapılanma ve öğretim programları bakımından Amerikan işletme okullarına benzetilmiştir. Örneğin, Fransız ticaret okulları arasında prestijli bir yeri olan *école des Hautes études Commerciales (HEC)*, 1957 yılında *a l'Americaine* adıyla işletme okuluna dönüştürülmüştür. Öğretim programları ve öğretim metotları da değiştirilen okulun aynı yıl geleneksel ticaret ve bilim dersleri azaltılmıştır. Öğrenciler, ilk yılda genel çalışmalar ve işletmeye giriş, ikinci yılda daha kapsamlı işletme dersleri ve işletmenin doğası üzerine dersler almaktadır. Üçüncü yılda ise bir işletmeyle birlikte bir yönetim projesi üstlenmekte ve yeni bir metot olarak da bilgisayar programlamayı görmektedirler.²⁴⁵

Fransız üniversitelerinde ise daha kapsamlı değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki, hukukun iktisattan ayrılmasıdır. Savaş öncesinde iktisat, hukuk fakültelerinde öğretilmiş, iktisat alanındaki öğretim üyeleri kurumsal tarih ve ticaret hukuku gibi konular çalışmışlardır. Bu değişiklikle iktisatçıların kendi fakülteleri olmuştur. Bunun yanında, 1950'lerde işletme eğitimi sonrası deneyim kazanmak üzere *instituts d'administration des entreprises*'lar kurulmuştur. Üniversitelerin doktora programlarına işletme çalışmaların eklenmesi de bu dönemde gerçekleşmiştir. Bazı üniversiteler, işletme çalışmaları için araştırma merkezi haline getirilmiştir. Fransızların işletme çalışmaları için ilk kez titiz öğretim programları hazırladığı belirtilen bu dönemde hem hukukçuların hem de iktisatçıların yönetimin (*management*) ayrı bir dal olması için uğraştıkları bilinmektedir. Bu çaba 1970'lerde sonuç vermiştir.²⁴⁶

Almanya'da işletme öğretimi açısından dikkat çekici bir değişiklikten söz etmek gerekirse II. Dünya Savaşı sonrası, geleneksel işletme konuları (muhasabe, pazarlama ve finans gibi) yardımcı bilimlerden (uygulamalı matematik, istatistik, elektronik data süreçleme, psikoloji ve iktisat gibi) etkilenmiştir. Öğretim programları işletmenin

²⁴⁵ Robert R. Locke and Katja E. Schöne, *The Entrepreneurial Shift*, p. 94.

²⁴⁶ A.k., p. 95.

fonksiyonlarını kapsayacak şekilde uyarlanmış ve karar alma, liderlik, grup dinamikleri eğitimin ana konuları haline gelmiştir.²⁴⁷

Ford Vakfı da işletme öğretimini standartlaştırmada kültürel bir girişimci rolü üstlenmiştir. Ford Vakfı'nın çalışmaları, birebir kopyalama şeklindeki bir transferden çok diğer ülkelere uyarlama sürecini anlatan “çapraz eşleştirme” (*cross-fertilization*) kavramıyla da ifade edilmektedir.²⁴⁸ Özellikle 1960'ların ortalarından itibaren Vakıf, Amerikan metotlarını farklı Avrupa ülkelerine aktarma görevini yerine getirmiştir.²⁴⁹ Aynı zamanda Amerikan işletme disiplini bu dönemde kendi içerisinde disiplinin amaçlılığı üzerine tartışmalara yönelik raporlar yayımlamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ford ve Carnegie tarafından yayımlanan raporlarla yeni bilim paradigması, işletme okullarını pratikten çok akademiye yaklaştırma amacı gütmektedir. Raporlar, önceki pratik bakış açısından farklı olarak istatistik, uygulamalı ve davranışçı yönetim anlayışından yararlanan analitik, kavramsal ve metodolojik yaklaşım geliştirilmesini önermişlerdir.²⁵⁰

Gordon-Howell ve Pierson adlarıyla da bilinen raporlar,²⁵¹ 1959 tarihli Amerikan işletme öğretiminde köşe taşı olan iki ayrı rapordur. Anket ve istatistiksel veriler kullanarak ülkenin işletme öğretiminin durumunu ortaya koymuşlardır. Öğretim programlarının çerçevesi yeterince belirlenmemiş olduğu tespitiyle programların akademik çerçevede tanımlanmasını önermişlerdir. İşletme okullarında veri toplama, bilgisayar destekli matematik modelleme, test edilebilir hipotezler, ilişkili gözlem ve açıklamalara dayanan nicel yöntemin uygulanmasını benimsemişlerdir. İşletme

²⁴⁷ Robert R. Locke and Katja E. Schöne, *The Entrepreneurial Shift*, p. 99-100.

²⁴⁸ Giuliana Gemelli, “American Influence On European Management Education: The role of the Ford Foundation”, *Management, Education and Competitiveness: Europe, Japan and the United States*, Routledge, Canada, p. 43.

²⁴⁹ A.k., p. 42.

²⁵⁰ Rolv Petter Amdam, “Business Education”, *Enterprise and Society*, p. 588-589.

²⁵¹ Behlül Üsdiken, “Örgüt Kuramında Yeni Yol Ayrımları: Kuzey Amerika, Avrupa ve Türkiye”, *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyum Bildirileri*, C.1, TODAİE Yayını No:261, Ankara, 1995, s. 98.

Raporları hazırlayanlar Frank C. Pierson Swarthmore'da, Robert Gordon Berkeley'de ve James Howell Yale'de ekonomi eğitimi almış kişilerdir. Rakesh Khurana, *From Higher Aims...*, p. 268.

araştırmalarının işletmelerin bilimselliğine katkıda bulunması yaklaşımını geliştirmişlerdir.²⁵²

Raporlarda işletme öğretiminin nitelik sorunları olduğu vurgulanmış, öğretim üyeleri ve programların şekillendirilmesinde sosyal bilimlere ve sayısal yöntemlere ağırlık veren bir bakış açısına ihtiyaç olduğu iddia edilmiştir. Altı çizilen konular, hızla uygulamaya konulmuş; ABD’de işletme öğretimi yapılan kurumlarda sosyal bilimler, iktisat, matematik gibi alanlarda eğitim alan öğretim üyeleri istihdam edilmiş ve bu dönemde model ülke olması sebebiyle ABD’den bu etki diğer ülkelere yayılmıştır.²⁵³ Bu yeni bilim paradigması, işletme öğretimini pratikten edinilen tecrübeleri esas almak yerine akademik üretimden yola çıkmaya yöneltmiştir. Önceki uygulamalardan farklı olarak işletme araştırma ve öğretiminde istatistik, operasyonel araştırma ve davranış bilimlerini kapsayan analitik, kavramsal ve metodolojik yaklaşım benimsenmiştir.²⁵⁴ Raporları hazırlayan reformcular, Taylor’un örgütleri ince ayarlı makineler olarak görerek denetim sağlama olasılığını Bilimsel Yönetim olarak değerlendirmesi gibi yönetim bilimine²⁵⁵ ve teknokratik yöneticiliğe büyük bağlılık duymuşlardır.²⁵⁶

1950’lerde doğa bilimlerinin yöntemlerini kullanma ve aynı zamanda yöneticiler için işe yarar bilgiyi üretme gayesi, üniversiter ortamda yer bulan bilimcilik (*scientism*) ve yönetimcilik (*managerialism*) tartışmalarının bir arada yürütülmesini getirmiştir. 1954 yılında *Management Science* dergisinin ilk sayısında “yönetmenin bilimi” olarak adlandırılan gerçek bir bilimin ortaya çıktığı müjdelenirken *Administrative Science*

²⁵² Thomas M. Mulligan, “The Two Cultures in Business Education”, *Academy of Management Review*, V. 12, No. 4, 1987, p. 593-694 ve Rakesh Khurana, *From Higher Aims*, p. 269.

²⁵³ Behlül Üsdiken, “Örgüt Kuramında Yeni Yol Ayrımları...”, s. 98-99. Aynı zamanda bu dönem, işletme bilgi alanına Sistem ve Durumsallık Yaklaşımları’nın hâkim olduğu dönemdir. A.k.

²⁵⁴ Rolv Petter Amdam, “Business Education”, p. 588-589.

²⁵⁵ 1950’lerden itibaren disiplinde nicel yöntemlerle geliştirilmek istenen bilim, *management science/managerial science* olarak anılmaktadır.

²⁵⁶ Rakesh Khurana, a.k., p. 271.

Quarterly dergisinin de ilk sayısında ciddiye alınacak bir yönetim bilimi ihtimalinden söz edilmektedir.²⁵⁷

Aralarında belirli yaklaşım farklılıklarının olduğu söylenebilecek olan bu iki dergi, 1950’lerde Amerikan öğretimine getirilmek istenen yeni paradigmanın duyurucularıdır. Bu duyuruların ilklerinden olan 1954 tarihli *Evolution of a “Science of Managing” in America* adlı makalede yönetmenin biliminin evrensel kavram ve ilkeler geliştirmekle yapılacağı ifade edilmektedir.²⁵⁸ Diğer taraftan bu evrensel olduğu öne sürülen çıkarımların Amerikan kültüründen doğduğu kabulü makalede yer almaktadır.

Örgüt çalışmaları için de bir başlangıç noktası sayılan *Administrative Science Quarterly*’nin ilk sayısında ise *On Building An Administrative Science* adlı bir makale yayımlanmıştır. Yazara göre yönetimin bilimini yapmak kolay olmasa da mümkündür. Bunun için yönetim bilimi, yaklaşık olarak temel sosyal bilimlerle ilişkisine dayanarak bir uygulamalı bilim olarak tanımlanmalıdır. Soyut kavram kullanımı yerine mantıktan yararlanmak ve ampirik verilere yönelmek öneriler arasındadır.²⁵⁹ Söz edilen dönemde disiplinin yaklaşımlarında çeşitlenme, geleneksel yaklaşımı sorgulama ve işletme yönetiminin nicel tekniklerin alana çağırılmasıyla bilimselleştirilmesi tartışmaların çerçevesini belirlemektedir. Bilimin amacının yöneticiye yarar sağlamak olmadığı ve örgüt davranışını yöneticinin ortaya koyduğu amaçlar dışında etkileyen unsurlar olduğu 1950’lerde Amerikan işletme disiplindeki tartışma odaklarıdır.

Bilimselleşme, okullaşma gibi adlarla anılan bu çabalarla alanda akademik bakış açısına yaklaşılması, Amerikan işletme öğretiminin en önemli rol model haline

²⁵⁷ B. Üsdiken ve H. Leblebici, “Organization Theory”, *Handbook of Industrial Work and Organizational Psychology*, V.1, SAGE Publications, Third Printed, London-Thousand-Oaks-New Delhi, 2005, p. 378 ve B. Üsdiken, “Tarihsel Bir Bakışla Bilim Yönetim-Birlikteliği”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, 2002, s. 128.

²⁵⁸ “Yönetmenin bilimi, tüm zamanlarda olduğu gibi genişleyen evrenin ilke ve kavramlarını oluşturur. Çünkü kültürümüzün doğasını, ona ait bir parça ve onun bir parçası olarak tanıtmak, özgür insanın ortak amaçlarını gerçekleştirme çabası sürdükçe, düşünce ve beceriye sürekli bir mücadele olarak devam edecek.” Harold F. Smiddy ve Lionel Naum, “Evolution of a “Science of Managing” in America”, *Management Science*, V.1, No.1, p. 31.

²⁵⁹ James D. Thompson, “On Building an Administrative Science”, *Administrative Science Quarterly*, V.1, No. 1, Jun., 1956, p. 102-111.

gelmesinde etkili olmuştur. Diğer bir sebep ise işletme öğretiminin Amerika'nın komünizmle mücadelede kullandığı stratejik araçlardan biri olması²⁶⁰ ve bu yolla bilgi transferi için yeni kanalların oluşturulmasıdır.²⁶¹ Teknoloji ve ekonomi ilişkisine olan ilginin ve aynı zamanda Avrupa'nın teknolojik olarak Amerika'yla olan açığı kapatma yönündeki tedirginliğinin arttığı bu dönemde işletme öğretimi, bu açığı kapatmanın yollarından biri olarak görülmüştür.²⁶²

Disiplinin Amerikanlaşmasını savaş sonrası Amerika'da üretilen bilginin Avrupa'ya transfer edilmesi yanında Amerikan kimlik kazanması ve bunun pekişmesi anlamıyla kullanmak mümkündür. Bu kimliğin özelliklerini ise disiplinin akademik ağırlığının pratiğe nazaran artırılması, nicel yöntemlerin kullanılması ve bu dönemde gelişmeye başlayan örgüt odaklı çalışmalar belirlemiştir.

1950'lilerin işletme disiplini, Amerika'nın başka ülkelerdeki dönüştürme faaliyetlerinin yanında kendi içerisinde de dönüşümle tariflenebilir. Bir yandan bilimselleşme çağrılılarıyla evrensel bilgi üretme ve bunu yayma amacı söz konusuysen diğer yandan disiplinin geleneksel yaklaşımları ve öngördüğü evrensel ilkeler sorgulamaya açılmıştır. Bu sorgulamalar, yeni örgüt yaklaşımlarını gündeme getirmiş, “örgüt kuramı” olarak ifade edilen alanın doğumunu işaret etmiştir. Bu yaklaşımlar, önceki yaklaşımlardan kuramsal perspektif geliştirme iddiası ve örgütü, yapı ve işleyişten çok davranışı üzerinden ele alma yönleriyle farklılaşmaktadır. Bununla birlikte modern dönemin örgüt yaklaşımlarının klasik yaklaşımlardan ne derece farklılaştığı sorusu tartışmaya açıktır.

²⁶⁰ Locke 1989 ve Daniel 1998'den akt. Rolv Petter Amdam, “Business Education”, p. 589.

²⁶¹ A.k.

²⁶² Giuliana Gemelli, “American Influence on European”, p. 48.

2.2.3. Bilgi Kaynağında Çeşitlenme ve “Yeniden Amerikanlaşma”

1970’lerde kitlesel üretimin krize girmesiyle küçük ölçekli ve esnek üretime yönelik yeni teknikler geliştirilmiştir. Bu üretim tekniklerinin kaynağı, kitlesel üretimin merkezi olan Amerika dışı, özellikle Japonya’dır. Yönetici-mülkiyet sahipliği, sanayi ilişkileri, şirketler arası ilişkiler ve özel sektör-kamu yönetimi ilişkileri bakımından Amerika’dan farklılaşan Almanya ve Japonya, şirketleri ve sanayileşme biçimleriyle bu yıllarda öne çıkmışlardır. Söz edilen gelişmeler, Amerikan modelleri sonrası kapitalizmin yeni bir modeli “Renish Model”²⁶³ ve “Japon Tarzı İş Yönetme Biçimi” olarak ifade edilmiştir. İş yönetimi ve sanayileşme alanına ilişkin kullanılan yeni moda sözcükler, Almanlaşma (*Germanization*) ve Japonlaşma (*Japanization*) olmuştur.²⁶⁴ Bu yıllarda sağladıkları ekonomik üstünlük, bu iki ülke için işletme yönetimi bilgisinde öncü hale getirmiştir. Almanya’nın bilgisi uygulamada yaygınlaşırken Japonya yaklaşımlarıyla disiplinde de tartışılır olmuştur.

Ekonomik üstünlüğün arkasında yatan çokuluslu şirketler yoluyla sağlanan rekabet başarısı, üretim ve yönetim tekniklerinin farklılığına dair ilgi uyandırmıştır. Japonya’nın bu üstünlüğü sağlamasının nedeni, yalın üretimin özgün yönetim anlayışları ile uygulamaya konulması olarak görülmektedir. Bu, verimli, kaliteli, düşük maliyetli ve ürün çeşitliliği fazla olan bir üretimin yanında insan ve teknolojinin etkileşimli bir çalışma sistemi olarak değerlendirilmektedir.²⁶⁵ Ancak katılımcı özelliklerine olan vurguya rağmen Japon yönetim yaklaşımları, Taylorizmin hiyerarşi, yabancılaştırıcı ve vasıfsızlaştırıcı özelliklerinden uzak değildir. Örneğin kalite kontrol çemberleri, tamamen savaş sonrası bir Japon yeniliği olmasına rağmen Taylorizm’in yönetsel teknikleri ve

²⁶³ Ren Nehri çevresini ifade eder.

²⁶⁴ Akira Kudo, Matthias Kipping and Harm G. Schroter, “Americanization: Historical and Conceptual Issues”, *German and Japanese Business in the Boom Years: Transforming American Management and Technology Models*, Routledge, 2004, p. 2.

²⁶⁵ Ahmet Selamoğlu, *Küreselleşme Sürecinde İnsan Kaynağı*, Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 25, 51.

ideolojik öncüllerinden beslenmiştir. Bu yüzden kalite çemberleri, Taylorizm'in revize edilerek iyileştirilmesi ve yöntemsel olarak ayrıntılandırılması olarak değerlendirilmektedir.²⁶⁶ Bunu yönetimin işleyişindeki tekniklerin güncellenmesi olarak görmek mümkündür: Taylor, *Shop Management* kitabında kaliteyi, denetim yapan kişinin görevlerinden biri olarak sistemin işleyişini garanti altına alan ve tüm aşamalardan önce uygulanan görev anlamında kullanır. Toplam Kalite Yaklaşımı'nda (TKY) ise aynı kavram genişletilerek hem ürün hem de süreci kapsayan bir anlamda yer alır.²⁶⁷ Farklı bilgi kaynağından beslense de kavramlar, aynı amaç doğrultusunda üretim sürecindeki yeniliklere uyarlanarak güncellenmektedir.

1990'larda Japon ve Alman sanayileşmesi ironik bir biçimde başarısızlıkta buluşmuştur. Sonrasında ise iki ülke kendilerini yeniden Amerika'nın etkisi altında bulmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra güçlenen Amerikanlaşma zamanla zayıflamış, ancak 20. yüzyılın son on yılında yeniden canlanmıştır. Bu süreci anlatmak için önerilen kavram, "yeniden Amerikanlaşma" (*re-Americanization*)'dır.²⁶⁸ Bu gelişmeler, işletme disiplini açısından farklı yaklaşımların geliştirilmesi ve bilgi kaynağının çeşitlenmesi anlamına gelmektedir. Yeni üretim tekniklerine bağlı olarak mikro yönetim yaklaşımları (TKY, Z Teorisi, öğrenen örgütler vb.) disipline girmiştir. Bununla birlikte 1950'lerden günümüze Amerikan yaklaşımı hâkim yaklaşım olma özelliğini sürdürmektedir.

Disiplinin kurumsal yapılanması ve içeriğinin güncel durumu açısından bakıldığında, Amerikan okullarının çoğunda işletme yönetimi alanında lise eğitiminden sonra dört yıllık fakülte eğitimiyle lisans derecesi vermektedir. Bu eğitimde ilk iki yıl genel konular, son iki yılda ise işletme konuları ağırlıklıdır. Fakülte mezunu olan

²⁶⁶ William Minoru Tsutsui, *From Taylorism to Quality Control: Scientific Management in Twentieth Century in Japan*, Princeton University Phd Dissertation, US, 1995, p. 309-311.

²⁶⁷ Daniel A. Wren, and Ronald G., Greenwood, *Management Innovators, The People and Ideas That Have Shaped Modern Business*, Oxford University Press, New York, 1998, p. 204.

²⁶⁸ Akira Kudo, Matthias Kipping and Harm G. Schroter, "Americanization: Historical and Conceptual Issues", p. 2.

öğrenciler bir ya da iki yıl süren işletme yönetimi yüksek lisansı (*MBA*) yapabilmektedir. Bunun için lisans mezuniyetinin işletme yönetimi alanında olma zorunluluğu yoktur.²⁶⁹

Avrupa’da ise işletme/yönetim çalışmaları (*business/management*) saygın bir akademik uğraş olmaya daha az yakındır. Bu alanda iyi bir akademik görevde yer almak için hukuk, mühendislik ve muhasebe eğitimi almış olmak önemli görülmektedir. İşletme öğretiminin gelişimi, ticaret okulları gibi çeşitli kurumlarda ve özel bir alan olarak gerçekleştiğinden yavaş olmuştur. Üniversite seviyesinde bağımsız okullarda (*handelshochschulen, grandes écoles*) yer alması ya da üniversitede iktisadın bir alt dalı olarak görülmesi, bölümün öğrencilerin genel üniversite eğitime yönelik ilk tercihleri arasında bulunmasını önlemiştir. Akademik kurumlar ve şirketler arasındaki kültürel bölünme de daha fazla olduğu için işletme mezunlarından şirketlerde tecrübesi olmayanların işe alımında olumsuz eğilimle karşılaşılabilir.²⁷⁰

²⁶⁹ Haldor Byrkejflot, *Management Education and Selection of top Managers...* , s. 82.

²⁷⁰ A.k., Tablo 2, bu kaynaktan alınmıştır.

Tablo 2. Disiplinin Kurumsal Yapılanması ve İçeriği Karşılaştırması

Model	Yapı	İçerik
Anglo Sakson Model	Öğretimin üç düzeyi: BA + MBA + Ph.D Temel özellik: <i>Master of Business Administration (MBA)</i> Lisansüstü eğitim için lisansta uzmanlık gerektirmez. İşletme okulları, üniversitelerin içinde yer alır. Öğretim programları, üniversite ve şirketler arasındaki iş birliği yoluyla hazırlanır.	<i>Business Administration</i> , özellikler ve yeteneklere dayalı yönetim MBA, üst düzey yönetim için Yönetim ve liderlik, diğer yöneticileri ve çalışanları yönetebilme ve yönetimin bir meslek olduğu vurgusu (“ <i>Emphasis on administration and leadership, ability to get along with and manage other managers and workers. Management is a profession.</i> ”)
Kıta Avrupası Modeli	Temel düzey: 4-5 yıl, uzmanlaşma öncesi. Bağımsız işletme okulları ya da üniversitelerin iktisat ve sosyal bilimler bölümlerinde, Lisans sonrası yönetici eğitim merkezlerinde. Akademik kurumlar ve şirketler arasında uzak ilişki	Yönetim bir sanattır. Liderlik, kodlanmış değildir, pratikle geliştirilebilir. Vurgu, yönetim üzerindedir; liderlikte değil. Özel bir görev için uzmanlık bilgisi temel yönetim için işe yarar. Özelleştirilmiş, soyut iktisadi bilgi (mühendislik, hukuk gibi) üst düzey yönetici için iyi bir özelliktir.

Avrupa’da yönetimin bir sanat olduğu ve öğretilemeyeceği bakış açısına karşılık, Amerika’da yeteneğin seçimi ve yerleştirilmesi için evrensel ve kodlanmış kriterler geliştirme düşüncesi hâkimdir. Bu sebeple yöneticilerin seçilmesi ve istihdam edilmesi üniversiteler ve şirketlerin iş birliğiyle yapılır. Avrupa’da bu, şirketlere bırakılmıştır, akademik kurumlar ve uygulayıcılar arasındaki mesafe Amerika’ya nazaran fazladır.²⁷¹ Amerika ve Avrupa arasındaki bilgi alışverişlerine rağmen yönetim perspektifi ve uygulamasındaki temel farklılık güncel durumda da sürmektedir. Yönetimi evrensel algılayan Amerikan bakış açısı, disiplinin kuramsal perspektifinde de etkisini göstermiştir.

3. DİSİPLİNDE DEVLET VE KAMU YÖNETİMİ

İşletmenin olgusal ve bir disiplin olarak yapı ve içerik gelişimi ortaya konulmuştur. Bu inceleme, disiplini doğuran gerekliliğin nasıl geliştiği ve hangi bilgi

²⁷¹ Haldor Byrkeflot, *Management Education and Selection of top Managers...* , s. 86-87.

zeminini üzerinde yükseldiğini göstermiştir. Gerek olgunun tarihinde gerekse bilgi düzlemindeki gelişimde tezin sorunsalı açısından analize dâhil edilmesi gereken başka bir unsur devlettir. Disipline tarihselliğini kazandıran üretim biçimi, kurumsal yapı olarak piyasayı ve devleti ayrı biçimlendirmiştir. Ancak kurumsal yapıdaki ayrılık, mutlak bir siyaset ekonomi ayrımını ifade etmemektedir.

Sistemin siyasi ve ekonomik sürekliliği için devletin ve piyasa aktörlerinin ilişkililiği gerekirken bilim alanında aynı tarihsel dönemlerde kamuda ve özel sektörde geliştirilen yaklaşımlar, amaçları bakımından birbirine yaklaşmıştır. Örneğin, Wilson ve Taylor'un düşünsel benzerliği, aynı tarihsel koşulların yatağından beslenmelerinden kaynaklanmaktadır. Yönetimi bilimselleştirme arayışları, Amerika'nın siyasi ve ekonomik yapılanmasının o dönemki özgün sorunlarından doğmuştur. Her iki düşüncede de önem kazanan vurgular; yönetimin bir iş olarak tanımlanması, bu işin amacının verimlilik olduğu, işin tasarlanması ile yürütülmesi faaliyetlerinin ayrılması ve işin yürütülmesinin "bilimsel" esaslara göre yapılması gerektiğidir.

Bu başlık altında işletme disiplini ve devlet arasındaki ilişki iki yönden incelenmektedir. İlk olarak tarihsel pratikte, piyasanın niteliğinin dönüştüğü bir süreçte, devlet politikalarının dönemin piyasa aktörleri olan büyük ölçekli işletmelerle ilişkisi ve bunun bilgi alanını biçimlendirmedeki etkisi ele alınmaktadır. Burada, mercekte yakınlaştırılan tarihsel kesit, Amerika, Almanya ve Fransa'da modern büyük ölçekli işletmelerin ortaya çıkışına rastlayan 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı arasındaki dönemdir. Dönemin özelliği, işletme girişimlerinin, ekonomik faaliyetin koordinasyonu ve kaynak dağıtımında serbest piyasanın yerine geçmesidir. Chandler, bunu "yönetimin görünür eli"nin (*visible hand of management*) Adam Smith'in "görünmez el"inin (*invisible hand*) yerini alması olarak ifade eder.²⁷²

²⁷² Alfred D. Chandler, Jr., *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*, Harvard University Press, England, 1977.

İkinci olarak ise işletme bilimi alanında devlete dair tartışmalar, diğer bir deyişle işletme disiplininin geliştirdiği yaklaşımlar perspektifinde devletin yeri sorunsallaştırılmaktadır. Yaklaşımlarda devletin yerine ilişkin tartışma, üretilen düşünceler bütünüünün inceleme nesnesinin saptanarak devlet/kamu yönetimini nasıl ele aldığı sorusuyla gerçekleştirilmektedir. İnceleme nesnesi ve varlık sebebi bakımından yaklaşımların ilk odağı devlet/kamu yönetimi olmamasına rağmen görüş alanını bu yönde genişlettiği görülmektedir.

3.1. İşletme Tarihinde Devlet

ABD’de iki savaş arasında işletme tarihi adında bir alt disiplin gelişmiştir. Bu alanda yapılan araştırmalar arasında devletle ilgili olanlar, ağırlıklı olarak devlet müdahalesinin etkinliği ve başarısı/zlığı üzerinedir. Bu araştırmaların bakış açısı, devlet müdahalesinin ancak çok özel durumlarda meşru görülebilecek bir istisnai faaliyet olduğu üzerine yoğunlaşmıştır. Neoklasik ekonominin varsayımlarına dayanan ekonomik etkinlik söylemi üzerinden kamu kurumlarının performansı ve amaçlarının farklılığı da tartışılmıştır. Devlet, söz edilen araştırmalarda çoğunlukla işletmelerin faaliyet gösterdikleri yasal ve düzenleyici çerçeveyi oluşturan kurum olarak ele alınır.²⁷³ Bu başlık altındaki işletme tarihinde devlet tartışması ise işletme tarihi alt disiplininin çalışmaları üzerinden değil, pratik gerçeklikteki gelişmeler üzerinden yürütülmektedir. Devletin kapitalist sistemin bir dönüşüm evresindeki koşullar ve bu koşullarda piyasa aktörü olan büyük ölçekli işletmelerin oluşumundaki katkısını anlamayı amaçlamaktadır.

Amerika’da ve Kıta Avrupası’nda bu süreçlerin birbirinden farklı gelişmesi, o yere özgü bilgiyi üretme ihtiyacına dönük olarak düşünsel yanıtları biçimlendirmiştir. Süreçlerin farklılığına rağmen dört önemli uğrağın (ekonomik büyüme, kriz, büyük

²⁷³ Matthias Kipping, “İşletme-Devlet İlişkileri: Performans Sorunlarının Ötesinde”, *Dünya İşletme Tarihi*, (Çev. Abdullah Ersoy), Dost Kitabevi, Ankara, 2003, s. 15, 413-416.

ölçekli işletmeler ve bilimsel yönetim bilgisinin ortaya çıkışının) devletle ilişkisi üzerine bir tartışma yürütmek olanaklıdır.

Burada yapılan tartışma, tarihsel gelişim sürecinin serbest piyasa kapitalizminden tekелci kapitalizm olarak adlandırılan evresine geçişte işletme biliminin oluşumu ve devletin süreçteki yeri üzerinedir. 19. Yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı, bir tarihsel dönüm noktasıdır. Üretimde yaşanan önemli gelişmeler yanında Bilimsel Yönetim düşüncesinin gelişimi, bilimin sistematik olarak üretimin örgütlenmesinde ve sermaye sağlamada kullanılması kapitalizmin bu evresinin tarihsel ve işlevsel parçalarıdır.²⁷⁴

Söz edilen zaman diliminde büyük ölçekli işletmeler, üretim ve dağıtımın temel aracı olmuştur. Şirket birleşmeleri, üretim ve dağıtım işlevlerinin aynı şirketin bünyesinde toplanması, kısacası tekelleşme döneminde, denetimin profesyonel yöneticilere verilmesi uygulamaları yaygınlaşmıştır.²⁷⁵ Büyük ölçekli işletmeler oluşurken aynı zamanda idari devlet, düzenlemeleriyle büyümüştür. Rasyonalizasyon ve verimlilik, iş dünyasının amacı olduğu gibi siyasetin de amacı haline gelmiştir.²⁷⁶

1880-1914 yılları arasında büyük işletmelerin örgütlenmesi, atölyeden büro ve muhasebe bilgisiyle donatılmış bir yapıya ulaşmıştır. Hobsbawm da piyasanın niteliğindeki değişimi aynı ifadelerle karşılar. Adam Smith'in anonim piyasasının “görünmez eli”, modern şirket örgütlenmesinin ve işletmesinin “görünür eliyle” ikame edilmiştir. Yöneticiler, mühendis ve muhasebeciler, mülk sahibi işletmecilerin; şirket ise bireyin yerine geçmiştir. Büyük iş hayatında bir iş adamı artık işi kuran aileden biri değil, maaşlı bir yöneticidir.²⁷⁷ Serbest piyasa yerine bir aktör olarak gelişen büyük ölçekli

²⁷⁴ Harry Braverman, *Emek ve Tekelci Sermaye...*, s. 240.

²⁷⁵ Morton Keller, “Regulation of Large Enterprise: The United States Experience in Comparative Perspective”, *Managerial Hierarchies: Comparative Perspective on the Modern Industrial Enterprise*, (Ed. Alfred D. Chandler, Jr. And Herman Daems), Harvard University Press, England, 1980, p. 161.

²⁷⁶ A.k, p. 170. Yağma sisteminin hüküm sürdüğü Amerikan siyasal sisteminde, bu toplumsal ve siyasal yozlaşmışlık nedeniyle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra devlet yönetiminde yapılmak istenen reformlar, partizanlığa karşılık, güçlü yürütme ve siyaseti yönetimden ayırma amaçları üzerinde ilerlemiştir. Samuel Haber, *Efficiency and Uplift: Scientific Management in the Progressive Era 1890-1920*, Midway Press, USA, 1973, p. 101.

²⁷⁷ E. Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı*, s. 55-56.

işletmelerin tanımlanmasında iki özellik öne çıkarılmaktadır: Yöneticinin profesyonel olması ve karmaşık örgüt yapısı.

Başka bir ifadeyle büyük ölçekli modern işletmelerin karakteristik özelliklerinden biri, maaşlı yöneticiler ise diğeri, çok sayıda ayrı işleyen birimden oluşmasıdır. Bu işletmeler, tek birimli ve az sayıda sahip tarafından yönetilen dükkân, fabrika, banka gibi geleneksel işletmelerden farklıdır. Geleneksel işletmeler, tek bir ekonomik işlev, uğraşılan tek bir ekonomik üretim hattı ve tek bir coğrafi alanda faaliyet göstermekteydi. Sahiplik ve yöneticiliğin birlikte olduğu, işleyişin piyasa ve fiyat mekanizmalarınca belirlendiği bu tip örgütlenmelerde işletme sahibi yönetim, mal tedariki, satış, kayıt ve muhasebe işlerini kendisi yapmaktaydı. “Sahiplerin yönettiği ve yöneticilerin sahip olduğu” bir yapı söz konusuydu.²⁷⁸ 19. Yüzyılın ortalarından sonra işletmelerin dev yapılara dönüşmesiyle işlevleri ayrılmış; tedarik, üretim, muhasebe vb. işler ayrı uzmanlıklar olmuştur. Bu dönüşüm, düzenleyiciliğin daha verimli hale geldiği, serbest piyasa mekanizmasından daha düşük maliyet ve yüksek kâr sağladığı dönemde gerçekleşmiştir.²⁷⁹ Şirketler, bu anlamda piyasayı koordine edici rol üstlenmiş; tekel niteliği kazanarak serbest rekabeti önlemişlerdir.

Piyasanın düzenlemelere ihtiyaç duyduğu “tekelci” evre, iç örgütlenmesi karmaşıklaşan ve başka işletmelerle birleşerek devasa boyutlara ulaşan yapıları ortaya çıkarmıştır. Kapitalizmin tekelleşmesi, büyük şirketlerin oluşumu yoluyla ve onları doğurarak sürmüştür. Yaşanan devasa ekonomik büyüme, ardından gelen krizler ve krizleri kontrol altına almaya yönelik politikalar, bu olgunun arkasındaki gelişmelerdir. Yüzyılın son çeyreği ise bu döngünün devamı olarak krizler sonucu tekelleşme, devlet düzenlemeleri ve dev şirketlerin ihtiyaç duyduğu “bilimsel” bilginin üretilmesi gelişmeleriyle tasvir edilebilir.

²⁷⁸ “Owners managed and managers owned” A. Chandler, *The Visible Hand*, p. 9.

²⁷⁹ A. Chandler, *The Visible Hand*, p. 1-6 ve Oktay Güvemli, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi*, C.3, s. 248.

Amerika için devletin kuruluşu, ekonomik büyüme ve sanayileşmede öncü rol üstlenme ardışık süreçler olarak gerçekleşmiştir. Hammadde kaynaklarının geniş ve çeşitli olması, su ve demiryolları ulaşımının gelişmesi, nüfus artışı yanı sıra iç ve dış pazarın genişlemesi, göçlerle sağlanan iş gücü, sıkı gümrük yasaklarının uygulanmaması ve dış rekabete karşı devlet desteğinin sağlanması, Amerikan sanayisindeki gelişmenin başlıca sebeplerini oluşturmuştur.²⁸⁰ 19. Yüzyılın ilk yarısında sağlanan bu devasa gelişimin ardındaki siyasi etkinin rolü, büyük işletmelerin ortaya çıkmasında ve piyasada hâkim bir konuma gelmelerinde göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Federal sistem, altyapı yatırımları ve ekonomi politikasıyla özel sektörü desteklemiş ve piyasa etkinliğini sağlayarak işletmelerin gelişimine ön ayak olmuştur.²⁸¹

Almanya’da büyük ölçekli işletmelerin ortaya çıkış süreci, ulaşım ve iletişim ağının tamamlanmasıyla Amerika’daki gibi hızlı gerçekleşmiştir.²⁸² Demiryollarının kurulması ve bununla ilgili olarak üretimin ivmelenmesi, ilk kitlesel yatırım olmuştur. Bunun yanında Almanya’nın ekonomik ve siyasi birliğini sağlaması büyümeyi olanaklı kılmıştır.²⁸³ Fransa’da ise büyük ölçekli işletmelerin ortaya çıkışı görece yavaştır. Bunun nedenleri üzerine sermaye piyasasının zayıflığı ve işletme öğretiminin teknik ve yönetsel yetenekleri kazandırmada yetersiz olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.²⁸⁴

19. Yüzyıl Fransası “durgunluk” ve “gecikme” ile tasvir edilmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı’na kadar Fransa, İngiltere ile başa baş bir ekonomik büyüme göstermiştir.

²⁸⁰ Allan Nevins ve Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, (Çev. Halil İnalıcık), DoğuBatı Yayınları, 7. Basım, Ankara, 2015, s. 305-306.

²⁸¹ Mehmet Lütfi Arslan, “Büyük İşletmeler Devleti: Kuruluş Dönemi Amerikan Ekonomik Büyümesinde Siyasi Yapının Rolü”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, 2011, s. 379.

²⁸² Alfred D. Chandler, Jr., *Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism*, Harvard University Press, Third Printing, England, 1994, p. 397.

²⁸³ Jürgen Kocka, “The Rise of Modern Industrial Enterprise in Germany”, *Managerial Hierarchies*, (Ed. Alfred Chandler, Jr and Herman Daems), Harvard University Press, England, 1980, p. 77.

²⁸⁴ Alfred D. Chandler, Jr., Franco Amatori, and Takashi Hikino, “Historical and Comparative Conntours of Big Business” *Big Business and the Wealth of Nations*, (Ed. Alfred D. Chandler, Jr., Franco Amatori, and Takashi Hikino), Cambridge University Press, USA, 1997, p. 16.

Farklı yanı, sanayileşmesindeki el sanatları ve tarımın önemidir.²⁸⁵ Üretimin mekanizasyonu 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra başlamış²⁸⁶ ve 20. yüzyıla kadar, kırsallık ve zanaat hâkimiyeti sürmüştür. El sanatlarının muhafaza edilmesi, fabrika sanayisinde görelî olarak geç ilerleme ve düşük nüfus artışı bu ülkenin sanayileşmesinin karakteristik özelliklerindendir.²⁸⁷ Her üç ülke için özel girişimin finanse ettiği ve devletin desteklediği demiryolları en önemli yatırım alanlarından biri olmuştur.

19. Yüzyılda Amerika’da demiryolu baronları, bizzat modern şirketin gelişimini sağlayanlardır. Demiryollarının devasa büyüklükte yatırım gerektirmeleri, sanayinin şirket formuna zorunluluk oluşturmıştır. 1850’lere kadar hızlı bir şekilde artan demiryolu inşaatları, savaş sonrasında yeniden artış göstermiştir.²⁸⁸ Devlet ve işletme ilişkileri de savaş sonrası yıllarda ilerlemiştir.²⁸⁹ Savaş sırasında federal devlet, Amerikan işletmesinin ürettiği malzemeye ihtiyaç duymuş ve aranan millî ekonomik başarı, özel girişimlerde bulunmuştur.²⁹⁰

Büyük ölçekli işletme tanımlaması, “iş” ve “büyük iş” arasında ayırım yapılmasına neden olacak bir ekonomik büyüme ve sonrasındaki gelişmelerle kapitalist işletmenin yapısında ve işleyişindeki dönüşüm anlamına gelmektedir. Sermaye yoğunlaşmış, serbest piyasa gerilemiş ve yalnızca teknolojik alanda değil, örgütlenme ve muhasebede de bilimsel yönetim teknikleri uygulanarak üretim ve şirket yönetimi ussallaştırılmak istenmiştir.²⁹¹ Yüzyılın ilk yarısında başlayan ekonomik büyüme bu dönem için yalnızca

²⁸⁵ William H. Sewell, Jr., “Zanaatkârlar, Fabrika İşçileri ve Fransız İşçi Sınıfının Oluşumu, 1789-1848” (Çev. Reşide Adal Dündar), *İşçi Sınıfının Oluşumu*, (Ed. Ira Katznelson ve Aristide R. Zolberg), Tan Yayınları, Ankara, 2012, s. 53-55.

²⁸⁶ Nazif Kuyucuklu, *İktisadi Olaylar Tarihi*, Filiz Kitabevi, 4. Bası, İstanbul, 1995, s. 112.

²⁸⁷ William H. Sewell, Jr., *a.k.*, s. 53.

²⁸⁸ Joel Bakan, *Şirket: Kâr...*, s. 22. İlk büyük şirketlerin kurucuları, Amerikan tarihinde “haydut baronlar”, “moğollar”, “tycoon” adlarıyla ünlenmiştir. Bu adlandırmalarla halk, söz edilen dönemin büyük iş adamlarını yağmacılık ve kamu refahını umursamayan alışkanlıkları sebebiyle feodal lordlara benzetmiştir. Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *Tekelci Kapitalizm*, s. 35.

²⁸⁹ Amerika’da iki üretim sistemi arasındaki çatışma (kölelik ve ücretli emek sistemi), 1861 yılında İç Savaş’ı başlatan neden olmuştur. Savaş’ın Kuzey’in zaferiyle sonuçlanması, birliğin yeniden oluşmasını ancak üstünlüğün tarım işletmecilerinden burjuvaziye geçmesini sağlamıştır. N. V. Yeliseyeva, *Yakın Çağlar Tarihi*, s. 168-173.

²⁹⁰ David O. Whitten ve Bessie E. Whitten, *The Birth of Big Business in The United States 1860-1914*, Praeger, London, p. 16.

²⁹¹ Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı*, s. 63-64.

Amerika'ya mahsus değildir. 1860'tan 1913'e kadar Amerika, birincilikle sanayi üretimi endeksini on iki kat arttırmış, Almanya onu takip ederek yedi kat ve Fransa dört kattan daha az bir ilerleme kaydetmiştir.²⁹² 1873 Krizi ise bu uzun soluklu sanayileşme sürecini kesintiye uğratan birkaç krizden biri olmuştur.

1873'te başlayan ve 1895'e kadar süren krizler dizisinin en belirgin özelliği, borsadaki sarsıntı ve bankalardaki çöküştür. Temel nedeni ise maliyetlerin yükselmesi ya da pazarın daralmasına bağlı olarak kârın azalması ve rekabetin keskinleşmesidir. Bu durum, kapitalist örgütlenmede yeni düzenleme biçimlerinin oluşturulmasıyla aşılmaya çalışılmıştır.²⁹³ Amerika'da ve Almanya'da devletin korumacı politikaları uygulamaya konulmuş ve kapitalizmin rekabetçi evresinden tekelci evresine geçişin temelleri atılmıştır.²⁹⁴ Amerika büyük ölçekli işletmeleri, Almanya kartelleri, Fransa ise mesleki örgütlenmeleri uygulamaya koymuştur.²⁹⁵ Üç ülkede de farklı tip örgütlenmelerle de olsa tekelleşme uygulanmıştır.

Dev şirketlerin oluşumunu sağlayan tekelleşme olgusu, sermayenin önceleri çok sayıda girişimci elindeyken bunun giderek daha az sayıda elde toplanmaya dönüşmesi yoluyla gerçekleşmesini ifade eder. Kapitalistleşme, toplulaşma yoluyla girişimci sayısını artırmakta ancak bir noktadan sonra ise bu sayı azalmaktadır. Nihayetinde üretim koşulları içerisinde ayakta kalamayan işletmeler yok olurken diğerleri giderek büyümekte ve üretim dalının denetimini elinde bulundurmaktadır.²⁹⁶

Tekelleşme sürecinde sermayenin yoğunlaşması, üretim için artan miktarda sermaye ve yatırım gerektirmekte ve bu durum, güçsüz olan şirketlerin piyasadan silinmesine yol açmaktadır. Sermayenin merkezileşmesi, şirketlerin güçlü olan şirketler

²⁹² Charles Bettelheim, *Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi*, (Çev. Kenan Somer), Savaş Yay., Ankara, 1982, s. 3.

²⁹³ M. Beaud, *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*, s. 190-191.

²⁹⁴ Muammer Kaymak, "1873-1896 Krizi: Mit Mi Gerçeklik Mi?" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.65, S.2, s. 192-193.

²⁹⁵ M. Beaud, *a.k.*, s. 193.

²⁹⁶ Kurthan Fişek, *Yönetim*, s. 136-137.

tarafından satın almasıyla sermayenin yığılması, kaynaşması ya da bağlaşması olarak ifade edilen durumu ortaya çıkarmaktadır. Tekelleşme süreci ilerledikçe daha az sayıda kapitalist daha fazla miktarda sermaye sahibi olmaktadırlar. 19. Yüzyılın sonuna doğru yaşanan tekelleşme süreci, tröst ve kartellerin oluşumu bu kapsamda değerlendirilmektedir.²⁹⁷

Amerika'nın küçük girişimlerden oluşan piyasa yapısının tekellere evrilmesi, İç Savaş zamanında başlamış ve 1870'lerden sonra hızlanarak sürmüştür. Rekabet halindeki firmaların tek bir örgüt altında toplanması, maliyet masraflarının düşürülmesini sağlayacağı gibi fiyatların denetim altına alınmasına da yaramıştır. Bu amaçla ilk olarak korporasyonlar ve onu pool ve tröst adlandırmalarını alan örgütlenmeler takip etmiştir. Korporasyonlar, tıpkı gerçek bir insan gibi hukuki haklardan yararlanabilirken etik sorumluluklardan azade bir hükmi kişiliğe sahip olmuştur. İş yapma bakımından benzer ayrıcalık ve avantajlara sahip olan tröstler ise başta şirket birleşmelerini ifade etse de sonraları geniş iş düzenlemelerinin tamamını kapsamına alır şekilde kullanılmıştır.²⁹⁸

Tekelleşme süreci, devlete belirli bir politika izlemesini dikte edecek kadar güçlü birleşmeleri oluşturmuştur. Tekeller kendi adlarına alınan siyasi kararlara devlet ve hükümet düzeyinde müdahalede bulunacak kadar güçlenmişlerdir. Bu sistem, acımasız rekabeti engellerken kitle üretimini ve fiyatların düşmesini de olanaklı kılmıştır.²⁹⁹ Ancak diğer taraftan tekellerinin gelişimi ve devlet politikasına olan etkisi halk yığınlarında hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Ülkede tekelleşme karşıtı ve demokratik hak taleplerinde bulunan ilerici hareket öne çıkmıştır. Tüm eyaletlere referandum ve kadın ve çocuk emeğini koruyan hak talepleri tanınması isteği, Roosevelt hükümetince tekel karşıtı bir

²⁹⁷ Sinan Sönmez, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 38-39.

²⁹⁸ Allan Nevins ve Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, s. 319-320. Pool, genel olarak geçici süreli bir anlaşmayla katılanların gönüllü iş birliğiyle üzerinde anlaştıkları bir birleşme türüdür. Kartellerde bu birleşme, bir merkez komitesi eliyle daha sıkı kontrol ve yaptırımlarla uygulanır. Tröstler ise kartellerden de sıkı bir birleşme şeklidir. Paul Sweezy, "Emperyalizm", *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, (Der. P. Sweezy, P. Baran ve H. Magdoff), Bilgi Yayınları, Ankara, 1975.

²⁹⁹ Allan Nevins ve Henry Steele Commager, *a.k.*, s. 325 ve Ernest Mandel, *Geç Kapitalizm*, (Çev. Candan Badem), Versus Yay., İstanbul, 2008, s. 648.

takım politikaların uygulamaya konulmasıyla yanıtlanmıştır. Tröstlerin denetim altına alınması ve yasaklanmasına yönelik eyaletler düzeyinde çıkarılan birçok yasadan sonra federal düzeyde 1890 tarihli *Sherman Antitrust Act* adlı yasa çıkarılmıştır.³⁰⁰ Roosevelt'in tutumu tröstleri yasaklamak değil; sınırlandırmaya yönelik olmuş, 1904 seçiminde yeniden başkan seçildiğinde büyük iş adamlarından maddi olarak destek bulmuştur.³⁰¹

Burjuvazinin siyasi yapıdaki hâkimiyeti, sorunun yönetsel işlerin verimli bir şekilde yürütülememesi olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Amerikan tarihsel ve toplumsal koşullarının getirdiği çözüm, yönetimi siyasetten ayrı teknik bir araç olarak ele almaktır. Kamuda “iş”in verimli yapılmak istenmesi, onu burjuvazinin denetimindeki siyasetin gölgesinden kurtarmak anlamına gelmektedir. Diğer taraftan özel girişimde “iş”in verimlilişmesi bu denetimi artıracak ölçüde şirketleri büyötmektedir.

Yüzyılın ikinci yarısı ve özellikle son çeyreğı, kapitalizminin temeli olan serbest piyasa ekonomisi geçerliliğini yitirmesiyle devletin rolü artmış, siyaset ve ekonominin yakınlaşması söz konusu olmuştur. Kendiliğinden işleyen piyasa ekonomisi fikri şüphe uyandırmıştır. “El, her alanda görünür olmaya başlamıştır.”³⁰² Devletin korumacı politikaları, kriz karşısında endişeli üreticinin siyasi tepkisinin bir sonucudur. Bunun yanında sistemin sorunlarına verilen diğer yanıtlar, ekonomik yoğunlaşma ve iş hayatının ussallaştırılmasıdır. Başka bir deyişle tröstler ve bilimsel yönetim, rekabet ve fiyatların düşmesiyle daralan kâr marjlarını genişletme amacındaki çabalarıdır.³⁰³ Dev şirketler oluşmuş ve devlet, ekonomiyi düzenlemektedir. İşletmenin bilimsel yaklaşımlarının gelişmesindeki şartlar olgunlaşmıştır.

Sistematik yönetim, gerçek anlamda demiryolları ile başlamıştı. Demiryolları, ulaşımda devrime neden olan buhar, iletişim devrimini getiren telgraf ve Atlantik ötesi kablolarla desteklenmişti. Bütün bunların bir araya gelmesi ise büyük ölçekli örgütlerin

³⁰⁰ Allan Nevins ve Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, s. 329.

³⁰¹ N. V. Yeliseyeva, *Yakın Çağlar Tarihi*, s. 289.

³⁰² Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı*, s. 65.

³⁰³ A.k., s. 53.

gelişimi anlamına gelmişti.³⁰⁴ Bu dönemde yöneticilik (*manager*) mesleği hakkında bilinen çok azdı; bilinenler, teknik ve finansal bilgiye dayalı olduğu fikri üzerinde uzlaşsa da yönetimin kendisi hakkında değildi. Büyük ölçekli girişimlerin kaynak birikimi sorunlarıyla karşılaşılması, yöneticilerin nasıl daha iyi yönetebileceği sorusunu doğurmuştur.³⁰⁵

“Danışman, mühendis ve atölyelerin sistematik örgütlenmesi konusunda uzman” kartvizitiyle görev yapan F. W. Taylor, işin bilimsel örgütlenmesini uygulamaya koyabilmek için yoğun bir çaba içine girmiştir. Bunu sağlamak için “işlerin bölünmesi, örgütlenme, hareketlerin tanımlanması, normlar, norma uymayı teşvik eden bir ücret sistemi” önerisini getirmiştir. Ortaya koyduğu iş örgütlenmesi ilkelerinin sistematik kullanımının yaygınlaşması için ise savaşın yaşanması ve kitlesel üretimin geliştirilmesi gerekmiştir.³⁰⁶

F. W. Taylor, fikirlerini 1880’de büyük sorunları olan Amerikan çelik sanayisi üzerinde geliştirmeye başlamıştır. Büyük ölçekli ve karmaşıklaşan şirket yapısının yanında krizin kârlar üzerinde oluşturduğu baskı, geleneksel, ampirik ve deneye dayalı iş yönetiminin ve özellikle üretim yöntemlerinin yetersizliğini göstermişti. Kârı en fazlaya çıkarma amacındaki büyük işletmelerin denetiminin sağlanarak planlamasının yapılmasında ussal ve “bilimsel” yollar aranmıştır. Bu arayışa yanıt olan Taylorizm’in odağı ve kendisinden beklenen Bilimsel Yönetim’le özdeşleşen görev, “işçilerden daha fazla ne kadar iş çıkartılacağı” idi.³⁰⁷ İşçinin potansiyelinin üretimi artırmak üzere kullanılmayan kısmı bir çeşit kaynak israfı olarak görülmektedir. Bilimsel Yönetim’in rolü burada devreye girerek yaklaşım, üretim için kullanılan potansiyeli en fazlaya çıkarmak üzere iş yapma teknikleri geliştirmiştir.

³⁰⁴ Daniel Wren, and Arthur G. Bedeian, *The Evolution of Management Thought*, s. 95.

³⁰⁵ A..k, s. 100.

³⁰⁶ M. Beaud, *Kapitalizmin Tarihi*, s. 210-211.

³⁰⁷ E. Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı*, s. 55.

Taylorizmin büyük yankı uyandırması ve iş dünyası kesimi tarafından takip edilmeye başlanması savaştan birkaç yıl öncedir. Savaş sonrası ise Taylor'un adı kitlesel seri üretimin diğer öncüsü olan H. Ford'la birlikte gerek kapitalistlerce gerek Bolşevik planlamacılar tarafından üretiminin azamileştirilmesi ve emeğin ussal biçimde kullanılmasının formülü haline gelmiştir.³⁰⁸ Savaş sonrası koşullar, yaklaşımın geniş çaplı uygulanmasına yönelik zemini hazırlamıştır.

Almanya'da da iş yönetimi, I. Dünya Savaşı'na kadar mesleki eğitimin hâkim olduğu bir sistemle sürdürülmüştür. Ticari okullar yavaş gelişmiş, daha az devlet desteği almış ve işletmelerde işletme iktisadı bilgisi neredeyse hiç rol oynamamıştır. 19. Yüzyılın sonundan itibaren pazarlama ve muhasebe önemli gelişme kaydetmişse de bu doğrudan akademik gelişme ile ilgili olmamıştır. Üretim şirketleri, toptan ve perakende satışa hâkim oldukça yeni pazarlama metotlarını geliştirmişlerdir. Muhasebeyle ilgili tekniklerin geliştirilmesi de anonim şirketleşme ve şirket birleşmelerinin getirdiği pratik ihtiyaçlarla olmuştur.³⁰⁹

Sistematik yönetim teknikleri geliştirmede de başlangıçta akademik eğitimin rolü sınırlıdır. İlk olarak büyük ölçekli işletmelerin fabrikalarında görünür olan Bilimsel Yönetim, Alman mühendisler için 20. yüzyılın başında yerinde öğrenilmesi gereken ve oranın örgütlenme tekniklerini anlatan kitaplar ve makaleler yazdıkları bilgidir. Almanya'da 1907'de Taylor konuşulmaya başlanmıştır. Almanların büyük ölçekli işletmelerin fabrika örgütlenmesi için geliştirdikleri teknikler, Taylor'unkine uyarlanmaya oldukça uygun bulunmuştur. Alman bürokratik geleneğindeki yazılı emirler, dikkat ve standartlaşmayı uygulayan kurallar, Bilimsel Yönetim'i kendi fabrikalarında hayata geçirmeyi kolaylaştırmıştır.³¹⁰

³⁰⁸ E. Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı*, s. 55.

³⁰⁹ Jürgen Kocka, "The Rise of Modern Industrial Enterprise in Germany", p. 96.

³¹⁰ A.k., p. 97.

Fransa ise değer sistemi ve tecrübesi bakımından Amerika'nın kâr-maliyet odaklı yönetici yetiştirme anlayışından farklıydı. Yöneticilerin çoğu, kâr amaçlı olmayan kurumlara, ordu veya memuriyete girmek üzere mühendis olarak yetiştirilirdi. Birincil kaygı, hiyerarşi, iş disiplini, liderlik ve yetki paylaşımı ile ilgiliydi. Fayol, I. Dünya Savaşı sonrası fikirlerinin en yükselişte olduğu dönemde yönetim pratiği ve bilimine dair yazan ilk kişidir.³¹¹ İş örgütlenmesi üzerine çalışmalar yapan Fayol'un genel sanayi yönetimi konusundaki önerileri, profesyonel kapasite (mühendisler) ve yönetsel kapasiteyi (şefler) ayırarak görev tanımlarının net bir şekilde yapılması ve sistematik örgütlenme şemasının uygulanması üzerineydi.³¹²

Savaş sonrası özellikle güçlü bir siyasi kriz yaşayan toplumlar ve toplumsal hareketler tarafından Taylorizm rağbet görmüştür. Bunun nedeni ise “siyasete” gerek kalmayacak uyumlu bir toplum için “bilimcilik” işlevinden yararlanmadır. Tekelci kapitalizmin piyasayı düzenleyici bir araç olarak etkisiz hale gelmesiyle devlet, sermaye-emek ilişkilerini düzenlemede daha etkin bir rol kazanmıştır. Siyasal olan ve ekonomik olanın yakınlaşması serbest piyasa ideolojisinin meşruiyetini yitirmesi anlamına gelmiştir.³¹³ Taylor'un yaklaşımı, bir yandan politik yansızlıkla çıkar birliğini vurgularken diğer yandan verimin en çoklaştırılmasını vaatetmiştir.

3.2. Disiplinin Yaklaşımlarında Evrensel Geçerlilik ve Kamuda Uygulanabilirlik

İşletme disiplinde ticaret ve hesap işleri üzerine kurulan bilginin ilerleyen dönemlerde ağırlığının yönetme ve örgütlenmeye doğru kaydığı görülmektedir.

³¹¹ Maurice Levy-Leboyer, “The Large Corporation in Modern France”, *Managerial Hierarchies: Comparative Perspective on the Modern Industrial Enterprise*, (Ed. Alfred D. Chandler, Jr. and Herman Daems), Harvard University Press, England, 1980, p. 133.

³¹² M. Beaud, *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*, s. 210.

³¹³ Michael Burawoy, *Üretim Siyaseti: Kapitalizm ve Sosyalizmde Fabrika Rejimleri*, (Çev. Çağdaş Gümüşoluk), NotaBene Yay., Ankara, 2015, s. 72-73.

Amerikan yaklaşımının egemenliği arttıkça disiplinde temel odağın üretimin ekonomisinden uzaklaşarak yönetme ve örgütlenme sorununa yöneldiği söylenebilir. Disiplin, görüş alanını somut inceleme nesnesinden soyut analiz birimine çekerek perspektifini genelleştirmiş ve kamuda da uygulanabilir ilkeler geliştirmeye yönelmiştir. Geliştirilen yaklaşımlarda yönetim, fabrika içi yönetim (Bilimsel Yönetim Yaklaşımı, İnsan İlişkileri), genel yönetim (Klasik Örgüt Yaklaşımı), örgüt (Modern Örgüt Yaklaşımı) olarak ele alınmıştır. Devlet yönetimi, bu yaklaşımlarda temel inceleme nesnesi değilken “kamuda uygulanabilirlik” sürekli gündemde olan bir çalışma sorusu olmuştur. Buradaki süreklilik, disiplinin inceleme nesnesi açısından güncel yaklaşımlar için de geçerlidir. Söz edilen varsayımla yapılan çalışmalar, evrensellik varsayımının yanı sıra disiplinin devlet/kamu yönetimini çalışmasının ve bu alana aktarım yapmasının diğer bir yoludur.

İşletmenin bilimsel ilgisi, bir fabrika içinde yönetme ve örgütlenme sorunlarını çözme üzerine temellenmiştir. Disiplinin kuramsal sistematizasyonu, yönetim kuramları, örgüt kuramları, yönetim ve örgüt kuramları gibi birbirinden farklı adlandırmalarla sınıflandırılmaktadır. Koontz, “The Management Theory Jungle” adlı makalesinde alandaki karmaşıklığı yönetim (*management*) ve örgüt (*organization*) sözcüklerinin dilsel karmaşıklığı, yönetimin tanımlanmasındaki farklılıklar, yönetim ilkelerinin yanlış anlaşılması ve kuramcılarının birbirini anlamadaki isteksizlikleriyle açıklar.³¹⁴ Geliştirilen tüm yaklaşımlar, yazarın tercihiyle göre “yönetim kuramı” başlığı altında değerlendirilebildiği gibi “örgüt kuramı” ifadesiyle disiplinin kuruluşundaki yaklaşımların karşılandığı da görülmektedir. Sargut, disiplinin kuramsal sınıflandırmasında yaşanan zorluğun bir başka boyutunu “kuram bolluğu” olarak ifade eder. Bu ifade, kuramsal yaklaşımların fazlalığından ziyade konunun ele alınış biçimine dairdir; kuram sayılamayacak yönetim tekniklerinin de kuram başlığında

³¹⁴ Harold Koontz, “The Management Theory Jungle”, *The Journal of the Academy of Management*, V.4, No.3, 1961, 174-188.

değerlendirmesinin eleştirisidir. Uygulamaya dayalı ve çözüm odaklı çabalar, sorun çözücü nitelikteki teknikleri kuramsal saygınlığa kavuşturmaktadır. Ona göre, “bu yapısı gereği araçsalcı yaklaşım, yönetim ve örgüt kuramları içinde bilimsel gerçekçi yaklaşımların etkinliğini azaltmakta, piyasa işi modaların bilim olarak gösterilmesine neden olmaktadır. Araçsalcılığın örgüt ve yönetim alanında yarattığı bu sorunlar, son toplamda kapitalizmin ve ekonominin krizleri olarak toplumları olumsuz biçimde etkilemektedir.”³¹⁵

Örgüt kuramından söz edilirken ülkelere göre biçimlenen yaklaşım farklılığı da söz konusu olmaktadır. Kaseem, makalesinde Avrupa ve Amerika’dan gelen katkıların senteziyle oluşan örgüt yaklaşımlarının çok temel farklılıklara (Tablo 3) sahip olduğunu ele alır.³¹⁶

Tablo 3. Örgüt Çalışmalarında Amerika ve Avrupa Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

	Amerika	Avrupa
Yaklaşımı	Mikroskopik (davranışçı)	Makroskopik (yapısal)
Çalışma Alanı	Örgütsel psikoloji	Örgütsel sosyoloji
Odağı	İnsanlar, gereksinim ve davranışları	Bir bütün olarak örgüt
Vurgusu	İşlevsel (süreç odaklı yaklaşım)	Yapısal
Metodolojisi	Laboratuvar deneyleri, anketler, gözlem, boylamsal, örnek olaylar	Karşılaştırmalı örnek olaylar
İdeolojisi	Uyum temelli, Anti-Marksist	Marksist
Araştırmacıları	Pratik teorisyenler, işletme okullarında çalışanlar, işletme topluluğuyla yakın bağlılık, “know-how” ya da teknik merkezlilik, “en iyi tek yolu” bulma düşüncesi	Soyut teorisyenler, sosyoloji bölümünde çalışanlar, işletme topluluğuyla orta düzeyde ilgililik, “know-why” ya da teori merkezlilik

Avrupalı örgüt bilimciler, örgütler arası iletişim ve örgüt çevresini göz önünde bulundurma bakış açısıyla ABD kaynaklı klasik ve neoklasik yaklaşıma katkıda

³¹⁵ A. Selami Sargut, “Kuramın Önceliği: Bilimsel Tavrı Araçsalcılıkla Niye Uzlaşmaz?” *Örgüt Kuramları*, Beta Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012, s. 6. Örgüt kuramı alanında aynı karışıklık, yabancı literatür için de geçerlidir. Alan, aynı dili konuştuklarından şüphe edilecek kadar farklı görüşteki bir sürü kavmin katkılarıyla kurulan Babil Kulesi’ne benzetilmiştir. Edmund P. Learned ve Audrey T. Sproat, *Örgüt Kuramı ve Politikası*, (Çev. Gencay Şaylan), TODAİE Yay., Ankara, 1972.

³¹⁶ Sami Kaseem, “Organization Theory: American and European Styles: Why Are We Interested in European Contributions?”, *Management International Review*, V.17, No.3, 1977, 11-18. Ayrıca bkz. Behlül Üsdiken ve Yorgo Pasadeos, “Organizational Analysis in North America and Europe: A Comparison of Co-citation Networks”, *Organization Studies*, V.16, No.3, May 1995, 503-526.

bulunmuşlardır. Yine Avrupa literatüründeki belirsizlik ve dış faktörlerin önemini işaret eden durumsallık kavramı, çevresel etkiye vurguyu güçlendirmiştir. Bu, Klasik Yaklaşım'daki “en iyi tek yol”un sonu olarak görülmüş ve örgüt tasarımıda seçeneklerin olduğunu anlamına gelmiştir.³¹⁷ Disiplinin kuruluşundan itibaren ülkeler arasında alışverişlerin gerçekleşmiş olması nedeniyle yaklaşımların ideal tipolojiler olarak sürekliliğini koruduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun yanında hâkim evrenselci Amerikan yaklaşımları üzerinde tarih ve bağlam vurgusu öne çıkan Avrupa yaklaşımları cılız da olsa tartışmalara yol açabilmiştir.

Nihayetinde işletme disiplindeki yaklaşımların sınıflandırılmasında üç önemli sorun göz ardı edilemez. Bunlar, yönetim/örgüt kuramı adlandırmasındaki ikilem, teknik düzeydeki tartışmaların kuramsalmış gibi sunulması ve farklı ülke yaklaşımlarının bağlamından uzak biçimde taşınarak uygulamaları açıklamada kullanılmasıdır. Yaklaşımları, geliştirildiği tarihsel bağlam içerisinde düşünmek ve zihne inceleme nesnesi üzerine soru yöneltmek, söz edilen karmaşıklıkların çözülmesine dönük bir adım olacaktır.

3.2.1. Fabrika İçinden Geliştirilen Yönetim Perspektifi

Uygulamanın bilgisinin elde edildiği ve genellemelere varıldığı bir yer olarak fabrikadan geliştirilen ilk yaklaşım Bilimsel Yönetim'dir. Yaklaşım, fabrika temelinde sanayi üretiminin hız kazandığı tekelci kapitalizm döneminde emek sürecini ve üretim örgütlenmesini koşullara uyarlayarak düzenlemeye ilişkindir.³¹⁸ Diğer adıyla Taylorizm, emek verimliliğini artırarak emeğin doğru olarak değerlendirilmesi ve üretimin tekelci örgütlenmesinde somut verimlilik artışını bir arada sağlama arayışındadır.³¹⁹ Bu amacı

³¹⁷ Sami Kaseem, “Organization Theory...”, p. 14-17.

³¹⁸ Ozan Zengin, *Verimlilik: ...*, s. 129.

³¹⁹ Kurthan Fişek, *Yönetim*, Kilit Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2012, s. 68.

gerçekleştirmede insan unsurundan yola çıkan Taylor'un içinde bulunduğu kapitalist üretim koşullarını evrensel bir gerçeklik olarak algıladığını söylemek mümkündür.³²⁰

Yaklaşımın kurucu ismi Taylor, 1878 yılında lokomotif araçları ve demiryolu sistemleri üzerine uzmanlaşan Midvale Çelik Şirketi'nde çalışmaya başlar. İşçi olarak çalışmaya başladığı şirkette 6 yıl boyunca farklı pozisyonlarda görev alarak üretimin geliştirilmesine yönelik yapılması gerekenler üzerine deneyimler edinir. Bilimsel Yönetim'in başlangıcı onun için, "çalışanlar araçlarıyla ne yapabilmeli?" sorusunun sınırını belirlemektir. Diğer bir deyişle çalışanın iş performansının en verimli yolunu oluşturmak amaçlanmaktadır.³²¹ Bu amaçla yönetici bakış açısıyla yaptığı gözlemler sonucunda yaşadığı dönemin koşulları (sanayinin gelişmişlik düzeyi ve pozitivist bilim anlayışı) altında "bilimsel" ilkelere ulaşmaya çalışmıştır. Ortaya koyduğu ilkeler, pratiğe dayalı ve felsefi dayanaktan uzak bir bilim anlayışını yansıtmaktadır.³²²

20. Yüzyılın ilk yarısında Taylor, düşüncesini sanayicilere sunabilmek üzere çok sayıda kongreye katılmış, ilk kitabı *Shop Management*'ı 1903 yılında yayımlamıştır. 1908 yılında *Harvard Business School*, Taylor'un yaklaşımını modern yönetimin standardı olarak kabul etmiş ve ders programlarını bu ekseninde düzenlemiştir. Böylelikle yüzyılın ilk on yılında Bilimsel Yönetim, sanayi kesiminin hatırı sayılır desteğini almıştır. En çok satanlar listesine giren *The Principles of Scientific Management* adlı kitabı ise 1911 yılında yayımlanmıştır.³²³ Taylor, kitabına Roosevelt'in Beyaz Saray'da valilere hitap ettiği konuşmasındaki milli verimliliğe ulaşma yolunun milli kaynakların muhafazası olduğu referansı ile başlar:³²⁴

"Milli kaynaklarımızın muhafazası, daha büyük bir sorun olan milli verimlilikte birincildir. Ülkenin bütünü, kaynakların muhafazasının önemini anladığında büyük bir hareket olarak

³²⁰ Çağatay Edgücan Şahin, *Beşerî Sermaye ve İnsan Kaynakları: Eleştirel Bir Yaklaşım*, Tan Yayınları, Ankara, 2011, s. 165.

³²¹ Daniel Wren and Arthur G. Bedeian, *The Evolution of Management Thought*, p. 123-125.

³²² Ozan Zengin, *Verimlilik: ...*, s. 129-130.

³²³ Stephen Barley and Gideon Kunda, "Design and Devotion Surges of Rational and Normative Ideologies of Control in Discourse", *Administrative Science Quarterly*, V.37, 1992, p.370.

³²⁴ F. W. Taylor, *The Principles of Scientific Management*, CreateSpace Independent Publishing Platform, USA, 2018, p. 1-2.

verimliliğin elde edilmesi ulaşılan bir amaç olacaktır. Ancak daha büyük bir sorun olan milli verimliliğin artırılması yeterince değerlendirilmemiştir.”

Verimsizliğin nedenini işlerin geleneksel yöntemlerle yapılmasıyla açıklayan Taylor’a göre bu yöntemler, kişilere bağlı olma özelliğinden ötürü istikrarsızdır. Bu tespiti gözlem yoluyla kendi çalıştığı şirket başta olmak üzere örgütlerdeki işleyişi ve üretim süreçlerini inceleyerek ulaşmıştır. Çözüm olarak önerdiği bilimsel yöntemin uygulanmasıyla üretimin sistematik hale getirilmesi ve yönetimin rasyonalizasyonu sağlanacaktır. Nihayetinde verimlilik artışına ulaşılabilirliğini ortaya koyan Taylor, sorunu bir mühendis gibi ele alarak varsaydığı en ideal çözümü uygulamıştır.³²⁵

Ona göre milli verimlilik sorununu çözmenin yolu, kalifiye insanları yetiştirecek sistemli bir iş birliği kurmaktır. Maksimum verimlilik için maksimum refaha ulaşmak, bunun içinse insan gücü, doğal kaynaklar, makine, bina gibi sermaye maliyetinin en aza düşürülmesi gerekmektedir.³²⁶ Üretimi verimlileştirecek sistemin kurulmasıyla adeta ülke, tüm çarklarının kusursuz işlediği dev bir fabrikaya dönüşecektir. Nitekim fabrika üzerinden yapılan gözlemlerle saptanan sorunların milli bir mesele olarak ilan edilmesi bu düşünceyle ilişkilidir.

İş performansını artırmada neyin mümkün olduğunu tespit etmek üzere Taylor, iki aşama önerir: analiz ve sentez. Analizde iş en basit parçalarına ayrılır, gereksiz faaliyetler çıkartılır ve işin en çabuk ve az israfın olduğu yapma yöntemi belirlenir. İkinci aşama olan sentezde ise doğru sırayla birleştirilmiş temel faaliyetler için doğru zaman ve yöntem belirlenir. Araçlar, yöntemler, materyaller ve makineler geliştirilerek nihai olarak işin tüm unsurlarının standartlaşması sağlanır.³²⁷ O, verimliliğin pratikteki sorunlarıyla ilgilidir ve bu analizdeki unsur, işyerindeki bireydir. Örgütsel davranışın psikolojik ve sosyolojik değişkenlerini göz ardı ederek verimlilik problemini mekanistik bir yaklaşımla

³²⁵ Nail Öztaş *Yönetim*, s. 91-93.

³²⁶ F. W. Taylor, *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, (Çev. H. Bahadır Akın), Adres Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2011, s. 12-19.

³²⁷ Daniel Wren and Arthur G. Bedeian, *The Evolution of Management Thought*, p. 126.

ele alır.³²⁸ Bu yaklaşım, insanı makinenin beraberinde üretim faktörlerinden biri olarak konumlandıran ve üretim artışını odağına alan bir yönetim anlayışı getirmektedir. Verimlilik artışını sağlamak üzere ise işin tasarımı ve uygulanması keskin bir şekilde ayrılmıştır.³²⁹ İşin tasarımıyla birlikte yönetimden beklenen rol, çalışanların refahını sağlamaya yöneliktir; son kertede çalışan ve işveren uzlaşmasını sağlayacaktır.³³⁰

“Yönetimin temel hedefi, tüm çalışanların bireysel, maksimum refahlarını sağlamak ve böylece işverenin de maksimum refahını gerçekleştirmek olmalıdır. Burada “maksimum” ve “refah” kelimeleri, yaygın anlamlarında sadece işletme ve sahipleri için büyük kâr payları olarak değil, işletmenin tüm birimlerinin refahının sürekliliğinin sağlanması için her yönden en mükemmel düzeye çıkarılması anlamında kullanılmaktadır.”

Taylor, kitabının yazılış amacından söz ederken evrensel geçerliliğe sahip bir yönetim yaklaşımı öngörmektedir. Seçilen örneklerin özellikle mühendisler, sanayi ve imalat kuruluşlarının yöneticileri ve bu kurumlarda çalışan herkese hitap edeceğine inanmaktadır. Bununla birlikte başka kurumlarda da bütün sosyal faaliyetlerde, evler, çiftlikler, büyük-küçük ticari işletmeler, kiliseler, hayır kurumları, üniversiteler ve devlet kurumları gibi birimlerde aynı ilkelerin etkin olarak uygulanabileceğinin kabul edileceğini varsaymaktadır.³³¹

Yönetimi, “çalışanlardan ne yapmaları (iş ne kadar zamanda ve nasıl yapmaları) beklendiğini tam olarak belirlemek ve işlerin en verimli bir biçimde yerine getirilmesine nezaret etmek...” olarak tanımlayan Taylor tanımıyla planlama ve denetim işlevlerini temel almaktadır.³³² Yönetim, insanlara istediğini yaptırmak ve onun en iyi ve ucuz yol olduğunu görmektir.³³³ Diğer bir deyişle yönetim, yöneticinin kafasında planlanan ve onu sonuca ulaştıran denetim sürecini kapsamaktadır.

³²⁸ N. P. Mouzelis, *Örgüt ve Bürokrasi*, s. 93-98.

³²⁹ Doğan Tuncer, Doğan Yaşar Ayhan ve Demet Varoğlu, *Genel İşletmecilik Bilgileri*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2018, s. 153.

³³⁰ F. W. Taylor, *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, s. 17.

³³¹ A.k., s. 13, F. W. Taylor, *The Principles of Scientific Management*, p. 3.

³³² Atilla Baransel, *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*, s. 124.

³³³ F.W.Taylor, “Shop Management”, *Scientific Management*, Greenwood Press, USA, 1974, p. 21.

Taylor’a göre, “...ideal mühendis, işini en düşük maliyetle en iyi yapandır, ... en iyi yönetici, her bireyin en verimli ve uygun çalışmasını sağlayarak güçleri denetimi altında örgütleyendir.” Henry R. Towne, “Foreword”, *Shop Management*, Greenwood Press, USA, 1974, p. 9.

Taylor fikirlerinin kamu yönetiminde uygulanabilirliğinde de iddialıdır. *Government Efficiency*³³⁴ adlı bir makalesinde verimliliği hayat tarzı olarak uygulayan birinin devlet görevinde yer almasının devletin tüm kademelerine verimliliğin girişi olacağını bir öneri olarak yazmıştır. Böylelikle bir kişinin üstlendiği günlük işlerinden başlayarak genele yayılan bilimsel çalışma sağlanacaktır.³³⁵ Bu fikirler, uygulamacılar tarafından karşılıksız bırakılmamış; Bilimsel Yönetim, 1900'lerin başında reformcular tarafından yolsuzluğu, rüşveti ve israfı azaltmanın yolu olarak görülmüştür.³³⁶

1910'lu yıllarda Taylor'un fikirlerinin belediye düzeyinde uygulanmasını destekleyen çalışmalar yapılmış ve bu fikirleri uygulayan belediye başkanları olmuştur. Philadelphia şehrinin belediye başkanı, Taylor'u şehrin yönetiminde kamu işleriyle ilgili birimin başına getirmek istemiş; göreve Taylor'un önerisiyle Morris L. Cooke getirilmiştir. Fikirlerin kamuya uyarlanmasında standartlaştırma, gerçek temelli karar alma ve çalışma metotlarının geliştirilmesi vurgusu öne çıkmış; kamunun talebine cevap verebilirlik ve kurumun performansının ölçülmesi meseleleri üzerinde çalışılmıştır. Cooke'nin Bilimsel Yönetim uygulamalarından biri, kaldırım taşlarının döşenmesi ve karın yollardan temizlenmesinin daha etkili sağlanmasıdır.³³⁷ 1915 yılında Cooke, *Scientific Management of the Public Business* başlığıyla yayımladığı makalesine iş örgütlenmesinde Bilimsel Yönetim'e doğru sağlanan sistematik dönüşümün devlet işlerinde hâlâ gerçekleştirilememiş olduğu tespitiyle başlar. İşin her unsurunun bilimsel tanımlanmasının yapılması, işçilerin seçimi ve eğitimi, bunun bilimsel yöntemle bir araya getirilmesi ve yönetimle çalışanın sorumluluğunun belirlenmesi olarak saydığı dört

³³⁴ Bu makalenin ölümünden sonra Taylor'un çalışmaları arasında bulunan bir el yazısı olduğu belirtilmektedir. Özellikle personel seçme meselesini konu alan makalede Taylor, kaytarmacılık ve değişim korkusu olarak gördüğü yağma sistemine karşı durur. Hindy Lauer Schachter, *Frederick Taylor and the Public Administration Community: A Reevaluation SUNY Series in Public Administration*, State University of New York Press, USA, 1989, p. 73.

³³⁵ F. W. Taylor, *Government Efficiency*, 1916'dan akt. Samuel Haber, *Efficiency and Uplift: Scientific*, p. 107.

³³⁶ Jonathan R. Tompkins, *Organization Theory and Public Management*, Thomson Wadsworth Press, USA, 2005, p. 85.

³³⁷ A.k.

Bilimsel Yönetim ilkesini sanayide uygulandığı gibi devlet işlerinde de uygulanabileceğini ifade eder. İş yapma biçimi ve süreçleri için aynı doğrular geçerli olacaktır.³³⁸

Yaklaşımın kamu yönetimine aktarımında daha üst düzeyde ise en açık görüldüğü uygulamalardan biri *President Taft's Commission on Economy and Efficiency* adlı reform önerilerinde bulunmak üzere oluşturulmuş komisyondur. Öneriler, bütçe ve merkezi denetimle ilgili (bütçenin mali bir araç değil plan olması, denetimde personelin verimliliği ve sonuç odaklılık gibi) olmuş ancak Kongre’de kabul görmemiştir. Wilson yönetiminde komisyon dağıtılmış yerini kongre ve devlet kurumlarında daha etkili olan *Bureau Efficiency* almıştır.³³⁹

Taylor’un yaklaşımı, disiplinin kuramsal bakış açılarından biri olarak anılmakla birlikte esas olarak pratikte yaşanan sorunlara çözüm getirmek üzere sunulan bir reçetedir. İşin pratiği fabrika içinde yapılmaktadır. Bu yaklaşımın incelediği odak, fabrika içindeki işçi hareketidir. İşçi hareketini “bilimsel” metotlarla dönüştürme ve bunun sonucunda gerçekleşecek zincirleme bir dönüşümle verimlilik sağlanmak istenmektedir. Bu düşünme biçimi, Taylor’un yaşamının sonlarında ve ölümünden sonra kamuda uygulanabilirliği tartışmalarına da konu olmuştur.

Kendisinden sonra gelen yaklaşımlar gibi Bilimsel Yönetim’de de özel sektörde bir ihtiyaç olarak gelişen bilgi, kamu yönetimine aktarılacak istenmiştir. Oluşturulan ilkelerin bilimsellik varsayımıyla her yerde geçerliliği ileri sürülse de üzerinde geliştirildiği nesne ve amaçları kamu yönetimine uygun görünmemektedir. Çalışan davranışını merkeze almak ve yönetimi “iş yapma biçimi” olarak tanımlamak, bu yaklaşımın kamuda uygulanabilirliğini gündeme getirmiştir.

³³⁸ Morris L. Cooke, “Scientific Management of Public Business”, *The American Political Science Review*, V. 9, No. 3, 488-495.

³³⁹ Samuel Haber, *Efficiency and Uplift: Scientific*, p. 108-114.

İncelemelerini fabrika odağında yaparak sonuçlarında genel yönetime varan diğer yaklaşımlar ise İnsan İlişkileri ve ondan doğan Davranışçı Yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlar, I. Dünya Savaşı'nın sonrasında savaşın getirdiği ekonomik buhran, dünya üzerinde komünist sistemin yükselişi ve ABD'de geniş işçi grevlerinin olduğu dönemle birlikte gelişmiştir. İnsan İlişkileri bakışı, örgütsel verimliliği sağlamada Bilimsel Yönetim ile ayrılmamıştır, bu amaca ulaşma yolunun bireysel ve örgütsel dengeyle sağlanacağını öne sürmüştür.³⁴⁰ Başka bir deyişle yaklaşım, örgütsel amaçlara ulaşmada bireyin araçsallığının göz ardı edilemeyeceği, ancak bu aracın mekanik olmaktan başka yönlerinin de var olduğunu kabul etmiştir.

Başlangıçta Taylor'un yaklaşımı üzerinden giden yazarlar, Büyük Bunalım sonrası farklı bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Bunalım, sistemin sorunlarını çözmede ekonomik açıdan Keynesçiliğin, işletme yönetimi açısından da yönetsel davranışçılığın geliştirilmesini sağlamıştır.³⁴¹ Ancak bakış açısındaki farklılaşma, örgütün amaçlarına yönelik köklü bir yenilik değildir. Verimlilik amacına ulaşma yolu insancıllaştırılmıştır. Diğer bir deyişle örgütlerin insani yönleri öne çıkararak insan psikolojisi, motivasyon ve liderlik gibi konularla ilgilenilmiş ve verimliliğin salt mekanik algılamasından uzaklaşmışlardır.³⁴² Verimliliği arama eksenini başka bir boyuta kaydıran yaklaşım, yöneticilerin denetim alanını çalışanların iç dünyasına ve doğal örgütlere doğru açmıştır.³⁴³

Yaklaşım, ilgi ve düşünce bakımından farklılaşan birçok yazarın dâhil edildiği bir sınıftır. Yazarların tümü örgütün birincil ögesinin insan olduğunda ortaklaşmakta, ilişkiselliğe dikkat çekmektedirler. Psikolojik ve sosyo-psikolojik etkenler ve davranış biçimleri arasında ilişki olduğu ve örgütlerin de bir ilişkiler karmaşası olarak

³⁴⁰ Halit Keskin vd., *Örgüt Teorisi*, s. 182.

³⁴¹ Kurthan Fişek, *Yönetim*, s. 204-205.

³⁴² Wolfgang Pindur, Sandra E. Rogers and Pan Suk Kim, "The History of Management: a Global Perspective", *Journal of Management History*, V.1, No.1, p. 64.

³⁴³ L. Yalçın, *Kamu Yönetimi Kuramları: Yöntembilimsel Bir Değerlendirme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 103.

incelenebileceği düşünülmektedir. Yazarlar, sözü edilen ilişkilerin optimal bir şekilde düzenlenmesi için çalışmalarında moral ve doyum kavramlarından yararlanırlar ve bununla verimlilik artışı arasında ilişki kurarlar. Örgütlerin düzenli ve etkili bir şekilde işlemeleri ise gözetim tekniklerini uygulayan yöneticinin kişisel değerlerden arınmış olmasının yanında bilgili, anlayışlı ve insan yönetme yeteneklerine bağlı olarak değerlendirilir.³⁴⁴

1924-1932 yılları arasında Western Elektrik Firması'nın ABD'deki Chicago şehri yakınlarında *Hawthorne* kasabasında bulunan fabrikalarında yapılan deneyler ve çalışmalar, bu yaklaşımların çıkış noktasını oluşturmaktadır. Hawthorne deneyleri, davranışçı incelemeyi merkezine alan, örgütün beşeri unsuru üzerine odaklanan yaklaşımı ortaya çıkartmıştır.³⁴⁵ İşçi hangi koşullarda nasıl davranıyor sorusunun yanıtı, üretimde verimliliği artırmaya dönük olarak incelenmiştir. Ancak davranış, deneylerin ilk aşamasında odaklanılan unsur değildir. Deneylerin uygulanması, verimlilik ve çalışma koşullarının değişimindeki ilişkisini saptamak üzere olmuştur. Başlangıçtaki varsayım, ışıklandırma, ısıtma, dinlenme zamanları gibi fiziksel koşullarının değiştirilmesinin verimliliği arttıracaktır.³⁴⁶ Araştırmaların sonucunda ise bu değişkenler arasındaki istikrarlı ilişkinin oldukça az olduğu görülmüştür.³⁴⁷ “İş davranışını işin tasarımı, teknik unsurlar belirler” tezi sınanmış ancak başlangıçta öngörülen nedensellik, deneyler sonucunda doğrulanmamıştır. Verimliliği etkileyen başka faktörlerin varlığı ve bunların beşeri unsurlar olduğu tespiti ortaya konulmuştur.³⁴⁸

³⁴⁴ K. Fişek, *Yönetim*, s. 73-74. Yazarlar yöntem bakımından da farklılıklara sahiptirler. Örnek olay üzerinden inceleme yapmak ve kuram geliştirilmesi açısından iki ayrı tutum benimsenmiştir. Örneğin Roethlisberger, insan davranışının eşsizliği ve karmaşıklığı gereği kendi koşullarında incelenmesi ve o duruma özgü çıkarım yapılması düşüncesindedir. Teorik genellemelere varmaktan çok, yöneticilerin çalışma yerlerinde elde edilen örnek olaylarla analiz edilmesini tercih etmektedir. W. Warren Haynes and Joseph L. Massie, *Management: Analysis, Concepts and Cases*, Prentice-Hall, Second Printing, 1961, p.8.

³⁴⁵ Nail Öztaş, *Yönetim*, s. 169-170

³⁴⁶ Tamer Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, Beta Yay., 13. Baskı, İstanbul, 2011, s. 236.

³⁴⁷ W. Warren Haynes and Joseph L. Massie, *a.k.*, p. 7.

³⁴⁸ Nail Öztaş, *Yönetim*, s. 185-186.

İnsan İlişkileri Yaklaşımı'nın çalışmaları, Taylor gibi fabrika içinden ve işçi davranışı üzerinden geliştirilmiştir. İki yaklaşımda da analiz, yapıya değil işleyişe yöneliktir. Taylor'un özel sektörden edindiği çıkarımlar, giderek genelleştirilmiş ve kamuya uygulanması gündeme getirilmiştir. İnsan İlişkileri Yaklaşımı'nın deney sonuçları da önce özel sektörde ve II. Dünya Savaşı sonrasında kamu yönetiminde dikkate alınmıştır.³⁴⁹ Bu yaklaşımlarda kamu yönetimi, işletmeden geliştirilen tekniklerin aktarılıp uygulanabileceği bir örgüt tipi olarak görülmüştür.

3.2.2. Genel Yönetim Perspektifi

Bilimsel Yönetim'in Kıta Avrupası'ndaki temsilcisi kabul edilen Fayol, Taylor'un fabrika düzeyinde çözmeye çalıştığı yönetim sorunlarına yukarıdan aşağı bakarak çözümleme çabasına girmiştir. İkisi de aynı tarihlerde farklı ülkelerde yönetimin evrensel fikir ve ilkelerini bulmaya adanmışlardır.³⁵⁰ Taylor, yönetim çalışmalarına fabrika ya da teknik düzeyde yönetsel pratiği (*managerial practice*) geliştirmek olarak yaklaşırken Fayol'un yaklaşımı, yöneticilik tecrübesiyle ele aldığı idari yönetim (*administrative management*) odaklıdır.³⁵¹ Diğer bir deyişle Fayol'un yönetsel fikirlerinin oluşumu, fabrikalarda ve maden işletmelerindeki faaliyetlerden değil, bu faaliyetlerin yerine

³⁴⁹ D. Waldo, "Public Administration"dan akt. Mehmet Atalay, *Kamu Yönetimi Disiplininde Dwight Waldo Düşüncesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 102.

³⁵⁰ Aykut Berber, "100 Yıl Öncesine Bir Yolculuk: "Genel ve Endüstriyel Yönetim" ve Fransa'da Fayolizm-Taylorizm Kutuplaşması", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, C.45, Özel Sayı, 2016, s. 119. Fayol, Taylor'un aksine kariyerinin büyük kısmını aynı şirkette çalışarak geçirmiştir. İkisi de yönetici kimliğe sahip olmuşlardır. Bilimsel meraklarını pratik sorunlara uygulamak konusunda benzer yaklaşıma sahiptirler. Taylor'un incelemesindeki yön, çalışanın konumundan yukarıya, Fayol'un ise yönetici danışmanlığı konumundan aşağıya dönüktür. L. Urwick, "The Function of Administration with Special Reference to the Work of Henri Fayol", *Papers On The Science of Administration*, (Ed. L. Gulick and L. Urwick), Institute of Public Administration, New York, 1937, p. 127.

³⁵¹ Daniel Wren and Arthur G. Bedeian, *The Evolution of Management Thought*, p. 215. *Administrative management*'ın başka iki çevirisi, "örgütsel yönetim" (bkz. Ozan Zengin, *Verimlilik:...*, s. 127) ve "yönetimsel işletmecilik" (bkz. Lutfi Yalçın, *Kamu Yönetimi...*, s. 6) olarak yapılmıştır. Gulick'in yer aldığı reform komitesi de kavramı, idari birimlerde danışmanlık yapan üst düzey personeli nitelemek üzere kavramı isminde kullanmıştır. Jonathan R. Tompkins, *Organization Theory and Public Management*, p. 107.

getirilmesinde verimliliği sağlayacak yönetsel faaliyetlerden kaynaklanmaktadır.³⁵² Nasıl yönetileceği sorusuna ulaşmada ikisi arasında işin yapılışı ve işin yönetiminden yola çıkmak gibi yöntemsel bir ayrım vardır. Analiz düzeyi bakımından ortaya çıkan ayrım, nesnenin piyasa örgütü olma özelliğine etki etmemektedir.

Fayol, Bilimsel Yönetim’e bir katkı olarak teknik bilgi ve yönetsel yetenek arasında ayrım yapmış, iş yönetiminde esas olanın yönetsel yetenek olduğunu vurgulamıştır.³⁵³ Yönetsel yetenek bu kadar önemliyken yönetim kuramı eksikliğinden kaynaklı olarak eğitimde teknik bilginin gerisinde kalmıştır.³⁵⁴ Bu sebeple Fayol’un çalışmaları genel bir yönetim kuramı oluşturmaya yönelik olmuştur.

Yönetimi incelerken Fayol, tanımlamasında durağan değil, devingen ve süregelen bir olgu olması özelliğini öne çıkarmıştır.³⁵⁵ Yönetim bir süreçtir ve bir kere yapıldığında tamamlanan bir faaliyet değildir. Örgütün herhangi bir kademesindeki yöneticinin sürekli olarak yönetim fonksiyonlarını yerine getirmesi gerekir.³⁵⁶ Yönetmeyi “...başkalarına (diğer kişilere) iş gördürülmesi, örgüt amaçlarının, birey ve gruplar aracılığı ile gerçekleştirilmesi...” olarak tanımlar. Burada üst yönetimin astlarına yaptırdığı geleceği tahmin-planlama, örgütleme, işler için en uygun koordinasyonu sağlama ve denetleme işlevler dizisi söz konusudur.³⁵⁷ Üst düzey yöneticilere özgülenen bir kavram olarak yönetim idareden farklıdır:³⁵⁸

“Yönetim kavramını idare ile karıştırmamak gerekir. İş idaresi, işletmenin sahip olduğu tüm araçlardan mümkün olduğunca en fazla faydayı sağlamaya çalışarak işletmeyi amacına doğru yöneltmek, bu altı kısım faaliyetin hepsinin birden iyi işlemesini sağlamak anlamına gelir. Yönetim ise faaliyetleri yürüten gücün eksiksiz bir şekilde yapmakla görevli olduğu 6 faaliyetten biridir ve bu şekliyle üst yönetimin rolünde öylesine geniş bir yer tutar ki bu rolü bazen sadece yönetsel olmaktan ibaretmiş gibi görmek mümkündür.”

³⁵² Aykut Berber, “100 Yıl Öncesine Bir Yolculuk: ...”, s. 123.

³⁵³ Çağatay Edgücan Şahin, *Beşerî Sermaye ve...*, s. 207.

³⁵⁴ Daniel Wren and Arthur G. Bedeian, *The Evolution of Management Thought*, p. 215.

³⁵⁵ Nazım Kartal ve Konur Alp Demir, *Yönetim: Kuram ve Teknikler*, Orion Yayınları, Ankara, 2018, s. 67.

³⁵⁶ Nail Öztaş, *Yönetim*, s. 112.

³⁵⁷ Henri Fayol, *Genel ve Endüstriyel Yönetim*, (Çev. M. Asım Çalıkoglu), Adres Yayınları, Ankara, 2005, s. 6.

³⁵⁸ A.k, s. 7.

Fayol, tüm örgütler için geçerli olacak evrensel bir yaklaşımla ve kendi ifadesiyle yönetim kuramı (*administrative theory*) boşluğunu doldurmak istemiştir. Özellikle yaşamının son yılları olan 1920'lerin başında kamu kurumlarında görev almış ve çalışmalar yapmıştır. 1923 yılında yayımlanan *The Administrative Theory in the State* (Devlette Yönetmel Kuram), düşüncelerini devlet kurumları üzerinden detaylı bir şekilde ele aldığı bir çalışma olması bakımından önemlidir.

Çalışmada Fayol, yönetim biliminin yalnızca kamu hizmeti demek olmadığı, her boyut ve tariftaki, her türlü ve her amaçtaki girişimleri kapsadığını ifade eder. Planlama, örgütleme, emir verme gibi yönetim süreçleri gerektiren her yerde aynı ilkelerin geçerliliği üzerinde durur. Öyle ki artık birkaç tane yönetim bilimiyle (*administrative sciences*) ile karşılaşmadığından, kamu ve özel işler için temel ilkelerin belirlendiği ve eşit şekilde uygulanmasını özetleyen tek bir yönetim kuramı (*administrative theory*) varlığından söz etmektedir.³⁵⁹

Yönetimin kuramının temel ilkesi, yönetimin (*management*) büyük önemi ve bu önemin kurumların büyümesiyle artmasıdır. İyi yönetim olmadan bir kurumun başarılı olamayacağı ilkesi özel kurumlar için geçerli olduğu gibi devlet için de geçerlidir. Kamu hizmetindeki bir aksaklık ancak iyi yönetilmeme kaynaklıdır. Kamu hizmetinin temel rolünü ise Fayol, uygulama ve sonucunu izlemeden oluşan planlama, örgütleme, emir verme, eşgüdümleme ve denetleme fonksiyonlarıyla açıklar.³⁶⁰

Fayol, 1921-1925 arasındaki yıllarda Fransız Hükümeti'nde danışmanlık görevi üstlenmiştir. Görev süresince ilk araştırması PTT üzerine ve ikincisi ise tütün sanayisi ve kibrit tekeliyle ilgili olmuştur. Bu çalışmalar, onun işletme girişimleri üzerinde

³⁵⁹ Henri Fayol, "The Administrative Theory in The State", (transl. Sarah Greer), *Papers On The Science of Administration*, (Ed. L. Gulick and L. Urwick), Institute of Public Administration, New York, 1937, p. 108.

³⁶⁰ A.k., p. 110-111.

geliştirdiği ilkeleri, kamu kurumlarında uygulama denemeleridir³⁶¹ ve *The State Cannot Administer* başlığı altında yayımlanmıştır.³⁶²

1930’lu yıllar, Amerika için Büyük Bunalım’ın kitlesel ekonomik ve toplumsal sonuçlarıyla karşılaştığı yıllardır. Sadece ekonomik düzen altüst olmuş değil, siyasi sistemin hukuki düzlemi sağ ve sol kanattan yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Ekonomik kriz, siyasi krize eşlik etmiştir.³⁶³ 1930’lu yıllarda devletin kalkınmayı üstlenmiş olması, araştırmacıların devlet aygıtının da iyi işlemek üzere nasıl tasarlanabileceği üzerine kafa yormalarını sağlamıştır.³⁶⁴

Gulick ve Urwick’in perspektifinin merkezinde örgüt tasarımı bulunmaktadır. Hem özel örgütler hem de devlet örgütüne yönelik temel ilke geliştirmeleri, Klasik Örgüt Yaklaşımı’nın “bütün örgütler benzer özelliklere sahiptir; bu nedenle de örgüt kuramlarının ilke ve değerleri bütün örgütlere uygulanabilir” temel varsayımına dayanmaktadır. Bu nedenle işlevlerin hangi örgütlerce yerine getirildiğinden çok etkili ve verimli bir şekilde yerine getirilmesi önemlidir. Örgüt tasarımıya yönelik yaklaşım geliştirmeleri, yazarların soruyu “işlevleri örgütler nasıl yerine getirmelidir?” şeklinde sormasının bir sonucudur.³⁶⁵ Yaklaşımda örgütün bağlam, değer ve amaçlardan soyutlayarak işlevindeki verimliliği arttırmak üzere yeniden yapılanması üzerinde durulur.

Her iki araştırmacının düşünceleri Taylor ve daha büyük ölçüde Fayol’a yakınlaşmakta ve onlardan aktarımlar yapmaktadırlar. Gulick, yönetimin işlevlerden oluşan bir süreç olduğu düşüncesiyle POSDCORB kısaltmasını oluşturmuştur. Urwick ise “her ilkenin bir süreci ve sonucu, bu süreç ve sonuçların da ilke, süreç ve sonuçları

³⁶¹ John D. Breeze, “Henri Fayol’s Center for Administrative Studies” *Journal of Management History*, V. 1, No. 3, 1995, p. 39.

³⁶² L. Urwick, “The Function of Administration...”, p. 129.

³⁶³ Larry M. Lane and Gary L. Wamsley, “Gulick and The American Presidency: Vision, Reality, and Consequences”, *International Journal of Public Administration*, V.21, No. 2-4, p. 376-377.

³⁶⁴ Lutfi Yalçın, *Kamu Yönetimi Kuramları...*, s. 98.

³⁶⁵ Koray Karasu, *Kuram ve Uygulamada Kamu Örgütleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004, s. 53.

vardır” düşüncesini Fayol’un yönetim fonksiyonlarına uygulayarak yönetim sürecini oluşturan işlevlerin aralarında ilişki kurmuştur. Urwick’in yönetim ve örgütlerle ilgili belirlediği ilkeler, amaç, yetki-sorumluluk denkliği, sorumluluk (üstlerin astlara karşı), hiyerarşi ilkesi, denetim alanı, uzmanlaşmadır.³⁶⁶

Gulick ve Urwick, geliştirdiği ilkelerin tüm örgüt tiplerini kapsayıcı nitelikte olduğu savıyla devleti de araştırmalarına dâhil etmişlerdir. Bunun yanında devlet yönetimine dair reformlara kaynaklık eden yayınlar üretmişlerdir. *Brownlow Raporu*’nu hazırlayan komite, Gulick ve Urwick’in *Papers on the Science of Administration* adlı eserini kuramsal zemin ve kavramsal rehber edinmiştir.³⁶⁷ Bilinen adıyla *Brownlow Raporu*, Gulick’in başkanlık hakkındaki fikirlerine başvurduğu *President’s Committee on Administrative Management* adlı rapordur. 1930’ların krizlerine verilen siyasi ve idari yanıt, devletin, yürütme aygıtının ve başkanlığın demokrasiyi yaşatmak amacıyla hayatta kalabilmesini sağlayacak dönüşümler için Roosevelt’in fikir ve eylemlerinin Gulick’in düşünsel dünyası ile birleştirilmesidir.³⁶⁸

Raporda yaşanan kriz dönemi devleti yeniden düzenleme gereğiyle karşı karşıya kalındığı, bu düzenlemenin milli kaynakların en iyi şekilde kullanılması ve demokrasi vaatlerinin yerine getirilmesini sağlamak üzere yapıldığı söylenmektedir. Bu amaçla ulusal düzeyde devlette modern yönetim (*management*) tekniklerinin uygulanması gerekli görülmektedir. Raporun anlatımıyla kamuda verimliliğin temelleri özel sektördeki gibidir. Bu temeller devlette, kilisede, özel kuruluşlarda ve ticari girişimlerde kısaca birlikte çalışmanın olduğu her yerde evrenseldir. Devlette yeniden yapılanmanın ana amacı, halkın iradesini uygulamak için devleti etkin ve verimli günümüze uyarlanan bir araç kılmaktır. Bu amaç için devlet modern yönetim araçlarına gereklilik duymaktadır.³⁶⁹

³⁶⁶ Atilla Baransel, *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*, s. 135, 155-157.

³⁶⁷ Larkin S. Dudley and Gary L. Wamsley, “Introduction”, *International Journal of Public Administration*, V.21, No.2, 1998, s. 174.

³⁶⁸ Larry M. Lane and Gary L. Wamsley, “Gulick and The American Presidency...”, s. 377-378.

³⁶⁹ Louis Brownlow, Charles E. Merriam, and Luther Gulick, “Report of the President’s Committee on Administrative Management”, *Classics of Public Administration*, (Ed. Jay M. Shafritz and Albert C. Hyde),

İşletme disiplininde Klasik Yaklaşım içerisinde değerlendirilen ve genel perspektifli olduğu düşünülebilecek bir diğer yaklaşım ise Weber'in bürokrasi yaklaşımıdır. Weber, modern bürokrasinin özelliklerini büyük işletmeler, kamu örgütleri, kadim medeniyetleri ve toplumlar üzerinden tartışır. Alman demir çelik ve kömür sanayisi, İngiliz tekstil ve gemi inşaatı işletmeleri, Amerikan demiryolları, yeni örgütlenme ve yönetim uygulamalarına örnek özel işletmeler arasındadır. Avusturya Devlet Planlaması, Prusya Ordusu da Weber'in kamu örgütlerinde bürokrasi üzerine çalışmaları arasındadır.³⁷⁰ Onun için bürokrasi hem özel sektörde hem kamuda modern toplumun örgüt biçimidir.

Etkinlik ve verimliliği en çoklaştırma amacının yanında örgütü kendi içerisinde işleyen bir makine gibi ele alması, Weber'in Klasik Örgüt Yaklaşımları'nın içerisinde değerlendirilmesinin nedeni olmuştur. Ancak Weber'in yaklaşımının uygulamaya dönük çözüm geliştirmekten çok kuramsal yönü ağır bastığı söylenebilir. 18. Yüzyılın büyük ve karmaşık örgütlerini anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır.³⁷¹ Tarihsel ve hukuksal bağlamı da göz önünde bulundurduğu düşünülürse onu örgütsel ilkeler geliştirme odaklı yaklaşımlardan ayrı tutmak gerekir.

Genel yönetim perspektifi başlığıyla ele alınan yaklaşımlar, örgütlerin benzerliği savıyla özel sektörde geliştirilenlerin kamuya aktarımı üzerine tartışmalar yapılmıştır. Bu yaklaşımları öncekilerden ayıran, çalışmaların başlangıç noktasının üretim birimi olmayışıdır. Yönetime dair genel ilkeler geliştirme amacını taşıyarak örgütlerin verimlilik odağında benzer oldukları varsayımı ile yapı ve işleyişlerini düzenlemek üzerine çalışmışlardır.

Cengage Learning, Eight Edition, USA, 2015, p. 115-117. Merriam ve Gulick, Bilimsel Yönetim'i, kamu yönetimine uyarlayan idari yönetim (*administrative management*) yaklaşımının ana figürleri olarak görülürler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Judith A. Merkle, *Management and Ideology: The Legacy of the International Scientific Management Movement*, University of California Press, London, 1980, p. 265-267.

³⁷⁰ N. Öztaş, *Yönetim*, s. 143-144.

³⁷¹ Şükrü Özen, "Yönetim Biliminin Gelişimi", *Atatürk Üniversitesi AÖF Ders Notu*, 2012, s. 2.

3.2.3. Örgüt Perspektifi

1950'ler ve 60'larla tarihlendirilebilecek dönemde işletme disiplinin yönetim kuramlarından ayırdığı örgüt odağında yeni bir çalışma alanı gelişmiştir. “Örgüt kuramı” başlığı altında ele alınan bu alanın özelliği örgütü başlı başına bir analiz birimi olarak görmesidir. Alanın gelişimi, Amerika’da sanayi devriminin üçüncü aşaması ve yol açtığı toplumsal dönüşüm tarihine rastlamaktadır. Yönetim devrimi tezleri gündeme gelmiş, üretim ölçeği büyümüş ve profesyonel yönetsel kademe önem kazanmıştır. Savaş sonrası toplumsal ve ekonomik yapının dönüşümü, modern toplumda örgütlerin rolünü ve örgütsel yapıların kendi içerisindeki güç ilişkilerini araştıran bir alan olarak “örgüt kuramı”nı gündeme getirmiştir.³⁷²

Örgüt kuramının yeni bir çalışma alanı ve kuram olarak adlandırılması, işletme disiplini içerisinde genel kabul görmüştür. Ancak örgüt kuramcısı kimliğinin dışına çıkıldığında buna yönelik tartışmalar söz konusudur. Örneğin Waldo, “örgüt kuramı” teriminin kullanımından başlayan bir sorgulama içerisinde ki bu, örgütün ayrı bir alan olduğunun kabul edilmesidir. Söz edilen tutum, kamu özel ayrımını en aza indirgeyen ya da yok sayan bir bakış açısıyla örgütleri ayrı sabitler olarak kabul etmek ve konuya ayrıca bilimsellik atfetmek anlamına gelir.³⁷³ Waldo örgütün incelenmesinde modern dönem için örgütlerin sayısının artması, büyümesi ve karmaşıklaşması gerçeğinin kabulüyle değişenin ne olduğunu da sorgulamaktadır. Literatür şişkinleşmekte ancak bilgi, aynı oranda artmamaktadır. Onun ifadesiyle yeniden adlandırmalar ve paketlemelerle sadece tekerlek değil, ateş, tarım ve bronz yeniden keşfedilmektedir. Bununla birlikte Waldo, örgüt davranışını inceleyen modern dönemin başlangıcını March ve Simon’un 1958

³⁷² Halit Keskin, Ali Ekber Akgün ve İpek Koçoğlu, “Örgüt Teorisinin Geleceği: Yeni Teori Odaklılık Mı? Retrospektif Bir Teori Çıkmazı Mı?”, *VII. Örgüt Kuramı Çalıştayı*, 5-6 Şubat 2016, s. 195.

³⁷³ Dwight Waldo, *The Administrative State: A Study of the Political Theory of American Public Administration*, The Ronald Press Company, New York, 1948, p. 173. Örgüt çalışmalarının kuram adlandırmalarından daha üst bir konuma taşıyarak ayrıca bir örgüt bilimine dönüşmesini savunan bir yaklaşım için bkz. Yılmaz Üstüner, “‘Örgüt Bilimi’ Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 39, S.3, Eylül 2006, 1-21.

tarihli *Organizations* kitabıyla tarihlendirir.³⁷⁴ Siyaset bilimciler, sosyologlar, psikologlar, mühendisler, yönetim araştırmacıları ve iktisatçılar gibi pek çok farklı alandan kişinin ilgisiyle beslenen bu çalışmalar için 1956 yılında *Administrative Science Quarterly* adlı derginin kurulması, ardından March ve Simon (1958), Likert (1961), Blau ve Scott (1962) ders kitaplarının yayımlanması başlangıç sayılmaktadır.³⁷⁵

Örgüte dair ayrı bir kuramsal kabul, işletme disiplininde daha geniş uzmanlıkların oluşmasına da yol açmıştır. 1950'lerin sonunda yönetim (*management*) ve yönetim bilimleri (*administrative sciences*), Amerikan dergilerinde (*Administrative Science Quarterly* ve *Journal of Academy of the Management*) sınırların azaltılması için şemsiye terim işlevi görmüşlerdir. 1960 ve 70'lerde ise alanda örgüt kuramı ve örgütsel davranış ifade eden makro ve mikro analiz ayrımı gerçekleşmiştir.³⁷⁶ Örgüt kuramı, örgüt ve diğer örgütlerle ilişkisi düzeyindeki çalışmaları kapsarken, örgütsel davranış örgüt içi düzeyde yapılan çalışmaları niteler.

Modern Örgüt Yaklaşımları, Klasik ve Neoklasik Örgüt Yaklaşımların yapı ve işleyiş odağından örgütün davranışını araştırmaya yönelmişlerdir. Örgütün belirli çevresel koşullar içerisinde nasıl davrandığı sorusunu yanıtlamaya çalışan bu yaklaşımlar, perspektifini mikrodan makroya, uygulamadan kurama çekme iddiası taşır.

Örgütün çevreyle ilişkilendirilmesinde, önceki yaklaşımlardan farklı olarak açık sistem olarak tanımlanması temel sağlamıştır. Bu yaklaşımlarda örgüt, çevresinden girdi alan ve çıktıya dönüştüren bir sistemi ifade eder. Örgütleri çevreyle ilişkisi içerisinde ele alan örgüt yaklaşımları, konuya genellikle çevresel belirlenimcilik bakış açısıyla yaklaşırlar. Yaklaşımlarda örgütün çevrenin belirlediği koşullara uyum sağlamasıyla

³⁷⁴ Dwight Waldo, "Organization Theory: Revisiting The Elephant", *Public Administration Review*, November/December 1978, p. 590.

³⁷⁵ Yehouda Shenhav, "The Historical and Epistemological Foundations of Organization Theory: Fusing Sociological Theory with Engineering Discourse", *The Oxford Handbook of Organization Theory*, Oxford University Press, New York, 2005, p. 183-184. Anılan kitaplar, G. J. March. and H. A. Simon, *Organizations*, Wiley-Blackwell, 1958, R. Likert, *New Patterns of Management*, McGraw-Hill, New York, 1961, P. M. Blau and R. W. Scott, *Formal Organizations*, Chandler, 1962.

³⁷⁶ Behlül Üsdiken ve Hüseyin Leblebici, "Organization Theory", p. 378.

hayatta kalabileceğini savunanlar (Sistem ve Durumsallık) olduğu gibi, örgütlerin koşullar tarafından seçildiğini savunanlar (Örgütsel Ekoloji) da vardır.³⁷⁷

Modern Örgüt Yaklaşımları, örgüte dair önceki kabulleri tartışmaya açmış ve örgütü, bulunduğu koşullarda nasıl davrandığı üzerinden bir analiz birimi olarak inşa etmiştir. Yaklaşımlar, diğer bilim dallarının kuramlarından yararlanılmasıyla parçalı ve çok çeşitli şema oluşturmuştur. Burada Sistem, Durumsallık, Kaynak Bağımlılığı, Örgütsel Ekoloji, İşlem Maliyetleri ve devlete/kamu yönetimine ilişkin disiplinin görüş alanını genişleterek yeni bir perspektif sunduğu görülen Yeni Kurumsal ve Makrokurumsal Yaklaşım ele alınmaktadır.³⁷⁸

20. Yüzyılın başında fen bilimciler arasında geliştirilmeye başlanan Sistem Yaklaşımı, hayatı bütün olarak kavramayı sağlamak üzere bilginin parçalar halinde çalışılmaması gereği fikri üzerine kuruludur. Parçalar arasındaki ilişkiler basit ve doğrusal olabileceği gibi karmaşık da olabilir. Bu nedenle gerçeği kavramak ancak bütüne bakmak yoluyla mümkündür.³⁷⁹ Dolayısıyla sistem, parçalardan oluşan bir bütünü ifade eder. Bu parçalar, kendi özellikleriyle tanımlanır ancak işleyişleri birbiriyle etkileşimlerine bağlıdır. Yaklaşım, bu parçalar ve aralarındaki ilişkiyi incelemek üzere geliştirilmiştir.³⁸⁰

Luwig von Bertalanffy, Genel Sistem Yaklaşımı2nı geliştiren biyologtur. Farklı disiplinler arasındaki benzerlikleri genel sistem modeline uyarlayarak gerçek dünyadaki ilişkileri tanımlamak için kuramsal çerçeve geliştirilebileceğini öne sürmüştür. Disiplinler arasındaki benzerlikleri keşfetmek üzere Bertalanffy, bütün disiplinlerde ortak olan bazı özellikleri belirler: bir bütünün ya da organizmanın incelenmesi, organizmanın sabit durumun ya da dengenin sağlanması eğilimi ve bütün sistemlerin açıklığı (çevreden

³⁷⁷ A. Selami Sargut, “Yönetim: Yapı ve Süreçler”, *İşletme: Kuram ve Pratik*, 2015, s. 253.

³⁷⁸ Bu yaklaşımlar arasından 1970’lerden sonra geliştirilenleri modern sonrası başlığıyla inceleyen çalışmalar bulunmaktadır.

³⁷⁹ Nail Öztaş, *Yönetim*, s. 204-205.

³⁸⁰ Tamer Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, s. 248.

etkilenip onu etkileyebilmesi).³⁸¹ Yaklaşımın örgütlere uyarlanması, örgütlerin çevrelerinden çeşitli kaynakları alarak işlediği, mal ve hizmet olarak çevreye verdiği açık sistemler olarak tanımlanmasını ifade eder.³⁸²

Talcott Parsons, örgütü bir bütün olarak sosyal sistem olarak kavramsallaştırmıştır. Buna göre örgüt, çeşitli alt sistemlerin (gruplar, bölümler vs.) oluşturduğu geniş bir sosyal sistem (toplum, halk) içinde yer alan bir sosyal sistemdir. Parsons örgütsel sistemi, çıkış noktası değerler olan kültürel bir kurum olduğunu öne sürer. Örgütsel değerler, toplumsal değerlere uyum sağlamalıdır ki daha büyük olan bir sistemin ihtiyaçlarına dönük işlevler sunabilsin ve bunu yasallaştırabilsin.³⁸³ Bütüncü ve genelci bakış açısıyla olayları ve sistemi, tek bir boyutuyla başka olay ve çevre şartlarından ayrı düşünmek yerine, her olayı çevresi ve başka olaylarla incelemenin daha etkin olduğu öne sürülür. Belirli parçalardan oluşan sistem bütününde parçalar, farklı işleyiş mekanizmasına sahip olsa da birbirlerine bağlıdırlar. Bu nedenle bütünü oluşturan parçalar, birbirleriyle olan ilişkileri bağlamında incelenmelidir.³⁸⁴

Sistem Yaklaşımı, örgütleri girdi, süreç ve çıktılarının yanında geri bildirimleri ve bulunduğu çevreyi de kapsayan bir şekilde incelemeyi önerir. Karşılıklı bağlantılar karmaşık ve dinamik bir yapıda gerçekleşir. Yaklaşım, çoğunlukla örgütsel karar verme süreçleri ile bilgi ve denetim sistemleri odağında incelemeler yapar. Örgütler ve çevre sürekli etkileşimde olan dinamik yapıları gereği durağan değil denge halinde görülürler.³⁸⁵ Bu bakış açısıyla örgütleri incelemede sorular şöyle olabilir:³⁸⁶ “1. Sistemin stratejik parçaları nelerdir? , 2. Ortak bağlılığın doğası nedir?, 3. Sistemdeki parçaları

³⁸¹ Daniel Wren and Arthur G. Bedeian, *The Evolution of Management Thought*, p. 482-483.

³⁸² Tamer Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, s. 262.

³⁸³ N. P. Mouzelis, *Örgüt ve Bürokrasi*, s. 175-176.

³⁸⁴ Tamer Koçel, *a.k.*, s. 175-176.

³⁸⁵ Merve Suna Özel Özcan, “Örgüt ve Yönetim Teorilerinin Evrimi”, s. 232.

³⁸⁶ William G. Scott, “Organization Theory: An Overview and an Appraisal”, *The Journal of the Academy of Management*, V.4, No.1, Apr 1961, p. 16.

birbirine bağlayan ve birbirine uyumunu sağlayan ana süreç nedir? 4. Sistemde aranan amaçlar nelerdir?”

Yaklaşım, 1965 yılında Katz ve Kahn tarafından da örgüt incelemeleri için kullanılır. Örgüt, açık sistem olarak tanımlanır ve önceki yaklaşımlardan, örgüt içi davranışları açıklamada yararlanır. Ancak bu yaklaşımlara çevre unsurunu da eklerler.³⁸⁷ Katz ve Kahn, örgütü açık sistem olarak tanımlar ve tıpkı İnsan İlişkileri Yaklaşımı'nda olduğu gibi moral ve motivasyona önem verirler. Bununla birlikte çevresel güçlerin örgüte olan etkisini açıklamaya çalışırlar. Klasik Örgüt Yaklaşımları'nı ise örgütü kapalı sistem olarak görmeleri nedeniyle eleştirirler. Örgüt dışı dünyanın ihmal edilmesi ve insan davranışını tamamen denetim altına alabilecek katı ilkeler önermeleri, örgütleri doğru anlamayı engellemektedir.³⁸⁸

Sistem ve onu takip eden Durumsallık Yaklaşımı, “örgüt kuramı” ve “yönetim kuramı” üzerine çalışan yazarların kesişiminde yer alan iki yaklaşımdır. Kitaplarında bu isimden birini tercih eden yazarlar, tarihsel olarak önceki veya sonraki yaklaşımları ele almış olsalar da mutlaka bu iki yaklaşıma yer vermişlerdir. Sistem Yaklaşımı, modern döneme geçişi haber vermiş, örgütü dışarıya kapalı bir yapı olarak incelemeye karşı çıkarak alana yöntemsel bir yenilik getirmiştir. Durumsallık ise bu geçişin başlangıcı olarak Taylor'dan beri süregelen en iyi tek yol arayışını sorgulamaya açmış ve “örgüt kuramı” alanının doğuşunu sembolize etmiştir.

Sistem Yaklaşımı sonrasında Burns ve Stalker, Chandler, Woodward, Lawrence ve Lorsch, Thompson, Pugh ve Blau gibi yazarların 1960'lı yıllardan itibaren yaptıkları çalışmaları, örgütün yapısı ve içinde bulunduğu koşullar arasında ilişkiyi incelemişlerdir. Bu çalışmalar, farklı durumsallık unsurlarına odaklansa da hepsi örgüt yapısını belirleyen çevresel koşulları ele almışlar, örgütsel verimliliği bu iki faktörün uyumuna bağlı olarak

³⁸⁷ Nail Öztaş, *Yönetim*, s. 206.

³⁸⁸ A.k.

açıklamışlardır.³⁸⁹ Durumsallık Yaklaşımı'na göre, örgütlerin içinde bulunduğu durum ve çevresel koşulların etkisiyle yönetim biçimi ve sistemi değişir. Örgütler üzerinde etki yapan koşullar ve örgütün iç durumu farklı olacağı için yönetimi ve örgütlenme biçimi de farklı olacaktır. Bu sebeple genel geçer ilkeler belirlemek yerine yaklaşımda, her örgütün kendi özelliklerine dolayısıyla çevresel etkileşim ve örgütsel gereklere uygun yönetim sistemi oluşturulması önerilir.³⁹⁰

Çevresel belirsizlik, Durumsallık Yaklaşımı'nda örgüt yapısını belirleyen temel faktördür. Belirsizliğin düşük olduğu bir ortamda, merkezi hiyerarşiyle denetimi sağlanan mekanik örgütler etkin olurken belirsizliğin yüksek olduğu durumlarda değişime uyum sağlayabilen, esnek ve iş birlikçi örgüt yapısının etkin olacağı varsayılır.³⁹¹ Dolayısıyla yaklaşımda çevre ya da koşullar bağımsız değişken, örgüt yapısı ise bağımlı değişken olarak alınır.³⁹²

Durumsallık Yaklaşımı, “en iyi” örgüt yapısı ve yönetimi fikrine karşı bir tutumdadır. İyi örgüt yapısı ve yönetimi, koşullara bağlıdır; örgütün içinde bulunduğu duruma göre değişeceğinden araştırmacılar, bu uygunluğa göre tercih edilir fikrini öne sürmüşlerdir. Bu sebeple literatürde “Koşul Bağımlılık” adıyla da bilinen yaklaşıma göre, “her örgütün içinde bulunduğu duruma, koşullara uygun olan bir yapı vardır. Herhangi bir örgüte en uygun olan yapıyı seçmek için, örgütün iç ve dış koşullarını incelemek gerekir; iç ve dış koşulları inceledikten sonra uygun bir yapıya karar verilebilir.”³⁹³ Yaklaşımın örgüt yapısı ve koşullar arasındaki kurduğu değişkenlik ilişkisi, Klasik Örgüt Yaklaşımı'nın evrenselci tutumunu esnetmiş görünmektedir. Bu tutum, örgütün içinde bulunduğu çevreyi göz önüne alır. Ancak farklı ülkeler, toplumsal bağlam ya da kamu özel ayırımının göz önüne alındığı görülmemektedir.

³⁸⁹ Halit Keskin, vd., *Örgüt Teorisi*, s. 221-222.

³⁹⁰ Erol Eren, *Yönetim ve Organizasyon...*, s. 71.

³⁹¹ Halit Keskin, vd., *a.k.*, s. 41.

³⁹² Tamer Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, s. 273.

³⁹³ Nail Öztaş, *Yönetim*, s. 229-230.

Yaklaşım, örgütleri açık sistemler olarak ele almakta ve bu sistemde koşul bağımlılık etkenleri olarak adlandırılan kimi değişkenlerin örgütsel yapıyı belirleyeceğini savlamaktadır. Örgütsel yapı ve koşul bağımlılık etkenleri ile örgütsel yapı arasındaki uyum ise örgütün performansını belirlemektedir. Örgütler, uygun girdilerin sağlanması, bunlar üzerinde gerçekleşen işlemlerin verimli bir şekilde koordine edilmesi ve çıktıların pazarlanmasını sürecini yürüten birimlerdir.³⁹⁴

1960'ların sonlarından itibaren geliştirilen örgüt yaklaşımları, örgütlerin etkinlik ve verimliliği arttırmak için birtakım ilkelerden çok içinde bulundukları çevresel koşullar etrafında diğer örgütsel topluluklarla uyumuna odaklı öneriler geliştirirler.³⁹⁵ Bu yaklaşımlarda tekil bir nesne olarak örgütün dönüşümü yerine içinde bulunduğu çokluk içinde neden ve nasıl dönüştüğü sorusu araştırılmıştır.

Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı, örgüt incelemesinde arkasından geldiği Durumsalcı Yaklaşım'a benzer bir bakış açısına sahip olmuş, örgüt içine değil dışına odaklanarak içinde bulunduğu çevre bağlamında anlaşılmasını önemli görmüştür.³⁹⁶ Bu bağlamda örgütlerin varlıklarını nasıl sürdürdükleri sorusu üzerine yaklaşım, Jeffrey Pfeffer, Gerald R. Salancik, Howard E. Aldrich ve Hüseyin Leblebici tarafından yapılan araştırmalar neticesinde 1970'lerin sonlarında geliştirilmiştir.³⁹⁷

Pfeffer ve Salancik'in 1978 tarihli *The External Control of Organizations* adlı eseri yaklaşımın temel eserlerindendir. Kitap, örgütlerin sosyal bağlamını ya da çevresinin önemini vurgular. Örgütlerin çevreden edineceği bilgi kaynağında olduğu gibi finansal ve fiziksel kaynaklara da ihtiyaç duymaları, onları dış kaynaklara potansiyel olarak bağımlı hale getirir. Yazarlar, örgütler arası ve örgüt içi davranışı anlamak için ise güç üzerine yoğunlaşırlar; örgüt çalışmalarının odağını rasyonellik ve verimlilikten güce

³⁹⁴ Deniz Taşçı vd., *Örgüt Kuramı*, s. 31-32.

³⁹⁵ Halit Keskin vd., *Örgüt Teorisi*, s. 44.

³⁹⁶ Behlül Üsdiken, "Çevresel Baskı ve Talepler Karşısında Örgütler..." , s. 78-79.

³⁹⁷ Deniz Taşçı vd., *a.k.*, s. 49.

doğru çevirmişlerdir.³⁹⁸ Ancak bu amacın son bulduğu anlamında düşünülmemeli, gücü elde etme yoluyla sürdürülebilir bir amaç olarak görülmektedir. Yaklaşımda güce ulaşma, örgütler için biçilmiş bir stratejidir.

Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı'nın kendisinden önceki yaklaşımlardan ayrıldığı en önemli noktalardan biri, karar mekanizması ve uygulaması açısından yaptığı sorgulamadır. Yaklaşım, örgütsel kararların akılcı biçimde tasarlanıp tarafsız olarak uygulamaya konduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Kararlar, işletmenin içerisindeki güç ilişkileri ve dış çevresiyle kurduğu bağımlılık ilişkisine göre alınmaktadır. İçeride ve dışarıyla olan tüm bu ilişkiler ise politik bir süreç olarak değerlendirilmektedir.³⁹⁹ Güç, örgütlerin iç işleyişinde olduğu gibi diğer örgütlerle ilişkilerinde de belirleyici unsur olarak görülmektedir.

Araştırmalar, siyaset biliminin temel kavramlarından biri olan iktidar (güç) kavramını analizin temeline oturtmuş, gücü elinde bulunduran örgütün diğerleri üzerinde etkili olacağını ve hatta onların davranışlarını biçimlendireceği varsaymıştır. İktidar, başkalarının davranışını etkileyebilme gücü olarak tanımlanmakta ve gücü elinde bulunduran örgüt, diğer örgüt davranışlarını etkileyebilmektedir. Kaynakların kontrolünü elinde bulundurmayan örgüt ise diğer örgüte bağımlı olmaktadır.⁴⁰⁰

Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı'na göre örgüt, sahip olduğu gücü, çevre üzerinde denetim sahibi olmak üzere kullanmaktadır. Diğer taraftan yaklaşım, bu güç dağılımının örgüt içerisindeki biçimlenişiyse de ilgilenmektedir. Örgüt içerisinde çevresel sınırlılık ve belirsizlik durumlarına karşı strateji geliştirmede örgüte fayda sağlayan bireyler güç elde etmektedirler. Örgütün çevresi üzerinde kontrolü ve örgüt içerisindeki güçlü bireyler, örgütsel strateji ve davranış geliştirmede etkili olmakta ve bu da çevreyi

³⁹⁸ Jeffrey Pfeffer and Gerald R. Salancik, *The External Control of Organizations: A Resource Dependence Perspective*, Stanford University Press, California, 2003.

³⁹⁹ Deniz Taşçı vd., *Örgüt Kuramı*, s. 52.

⁴⁰⁰ Nail Öztaş, *Örgüt*, s. 26-33.

biçimlendirmektedir. Örgütsel davranışlar, kârlılık gibi finansal ya da müşteri odaklı çıktılar ile nihai aşamaya ulaşmaktadır.⁴⁰¹

İktidar sahibi olanın diğerlerinin davranışını değiştirebileceği düşüncesi, bir nevi güç ve nüfuz mücadelesidir. “Aynı yahut benzer alanlarda faaliyette bulunan örgütler aynı kaynaklara ihtiyaç duyarlar. Kaynaklar çevrede yer alır. Kaynaklar bol değildir; kıttır. Aynı kaynaklara ihtiyaç duyan örgütler, kaynaklara erişebilmek ve sonra da kaynakların denetimini ellerine geçirebilmek için birbirleriyle rekabet ederler. Kaynakları denetleyebilecek olan örgüt, güç kazanacağını bilmektedir.”⁴⁰² Bir örgütün kaynakların denetimini elde edebilmesiyle diğer örgütleri bağımlı kılacağı varsayılır.

Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı’nda da sistem yaklaşımından itibaren süregelen örgütün ilişkiselliği konusu, örgüt içi işleyiş ve örgüt yapısı konularının önüne geçmektedir. Bu ilişkisellik, diğerlerini belirleyendir. Görüş alanı örgüt ve diğer örgütlerdir, bu iki yapının arasındaki ilişkinin tanımlanışı ise güç mücadelesidir.

“Örgüt kuramı” alanında fen bilimlerinden beslenen başka bir yaklaşım Örgütsel Ekoloji’dir. Biyolojinin evrim kuramı kavram ve analizlerinden yararlanarak geliştirilmiştir. Örgütler, tıpkı canlı bir organizma gibi yaşam sürer; doğma, büyüme ve ölme evrelerine benzer süreçlerden geçerler.⁴⁰³ Örgütlerin tüm bu değişim ve dönüşüm süreçlerinde ayakta kalmaları ise diğer yaklaşımlardan farklı olarak çevreye kısa vadede uyum sağlamayla değil, çevresel seçimle açıklanır.⁴⁰⁴

Örgüt yaklaşımlarında hâkim olan uyum perspektifine göre, örgütler ilgili oldukları çevrenin fırsat ve tehditlerini inceleyerek örgütsel yapısını ona uyarlamak yönünde stratejik kararlar alırlar. Kararlar örgütün bütününe ilgilendirse de örgütleri etkileyen çevresel şartları değerlendiren, strateji oluşturan ve karar alanlar liderler ve

⁴⁰¹ Cem Harun Meydan, “Kaynak Bağımlılığı Kuramı”, *Örgüt Kuramları*, Beta Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012, s. 164-165.

⁴⁰² Nail Öztaş, *Örgüt*, s. 33-34.

⁴⁰³ A.k., s. 57.

⁴⁰⁴ Çetin Önder ve Behlül Üsdiken, “Örgütsel Ekoloji: Örgüt Toplulukları ve Çevresel Ayıklama”, *Örgüt Kuramları*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2007, s. 133.

yöneticilerdir.⁴⁰⁵ Örgütlerin çevrelerine uyumu ve çevrelerini değiştirme gücü varsayımı Örgütsel Ekoloji Yaklaşımı tarafından kabul görmez. Yaklaşımına göre, yapısal durağanlık, örgütlerin çevresel koşullara uyumunu engellemektedir. Değişime yönelik baskılar uyumu düşürürken çevresel seçim ihtimali artar.⁴⁰⁶ Örgütlerin dönüşerek uyum sağlamaları değil; çevrenin belirlediği örgütün yaşamını sürdürebileceği varsayılır.

Yaklaşım, neden bu kadar çok çeşit örgüt olduğunu açıklamayı amaç edinir. Örgütler dünyası birbiriyle etkileşim halinde bulunan örgüt topluluklarından oluşmaktadır. Bu sebeple örgütsel çeşitliliği belirleyen, örgüt topluluklarının sayısı ve her örgüt topluluğunu oluşturan örgütlerin sayısıdır. Örgütlerin yaşam döngüsünü şekillendiren ise örgüt topluluklarının içinde ve aralarında gerçekleşen ekolojik süreçler, sosyal, siyasi ve ekonomik etkilerdir.⁴⁰⁷

Yaklaşımında örgütsel dünyayı anlamak üzere çevresel ayıklananın öne çıkarılması, örgütleri çevre karşısında dönüşme kapasitesini düşük, tesadüf döngüsünde sürüklenen ve benzerleriyle ortak kadere sahip edilgen varlıklar olarak anlamaya neden olmaktadır. Bu nedenle yöneticiler de örgütlerde önemli aktörler olarak kabul edilmemektedir.⁴⁰⁸ Örgütü dönüştüren, örgütün kendisi değil, diğer örgütlerle olan ilişkisidir. Görüş alanı, ölçek genişletilerek örgüt topluluklarına çevrilmekle birlikte örgütün eyleyen vasfı geride bırakılmıştır.

Örgüt davranışını analiz eden yaklaşımlardan bir diğeri olan İşlem Maliyetleri Yaklaşımı, fikirsel temel olarak Ronald Coase'nın 1937 yılında yayımlanan *The Nature of Firm* makalesine kadar götürülür. Makalede Coase, örgütlerin varlık nedenini piyasa ve örgüt (firma) arasında yaptığı ayırımla sorgulamıştır: "Eğer piyasalar bu kadar etkin ise o halde örgütler neden var?" Sorunun yanıtı örgütlerin piyasaya göre işlem maliyetlerini

⁴⁰⁵ Michael T. Hannan and John Freeman, "The Population Ecology of Organizations", *American Journal of Sociology*, V. 82, No. 5, Mar., 1977, p. 930.

⁴⁰⁶ Halit Keskin vd., *Örgüt Teorisi*, s. 304.

⁴⁰⁷ Çetin Önder ve Behlül Üsdiken, *a.k.*, s. 137.

⁴⁰⁸ *A.k.*, s. 184.

düşürebilmesi olarak açıklanır. 1970’lerde, Coase’ın fikirlerini tekrar gündeme getiren Oliver Williamson yaklaşımın geliştiricisi kabul edilir. Williamson ve Coase örgüt ve piyasayı birbirinin alternatifi olan düzenleyici mekanizmalar olarak ele almışlardır.⁴⁰⁹

Yaklaşım, örgütün amacının faaliyetlerini en ekonomik biçimde yürütmek olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bunun için çevreyle yaptığı alışverişler ve örgütün kendi içerisindeki işlemlerin toplam maliyete etkisinin en aza indirilmesi sağlanmaya çalışılır. Temel sorusu bu amaçla şekillenmekte; “örgütlerin mal ve hizmetleri kendilerinin üretmesinin mi yoksa piyasadaki satın almalarının mı daha doğru olacağı” yanıtlanmak istenmektedir.⁴¹⁰ Örgütler, hangi seçeneğin daha ekonomik olacağına bağlı olarak işlemlerini piyasa mekanizması ya da örgütsel hiyerarşik düzen içerisinde gerçekleştirmeye karar verirler. İşlemler, piyasa ve hiyerarşilerin farklı etkinlik düzeyleri değerlendirilerek en az maliyetle uygulamaya konulurlar.⁴¹¹ Yaklaşım, araştırma sorusuyla Klasik/Neoklasik Örgüt Yaklaşımları’na yaklaşıp da ele aldığı, örgütün yapısı değil; davranışdır.

Örgüt davranışı üzerine genel varsayımlar geliştirmekle birlikte 1970’li yılların sonu ve 1980’li yılların başında geliştirilen kurumsal yaklaşımlar, devleti de analizlerine bir unsur olarak dâhil ederler. Yeni Kurumsal Yaklaşım, “örgütler neden birbirlerine bu kadar benzer?” sorusu çerçevesinde geliştirilmiştir.⁴¹² Bu soruyu yanıtlama çabası, Koşul ve Kaynak Bağımlılık Yaklaşımları’nın materyalist kavramlarından uzaklaşarak idealist perspektiften gerçekleştirilir. Örgütler, amaç ya da güç elde etme araçları değil, birer kurum olarak ele alınırlar. Bunun yanında yaklaşım, örgütsel kavramların işlevsel ve çıkar temelli açıklamalarına da karşıdır.⁴¹³

⁴⁰⁹ R. Arzu Kalemci, “İşlem Maliyeti Kuramı”, *Örgüt Kuramları*, Beta Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012, s. 117-118.

⁴¹⁰ Deniz Taşçı, vd., *Örgüt Kuramı*, Anadolu Üniversitesi Yayını, 3. Baskı, Eskişehir, 2015, s. 107-111.

⁴¹¹ Halit Keskin, vd., *Örgüt Teorisi*, s. 247.

⁴¹² Deniz Taşçı, vd., *a.k.*, s. 122.

⁴¹³ Behlül Üsdiken ve Hüseyin Leblebici, “Organization Theory”, p. 383-384.

Selznick, kurumsallaşmış bir örgütün belirli yetersizlikleri aşmak ve diğerlerinden ayırıcı yeterlik kazanmak üzerine yapılanan özel bir kimlik kazandığını belirtir. Kurumsallaşma sürecinin ana sorumluluğu ise liderliği üstlenendedir. Bu sebeple kurumsallaşma, örgütsel etkileşim ve uyum dolayısıyla ortaya çıkan ayırt edici biçimler, süreçler, stratejiler ve görünümünün izini sürer.⁴¹⁴

Örgütlerin biçimlenişini kurumsal çevreye uyma zorunluluğuyla açıklayan yaklaşım, bu süreçlerle birlikte örgütlerin eşbiçimli hale geldiğini savlar. Örgütlerin dışında ve üzerinde oluşan kurumsal çevre, rasyonalize yapı, kural ve normların yanında inanç ve efsaneleri de kapsar. Bu çevreye uyum sağlayarak örgütün kendini meşru kılması, yaşamlarını sürdürebilmeleri için bir zorunluluktur.⁴¹⁵

Benzer kurumsal çevrede bulunan örgütler, kurumların örgütler üzerindeki yaptırımlarıyla yapı ve işleyiş bakımından kendi işleyiş biçimlerinden bağımsızlaşarak benzer hale gelirler ve eşbiçimli nitelik taşırlar.⁴¹⁶ Bu eşbiçimleşme sürecinde örgütler, teknik gerekliliklerden başka bulundukları kurumsal çevrede kendilerine meşruiyet sağlayacak uygulamalara yönelirler. Örgütlerin var olmaları, sadece etkililik ve verimlilik odaklı hedeflere değil; kurumsal çevrede kabul görmelerine bağlıdır.⁴¹⁷

Örgütler, kurumsal çevrede hâkim olan uygulama ve yöntemleri benimseme odaklıdır. Bu sebeple aynı kurumsal çevrede destek görmek ve meşruiyet kazanmak, hâkim uygulamaların benimsenmesi yoluyla mümkündür. Örgütlerin bulundukları çevrede diğer örgütlerle benzeşmelerini sağlayan bu benzeşme durumu kurumsal eşbiçimlilik (*institutional isomorphism*) olarak ifade edilir.⁴¹⁸ Örgütün bir kurumsal çevredeki varlığını sürdürebilmesi diğerlerine benzemesine bağlı görülür.

⁴¹⁴ Philip Selznick, "Institutionalism "Old" and "New"", *Administrative Science Quarterly*, V. 41, No. 2, 40th Anniversary Issue, Jun., 1996, p. 271.

⁴¹⁵ Şükrü Özen, "Yeni Kurumsal Kuram: Örgütleri Çözümlemede Yeni Ufuklar ve Yeni Sorunlar", *Örgüt Kuramları*, İmge Yayınevi, Ankara, 2007, s. 241.

⁴¹⁶ Deniz Taşçı vd., *Örgüt Kuramı*, s. 122.

⁴¹⁷ Mehmet Çakar ve Ali Danişman, "Kurumsal Kuram", *Örgüt Kuramları*, Beta Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012, s. 241.

⁴¹⁸ Halit Keskin vd., *Örgüt Teorisi*, s. 317.

Yeni Kurumsal Yaklaşım'ın savları, 1980'li yıllarda devletin ve başka kurumların hukuki ya da normatif yaptırımları yoluyla örgütleri biçimlendirmeleri açısından çok sayıda çalışmaya konu olmuştur.⁴¹⁹ Yeni Kurumsal Yaklaşım'da devlet, örgütsel alanda etkili bir aktör olarak ele alınmaktadır. DiMaggio ve Powell, 1983 tarihli *The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields* adlı makalelerinde devleti örgütlerin benzeşmesinde rasyonelleştirici rolüyle ele alır. Eşbiçimlileşme (*isomorphic process*) olarak tanımladıkları bu süreç, zorlayıcı, normatif ve taklitçi biçimlerde gerçekleşebilmektedir.⁴²⁰

Zorlayıcı eşbiçimlilik, örgütlerin uyması beklenen resmi ya da gayri resmi baskılar ve toplumsal yaptırımlara işaret eder. Devlet ya da başka düzenleyici yapılar, zorlayıcı eşbiçimliliğin birinci kaynağıdır. Normatif baskılar ise mesleki ya da daha geniş toplumsal tabandan türetilen değerler, inançlar normlardır. Bu, benzerlik sağlamanın çeşitli yollarının içselleştirilmesi ya da dışsal baskılar yoluyla gerçekleştirilebilir. Diğer eşbiçimlileşme türü ise örgütlerin özellikle belirsizlik koşullarında içinde bulunduğu alandan birini taklit etmesidir.⁴²¹

Meyer ve Rowan da kurumsallaşma sürecinde devleti örgütlerin birbirine benzemesinde etkisi olan bir aktör olarak ele alır. Modern devlet ve toplumlarda kurumsal kuralların detaylandırılması, örgüt yapılarının karmaşıklığının artması ve genişlemesinin bir parçasıdır. Kurumsal kurallar, örgütlerin kaynak, istikrar, iş birliği sağladığı, meşruiyet kazandığı ve hayatta kalma şanslarını arttıran birer mittir. Devlet de örgütlerin sayıca artması ve karmaşılaşmasıyla birlikte diğer kurumlar gibi örgütleri benzeştirici

⁴¹⁹ Şükrü Özen, “Yeni Kurumsal Kuram:...”, s. 241.

⁴²⁰ Paul J. DiMaggio ve Walter W. Powell, “The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields”, *American Sociological Review*, V. 48, No. 2, Apr., 1983, p. 147- 160.

⁴²¹ Behlül Üsdiken ve Hüseyin Leblebici, “Organization Theory”, p. 384.

rol oynamaktadır.⁴²² Devlet, kurum kimliğini kazanmış bir örgüt olarak diğer örgütlere ilişkin düzenlemeler yaparak onları eşbiçimli hale getirir.

Fligstein, örgütlerin kurumsal alanda üç bağlamda hareket ettiklerini söyler: Örgütün yapısı ve mevcut stratejileri, örgütler dizisini kapsayan örgütsel alan ve devlet. Bu alan kuralların belirlendiği, anlamlı eylemlerin olduğu, güç ilişkilerinin biçimlendiği, toplumsal örgüt biçimlerinin yoğunlaştığı yerdir. Devlet, tıpkı diğer örgütler gibi diğerleriyle etkileşim içerisindedir. Onu farklı kılan, devletin doğrudan bir örgütsel alanın içinde yer alması bile oyunun kurallarının belirleyicisi olmasıdır.⁴²³

Vermelulen, Büch ve Greenwood, Kurumsal Yaklaşım çerçevesinde yaptıkları çalışmada piyasa yapılanmasında devletin rolü ve politikalarının etkisi üzerine tartışırlar. Bu, onlara göre üzerinde çok durulmuş bir konu olsa da örgütsel alandaki etkileşimi bakımından yeterince önemsenmemiştir. Çalışmada devlet, piyasa oluşturmada merkezi önemde bir aktör olarak tanımlanır. Ancak makalede Hollanda beton sanayisi üzerinden geliştirilen örnekte, devletin piyasa oluşturma ve kurumsal mekanizmaları dönüştürmedeki gücünün sınırlı kaldığı anlatılır. Bunun nedeni ise devletin çok düzeyliliği, üretim zincirindeki rakiplerin çokluğunun etkileşiminden kaynaklanan alanın karmaşıklığıyla açıklanır.⁴²⁴

Lounsbury, Amerika'da finansal alanın gelişimini kurumsal mantığın nasıl dönüştüğü sorusu üzerinden inceler. Finans hizmetlerinde 1930'ların düzenleyici mantığının (*regulatory logic*) yerini 1980'lerde piyasa mantığının (*market logic*) almasıyla önceki parçalı örgütsel formların yapılanmaya başlamasını ele alır.⁴²⁵ Bu,

⁴²² John W. Meyer and Brian Rowan, "Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony", *American Journal of Sociology*, V. 83, No. 2, Sep., 1977, p. 340- 363.

⁴²³ Neil Fligstein, "The Structural Transformation of American Industry: An Institutional Account of the Causes of Diversification in the Largest Firms, 1919-1979", *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, (Ed. Walter W. Powell and Paul J. DiMaggio), The University of Chicago Press, Ltd.. London, 1991, p. 311-313.

⁴²⁴ Patrick Vermeulen, Rutger Büch and Royston Greenwood, "The Impact of Governmental Policies in Institutional Fields: The Case of Innovation in the Dutch Concrete Industry", *Organization Studies*, V.28, I.4, 2007, p. 515-540.

⁴²⁵ Michael Lounsbury, "Institutional Transformation and Status Mobility: The Professionalization of The Field of Finance", *Academy of Management Journal*, V.45, No.1, 2002, p. 255-266.

devletin örgütsel alanda düzenleme yapmayarak bir dönüşüm gerçekleştirdiğine gönderme olarak okunabilir.

Dobbin ve Down, kamu politikalarının piyasa ve rekabet üzerine etkisini inceler. Massachusetts eyaletinde 1825-1922 yılları arasında demiryolu şirket kurulma sayıları üzerinden değerlendirme yapan yazarlar, kamu politikasını rekabeti düzenleyici ve piyasa davranışını etkileyen rolüyle ele alırlar.⁴²⁶

Yeni Kurumsal Yaklaşım'ın devleti ele alışı yola çıkış noktası, örgütlerin neden dönüştüğü sorusudur. Yanıt, kurumsal mekanizmaların birbirine olan etkisi olarak verilirken devletin bu etkileşimin içerisinde yer aldığı göz ardı edilmemiştir. Devlet, koyduğu kurallarla örgütleri ve piyasayı dönüştürme rolüyle ele alınmıştır.

Makrokurumsal Yaklaşım ise örgüt yapıları üzerinde örgütün faaliyet gösterdiği ülkenin devlet, mali sistem, eğitim ve öğretim sistemi gibi ana kurumlarının belirleyiciliğini öne çıkarır. Yaklaşım, farklı kurumsal çevrelerde farklı örgüt biçimlerine rastlanmasının nedenini kurumsal çevrenin belirleyiciliğiyle açıklar.⁴²⁷

Makrokurumsal Yaklaşım'ın farklı ülkelerdeki gelişmesi, Fransa'da Sosyal Etki, Amerika'da Otorite ve İngiltere'de Ulusal İş Sistemleri adlarıyla olmuştur. Bu üç yaklaşım, örgütlerin varlıklarını sürdürebilmek için verimlilik amacı kadar kurumsal çevreye uyum ve meşruiyet sağlamanın da gerekli olduğunu öne sürerler. Kurumsal Yaklaşım'dan ayrılan tarafı, Makrokurumsal Yaklaşım'ın daha çok devlet, eğitim ve öğretim sistemi, finansal sistem gibi resmi kurumların örgüt yapısı üzerindeki etkisini ulusal düzeydeki çalışmalarla ele almalarıdır. Bu bakış açısı, her ülkede kurumların kendine has bir kurumsal mantık, bir otoriter ilişkiler modeli, bir iş sistemi oluşturduğunu öne sürer.⁴²⁸

⁴²⁶ Frank Dobbin and Timothy J. Dowd, "How Policy Shapes Competition: Early Railroad Foundings in Massachusetts", *Administrative Science Quarterly*, V.42, 1997, p. 501-529.

⁴²⁷ Nisan Selekler Gökşen, "Makrokurumsal Bakış Açısı: Bir Değerlendirme", *Örgüt Kuramları*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 331.

⁴²⁸ A.k., s. 336.

Devleti görüş alanına çeken ancak düzeyi bakımından Yeni Kurumsal Yaklaşım'dan ayrılan Makrokurumsal Yaklaşım'ın iki ayağı vardır. Küreselleşme ve kapitalizmin örgüt dünyasına olan etkisi sonucunda benzer örgütlerin oluştuğunu iddia eden yakınsamacı araştırmacılar bunlardan birincisini oluşturmaktadır. İkinci grup ise küresel etkilerin dönüştürmelerini değil, ulusal bağlamın etkilerini göz önüne alarak örgütlerin farklılaştığını öne süren ıraksamacılardır.⁴²⁹

Küreselleşmenin etkilerini yakınsamacı yaklaşımla ele alan yazarlar, “en iyi işletmecilik” uygulamalarının yaygınlaşması üzerine incelemelerde bulunmaktadır.⁴³⁰ Ulusal bağlamın örgütleri farklılaştırdığı görüşünü savunanlardan biri, Ulusal İş Sistemleri Yaklaşımı'nı geliştiren Richard Whitley'dir. Whitley, *Divergent Capitalisms* kitabında farklı sanayileşme biçimlerinin farklı kurumsal yapılanmalara neden olduğunu öne sürer.⁴³¹ Başka bir örnek ise Peter A. Hall ve David Soskice tarafından derlenen *Varieties of Capitalism* kitabıdır. Ülkelerin kurumsal benzerlikleri ve farklılıklarına yeni bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlayan bu kitapta kapitalizmin çeşitliliği, çok aktörün (bireyler, şirketler, devletler) yer aldığı aktör merkezli özelliğiyle olarak tanımlanır.⁴³²

3.2.4. Güncel Kuram, Yaklaşım, Teknik ve Kavramlar Perspektifi

1970'li yıllardan ortalarından günümüze disiplinde geliştirilen düşünceler, çok çeşitli bakış açılarından beslenmiş ve karmaşık bir görünüm kazanmış, üzerinde ortak kabule varılan başlıklarla sınıflandırma yapılmamıştır.⁴³³ Küreselleşme, bilgi ve

⁴²⁹ Onur Dirlik, “Türk İş Sisteminin Evrimi: Makro Kurumsal Bir İnceleme”, *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, 2016, s. 7-9.

⁴³⁰ Ali Fıkrıkoca ve R. Arzu Kalemci, “Küreselleşme ve Makro-kurumsal Teori: Bir Literatür Taraması”, *“İşGüç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, C.13, S.2, Nisan 2011, s. 181.

⁴³¹ Richard Whitley, *Divergent Capitalisms: The Social Structuring and Change of Business Systems*, Oxford University Press, New York, 2002.

⁴³² Peter A. Hall and David Soskice, *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford University Press, Oxford New York, 2004, p. 1-6.

⁴³³ Örneğin Tamer Koçel, işletme disiplininin güncel çalışma başlıklarını 2017 basımlı makalesinde “Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı, İşlem Maliyeti Yaklaşımı, Popülasyon Ekolojisi Yaklaşımı, Kurumsallaşma Yaklaşımı, Şebeke organizasyon yapıları, Endüstri 4.0 uygulamaları, Endüstri 5.0 kavramı, Vekâlet Yaklaşımı, Ekosistem Yaklaşımı, Platform Yaklaşım, Öğrenen Organizasyonlar Yaklaşımı, Sanal

iletişimde yaşanan teknolojik gelişmeler, rekabet artışı ve postmodern düşüncenin etkisi, güncel kuram/yaklaşım, teknik ve kavramların yaygınlaşmasının ardındaki nedenler arasında görülmektedir.⁴³⁴ Disiplinin gelişimi açısından bu çalışmada tespit edilen dört eğilim şöyledir: Örgüt kuramı çalışmalarının devamı olarak geliştirilen yaklaşımlar (Postmodern ve Eleştirel Yaklaşımlar, Örgütsel Ağ Yaklaşımları, Kaos ve Karmaşıklık Yaklaşımları vb.), uygulama odaklı yönetim teknikleri (dış kaynak kullanımı/*outsourcing*, kıyaslama/*benchmarking*, personeli güçlendirme/*empowerment*, küçülme/*downsizing* vb.), Japon yönetim yaklaşımları (TKY, Z Kuramı, Öğrenen Örgütler vb.) ve son olarak işletmelerin yönetim yapısındaki ilişkileri düzenlemeye dönük kavramlar (kurumsal yönetim/*corporate governance* vb.).

İlk grupta yer alan ve genellikle “örgüt kuramı” başlığı altında ele alınan yaklaşımlar, bürokratik örgüt yapısına karşı argümanlar üretme bakımından benzerlik gösterirler. Farklı epistemolojik temelleri olsa da yaklaşımlarda örgütün içinde bulunduğu çevresel koşullar, değişkenlik ve belirsizlik zemini olarak varsayılmaktadır. Birey ve örgütlerin içinde bulunduğu ilişkiler, bu yaklaşımlarda örgütsel yapıya nazaran daha çok önem kazanmıştır. Örgüt kuramı olarak tanımlanan çalışma alanının kamu ya da özel sektör örgütleri bakımından ayırıcı bir bakış açısı olmadığı için bu yaklaşımlar, kamu örgütlerini incelemelerine dâhil etmektedirler.

Uygulamaya dönük yönetim teknikleri de yapı ve işleyişten çok işletmeler arasındaki ilişkileri öne koyan bir anlayışla geliştirilmiştir. Bu teknikler, rekabet edebilirliği arttırabilmek amacıyla işletmelerin iş birliği yaparak maliyetleri düşürme ve

Organizasyonlar, Seri Uyarlama Yaklaşımı, Kurumsal Yönetim Yaklaşımı” olarak sıralamıştır. Tamer Koçel, “Yönetim ve Organizasyonda Metodoloji ve Güncel Kavramlar”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, V. 46, Özel Sayı 2017, s. 7. Başka bir kaynaktan ise güncel çalışma konularına “öğrenen organizasyon, entelektüel sermaye, yenilikçilik, küçülme odaklı yaklaşımlar, dengeli başarı göstergesi, kurumsal sosyal sorumluluk, kriz yönetimi, kurumsal itibar yönetimi, kurumsal yönetim” olarak yer verilmiştir. Didem Paşaoğlu vd. *Yönetim ve Organizasyon*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2013. Çalışmanın bu kısmında konuların kuram, yaklaşım, teknik ve kavram olarak farklı analiz düzeylerini ifade eden başlıklarla sıralandığı tespit edilmekte ve bu başlıkların sınıflandırılmasıyla seçilerek anlatımı yapılmaktadır.

⁴³⁴ Tamer Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, s. 345-348.

verimliliği arttırmasına yöneliktir.⁴³⁵ Başka bir işletmeden mal ya da hizmet sağlama, en iyi uygulamayı model alma ve işletme örgütünün küçülmesi bu uygulamalardan bazılarıdır. Kamuda yeni kamu işletmeciliği reformları yoluyla uygulamaları yayılan bu tür teknikler, kalite, performans ve fiyat karşılaştırmasını amaçlamaktadır. Rekabet şartlarına uyarlanmada kamu örgütleri, diğerlerinden farklı görülmemektedir. Bu sebeple işletmecilerin çalışmalarında nasıl uygulanabilir sorusuyla yer almaktadır.⁴³⁶

Japon işletme yönetimi yaklaşımları, Amerikan yönetim yaklaşımlarından belli ölçüde ayrılmakla birlikte Taylorist ilkeleri içerisinde bulunduran ve yeniden biçimlendiren bir temel üzerine kuruludur; bu özelliğiyle neo-Taylorist olarak nitelenmektedir.⁴³⁷ Yeni söylemde öne çıkan kavramlardan biri olarak kaliteyi geliştirme çerçevesini oluşturan yaklaşımlardan biri TKY'dir. Yaklaşım, genel anlamda şirketin tüm çalışanlarını sürece dâhil ederek kalite geliştirme odaklıdır.⁴³⁸ Çalışanların birbiriyle müşteri ilişkisi, aktif katılımı ve müşterilerin memnuniyetinin sağlanarak amaçlara ulaşılması bu yönetim düşüncesinin özetidir.⁴³⁹

Yaklaşımlarını üretimin sürecinin farklı özellikleri üzerinden geliştiren Deming ve Juran, kalite yönetimi ilkelerinin kamu ve özel sektörde aynı şekilde uygulanabileceğini vurgulamışlardır. Çalışma süreçlerini kapsayan bütün örgütlerin performans düzeylerindeki farklılıkların az çok sabit olacağı ve bu farklılık düzeylerinin yeterli ve kalitenin arttırıldığı bir yönetimle azalacağını düşünmektedirler.⁴⁴⁰

Japon yönetim yaklaşımları arasında sayılabileceklerden biri de “Z Kuramı” olarak adlandırılan yaklaşımdır. Ouchi'nin geliştirdiği yaklaşım, verimlilik artışında temel faktörün işçilerin katılımı olduğunu savunur. Buna göre, verimlilik sorunun

⁴³⁵ Hakan Koç ve Melih Topaloğlu, *İşletmeciler İçin Yönetim Bilimi*, Seçkin Yay., 2. Baskı, Ankara, 2012, s. 143.

⁴³⁶ Heru Fahlevi, “The Application of Benchmarking in the Public Sector – Lessons from Germany”, *JIAP*, V.1, No.1, 2015, 1-7.

⁴³⁷ Mihrican Zorlu, *İşçi Mücadelesi ve İşletme Yönetiminde Emek Denetimi*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli, 2016, s. 118-124.

⁴³⁸ Özlem Irmak Balkız, “Toplam Kalite Yönetimi ve Eleştirisi”, *Sosyoloji Dergisi*, S.12-13, 2004, s.100.

⁴³⁹ Erol Eren, *Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar)*, s. 114.

⁴⁴⁰ Jonathan R. Tompkins, *Organization Theory and Public Management*, p. 347.

çözümü insanların birlikte çalışmaları için nasıl yönetilmeleri gerektiğinin öğrenilmesi gerekir. Verimlilik, kişilerin çalışmalarının etkin koordinasyonu ve onlara verilecek inisiyatifle yönetimin örgütlenmesi sorunudur.⁴⁴¹ Farklı bir örgüt yapısı ve çalışma sistemi getiren Japon yönetim yaklaşımlarında verimliliğin nasıl sağlanabileceği sorusuna verilen yanıt Amerikan yaklaşımlarına benzerdir.

Örgüt, yapı bakımından çalışanın esnek ve geçişken görevler üstelenebilmesini sağlayacak şekilde düzenlenir. Çalışan, kuruluşun farklı uzmanlık dallarında görev alır. Sadece teknik alanda değil örgütün tamamında uzmanlaşarak herhangi bir işinden en iyi anlayacak şekilde ilerler.⁴⁴² Hiyerarşik bir örgütlenme ile z tipi şirketler arasındaki fark, şirketlerin iç yapılarında çok yüksek düzeyde uyum olmasıdır. Ekonomik bir faaliyet yürütmekle birlikte bu şirketler, birbirlerine yüksek bağlarla bağlı olan klanlar olarak nitelenir. Hiyerarşik ve bürokratik bir yapıdan çok klana benzeyen bu şirketler, iş ve toplumsal yaşam arasında da bütünlük sağlar.⁴⁴³ Bu yaklaşım da bürokratik yapı ve hiyerarşik düzene karşı tutumuyla esnek üretime uyum sağlamak üzere geliştirilen yaklaşımlar arasında görülebilir.

Japon yönetim yaklaşımları içerisindeki bir diğer yaklaşım ise öğrenen örgüt yaklaşımıdır. 1990 yılında ilk kez Peter Senge'nin *The Fifth Discipline* adlı eserinde kullanılan öğrenen örgüt kavramının yaygınlaşması bilgi çağının nitelikleriyle açıklanmaktadır. Sanayi toplumu aşamasından bilgi toplumuna geçiş, bilgiyi işletmelerin ve toplumların başarısında temel unsur haline getirmiştir.⁴⁴⁴ Kavram, bir örgütün yaşanan olayların sonuçlarından ders alarak geliştiği ve aynı zamanda çalışanlarını geliştirebileceği bir sistem içinde değişen çevre koşullarına adapte edebilmesini ifade

⁴⁴¹ William Ouchi, *Z Teorisi: Japonların Yönetim Tarzı Nasıl İşliyor?*, İlgı Yayınları, yer/yıl belirtilmemiş, s. 8-9.

⁴⁴² A.k., s. 37.

⁴⁴³ A.k., s. 72-75.

⁴⁴⁴ Tamer Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, s. 336.

eder. Bu yaklaşıma göre örgüt, yaşayan, hayatın içinde nefes alan bir organizmadır.⁴⁴⁵ Temel argümanı, yoğun değişim ortamında rekabet üstünlüğünü sağlayabilmek için, şirketlerin hem içsel işleyişini hem de dışsal çevrede meydana gelen değişikliklere uyum sağlamayı öğrenmesi gereğidir. Bu ikisi birbiriyle ilişki halindedir; teknolojik bir gelişme, şirketin içsel süreç ve faaliyetlerinde değişikliğe yol açacaktır.⁴⁴⁶

Öğrenen örgüt, özel sektör için geliştirilmiş yaklaşımlardan biri olmakla birlikte kamuda uygulanmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Buna göre, kamu örgütleri de bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler karşısında değişme ihtiyacına sahiptirler. Öğrenen örgüt olduklarında kamu örgütleri, çevreye çabuk uyum sağlama, çalışanların performanslarından daha fazla yararlanma, başarısızlıklardan ders alarak öğrenmeyi etkinleştirme ve sürekli gelişme gibi çıktılar sağlayabileceklerdir.⁴⁴⁷

Disiplinde son dönemde çalışılmaya başlanan yeni bir kavram da kurumsal yönetim (*corporate governance*)'dir.⁴⁴⁸ Kurumsal yönetimin ortaya çıkması, 1990'lı yıllarda İngiltere'de ve 2000'lerde ABD'de görülen ve dünya geneline yayılan şirket yolsuzlukları ve iflaslarıyla olmuştur. Söz konusu şirket skandalları sonucunda düşen ya da sıfırlanan şirket değerleriyle çok sayıda yatırımcının zarara uğraması ve piyasada güven bunalımı meydana gelmiştir. Nihayetinde şirketlerin karar ve yönetim mekanizmalarının sorgulanmasına yol açan bu gelişmeler, kurumsal yönetimi gündeme getirmiştir.⁴⁴⁹ Şirket yönetimindeki ilişkileri düzenleyerek şeffaflığa kavuşturmak ve verim kaybını önleme düşüncesiyle kavram, bir çözüm olarak ortaya konulmuştur.

Üst düzey yöneticiler ve pay sahipleri arasındaki temsil sorunu, azınlıktaki pay sahiplerinin ve paydaşların haklarının korunması kurumsal yönetimle çözülmek istenen

⁴⁴⁵ Nejat Basım, Harun Şeşen ve Cem Harun Meydan, "Öğrenen Örgüt Algısının Örgüt İçi Girişimciliğe Etkisi: Kamuda Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.64, S.3, 2009, s. 31.

⁴⁴⁶ Arman Kırım, *Yeni Dünyada Strateji ve Yönetim*, Sistem Yayıncılık, 8. Basım, İstanbul, 2009, s. 79.

⁴⁴⁷ Serkan Bayraktaroğlu ve Rana Özen Kutunis, "Öğrenen Kamu Örgütlerine Doğru", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.3, S.1, 2002, s. 52-63.

⁴⁴⁸ Kavramın kapsamı anonim şirketlerin yönetimiyle sınırlıdır. Melsa Ararat, "Kurumsal Şirket Yönetimi Alanında Genel Durum ve Yaşanılan Sorunlar", *Kurumsal Şirket Yönetimi*, TCMB, Ankara, 2003, s. 82.

⁴⁴⁹ Ali Alp ve Saim Kılıç, *Kurumsal Yönetim: Nasıl Yönetilmeli*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 49.

sorunlardır.⁴⁵⁰ Geniş anlamıyla kavram, şirket hissedarları, şirket yöneticileri ve şirkete yatırım yapan diğer paydaşlar arasındaki ilişkileri biçimlendiren hukuki düzenlemeler ve genel kabul gören kural ve ilkelerin tamamını ifade eder. İş ahlakı, etik değerler, kültür gibi davranışları biçimlendiren kurallar alanı kurumsal yönetim içerisinde değerlendirilmektedir. Aktörleri ise şirket yöneticileri ve yönetim kurulları, şirketlerin hissedarları, hukuk sistemi, düzenleyici ve denetleyici kurumlar ve sivil toplum örgütleridir.⁴⁵¹

Kurumsal yönetişimin uygulanma amacı, şirketlerin verimliliği ve kârlılığının geliştirilmesidir.⁴⁵² “özel sektörün etkin ve verimli bir şekilde çalışması, kaynakların en kârlı ve verimli şirketlere aktarılması ve fakat bunun süreklilik ve sürdürülebilirlik gözetilerek sağlanması”. Kurumsal yönetişim, yeni kamu işletmeciliği yaklaşımıyla kamuya aktarılan özel sektör uygulamalarındandır. Kamu kaynaklarının kullanımında en ileri işletmecilik tekniklerinin uygulanmasının bu yaklaşımla mümkün olabileceği söylenmektedir. Bununla birlikte iyi yönetişimden farklı olarak kurumsal yönetişimin yalnızca kamu işletmelerinde uygulanması düşünülmüştür.⁴⁵³

Son dönem işletme disiplini çalışmalarına bakıldığında disiplinin varolan yaklaşımlarının giderek parçalara bölündüğü ve dağımıklaştığı, diğer taraftan hızla anında çözüm üretmeye dönük yönetim tekniklerinin öne çıktığı görülmektedir. Amaç ve yöntemleri bakımından Klasik Yaklaşımların Japon yönetim yaklaşımları üzerinden yinelendiği söylenebilir. Örgüt kuramı alanı ise birey, örgüt ve toplum içindeki ilişkileri öne çıkaran yaklaşımlar geliştirmektedir. Çalışmaların odağı yapıdan ilişkilere doğru kaymaktadır. Bunun yanında şirket krizi gibi sorun odaklı üretilen kavramlar, disiplinde yeni bir literatür oluşturmaktadır.

⁴⁵⁰ Ali Rıza Saklı, *Stratejik Kurumsal Yönetişim*, Nobel Yay., Ankara, 2012, s. 101.

⁴⁵¹ Şeref Saygılı, “Finans Kesiminde Yeni Eğilimler ve Kurumsal Şirket Yönetimi”, *Kurumsal Şirket Yönetimi*, TCMB, Ankara, 2003, s. 42.

⁴⁵² Melsa Ararat, “Kurumsal Şirket Yönetimi...”, s. 82-83.

⁴⁵³ Ali Rıza Saklı, *a.k.*, s. 150, 185.

Güncel yaklaşımların arasında örgüt yaklaşımları, devamı olduğu perspektif odağında kamuyu ayrıca değerlendirerek değil, tüm örgütleri kapsayıcı genel perspektifli tutumunu sürdürerek çalışmaktadır. Geliştirilen diğer yaklaşım ve teknikler ise kamuda uygulanabilirlik düşüncesiyle çalışılan konuyu aktarıma açık hale getirmektedirler.

DEĞERLENDİRME

Çalışmanın ilk bölümünde işletme disiplininin gelişimi, olgusal ve düşünsel yönleriyle ele alınmış, devlet/kamu yönetiminin bu disiplinin oluşumundaki ve bilgi düzlemindeki yeri incelenmiştir. Disiplinin ortaya çıkmasına zemin olan tarihsel gelişmeler, üretim biçiminin dönüşümünün bir süreç olarak ele alınmasıyla anlaşılmaktadır. Feodal toplum yapısında toprak sahipliği ve yönetim gücünü elinde bulunduranlar aynı kişilerdi. Tarımsal verimliliğin artışıyla çözülmeye başlayan sistem, ticari birikimin sermayeleşmesiyle yeni üretim biçiminin ilk aşamasını oluşturmuştur. Ticaret kapitalizmi olarak bilinen bu aşamada üretim, fabrikanın bir araya getirilmemiş parçaları gibi işlemektedir. Bir tüccar aracılığıyla evlere dağıtılarak farklı işlemlerden geçirilen hammadde, satışa hazır hale getirilerek tüccara verilmektedir. Sanayi devrimiyle başlatılan sanayi kapitalizminde ise dağınık üretim birimleri bir araya getirilerek tek merkezde toplanmış; üretim, farklı işlemlerin aynı yerde gerçekleştirilmesine olanak veren fabrikalarda yapılmaya başlamıştır.

Fabrikanın birbirine bağlı makineler sistemi olarak gelişimi, üretimdeki maliyet sorunlarını örgütlenmenin yeniden düzenlemesiyle aşmaya yöneliktir. Üretim yöntemindeki dönüşüm, üretimin bütünleşik bir şekilde örgütlenmesini getirmiştir. Bununla birlikte sürdürülen üretkenliği artırma, verimlilik sağlama ve kaynak israfını önleme amacı, fabrika içi yeniden örgütlenmeyle gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu anlamda fabrika, iş gücünün denetimini sağlayarak örgütlenmesinin bir aracı olmuştur. Söz edilenler, disiplinin fabrika içinden gelişmesini sağlamıştır. İngiltere'nin

öncülüğüyle 18. yüzyılda başlayan bu süreç, ivmelenmesini Amerika'da bir yüzyıl sonra yakalamış ve disiplininin doğuşuyla sonuçlanacak düşünsel faaliyetler burada filizlenmiştir. Yöneticiliği sahiplikten ayıran dev şirketlerin yaygınlaşması ve fabrika içi yönetimle başlayan yaklaşımların gelişmesi bu ülkede ve tarihte gerçekleşmiştir.

Olgusal gelişimi düşünsel gelişime bağlayan iki tanımlayıcı sonuç, örgütlerin ve üretimin dönüşümüyle anlaşılabilir. Piyasa örgütleri için yönetici yetiştirme ve bu örgütlerin yönetilmesindeki amaçları belirleyen yaklaşımların geliştirilmesi, işletme öğretiminin kurumsal yapısı ve disipliner özelliğiyle ortaya çıkması anlamına gelmektedir.

Özel iktisat bilgisinin ilk kurumsallaşması, 19. yüzyılın sonunda Avrupa, Amerika ve diğer yerlerde yüksek ticaret okullarının kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Ticaret okulları, Fransa'da *grandes écoles*, Almanya'da *handelshochschulen* adlarıyla üniversite sisteminin dışında gelişmiş ve kuruluştaki özgün özellikler göstermişlerdir. 1945 sonrası ise yapılanma ve içerik olarak işletme okullarının ilk kurulduğu yer kabul edilen Amerika'nın etkisiyle dönüşüme uğramışlardır. Model ülkeler olarak incelenen Fransa, Almanya ve Amerika'da gerçekleşen bilgi alışverişlerine rağmen güncel durum itibarıyla belirli farklılıkların korunduğunu söylemek mümkündür. İşletme öğretiminin mantığı açısından temel farkı oluşturan mesleki uzmanlaşma ve genel yönetim ayrımı, disiplinin yaklaşımlarında da görülmüştür. Kıta Avrupası için yönetim ayrıca incelenen bir fonksiyon olarak öne çıkmamış; her yerde uygulanabilir teknik bir araç değildir. Hâkim perspektifi oluşturan Amerikan yaklaşımları ise bunun tam aksi bir tutumdadır.

Söz edilen yaklaşımları önceleyen koşullar ise 19. yüzyıl son çeyreğine rastlayan tekellerle kapitalizmle oluşmuştur. Model alınan ülkelerde aynı zaman dilimi üzerinden devletin yeri büyük ölçekli şirketlerin oluşumunda etkisi, kriz dönemlerindeki korumacı politikaları ve tekelleşme karşıtı yasalarıyla görülmüştür. Sistemin ayakta kalmasının bir gereği olarak iki kurumsal yapının mutlak ayrılmazlığının yanı sıra Amerika için, işletme

yönetiminin tekniklerini uygulayarak devlet yönetimini işletme yönetiminin denetiminden kurtarma amacına hizmet etmesi beklenmiştir.

Disiplinin yaklaşımlarını oluşturan ilk sistematik bilgi bütünü yine uygulamadan doğmuştur. Taylor'un fabrikada gözlem yoluyla yaptığı çıkarımlar, disiplinin ele aldığı ilk yaklaşımı olmuştur. İşçilerin fabrika üretimindeki yerini alması, verimlilik artışı amacını gerçekleştirip tamamlayan bir son değil, sanayi kapitalizminde süregelen arayışların bir başlangıcıdır. Fabrikadaki işçi nasıl yönetilirse en fazla verimlilik elde edilebilir? Taylor'un bu sorusu, işletme disiplininin yönetim perspektifinin oluşumunu işaret etmektedir. Sorunun aradığı ve ulaştığı yanıt olan "en iyi tek yol", yönetimin bir iş yapma biçimi olarak tanımlandığını göstermektedir.

Verimliliği artırma amacıyla deneyler yapan ve bu amaca dönük sonuçlara ulaşan diğer bir yaklaşım ise İnsan İlişkileri'dir. İki yaklaşımın da fabrika içinde doğruladığı sonuçların ileriki yıllarda kamu yönetiminde uygulanabilirliği amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Disiplinin kurucu yaklaşımları arasında olan Klasik Yaklaşım ise en başından itibaren özel sektörde olduğu gibi kamu örgütlerinde de uygulanmasını öngördüğü genel yönetim perspektifini geliştirmiştir. Verimliliği artırma amacını Taylor'dan alan araştırmacılar, yönetimi ilkeler ve süreç mantığıyla ele alan genel bir yaklaşıma sahip olmuşlardır.

II. Dünya Savaşı sonrası Amerika'da sanayileşmenin yeni bir evresine geçilmiş, büyük ölçekli üretim hızlanmış ve disiplinde bilimleşme tartışmaları başlamıştır. Örgütün disiplinde başlı başına bir analiz birimi haline gelmesi bu gelişmelerle gerçekleşmiştir. Bu yeni çalışma alanı, Klasik ve Neoklasik Örgüt Yaklaşımları'ndan bazı hususlarda ayrılmış, örgüt yapısında en iyi tek geçerlilik yerine değişkenliğe yönelmiş ve örgütleri bulundukları çevreyle birlikte ele almayı önermiştir. Örgütü konumlandığı düzey, bu yaklaşımları önceki örgüt yaklaşımlarından ayıran temel husustur. Örgüt, bu

yaklaşımlarda kendisini oluşturan devlet ya da işletmenin bir parçası olarak değil; kendi başına bir analiz birimi olarak önem kazanmaktadır.

Durumsallık Yaklaşımı, disipline “örgüt kuramının” yeni bir çalışma alanı olarak doğuşunun kabulü sayılmaktadır. Bu yaklaşım, koşulların değiştiği durumlarda örgütlerin buna verdiği yanıtların da değişebileceği anlamda evrensellik varsayımını sorgulamaya açmıştır. Ancak Durumsallık Yaklaşımı da tıpkı önceki yaklaşımlar gibi kültürel ve toplumsal ortamlardan bağımsızlık varsayımını esas almaktadır.⁴⁵⁴ Bu nedenle coğrafi özgünlüğü ve kamu/işletme ayrımını göz önüne alan bir evrenselci düşünce eleştirisi değildir.

Disiplinde örgütü yönetim, yapı ve işlev gibi özellikleri yerine kendi davranışı üzerinden inceleyen perspektif, tüm örgütleri genel yaklaşımla ele alır. Örgüt çalışmaları disiplinin kuruluşundan itibaren varolagelmiş, ancak 1960’lı yılların çalışmalarıyla örgüt odağında yeni bir çalışma alanı tanımlanmıştır. Bu, analiz biriminin örgütte sabitlenerek inceleme nesnesinin özel ya da kamudan olma özelliğini önemsizleştirmektedir. İşletme disiplinin 1960’lardan sonraki analiz birimi örgüttür; bu birim kamu örgütlerini de görüş alanına alır.

Disiplinin kuruluşunda olduğu gibi çalışma yöntemi, geliştirilen kuram/yaklaşım ve yöntemlerin uygulamasını kamu veya özel örgütte yapmak üzeredir. İşletme disiplini açısından sadece özel sektör veya kâr amaçlı örgütleri değil tümünü kapsayan bir alan tanımlaması, disiplinin görüş alanını genişletmektedir. Kamu yönetiminin kamu örgütü düzeyli çalışılması ise kendi disiplini açısından bakıldığında onu küçülterek ve tek boyutlu çalışmak anlamına gelmektedir.

Söz edilen yaklaşımlarda kamunun bir örgüt olarak varlığı sürmekteyken 1970’li yıllarda geliştirilen iki yaklaşım olan Yeni Kurumsal ve Makrokurumsal Yaklaşım’da devlete dair çalışmalara rastlanır. İlki devleti örgütler dünyasına ve piyasaya düzenleyici

⁴⁵⁴ Behlül Üsdiken, “Örgüt Kuramında Yeni Yol Ayrımları...”, s. 100.

bir aktör olarak ele alır. İkincisi ise piyasa sistemlerinin farklılığı/benzerliği bağlamında devleti inceler. Bu yaklaşımlarda devlet, kendi örgüt ve yönetim faaliyetleri itibariyle değil, örgütleri biçimlendirici ve piyasadaki rolü yönünden önemlidir.

1970’li yıllar sonrasında ise disiplinin yönetim perspektifi açısından tespit edilen dört ayrı yaklaşım kümesi, analiz birimi bakımından farklı bir bakış açısı sunmamaktadır. Örgüt kuramı ve yönetim yaklaşımları kamu ve özeli kapsayan bakış açısını korumakta, işletme bilgisiyle üretilen kavram ve teknikler de kamuda uygulanabilirlik çalışmalarına konu olmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

DİSİPLİNİN TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİNİN KAMU YÖNETİMİ BAKIMINDAN ANALİZİ

İşletme disiplini literatüründe, alanın içerisinden Türkiye'deki gelişimi ve güncel durumu üzerine yapılan önemli değerlendirmeler yer almaktadır. Disiplini kendi gözünden ele alma niteliği taşıyan bu değerlendirmelerin genel hatlarını, işletme öğretiminde model ülkelerden kurumsal yapı ve yaklaşımların aktarımı, yönetim literatürü ve yönetme işi yanı sıra alanın yöntemsel sorunlarını konu edinen çalışmalar oluşturmaktadır. Söz edilen nitelikteki çalışmalardan literatürdeki ağırlığı bakımından ilk sırada anılabileceklerin Behlül Üsdiken'e ait olduğu gözlemlenmektedir. Üsdiken'in çalışmalarında yönetim alanı, literatürü ya da yönetme işi olarak kullanılan ifadelerin işletme ve kamunun ortak bir alt alanı görüldüğü anlaşılmakla birlikte çalışmaların konusu işletme yönetimi olarak belirlenmektedir. Bu çalışmalarda alana yönelik yapılan önemli saptamalardan biri, Türkiye'de yönetimi inceleyen literatürün yabancı kaynak aktarma eğiliminin fazlalığı ve veriye dayalı araştırmalardan kaçınıldığı yönündedir. Yabancı kaynaklardan yapılan aktarımda yönetmenin daha iyi yapılabilmesi için önerilen yol gösterici yaklaşımlar ağırlığı oluşturmaktadır. Bunlar arasında yönetimi “ilkeler ve işlevler” ve “davranışçı” yaklaşımlarla ele alan modeller öne çıkmaktadır.⁴⁵⁵

Türkiye'de işletme alanında yönetimi ele alan yazıların ilk otuz yılı, ülke dışında gelişeni getirme başka bir ifadeyle bilimi ve teknikleri aktarma amacı taşımış; ülkedeki

⁴⁵⁵ Behlül Üsdiken, Nisan Selekler ve Demet Çetin, “Türkiye’de Yönetim Yazınına Egemen Anlayışın Oluşumu: Sevk ve İdare Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.31, S.1, Mart 1998, s. 59.

gelişmeyi inceleme oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır.⁴⁵⁶ Özen'in örgütlenme ve yönetmeye ilişkin çalışmaların başlangıç yılları için yaptığı değerlendirme de aynı yöne işaret etmektedir. Ona göre yaklaşımlar, uygulamaya dönük teknikler ve yönetimin evrenselliği kabulüyle yoğurulan bir bağlamda ele alınmaktadır. Yaklaşımların bu bağlamda ele alınması, Türkiye'deki yönetsel/örgütsel modellerin araştırılmadan Amerikan yaklaşımlarının aktarılmasıyla “yol gösterici örgüt mühendisliği” yapılmasına yol açmaktadır.⁴⁵⁷ Başka bir toplumun kuramsal bilgisinin aktarımı ise Türkiye'nin yönetsel/örgütsel gerçekliğinin anlaşılamamasına ve olguları yer aldığı bağlamda açıklayan kuramların üretilmemesine neden olmaktadır.⁴⁵⁸

Tez çalışmasının ikinci bölümünde, disiplinin kendisine dönük saptamaları tarihsel gelişmeler izleğinde ele alınmaktadır. Önceki bölümde ele alınmış olan sanayileşme, disiplinin gelişimi, olgu ve yaklaşımlarda devlet tartışması, ülke özelinde yeni bir düzleme taşınarak sürdürülmektedir. Disiplinin gelişiminin, sanayileşme süreçlerini takip ettiği fikrine bağlı kalınarak bir dönemlendirme yapılmaktadır. Devletin rolü, süreçlerin içerisinde konu edilmekte ve esas olarak bilgi düzleminde devlet/kamu yönetimi, disiplinin yönetim kavrayışını ifade eden kavramlarla tartışılmaktadır.

Sanayi devrimini gerçekleştiren ve takip eden ülkeler açısından Osmanlı Devleti, ikinci kategorinin arka sıralarında yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nde bir sanayi devrimi yaşanmamış ve böylece sanayileşme sürecinin Avrupa'daki ilk (1750-1820) ve ikinci (1840-1870) aşamaları atlanmıştır. Sürece katılma 1890'larda gerçekleşmiş ve “geç

⁴⁵⁶ Behlül Üsdiken ve Demet Çetin, “Türkiye’de Akademik Dünyanın Yönetme İşine Yaklaşımında 1950’li Yıllarla Birlikte Ne Değişti?”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.32, S.4, Aralık 1999, s. 58-65.

⁴⁵⁷ Şükrü Özen, “Türkiye’de Örgütler/Yönetim Araştırmalarında Törenselleşme Sorunu: Kongre Bildirileri Üzerine Bir İnceleme”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, 2002, s. 194.

⁴⁵⁸ Şükrü Özen, “Türk Yönetim/Organizasyon Yazınında Yöntem Sorunu: Kongre Bildirileri Üzerine Bir İnceleme”, *Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, 2000, s. 25.

kalmışlık”⁴⁵⁹ yanında ikinci aşamanın taklidi olma özelliği göstermiştir. Gerschenkron’a atıfla sanayileşmenin niteliği yerli değil, türev olmalıdır.⁴⁶⁰

Türkiye’de sanayileşme süreçlerini açıklamak üzere birçok dönemlendirme yapılmıştır.⁴⁶¹ Bununla birlikte süreçleri sermaye birikimini temel alan bir yaklaşımla işletme tarihi açısından ele alan bir dönemlendirme, çalışma için yol gösterici olmuştur.⁴⁶² Bu dönemlendirme, aşağıdaki şekilde şematize edilebilir.

Tablo 4. Sanayileşme Süreçlerinin Dönemlendirilmesi

1950 Öncesi (Ticaret Sermayesi)			1950 Sonrası (Sanayi Sermayesi)		
19. Yüzyılın İkinci Yarısı	1908-1930 Arası	1930 Sonrası	1980’e Kadar	1980 Sonrası	1990 Sonrası

Sanayileşme süreçleri açısından Türkiye’de 1950’li yıllara kadar olan dönemin niteliği, ağırlıklı olarak ticari sermayenin ve faaliyetin belirleyici olmasıdır. Bu dönem kendi içerisinde şirketleşmenin başladığı (19. yüzyılın ikinci yarısı), gelişme sürecinde aktörlerin değiştiği İttihat ve Terakki ile başlayan, Cumhuriyet’in ilanı ile devam eden dönem (1908-1930) ve devlet işletmelerinin öne çıktığı 1930 sonrası olarak ayrılmaktadır.⁴⁶³

1950 sonrası, özel mülkiyetli sanayi işletmelerinin yaygınlaştığı ve günümüzün büyük sermayesinin temelini oluşturduğu dönemdir. 1950-1980 arasındaki yıllarda sanayi sermayesinin ulaşım ve dolaşım döngüsü ulusal sınırlarında kalmıştır. 1980

⁴⁵⁹ Kavramın, Avrupa merkezci ve değer yüklü az gelişmiş ve gelişmiş kavramlarını aşma çabası olarak kullanıldığına ilişkin bir tartışma için bkz. Koray R. Yılmaz ve Demet Özmen Yılmaz, “Sermayenin Uluslararasılaşması Bağlamında Geç Kapitalist Gelişme: Kuramsal Bir Çerçeve”, *Fiscaeconomia*, Special Issue 1, 2018, 141-166.

⁴⁶⁰ İşaya Üşür, “Tarihsel Perspektifle Sanayileşme”, *Anadolu’da Kalkınma Süreçleri ve Malatya Örneği*, (Ed. Oğuz Esen), Türkiye Ekonomi Kurumu Yay., Ankara, 2001, s. 84.

⁴⁶¹ Farklı dönemlendirme önerileri için bkz. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi, 21. Baskı, Ankara, 2015, Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Basım, İstanbul, 2017, Mehmet Türkay, “Türkiye’de Kapitalist Sermaye Birikiminin “Ulusal” Dönüşümü”, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*, (Haz. Demet Dinler, vd.), Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, 19-36, Koray R. Yılmaz, “Türkiye’de Kapitalizmin Gelişim Evreleri: Sermaye Birikimi/Sınıf Merkezli Bir Çerçeve”, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*, (Haz. Demet Dinler, vd.), Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, 211-238, Cahit Kayra, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü: 1950-1980 Karma Ekonomi Doğrular, Yanlışlar, Umutlar*, 2. Cilt, Tarihçi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2014.

⁴⁶² Koray R. Yılmaz, *Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre Arçelik: İşletme Tarihine Marksist Bir Yaklaşım*, SAV Yay., İstanbul, 2010.

⁴⁶³ A.k., s. 155.

sonrası ise bu döngü, uluslararası ölçeğe taşınmış ve 1990'larla birlikte yatırım da uluslararası ölçekte gerçekleştirilmeye başlamıştır.⁴⁶⁴ Tablodaki dönemlendirme, işletmenin gelişim tarihini ortaya koymaktadır. Disiplinin kökenine yönelik ticaret ve muhasebe bilgisi 19. yüzyılın ikinci yarısı; işletme iktisadı 1908-1929 ve 1930'lar olmak üzere iki dönemin ardından; işletme yönetimi 1950'ler ve sonrası; bu anlayışın devamı olarak günümüz işletme disiplini ise 1980'lerden sonraki dönemle ardışık olarak ele alınmaktadır.

1. DİSİPLİNİN KÖKENİ: ÖZEL SEKTÖR OLUŞTURMA

İşletme disiplini, Batı'da olduğu gibi Osmanlı'da da ticari bir bilgi alanı olarak gelişmiştir. Ticaret bilgisinin bir ihtiyaç olarak doğması, devletin ticarileşme ve sanayileşme yoluna girmesi, kendi tüccarını yetiştirmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu sürecin ana aktörleri devlet fabrikaları ve daha sonra özel şirketlerdir.

Dönemin sanayileşme anlayışını bir tür taşımacılık olarak tanımlamak mümkündür. Üretim tekniklerinin, makinelerin ve elemanların dışarıdan taşınmasıyla üretim yöntemi geliştirilmek istenmiştir. Öncelikli olarak sanayinin geleneksel yapısı ve çözülme sürecinden bahsedilecek, sürecin yeni aktörlerinin kuruluşu ele alınacak ve bunun disiplinin kökenini oluşturan bilgi düzlemine yansımalarına bakılacaktır.

1.1. Geleneksel Sosyoekonomik Yapının Dönüşüm Süreci

Batı tipi sanayileşmenin ve ticari faaliyetlerin artışının başlamasından önce, devletin loncalarla yakın bir iş birliği içerisinde ağırlıklı olarak tarımsal ürünlere ve buna bağlı olarak da imalât sistemine dayalı ekonomik sistemi yüzyıllar boyu sürdürülmüştür.

⁴⁶⁴ Koray R. Yılmaz, , *Mahalle Bakkalından...* , s. 155.

Ticaretin Anadolu'daki varlığının (M.Ö. tarihi dışarıda bırakıldığında) sürekli bir hale gelmesi, kentli Türklerin Anadolu'ya yerleştikleri tarih olan 1200'lü yıllara tekabül etmektedir. Esnaf düzenindeki işletmeler, Ahilik anlayışı çerçevesinde mahalle üretimine dönük kuruluşlardır. Bu düzen, Rum ve Ermeni mahalleri de kapsamıyla lonca düzeni ve sonrasında babadan oğula, ustadan kalfaya geçme esasını benimseyen ve 19. yüzyılın ortalarına kadar süregelmiştir. Üretim biçiminin ölçeğini mahalle üretimi ve küçük işletme tarzı oluşturduğu için sermaye birikimini önlemiş ve büyük işletmelerin kurulmasını engellemiştir.⁴⁶⁵

Geleneksel sanayinin büyük bir kısmı loncalarda örgütlenmiş zanaat üretimine dayalı, küçük el sanatları ve gedik usulü temellidir. İş hayatı, loncaların denetimi altında düzenlenmekte ve aynı zanaat dalında üretenler, kendi loncalarına mensup olmaktadır.⁴⁶⁶ Loncalar, geleneksel düzenin tanımlayıcı bir unsuru olarak zanaat ve ticaretin özerkliğini kıran ve karşıt iktidarlar oluşturmasını engelleyici rolü nedeniyle devlet tarafından desteklenen ve muhafaza edilmeye çalışılan yapılardır. Zanaatkâr sınıfının denetimini ve iç düzeni sağlamışlardır.⁴⁶⁷ Bu sistemle devlet, loncaları hem kendi örgütlenmelerinin hem de devlet düzeninin sürdürülmesinde araç edinmiştir.

Devletin loncaların üzerindeki denetimi ise iç işlerinden çok ürettiği malların kalite, miktar ve fiyatları üzerindedir. Üretimde kullanılan hammaddelerin iş yerlerine getirilerek satılması devletle birlikte lonca ustalarının denetimiyle gerçekleşmiştir.⁴⁶⁸ Genellikle 3-4 işçinin usta çırak ilişkisiyle çalıştığı bu işletmelerde üretim iç pazara yöneliktir. Lonca yapısı içinde devletin müdahalesinin olması, loncaların kendi iç ahlak

⁴⁶⁵ Oktay Güvemli ve Batuhan Güvemli, "Türk İşletme Tarihi Üzerine", *Muhasabe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Eylül 2018, Özel Sayı, s. 7-8.

⁴⁶⁶ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.28, S.46, 2009, s. 55 ve Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 57.

⁴⁶⁷ Janset Ö. Aytemur, *Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin...*, s. 49

⁴⁶⁸ Rıfat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988, s. 3.

ve kuralları ile izole bir halde varlıklarını sürdürmelerine engel teşkil etmiştir.⁴⁶⁹ Ancak bu müdahalenin sınırları tartışmalıdır; bazı kaynaklarda mesleki disiplin, dürüstlük, saygınlık, sosyal ve ekonomik güvencenin sağlanması gibi konuların loncaların iç ahlak disiplinine bırakıldığı belirtilir.⁴⁷⁰

Loncaların sistemdeki yükselme ve ürünlerin standartlarındaki katı kuralları, geleneksel yapının sürekliliğini sağlamaya dönük olmuştur. Osmanlı sanayi faaliyetini düzenleyen ve mamulün kalitesini koruyan bu sistem, rekabeti engelleyen kuralları ve yapısı itibarıyla sanayinin gelişmesini önleyen nedenlerden biri olarak görülmüştür.⁴⁷¹ Loncalar, üyelerinin çıkarlarını korumak amacıyla lonca içi rekabeti sınırlandırarak kendi üretimlerini denetlemiş ve kendileri dışında yapılabilecek üretimi önlemeye çalışmışlardır. Kendi üretimlerini denetlemek üzere uygulamalarından biri de gedik usûlüdür.⁴⁷² Geleneksel sanayinin belirleyici özelliklerinden olan ve bir tür “esnaf tekeli” anlamına gelen bu usûle göre, sanayi ve ticaretin her dalında bulunan iş yerlerinin, imalathanelerin ve o sektörde çalışanların sayısı sınırlandırılmıştır. Çıraklıktan kalfalığa geçen ve usta olmak isteyen bir kişi, aynı zamanda bir gedik demek olan ustalık ya da imalathanenin boşalması durumunda ancak bu yükselmeyi sağlayabilirdi. İşyeri açma olanağı olmadığı gibi, bir gediğin boşa çıkmasını beklemek uzun süreler alır ve ancak ileri yaşlarda mümkün olabilirdi. Bu durum da rekabetçi bir sanayinin doğmasını ve gelişmesini engelleyen temel nedenlerden biri olarak yorumlanmıştır.⁴⁷³ Kapalı bir üretimi ifade eden sistemde, yükselme basamakları ve farklı üretim faaliyetleri arasındaki geçişkenliğin oldukça az olduğu görülmektedir.

⁴⁶⁹ Metin Özügür, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e: Örgütlü İşçi Hareketi ve Demokratikleşme Süreci”, *Türkiye’de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi*, (Ed. Alparslan Işıklı), T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 46.

⁴⁷⁰ Rıfat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı...*, s. 3.

⁴⁷¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Tanzimat Dönemi Osmanlı...”, s.55 ve Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun...*, s. 57.

⁴⁷² Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, K Kitaplığı, 6. Baskı, İstanbul, 2003, s. 72.

⁴⁷³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 1976’dan akt. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.k.*, s. 55.

Literatürdeki çalışmaların bir kısmı ise sanayileşmedeki geri kalmanın nedenini kültürel davranış biçimiyle açıklar. Bu çalışmalar, toplumun kültürel dokusunda girişimcilik faaliyetlerine ilişkin toplumsal tavrın toplumdaki iş davranışına ve ekonomik gelişmeye olumsuz baktığı fikrine dayanmaktadır. Sözü edilen fikir, Osmanlı'da müslüman kesimin büyük ölçüde gayri müslimler tarafından gerçekleştirilen ticaret etkinliklerine dâhil olmadıkları ya da sınırlı biçimde dâhil oldukları görüşüyle desteklenir. Müslüman Türklerin iş hayatında yoğunluğunun düşük olduğu istatistiksel verilerce doğrulanmıştır. Ancak Buğra'nın tespitine göre, Müslümanların ticari hayattan uzak kalışının nedenini kültürel temellere bağlayan açıklamalar yetersizdir. Devletin son dönemlerinde sanayi devriminden sonra Avrupa'ya bağlanma biçimiyle ilişkisi üzerinden değerlendirme yapmak gerekir.⁴⁷⁴

Lonca tipi örgütlenmeden şirketleşmeye geçilmesi, Batı'da sanayi devrimiyle hızlı bir şekilde olurken Osmanlı'da ise bu geçiş, yüzyıl sonrasında verimsiz sonuçlarla gerçekleşmiştir.⁴⁷⁵ Mamul malın dışarıdan alınması, loncaların 19. yüzyıl öncesinde var olan saray ve kentleri iâşe etmedeki rolünü önemsizleştirmiş; bu üretim birimleri, devlet için dış rekabete karşı korunmada önceliğini yitirmiştir.⁴⁷⁶ Geleneksel sanayinin üretim birimlerinin geri plana düşmesi, kapitalistleşme sürecinde üretimde devletin yeni uygulamalarına yer açmıştır.

Batı Avrupa ticaretine açılma nedeniyle 19. yüzyılın başlarında loncaların içinde varlığını sürdüren gediklerin üretimde ve ticarete etkinliklerini yitirmelerini getiren, Avrupa ile yapılan ticaret anlaşmaları ve anlaşmaların yürütülmesi için konulan yasal düzenlemelerdir. Söz konusu anlaşmalar ve yasal düzenlemeler, şirketleşmenin gediklerin yerini almasını şart koştuğu halde birçoğu hayata geçirilemeyen girişimler

⁴⁷⁴ Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yay., 11. Baskı, İstanbul, 2018, s. 64-66.

⁴⁷⁵ Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme ...*, s. 39.

⁴⁷⁶ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye*, s. 245-246.

olarak kalmıştır.⁴⁷⁷ Ancak anlaşmalar, geçiş sürecinde çözücü etkide bulunmuştur. 1838 Ticaret Anlaşması, dışa karşı koruma tedbiri getirmeden ülke içindeki kayıtların kaldırılmasına yönelik düzenlemelerle ülkeyi açık pazar haline getirmiştir.⁴⁷⁸ Bu anlaşma, Osmanlı ekonomisinin içe dönük geleneksel yapısının piyasa ekonomisine geçişinde devletin onayını gösteren yeni dönemin başlangıç belgesi olmuştur.⁴⁷⁹

Devletin ticaret üzerindeki denetimi de Ticaret Anlaşması'yla kısmen kaldırılmış, Avrupa ürünleri, Osmanlı pazarlarındaki yerli mallara rekabet üstünlüğü sağlayarak iç pazar alanını daraltmıştır. Bununla birlikte Avrupa'nın artan hammadde ihtiyacını karşılamak üzere Osmanlı dışa açılmış ancak üretim, iç ve dış pazar talebini karşılayamamıştır.⁴⁸⁰ Devletin iç ve dış ticareti sürekli artış göstermiş, geçimlik tarım genel itibarıyla var olsa da bazı bölgelerde hızlı ticarileşme sağlanmıştır. Dış ticaretteki artış, büyük oranda Avrupa ülkeleriyle ve devletin aleyhine gerçekleşmiştir.⁴⁸¹ Bu bağlamda, dış ticaret ve yabancı sermayenin ülkeye girişi geleneksel sanayinin sona ermesinde etkili iki unsur olmuştur.⁴⁸² Geleneksel üretim, iç ve dış tüketimi karşılayamamıştır. Bunun yanında iç pazarda Avrupa'nın fabrika sisteminin avantajlarıyla büyük ölçekli ve düşük maliyetli gerçekleştirdiği üretimin hâkimiyeti, sanayide dönüşüm çabalarını doğurmuştur.

⁴⁷⁷ Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme...*, s. 39. Devletin sanayileşmeyi geliştirmeye dönük çabalarına rağmen 1883-1913 yılları arasında, milli sermayeyle kurulan yatırılan sermayesi 110 milyon kuruş olarak ifade edilen şirketlerin sayısı 46'da kalmıştır. Buna karşılık toplam sermayeleri 1 milyar kuruşu bulan 39 yabancı sermayeli kuruluş bulunmaktadır. 1913 yılında çıkarılan Teşviki Sanayi Kanunu Muvakkati ile canlandırılan yatırımların sürekliliği ise Dünya Savaşı ile sona ermiştir. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 59-61.

⁴⁷⁸ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 1969, s. 52.

⁴⁷⁹ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950* (Der. Donald Quatert-Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, s.27. Bununla birlikte Kazgan, Batı rekabetini ve bunu güçlendiren Osmanlı gümrük politikası sebeplerini sanayileşmenin gerçekleşmemesini açıklamada yetersiz bulur. Şirketleşme ve ekonomik teşebbüsün gelişmesini önleyen esas unsurun bürokrasi olduğunu söyler. Haydar Kazgan, *a.k.*, s. 40.

⁴⁸⁰ Rıfat Önsoy, *Tanzimat Sanayii ve...*, s. 5.

⁴⁸¹ E. Atilla Aytekin, "Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, (Ed. Gökhan Atılğan vd.), Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 42-44.

⁴⁸² Şevket Pamuk, "Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Dış Ticaretinde Uzun Dönemli Dalgalanmalar, 1830-1913", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, 1981, s. 161.

1.2. Modern İşletmeciliğin Kurulmasına Yönelik Çabalar: Fabrika-i Hûmayun ve Şirket-i Hayriye

Sanayide modernleşme ve işletmecilik uygulamalarının erken dönemi, konuya ilişkin kaynaklarda Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısıyla başlatılır.⁴⁸³ Bu dönemde Batı sanayileşmesi benzeri çabalar, önce devlet fabrikaları ve ardından şirket örgütlenmelerinin kurulmasıyla yürümüştür. Nitekim Osmanlı modernleşmecileri, sanayi sektöründe modernleşmeden Batılı tarzda üretimi anlamakta ve bunun ancak fabrikalarda makinelerle yapılan bir faaliyet olduğu düşünmektedirler.⁴⁸⁴ Bu anlamda Tanzimat'ın getirdiği mali ve idari reformlar, modern işletmeciliği de geliştirmeye dönüktür. Batı Avrupa'da kâra dayalı büyük işletmelerle sağlanan zenginleşme, Osmanlı'da özel kesimin sermaye birikimini oluşturamaması nedeniyle devlet ekonomi kuruluşlarının sanayileşme hamlesiyle elde edilmek istenmiştir.⁴⁸⁵

19. Yüzyılın ilk yarısında devlet, zanaat ölçeğinden fabrikaya geçiş sürecini sağlamak için adımlar atmış, yeni kurulan ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere büyük ölçekli sanayi tesislerini kurmuştur.⁴⁸⁶ Bu fabrikalardan Beykoz Deri Fabrikası, 1812'de II. Mahmut döneminde tabakhane olarak kurulmuş,⁴⁸⁷ 1843 yılında kurulan Hereke Fabrikası, 1891 tarihine kadar sarayın elbiselik ve döşemelik ihtiyacını karşılamak üzere faaliyet göstermiştir.⁴⁸⁸ Devletin sanayi kuruluşları arasında en büyüğü ise Feshane

⁴⁸³ 18. Yüzyıl ve 19. yüzyıl başlarında devletin kurduğu imalathaneler mevcut olmakla birlikte bunlar sanayileşme öncesi teknolojiyi kullanmaktaydılar. Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, s. 245.

⁴⁸⁴ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 29.

⁴⁸⁵ Oktay Güvemli ve Batuhan Güvemli, "Türk İşletme Tarihi Üzerine", *Muhasabe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Eylül 2018, Özel Sayı, s. 8-9.

⁴⁸⁶ Didem Boyacıoğlu, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Fabrika Yapılarının İnşasına Dair Yapılan Düzenlemeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.38, Haziran 2015, s. 471-472.

⁴⁸⁷ 1884'te buna Debbaghane-i Âmire adı verilen kundura imalathanesi eklenmiştir. Bkz. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 62-64.

⁴⁸⁸ Fabrika, bu tarihten sonra başladığı halı üretiminde yabancı ülkelere ihraç yapacak kadar şöhret kazanmıştır. Bkz. Vedat Eldem, *a.k.*, s. 62-64.

Fabrika-i Hümâyunu, 1833 yılında askere fes giydirilmesi kararı üzerine kurulmuştur.⁴⁸⁹ Kâr amacından azade olarak kurulan bu fabrikalar, toplumun değil ordunun ihtiyaçlarına yönelik olarak çuha, deri, silah ve barut gibi askeri mühimmat alanında üretim yapmışlardır. Bunun yanında Harbiye Nezareti'nin ihtiyaçları için kurulan ilk fabrikaların işçileri, askerlerden oluşmuştur.⁴⁹⁰ Ancak kurulan fabrikaların büyük kısmı, ithal mal rekabetinden korunarak malları devlet tarafından alınmasına rağmen işletilemeyerek üretimlerini sonlandırmak zorunda kalmışlardır.⁴⁹¹

Tanzimatçılar, II. Mahmut'un ordu ve saray ihtiyacına yönelik başlattığı devletin fabrika kurma politikasını sürdürmüşlerdir. Kurulan fabrikalarda gerekli makine ve teçhizat Avrupa'dan sağlanmış ve buralarda çalışacak işçi ve mühendisler de yüksek ücretlerle dışarıdan getirilmiştir. Avrupa makinelerinde ithal madde kullanımı ve Avrupalı işçi ve mühendislerin istihdam edilmesiyle Türk malı üretilmiştir. Oysa Avrupa'dan makinelerin satın alınması ve işçilerin kiralınması, devletin ekonomik ve teknik şartlardaki eksikleri giderdiği anlamına gelmemiştir.⁴⁹² Devlet, üretimde modernleşmeyi amaçlarken bunun için gerekli tüm donanımdan yoksundur. Teçhizatın yanında iş gücü de dışarıdan taşınarak fabrikalar işletilmektedir.

Devlet öncülüğünde sanayileşme bir zorunluluktur. Özel girişim erbabı olmadığı gibi yüzyılın ilk yarısında böyle bir fikir gündeme getirilmiş değildir. İkinci yarısında ise özel sermaye ile kurulan fabrikalar teşvik edilmiş, devlet düzenleyen ve denetleyen

⁴⁸⁹ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 62-64. III. Selim ve II. Mahmut döneminde (1808-1839) devlet eliyle ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kurulan üretim birimleri için "kârhâne-i âmire", Abdülmecit döneminden (1839-1861) itibaren ise "fabrika-i hümâyûn" adı kullanılmıştır. 19. Yüzyıl öncesinde devletin ordu ve saraya yönelik üretimi karşılamak üzere oluşturduğu Ehl-i Hiref Teşkilâtı'nın devamı olan bu fabrikalar, Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası ve ardından Devlet Sanayi Ofisi ve Sümerbank'a devredilmiştir. Nevra Ertürk, *19. Yüzyıl Osmanlı Sanayi Hareketleri İçinde Fabrika-i Hümâyûnlar*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 4-18.

⁴⁹⁰ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının..." , s. 28.

⁴⁹¹ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, s. 245.

⁴⁹² Rıfat Önsoy, "Tanzimat Sanayii..." , s. 56. Ökçün, 19. yüzyıl sanayisinde kullanılan teçhizatın İngiliz, 20. yüzyılda kullanılanların ise daha çok Alman yapımı olduğu bilgisini verir. A. Gündüz Ökçün (Yay. Haz.), *Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No. 299, Ankara, 1970, s. ix.

rolünü almıştır.⁴⁹³ 1860-76 yılları arası, özel sektör oluşturma çabalarının yoğunlaştığı bir dönemdir.⁴⁹⁴ Devlet fabrikalarıyla başlayan süreç, özel işletmeler ve şirketleşmelerle sürdürülmüştür.

Şirketleşme hareketinin içinde geliştiği reform sürecinde yasal dayanak olarak 1850 tarihli Kanunname-i Ticaret çıkarılmıştır.⁴⁹⁵ Kanun, büyük ölçüde 1807 Fransız Ticaret Kanunu’nun birinci ve ikinci bölümlerinin çevirisinden oluşur.⁴⁹⁶ 10. maddede kolektif şirketlere, 36. maddede ise “hissedarlık veçhile ticaret şirketleri”ne ya da bugünkü kullanımıyla âdi ortaklıklara yer verilmiştir. Ticaret şirketlerinin tüzel kişiliğine ilişkin bir hüküm kanunda bulunmamakla birlikte 19. yüzyılın son çeyreğinde Fransız ticaret hukukunun etkisiyle bu konu, akademik yazında ele alınmaya başlamıştı.⁴⁹⁷ Ancak Ticaret Kanunu hükümleri uygulamada pek az yer almıştır. İlk Osmanlı dış borcuyla ilgili olarak 1854 yılında, padişah Abdülmecit, durumu “kumpaniyeler kuralım da bu borçlardan kurtulalım” ifade etmiş; kendisinin bu isteği, 1856 yılında kurulan Şirket-i Hayriye’nin dışa bağımlı ve borçlarla finanse edilen yeni bir tüketim biçiminin aracı olmasını engellemeye yetmemiştir.⁴⁹⁸

Şirket-i Hayriye’nin kurulması, devletin şirketleşme yönünde hukuki düzenlemeler yanında attığı ilk somut adımdır. Şirket, ilk kent içi toplu taşıma işletmesi ve ekonomide Tanzimat’tan sonra hızlanan ve dönüşen şirketleşme sürecini başlangıcını temsil eden uygulama olmuştur. İlk anonim şirket olma özelliğini taşıyan Şirket-i Hayriye ile Osmanlı’da kapitalist anlamda anonim şirket uygulamalarına örnek oluşturulması da

⁴⁹³ Didem Boyacıoğlu, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Fabrika Yapılarının İnşasına Dair Yapılan Düzenlemeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.38, Haziran 2015, s. 471-472.

⁴⁹⁴ M. Seyitdanlıoğlu, “Tanzimat Dönemi...”, s. 59-60.

⁴⁹⁵ Koray R. Yılmaz, “Geç Kapitalist Gelişme Bağlamında Osmanlı’da Şirketler”, *Politik Ekonomik Kuram*, C.2, S.2, 2018, s. 29.

⁴⁹⁶ Osmanlı hukukunda Tanzimat öncesi ortaklık ilişkileri şer’i hükümlere göre düzenlenmişti. Mecelle’de yer alan şirket-i mudaraba sistemi, Tanzimat’ın ilanı ertesi Avrupa ile ticaretin gelişmesi ve yeni ticaret sözleşmelerinin yapılmasından sonra işlevini yitirmiş, Batı’da yürürlükte olan ticari mevzuat giderek Osmanlı toplumunda benimsenmeye başlamıştı. Zafer Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 37.

⁴⁹⁷ Hüseyin Hatemi, *Medeni Hukuk Tüzelkişileri*, 1979’dan akt. Zafer Toprak, a.k., s. 37-38.

⁴⁹⁸ Haydar Kazgan, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Şirketleşme...*, s. 39. Şirketin kuruluşunu 1851 olarak belirten başka kaynaklar vardır.

amaçlanmıştır.⁴⁹⁹ Bu dönemde yapılan düzenlemelerle şirketler, uluslararası kapitalist sistemin etkilerinden korunma ve aynı zamanda bu sisteme eklemlenme sürecinin araçları olarak görülmektedir.⁵⁰⁰

1864 yılında çalışmalarına başlayan Islah-ı Sanayi Komisyonu da şirketleşmeyi desteklemiş ve lonca sisteminin gerilemesiyle oluşan boşluğun olumsuz etkilerinden esnafı korumayı amaçlamıştır. Komisyon, küçük sanayi dallarının birleştirilerek şirket oluşturması görevini üstlenmiştir. Şirketlerin kurulması için hisse senetlerinin çıkarılması ve toplanan paralarla seri üretime geçilmesi planlanmıştır. Devletin kurulan şirketlere karşılıksız arsa temin ederek vergi muafiyeti sağlaması gibi kolaylıklar yanında kurumların ihtiyaçlarının öncelikle şirketlerden temin edilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁰¹ Devlet, böylelikle şirket kurmanın yanında kurulan şirketleri ekonomik olarak destekleyerek hayatta kalmasını sağlayacak düzenlemeler yapmıştır.

1880’li yıllardan itibaren büyük ölçekli sanayi yatırımları, teknoloji ve iş gücü ithali yoluyla büyük oranda yabancı sermaye tarafından yapılmıştır. Yabancı sermayeye yönelik olarak kapitülasyonların verdiği imkânlar, düşük gümrük vergileri, ucuz işçilik ve hammadde kaynaklarının bolluğu, ülkeyi bu yatırımlar için cazip kılmaktaydı. Bu dönemde tekstil, kereste, deri, zeytinyağı, sabun ve maden gibi tüketim ve ara malları üzerine İzmir, İstanbul, Adana ve Konya’da otuzu aşkın yabancı sermayeli fabrika, faaliyete geçmiştir.⁵⁰² Pamuk, doğrudan üretime yönelik yabancı sermayenin sınırlı kaldığını, devletten borç alma yoluyla demiryolu gibi altyapı yatırımlarıyla dış ticareti geliştirmedeki etkisinin daha büyük olduğunu belirtir. Yabancı sermaye, dışa yönelik meta üretimini artırma işlevi görmüştür.⁵⁰³ Nihayetinde ulaşımda demiryolları ve

⁴⁹⁹ Murat Koraltürk, *Şirket-i Hayriye (1851-1945)*, İDO Yayınları, İstanbul, 2007, s. 31.

⁵⁰⁰ Koray R. Yılmaz, “Geç Kapitalist Gelişme...”, s. 30.

⁵⁰¹ Rıfat Önsöy, *Tanzimat Sanayii...*, s. 95-98.

⁵⁰² M. Özügürlü, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan...”, s. 58-59.

⁵⁰³ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, s. 291.

limanlar, madenler, ticari tarım ürünlerinde pamuk ve tütün başta olmak üzere kapitalist ekonomiye dâhil olmayı sağlayan yabancı sermayenin yoğunlaştığı yatırım alanlarıdır.⁵⁰⁴

1880 yılına kadar kurulan özel şirketlerin 17'si ham ipek imalatı, 17'si matbaacılık ve 15'i gıda sanayii alanındadırlar. 1880 sonrasında milli sermayenin ölçeği de büyümüş, genellikle yabancı rekabetiyle baş edebilen büyük çaplı örgütlenmeler olmuştur. 20. yüzyılın başından itibaren ise milli sermayenin örgütlenme biçimi daha çok anonim şirkettir.⁵⁰⁵ 1910 yılına kadar olan dönemde Osmanlı Devleti'nde 95 anonim şirket kurulmuştur. Bu şirketlerin 21'i Türk Levanten ortaklar ve yönetim altında ancak hisse ve borç senetleri Osmanlı tebaasından çok yabancıların elindedir. Çoğu, merkezleri yabancı ülkelerde olup şubeleri Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyette bulunmuşlardır. Bu şirketlerin asıl özelliği, Avrupa finans kapitalinin Osmanlı ekonomisine hâkim olma çabasının bir sonucu olmalarıdır.⁵⁰⁶

Dönem boyunca sanayileşmeye yönelik sürdürülen politikalar, çelişkili görünen bir şekilde ilerlemiştir. Bir taraftan geleneksel üretim birimleri olan loncaların en azından toplumsal ve hukuki statülerinin muhafaza edilmesi sağlanmıştır. Diğer taraftan teknoloji ve vasıflı iş gücü ithaliyle devlet fabrikaları kurularak ve lonca erbabını şirketleştirerek kapitalist imalathaneler oluşturulmasını bilfiil desteklemek yoluyla dünya sistemiyle bütünleşme politikaları uygulanmıştır. Kapitalizm öncesi üretim birimleri olarak loncalar, 1800'lerin ortalarından itibaren üretim sürecinde geriledikçe devlet, süreç üzerindeki hâkimiyetini sağlamak amacıyla kapitalizme ait üretim birimleri olarak devlet fabrikalarını uygulamaya koymak istemiştir. Lonca yapısındaki denetim, kabülle işlemekteyken bu yapının çözülmesi devletin meşruiyet krizine yol açmıştır.⁵⁰⁷ Devlet, üretimde fabrikalar kurarak var olmaya çalışırken uluslararası sistemin bir gereği olarak

⁵⁰⁴ M. Özuğurlu, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan...", s. 58-59.

⁵⁰⁵ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 65-66.

⁵⁰⁶ Haydar Kazgan, "Türkiye'de Anonim ve Limited Şirketler", *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, s. 400-404.

⁵⁰⁷ M. Özuğurlu, *a.k.*, s. 51-54.

şirketleşmenin ortaya çıkması, bu iki politikanın eş zamanlı yürütülmesini getirmiştir. Bu sebeple loncaların çözülerek şirketleşmesi ve devlet fabrikalarının kurulması süreci birlikte gerçekleşmiştir.

1.3. Usûl-i Ticaret ve Muhasebe Bilgisinin Kurumsallaşması

Osmanlı Devleti açısından modern üretim tekniklerinin geliştirilememesi, aynı zamanda ticari rekabette geri kalmaya yol açan bir sanayileşememe sorunudur. Bu sorunun nedenlerinden biri de teknik eleman meselesi olarak görülmektedir. Batı Avrupa ülkelerinde makineli üretime geçişle teknik elemanlar, geleneksel sanayiinin işçi, usta ve yöneticilerinden faydalanılarak sağlanmıştır. Eski ve yeni açısından bu anlamda bir süreklilik sağlanırken işçilerin tecrübelerinden yararlanılarak işsiz kalmaları önlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise makineli üretime geçiş uygulanmaya çalışılırken esnaftan yararlanılamamış, yabancı teknik eleman istihdam edilmiştir.⁵⁰⁸ Sanayi için söz konusu olan bilgi yetersizliği, ticaret için de geçerlidir.

Devletin 19. yüzyılda geliştirmeye çalıştığı ticaret, kuruluştan bu yana gayrimüslimlerin hâkimiyetinde olan bir alandır. Osmanlı'nın klasik döneminde gayrimüslimlerin askerlikten muaf ve memuriyetten uzak olmaları, onları geçimlerini sağlamak için sanat ve ticarete yöneltmiştir. Avrupa tüccarı olarak anılan gayrimüslimler, özellikle yabancı ülkelerle ticareti tekeline almıştır. Hayriye tüccarı denilen Müslüman tüccarlar ise yabancı dil bilmemek gibi nedenlerle yetersiz kalmışlar, Avrupa ülkeleriyle ticaret yapmalarına yönelik hukuksal bir engel bulunmamasına rağmen ülke içerisinde ticaretle sınırlanmışlardır. 1839 Tanzimat Fermanı'nın getirdiği haklar, ticari hayatta geniş serbestlik sağlasa da bu durum daha çok Avrupa tüccarının işine yaramıştır. Dil bilmeme ve eğitimsiz olmanın yanı sıra kapitülasyonların etkisiyle devletin, sanayi ve

⁵⁰⁸ Rıfat Önsoy, *Tanzimat Sanayii...* , s. 56-57.

ticareti tam koruma altına alamaması ve yabancı tüccarların vergiye tabi olmaması, Müslüman tüccarı ticaretten uzaklaştırmış; ticaret yerine mülki ve askeri alanda yükselmeye yöneltmiştir. Ticaret ve muhasebenin öğretimi de 19. yüzyılın başlarında yalnızca yabancı okulların elinde olmuştur. Erdem'in belirttiği üzere, Tanzimat'tan sonra rüşdiye, idadî, sultanî gibi orta öğretim kurumları ve Darülfunun-ı Osmanî, Darülmualimin, Mekteb-i Mülkiye yüksekokullarında ticaret öğretimine yönelik dersler yer almakla birlikte sadece ticaret ve muhasebe öğretimi kapsamında resmi bir okul mevcut değildi. Bununla birlikte gayrimüslimler ve yabancı devletler tarafından kurulan ticaret okulları vardır. Devlet, halkın bu alanda yetersizliğini gidermek, ticari bilgi ve metotların öğretilerek halkın bir kısmının ticarete yönlendirilmesi amacıyla Ticaret Mektebi'nin açılmasını planlamıştır.⁵⁰⁹

Ticaret Mektebi, 19. yüzyılda Fransa'daki *grandes écoles* adı verilen yüksekokulları örnek alarak kurulan birçok yükseköğretim kurumundan biridir.⁵¹⁰ Dönem, öğretim sistemi bakımından Osmanlı'yı Fransa'yla ortaklaştıran bazı nesnel koşulların var olduğu bir dönemdir. Fransa'da yükseköğretimin üniversite-yüksekokul ikiliği içinde sürdürülmesi gibi Osmanlı'da da medrese-enderun ikiliği içinde gelişmesi söz konudur.⁵¹¹ Ancak Napolyon Bonaparte, imparatorluğu döneminde üniversiteleri kapatarak yüksekokulları öne çıkarırken Osmanlı'da medreseler kapatılmadan, öğretimin modernleşmesi yeni kurumlar yoluyla sürdürülmek istenmiştir.⁵¹² Bunlardan Hamidiye

⁵⁰⁹ A. Sait Özkul, "Ticaret Mektebinde...", s. 9-10 ve Yasemin Tümer Erdem, "2. Abdülhamid Döneminde Ticaret Eğitimi", *Prof Dr. Yahya Akyüz'e Armağan Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, (Ed. Cemil Öztürk ve İlhami Fındıkçı), Pegem Akademi Yay., Ankara, 2011, s. 641. Ayrıca bkz. Ayşenur Erdoğan, "Osmanlı Devleti'nde Kurulan İlk Özel Ticaret Okulu", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2019, C.VIII, S.I, 35-53.

⁵¹⁰ Kemal Gürüz, *Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim: Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri*, ÖSYM Yayınları, Ankara 2001, s. 296.

⁵¹¹ Taner Timur, "Mekteb-i Mülkiye, Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923", *Mülkiye*, C.XXXIII, S.265, s. 187. Ömürgönülşen, Osmanlı yükseköğretiminin gelişiminin Avrupa'dakiyle oldukça benzer olduğunu anlatır. Avrupa'da zamanla kilise ve manastırdan ayrılan ortaçağ üniversitesi ve devlete yönetici yetiştiren saray okulları; Osmanlı'da vakıf statüsünde bulunan medreseler ve yine devlete yönetici yetiştiren saray okulları geleneksel yükseköğretim yapılanmasını teşkil etmiştir. Uğur Ömürgönülşen, "Türkiye'de Lisans Düzeyinde Kamu Yönetimi Öğretiminin Kurumsal Gelişimi ve Sorunları", *Kamu Yönetimi Gelişimi ve Güncel Sorunları*, (Ed.M. Kemal Öktem ve Uğur Ömürgönülşen), İmaj Yayınevi, Ankara, 2004, s. 33.

⁵¹² Taner Timur, , a.k., s. 187.

Ticaret Mekteb-i Âlisi adıyla kurulan okul, işletmecilik, iş idaresi ve işletme yönetimi eğitimi tarihi alanında yapılan çalışmalarda ticaret eğitimi veren ilk yükseköğretim kurumu olarak tanıtılmaktadır. Bu okulla başladığı kabul edilen yükseköğretimde işletme öğretimi, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye için de 1880'lerle tarihlendirilir. 1883, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaret Okulu'nun kurulduğu yıldır.⁵¹³ Okul, Osmanlı'da bu tarihe kadar açılan bütün yüksekokullardan farklı olarak devlet hizmetine dönük eleman yetiştirme amacıyla değil, özel kesimde girişimci ya da eleman olarak çalışacak kişileri yetiştirmek üzere kurulmuştur.⁵¹⁴

Ticaret Mektebi'nin kurulacağına dair ilk haber, 1861 yılında *Ceride-i Havadis* gazetesinde duyurulmuş ve gazetede onbir maddelik kuruluş nizamnamesine yer verilmiştir. Buna göre, toplumun her sınıfı ticaretle ilişkili olduğundan isteyenler veya ticari bir işle meşgul olacaklar mektebe kabul olunacaktır. Mektepte ilm-i hesab, Türkçe yazı, Türkçe'yi Ermeni ve Rum harfleriyle yazma, ilm-i hendese, usûl-i defteri, politik iktisat, istatistik ve coğrafya dersleri verilecektir.⁵¹⁵ Ancak mektebin açılışı, bu tarihte gerçekleşmemiş, defalarca girişimde bulunularak faaliyete geçmesi uzun zaman almıştır.

Hamidiye Ticaret Mektebi Âlisi, 16 Ocak 1883 tarihinde İstanbul'da açılışında ve sonraki yıllarda büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Öğretim ve öğrenci kadrolarının yetersizliği yüzünden faaliyeti bir süre aksamış ve aralıklarla eğitim sürecini devam ettirmiştir.⁵¹⁶ II. Abdülhamit'in emriyle hazırlanan 1874 tarihli Nizamnamesi'nde yer alan bilgilere göre,⁵¹⁷ mektebin İstanbul'da ticaret erbabı yetiştirmek için gündüz eğitim

⁵¹³ Behlül Üsdiken, "Plurality in Institutional Environments...", p. 88. Ticaret Mektebi'nin ilk açılış girişimi 1861, ikincisi 1879 ve üçüncüsü 1881 tarihlidir. Bu tarihlerde Mektep, öğretim faaliyetine başlayamamış ve çabalar girişim düzeyinde kalmıştır. A. Sait Özkul, "Ticaret Mektebinde...", s. 11-12.

⁵¹⁴ Oktay Güvemli, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, C.3, Avcıol Yayınları, İstanbul, 2000, s. 103.

⁵¹⁵ Haberde politik iktisat değil ekonomi politik kullanılmıştır. *Ceride-i Havadis Gazetesi*, S.1033, 1277/1 Nisan 1861. Gazeteye ulaşmamı sağlayan hocam Dr. Ahmet Tetik'e teşekkür ederim.

⁵¹⁶ Ticaret Mektebi, ancak dördüncü kez yeniden açıldığında eğitim ve öğretim faaliyetini sürdürebilmiştir. Bunu halkın ve devletin ticaretin gelişmesine engel olan zihniyetiyle ilişkilendiren yazarlar vardır. A. Sait Özkul, *a.k.*, s. 11.

⁵¹⁷ Birinci Tertip Düstur'dan akt. A. Sait Özkul, *Türk Yükseköğretiminde İşletme Eğitimi (1883-1954)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Isparta, 2012, s. 84-86.

verecek bir okul olduğu, öğrencilerin yaşlarının 15'ten aşağı ve 25'ten yukarı olamayacağı ve sayısının 200'ü geçemeyeceğı belirtilmektedir. Ancak bir sanat veya ticaret mağazasında çalışma durumu için derse katılabilmeleri ve okula kaydolacak öğrencilerin rüştiyeyi (ortaokulu) bitirmiş olduklarını gösteren şehadetnameye (diploma) sahip olmaları gerektiğı belirtilmektedir. Sınavların mektebin eğitimci heyeti ile Ticaret Bakanlığı ve İstanbul Ticaret Odası tarafından seçilen birer kişiden oluşan heyet huzurunda yapılacağı ifade edilmektedir. Mekteb-i Sultani'den veya devlet tarafından onaylanmış bir okuldaki diploması olanlar sınavsız kabul edilmekle birlikte giriş sınavını geçme koşuluna tâbi tutulmaktadırlar.

Ticaret Mektebi'nin 1883 tarihli Nizamnamesi'nde eğitim süreci sonrasında öğrencilere verilecek talimatnameyle yalnız başına bir ticaret işletmesinde çalışabileceğı ya da söz konusu ticari işi yapabilecek işletmecilik bilgisine sahip olduğunu kanıtlayabileceğı ifadesi yer almaktadır. Bu ilk düzenlemede öğretim süresi idâdî ve fennî kısımları ikişer yıl olmak üzere 4 yıl olarak belirlenmiştir. Fransızca zorunlu yabancı dil olarak yer almıştır. Okul 1894 yılında tekrar açıldığında, Ticaret Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne bağlanmış ve öğretim süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. Ticaret derslerinin dili ağırlıklı olarak Fransızca kabul edilmiş, eğitim süresi üç yıla inmiştir.⁵¹⁸

⁵¹⁸ A. Sait Özkul, "Ticaret Mektebinde...", s. 12-14. Tablo 5, bu kaynaktaki bilgilerden oluşturulmuştur.

Tablo 5. Hamidiye Ticaret Mektebi Derslerinin İşletme Disipliniyle İlgisi Açısından Sınıflandırılması

Nizamname Yılı	İşletme Disiplini Kökeni ile İlgili Dersler	Diğer Dersler
1883	Muhasebe: Muhtasar Usûl Defteri, Usûl-i Defteri Ticârî Yazışma: Muharrerât-ı Ticâriye ve Türkçe'ye Tercüme, Muharrerât-ı Ticâriye-i Fransevî, Evrâk ve Muharrerât-ı Ticâriye'nin Tanzîmi Ticârî Matematik: İlmi Hesâb (Ticârî Hesap), Riyâziye ve Hikmet ve Makinenin Ticarete Tatbiki İktisat: İlmi Servet Ticaret: Sanayi ve Fenlerin Ticarete Uygulanması, Kimya-yı Tahlîlîn Ticarete Tatbiki, Emtia-i Ticâriyenin Tayin-i Keyfiyatı, Ticâretgâhlar Hakkında Malûmatı, Techizât-ı Bahriye, Memalik-i Şahane'nin sanâyi' ve ahvâl-i mâliyesi ve istatistik, Ticaret-i Berriye ve Bahriye Kavânîni-i, Hukuk, Târih-i Ticâret, Coğrafya-yı Ticarî, Ticaretçe ehemmiyeti olan mebâhis-i hikemiye	Dil: Lisân-ı Türkî, Lisân-ı Fransevî, Tercüme (Fransızca'dan Türkçe'ye), Elsine-i İhtiyâre, Müzâkere Matematik: Ulûm-ı Riyâziye Sosyal Bilimler: Coğrafya-yı Umûmî, Târih-i Umûmî, Coğrafya-yı Osmânî, Târih-i Osmânî Doğa Bilimleri: Târih-i Tabîi Hayvânât Bahsî, Ulûm-ı Tabîiye, Târih-i Tabîi Nebâtât, Târih-i Tabîi "Madeniyat ve Tabakât-ül Arz", Târih-i Tabîi "Alelumûm Târih-i Tabîi" Güzel Yazı: Hüsn-i Hat (Fransızca ve Türkçe) Resim
1894	Muhasebe: Usûl-i Defter'î Basit ve Mebâdi-i Usûl-i Muzâafe ve Türkçe Muhâberât-ı Ticâriye, Usûl-i Muhâsebe ve Tetkikât-ı Hesâbiye-i Ticariye (Fransızca), Ulûm-u Tabîiye: İlmi Maâdin ve Tabakât-ül Arzın ve Hikmet ve Kimyânın Ticarete ve Sanayiye Tatbiki İktisat: İlmi Servet Ticaret: Coğrafya-yı Ticârî ve Sînâî, Hesâb-ı Ticârî, Târih-i Ticaret, Kavânîn-i Saltanât-ı Seniye'nin Ticarete Taalluk Eden Cihetleri, Memâlik-i Şâhâne'nin Coğrafya-yı Ticârî ve Sînâisi, Fransızca Muhâberât-ı Ticâriye, Borsa ve Sigorta Kumpanyaları, Teçhizat-ı Bahriye, Sanayi, Şimendiferler Hakkında Mâlûmât (Fransızca), Ticâret-i Bahriye Kanunu ile Senedât ve Mukâvelât-ı Müteferria (Fransızcası dâhil), Ticâretgâh İdâresi Ameliyatı.	Dil: Fransızca İnşâ ve Kitâbet ve Fransızca'dan Türkçe'ye Tercüme, Fransızca İnşâ ve Kitabete devam ve Türkçe'den Fransızca'ya Tercüme Güzel Yazı: Hüsn-i Hatt-ı Türkî ve Fransevî
1913	Hukuk: Hukûk-ı Medeniyye ve Ticâret-i Berriye ve Bahriye Kanunları Muhasebe: Usûl-i Defteri (Usûl-i Muhasebe) (üçüncü sınıfta Fransızca) Ticârî Yazışma: İstenografya ve Yazı Makinesi Ticârî Matematik: İlmi Hesâb, Hesâbât-ı Sarrâfiye ve Cebr-i Ticârî İktisat: İlmi İktisâd Ticaret: Mâlûmât-ı Ticâriyye, Ticâretgâh İdâresi (üçüncü sınıfta Fransızca), Târih-i Ticaret, Coğrafya-yı Ticârî ve İktisâdî (Birinci sınıfta Fransızca), Emtia-i Ticâriyye (Fransızca), Fransızca Muhâberât ve Vesâik-i Ticâriyye, Usûl-ü Maliye	Dil: Lisân-ı Fransevî, Almanca, İngilizce Matematik: İhsâiyyât: (Fransızca) Doğa Bilimleri: Kimyâ-yı Tahlîlî
1916	Muhasebe: Usûl-i Muhâsebe ve Tatbikâtı (24) Ticârî Yazışma: İstenografi (1), Daktilografi (1) Ticârî Matematik: Hesâb-ı Ticârî, Sarrâfî ve Malî (8) İktisat: İlmi İktisat ve İhsâiyyât (5) Ticaret: Emtia-i Ticâriye (2), Mâlûmât-ı Hukûkiye ve Ticâriye (4)	Dil: Türkçe (Lisan ve Muhârebe) (5), Fransızca (Lisan ve Muhâbere)(17), Almanca (17) Sosyal Bilimler: Coğrafya (8) Doğa Bilimleri: Kimya ve Tağşışâtı (6) , Fizik (4)

Tabloda disiplinin kökenine ilişkin dersler için muhasebe, iktisat ve ticaretin ana çatıyı oluşturduğunu görmek mümkündür. Bununla birlikte teknik nitelikte (usûl dersleri) ağırlıktadır. Ticaret, usûl, yazışma, malumat ve hukuk gibi yönleriyle kapsama alınarak ağırlığı en fazla olan alan olmuştur.

20. Yüzyılın başlarında ve özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra mektebin yapılanması ve öğretim programları bakımından yenilenmesi, Avrupa'dan gelen uzmanların düzenlemeleriyle gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte ders programına Almanca ve İngilizce dersleri eklenmiştir. Kurumsal yapısı sağlamlaşmış olan okul, I. Dünya Savaşı yıllarında 22 kişilik öğretim heyetinin üç yıllık süre içinde sadece bir öğrencisi olmasına rağmen faaliyetini sürdürmüştür. 1915 yılında değişiklikle Paris *Ecole des Hautes Etudes Commerciales* okulunun teşkilatlanması örneğinde yeniden yapılandırılmıştır. İsmi de buna uygun olarak Hamidiye Ticaret Mektebi Âlisi yerine Ticaret Mektebi Âlisi olarak değiştirilmiştir.⁵¹⁹

1916 yılının öğretim programlarında mektep, iki kısım olarak uzmanlıklara ayrılmıştır: kısım-ı evvel (tâlî) ve kısım-ı sâni.⁵²⁰ Bununla birlikte kadınların ticaret eğitimi alabilmelerine yönelik Ameli Ticaret İnas Şubesi ve ticarethanelerde çalışanların derslere katılabilmelerini sağlayan Serbest Ticaret Dersleri şubeleri açılmıştır. Okul, ticaretle meşgul olacakların yetiştirilmesi üzerine kurulmuş, ancak ilk mezunlarından bazıları memuriyet talebinde bulunmuştur. Meclis-i Vükelâ'da bu konu görüşülmüş ve bu kişilerin memur olarak istihdam edilmelerinin okulun amacı dışında olduğu düşünülmüştür. Bununla birlikte istisna olarak Düyûn-ı Umûmiye ve Reji idarelerine ve

⁵¹⁹ *İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu*, 75. Yıl Broşürü 1883-1958, s. 33.

⁵²⁰ Kısım-ı evvel (tâlî) üç senelik temel bilgilerin kapsamında olduğu bölümü, kısım-ı sâni ise yine üç senelik olmakla birlikte ticaret eğitime yönelik uzmanlaşma eğitiminin bulunduğu bölümü oluşturmaktadır. A. Sait Özkul, "Türk Yükseköğretimindeki İlk İşletmecilik Okulunda Verilen Eğitimin Teorik ve Pratik Boyutları: 1916 Tarihli Müfredat Programı Bağlamında Bir İnceleme", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.18, Haziran 2019, s. 109.

önemli ticaret merkezleri olan İzmir ve Selanik vilayetlerine bu kişiler için tavsiye mektupları gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁵²¹

1916 tarihli nizamnamedeki ayrıma göre, kısm-ı evvelin derslerinin tamamlanmasıyla kısm-ı sâni şubelerinde ilk iki sınıfta aynı dersler alınmakta üçüncü sınıfta ise uzmanlaşmaya yönelinmektedir. Ticaret Mektebi, ilk kez öğretim programında köklü bir dönüşümle 1916 yılında “banka”, “sanayi” ve “konsolosluk” alanlarında uzmanlaşmaya gitmiştir. Bu programda başka bir önemli nokta ise daha önce Fransızca haricindeki bütün yabancı dillerin derslerinin seçmeli olarak okutulması esasken bu tarihten itibaren zorunlu yabancı dil kategorisine Almanca dâhil edilmiştir. Dönem itibariyle Osmanlı Devleti’nin Almanya ile yakın ilişkide olmasıyla öğretim programlarına Alman etkisinin yansımaya başladığı söylenebilir.⁵²²

Ticaretle ilgili derslere içerik olarak bakılacak olursa kısm-ı evvel birinci sene derslerinden “hesâb-ı ticârî” dersi, ticaret işlemlerinin öğretimine yönelik kurgulanmıştır. “mâlûmât-ı ticariye” ve “usûl-i muhasebe-i ticariye” dersi ticaretle alım satım işlemlerine dair Türkçe ve Fransızca belge düzenlenmesinin öğretimini içermektedir. İkinci sene dersleri olan “hesâb-ı mâlî ve sarrâfî”, “usûl-i muhasebe-i mâliye” ve “usûl-i muhasebe-i sînâiye ve zırâiye”, “ticaret muhâsebesi tatbikâtı”, “muhâberât-ı ticariye” dersleri pratiğe yönelik ticaret bilgisinin öğretildiği dersler arasında yer almaktadır. “Usûl-i muhasebe-i sînâiye ve zırâiye”, sanayi ve ziraat işletmelerine yönelik bilgilerin öğretimine dönük olmakla birlikte muhasebe işlemlerini öğretmeyi de amaçlamaktadır. “Muhâberât-ı ticariye”, işletmelerde ticari iletişim evrak ve dilini öğretmeye dönük bir derstir. Üçüncü sene derslerinden ise “cebr-i mâlî ve sarrafî” ve “usûl-i muhasebe-i sînâiye ve ziraiye tatbikâtı” dersleri pratiğe yönelik dersler kategorisinde değerlendirilmiştir.⁵²³ Derslerin

⁵²¹ Yasemin Tümer Erdem, “2. Abdülhamid Döneminde...”, s. 649.

⁵²² A. Sait Özkul, “Ticaret Mektebinde Verilen...”, s. 22-23.

⁵²³ A. Sait Özkul, “Türk Yükseköğretimindeki İlk İşletmecilik Okulunda...”, s. 109-114.

kurgusundaki en önemli iki yönün teknik ve uygulamaya dönük içerikle oluşturulması olduğu görülmektedir.

Kısm-ı Sâni'de ise uygulamaya dönük dersler; “hesâb-ı ticari”, “muhasabe”, “”Türkçe” ve “muhâberât-ı ticariye”, “hesâb-ı mâlî ve sarrâfî”, “muhasabe-i ticariye tatbikatı”, “muhasabe tatbikatı” olarak değerlendirilmiştir. Uzmanlığa yönelik öğretim kısmında ise “cebr-i mâlî ve sarrafî”, “hesâb-ı mâlî ve sarrâfî” dersleri bu sınıflandırmada yer almaktadır. Ticaret Mektebi'nin öğretim metodunun daha çok uygulamaya yönelik derslerine 1916 programıyla kuramsal yaklaşımın okulun öğretim programlarına dâhil edildiği belirtilmektedir.⁵²⁴

Cumhuriyet döneminde 1925 yılında yapılan düzenlemelerle yeni uzmanlık alanları açılmıştır. Bunlar, “banka ve sigorta”, “muhasabe” ve “riyâziyât-ı ticâriyye, iktisat”, “ticaret ve şehbenderlik”tir. Bu tarihten itibaren sürekli artan öğrenci sayısına rağmen Cumhuriyet döneminde kurulan iktisadi devlet teşekkülleri ve özel sektörün eleman ihtiyacını gidermekte yetersiz kalmıştır.⁵²⁵

19. Yüzyılda kurulan üniversitelerde de işletme disiplininin kökenini oluşturan ticaret ve muhasabe bilgisine yönelik dersler verilmiştir. Bunlardan biri Darülfünun, diğeri Mülkiye'dir. Bütün ilimleri kapsamına alan bir eğitim fikri üzerine kurulan Darülfünun'un 1846 tarihli kurulma önerisinde ilk hedefin devlet hizmetlerini daha iyi yürütecek bilgili memurları yetiştirmek olduğu belirtilmektedir.⁵²⁶

⁵²⁴ A. Sait Özkul, “Türk Yükseköğretimindeki İlk İşletmecilik Okulunda...”, s. 114-120.

⁵²⁵ Selim İlkin, “1920-1960 Döneminde Türkiye'deki İktisat ve Ticaret Eğitimi ile İlgili Kuruluşların Gelişimi Tarihi Üzerine Bir Deneme”, *Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine* (Der. Fikret Görün), ODTÜ İdari İlimler Fakültesi, Başnur Matbaası, Ankara, 1972, s. 7-8 ve A. Sait Özkul, “Ticaret Mektebinde...”, s. 13.

⁵²⁶ Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922*, C.1 İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., Aralık 2009, s. 45. “Darülfünun” terimi ilk kez 1840'lı yılların ortalarında kullanılmaya başlamıştır. Bir görüşe göre, Tanzimat ile birlikte Batı tarzı eğitime yönelmenin ve medrese dışında yeni bir yükseköğretim kurumunun kurulması ve bu kurumun medreseden farklılığının ortaya konabilmesi amacıyla bu adlandırma kullanılmıştır. İlim (çoğulu ulûm) sözcüğü dini bilgi alanına ait olduğundan funun ile Batı kaynaklı modern bilimlerin öğretiminin yapılacağı vurgusu vardır. E. İhsanoğlu, “Darülfünun Tarihçesine Giriş”ten akt. a.k., s. 47.

I. Darülfûnun döneminde (1863-1865) “hikmet-i tabiîye”, “hikmet-i tarih”, “tarih-i tabiî”, “coğrafya-yı tabiî”, “kimya” dersleri verilmiştir.⁵²⁷ Bu dönemin programında işletme disipliniyle ilişkili görülebilecek dersler yoktur. Halka açık derslerde daha çok “fizik”, “kimya”, “tarih”, “coğrafya” ve sonraları da “matematik” dersleri verilmiştir. Bununla birlikte 1845-1865 yılları arasındaki çalışmalarda Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’de bazı derslerin bu alanın kökenine yönelik olduğu söylenebilir. Cemiyette politik iktisat dersi verilmiş ve çıkarmış olduğu Mecnua-i Fûnun dergisinde “ilmi servet (iktisat)”, “şirketler”, “ticaret”, “bankalar” konuları ile ilgili yayınlar yapılmıştır. Darülfûnun hocalarının bulunduğu bu cemiyet ve onun yayın organı olan derginin söz edilen konuları ilgi alanına aldığı görülmektedir.⁵²⁸

Darülfûnun’un ikinci kez açılmasında (1869) okutulan dersler arasında işletmeyle ilgili görülebilecek “ilm-i servet” ve “usul-i defteri” girmiştir. 1870 yılında yayınlanan ilk ders programında dersler “kitabet ve edebiyat”, “Fransız lisanı”, “ilm-i hukuk”, “ilm-i servet”, “coğrafya”, “usûl-i defteri”, “resim” olarak detaylı bir biçimde yer almıştır. Bununla birlikte halka açık serbest derslerden ilk yıl Münif Efendi tarafından verilen “terakki-i sanayi ve menâbi-i servet” (sanayinin gelişmesi ve servet kaynakları) ve “ilm-i servet” dersleri mevcuttur. Darülfûnun’un üçüncü dönemi ise Mektebî Sultani binasında açıldığı için bu isimle anılmaktadır. Bu dönemde verilen dersler arasında “mebâidi-i ilm-i hukuk” (hukukun başlangıcı), “ilm-i idare-i mülkiye” (idare hukuku), “muhasabe ve defter tutma” ve “mevadd-ı ticaret” (ticaret işleri) yer almaktadır.⁵²⁹ İktisat ve muhasabe dersleriyle başlayan öğretim programının sonraki yıllarda ticareti de kapsamına aldığı görülmektedir.

Dönemin Fransa örneğinde kurulan ve aynı zamanda işletme öğretiminin kökenine yönelik dersler veren diğer bir okulu olan Mülkiye Mektebi, modern ve merkezi

⁵²⁷ Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi...*, s. 72.

⁵²⁸ A. Sait Özkul, *Türk Yükseköğretiminde...*, s. 60-61.

⁵²⁹ Emre Dölen, *a.k.*, s. 134.

devlet kurma amacına dönük olarak 1859 yılında kurulmuştur.⁵³⁰ Modernleşme amacını gerçekleştirmek üzere hem sistem sorununu çözmek hem de bu sistemi yürütecek kişileri yetiştirmek, okulun kuruluşunun gerekçelerini oluşturmuştur. Ticaret ve sanayinin ilerlemesi ve yabancı devletlerle olan ilişkilerin artması, bu ilişkileri sağlayacak yeterlikte kişilerin devlet yönetiminde bulunması için duyulan eğitim ihtiyacı bu gerekçeyi temellendirmiştir.⁵³¹

Mülkiye Mektebi'nin iki seneyi kapsayan ilk ders programı ticaret ve muhasebe öğretimini içeren bir program olarak “kavânin-i ticâret”, “usul-î defteri” ve “istihsâl-i servet ü yesar-i mülk ü tebaa” (politik iktisat) yer almaktadır. 1868 döneminin ders programında “kanun-u ticaret” (ticaret kanunu) ve “usul-î defteri” (muhasebe) ders olarak yer almaktadır.⁵³² 1877 tarihli kararnameyle okul yüksek okul haline getirilmiş, 1879-1880 dönemi ders programında ilk üç sınıf idadî kısmında yer alırken son iki sınıf yüksek kısımda yer almaktadır. Bu dönemin programında muhasebe ve ticaret bilgisi kapsamında olan dersler; “usûl-ü defteri, hukuk-u ticaret, ilm-î servet (iktisat), hukuk-i ticariye ve muâhedat-ı ticâret (ticâret hukuku ve ticâret andlaşmaları), sınaat ve ticâret coğrafyası (ticâret ve sanayi coğrafyası)”dır.⁵³³ Bu okulda ticaret öğretiminin doğrudan hukuki kısım üzerine temellendirildiği görülmektedir.

Okul, 1909-1910 yılında Darülfünun'un bir şubesi haline getirilmiş ve programı, Paris Siyasi Bilgiler Okulu'na göre düzenlenmiştir. 1913 yılında bağımsız hale getirildikten sonraki programında da bu etkinin sürdüğü söylenebilir. Fransızca her sene programda yer almış ve hukuk derslerinin sayısı oldukça fazlalaşmıştır. Hukuk-u ticaret ve hukuk-u idare programda yer almıştır. “Umumi ve mâlî usûl-i defteri”, “siyâset-i

⁵³⁰ Taner Timur, “Mekteb-i Mülkiye...” , s. 187.

⁵³¹ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968, s. 28-35.

⁵³² A.k., s. 99.

⁵³³ A.k., s. 146-147.

iktisâdiye” ve “ticâret muâhedatı” ise ticaret öğretimine yönelik sayılabilecek diğer derslerdendir.⁵³⁴

1918’de, okulun 1913’teki idari, mali, siyasi uzmanlık alanlarına yönelik ayrımı kaldırılmıştır. “Hukuk-u idare”, “hukuk-u amme”, “”hukuk ve kavânin-i ticariye dersleri programda yer almaktadır.⁵³⁵ Bu durum, okulda yönetimin hem kamu hem de özele yönelik bilgisinin hukuk etkisi altında sürmekte olduğunu göstermektedir. Ticaret öğretimi, başlangıcından itibaren hukukun içine doğarken idarede bu etki, 1910’lu yıllardan başlayarak 1950’li yıllara kadar sürmüştür.⁵³⁶

1.4. Disiplininin Kökenine İlişkin Bilginin İçeriği

19. Yüzyılın ikinci yarısı ve yeni yüzyılın başları arasında gerek sanayileşme gerek eğitim alanında yaşanan gelişmelerle işletmenin henüz bir disiplin olarak varlığından söz edilememektedir. Disiplinin kökenini besleyen bilgilerden olan ticaret öğretimine münhasır bir okul bulunmakta ve iki üniversite fakültesinde bu öğretim belirli derslerle yürütülmektedir. Bu bilginin toplamı, hem kurumsal yapılanma hem de içerik itibariyle Fransız etkisinin ağırlığıyla belirlenmiştir.

1853-1928 yılları arasında yaklaşık 40 Türkçe muhasebe kitabı yayımlanmıştır. 23’ü, 19. yüzyılın ürünü olan bu kitapların büyük bir kısmı Fransızca’dan tercüme edilmiştir.⁵³⁷ Bu dönem içerisinde çift yanlı muhasebe tekniği kullanılır duruma gelmiş ve bu yöntemi ilk uygulayan kurum, 1886 yılında Zaptiye Nezareti (şimdiki Emniyet Genel Müdürlüğü) olmuştur.⁵³⁸ Başka bir ifadeyle muhasebe bilgisindeki modernleşme,

⁵³⁴ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi*, s. 348-349.

⁵³⁵ A.k., s. 435.

⁵³⁶ Kamu yönetimi derslerinin detaylı bir incelemesi için bkz. Nuray Ertürk Keskin, “Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin ‘Köken’ Sorunu”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.39, S.2, Haziran 2006, 1-28.

⁵³⁷ Oktay Güvemli, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi*, C.3, s. 406-407.

⁵³⁸ A.k., s. 428-429, 526-527.

kapitalizmle uyumlu teknikleri benimseyecek düzeye ulaşmış ve bunun uygulaması ilk olarak bir devlet kurumunda yapılmıştır.

Döneme ilişkin disiplinin kökenine yönelik üretilen bilginin devlet için mi, özel sektör için mi olduğu sorusunu belirgin bir ayrımla yanıtlamak mümkün değildir. Özel sektör oluşturma amacının var olmasının yanında usûl derslerinin de ağırlığı, her iki alan için yarar sağlayacak teknik bilginin gelişimine işaret etmektedir. 19. Yüzyılın ikinci yarısı itibariyle devlet fabrikaları, aynı zamanda özel işletmelerin kurulduğu ve her iki alan için de yetişmiş elemana ihtiyaç duyulduğu dönemdir.

İşletme disiplininin kökenini oluşturan bilgi alanında ticaretin daha çok öne çıktığını söylemek mümkündür. Literatürde yer alan çalışmalara göre ilk işletmecilik okulu sayılan okul, yükseköğretim düzeyinde ticaret öğretimi üzerine kurulmuştur. Yine alana yönelik bilginin üretiminde ders isim ve içeriklerinin “ticaret” kavramıyla ya da onun türevleriyle ifade edildiği görülmektedir.⁵³⁹ Ticaret, hukuki, pratik ve teknik işlemlerin geliştirilmesine yönelik bilgi veren derslerle tüm boyutlarıyla öğretimde yer almıştır. Disiplinin kökenine yönelik bilginin içeriğini besleyen üç alan: muhasebe, ticaret ve iktisat olmuştur. Özellikle Mülkiye öğretiminin etkisiyle gelişen hukuk etkisi buna eklenmiştir.

Sözü edilen konulardan beslenen köken bilgisi, işletmenin yönetim meselesi üzerine yükselen bir disiplin olmadığını göstermektedir. Ortak bir gelişme zemini olmadığı gibi devlete/kamuya ait yönetme bilgisini içinde barındırmadığı açıkça söylenebilir. Bununla birlikte henüz mesleki uzmanlaşmanın yerleşmediği bu dönemde ticaret, iktisat ve muhasebe derslerinin devlette görev alacak personelin öğretiminde de var olduğu görülmektedir.

⁵³⁹ A. Sait Özkul, “Türkiye’deki Ticaret Eğitime Katkısı Bağlamında “İktisâd-ı Ticârî” Dersi ve Kitabı Üzerine Bir İnceleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.4, S.29, 2017, s. 322.

2. AKADEMİK BİR DİSİPLİN OLMA SÜRECİ: DEVLETİN YÖNETİMİNDE İŞLETME

Sanayileşmenin disipline yansıması açısından birlikte değerlendirilebilecek iki dönem 1908-1929 ve 1930-45 yılları arasındaki dönemlerdir. İşletmenin yeni bir kimlik edinmesi, iki özelliği (milli ve devletçi politikalara yöneliş) taşıyan ardışık bu dönemler sonrasında gerçekleşmiştir. Bir disiplinin başlangıcı olarak 1930'lu yıllarda Almanya'dan aktarılan işletme iktisadı, iki dönemin politikalarıyla oluşturduğu ekonomik zemin için işlevseldir.

Disiplinin ülkeye aktarıldığı yıllarda ticaret, muhasebe ve iktisat öğretimi sürmektedir. İşletme adıyla anılan bir ders yoktur. İşletme iktisadı, okullara daha önceki yıllarda okutulan bazı derslerin yerini alarak yerleşmiştir. Kapsamı ise salt teknik öğretimi aşan, amacı, incelediği nesne ve araştırma konuları olan bir disiplindir.

2.1. Sanayileşmenin “Milli” ve “Devletçi” Karakter Kazanması

20. Yüzyılın başlarından 1930'lara kadar olan ekonomi politikaları, belirli yönlerden kendi içerisinde bütünlük arz etmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşu, ekonomik açıdan 1908'den itibaren süregelen politikaların yönünü değiştirmemiştir. Bu sebeple kuruluş öncesini Boratav, tamamlanmayan bir burjuva devrimi ve ulusal kapitalizme yönelişle birlikte sağlam adımların olmaması ifadeleriyle resmeder. Devletin yarı sömürge statüsünün yarattığı bağımlılık, yaşanan isyan ve savaşlar yanında burjuvazinin zayıflığı gibi nedenlerle atılan adımlar bir dönüşüm sağlamamıştır.⁵⁴⁰

⁵⁴⁰ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi, 21. Baskı, Ankara, 2015, s. 21-23. Boratav, ulusal kapitalizmin karşısındaki en güçlü engellerden birini Türk burjuvazisinin gelişmemiş olmasıyla açıklar. Var olan Osmanlı burjuvazisinin nitelikleri, “sanayide değil ticarete gelişmiş olması, buna bağlı olarak komprador bir özellik taşıması ve büyük ölçüde gayrimüslim (Rum, Yahudi, Levanten, Ermeni) unsurlardan oluşmasıydı.” A.k.

Ekonomi politikaları yönüyle Cumhuriyet'in kurucuları İttihat ve Terakki Partisi'ne yakındır. Ulusal kalkınma amacıyla burjuvazinin oluşturulması, ekonominin millileştirilmesi için yabancılara tanınan ayrıcalıklardan vazgeçilerek yabancı sermaye kuruluşlarının millileştirilmesi, programın önemli bir kısmını oluşturmaktadır.⁵⁴¹ Bu sebeple milli ekonomi politikaları, dönemi bütünlük içinde görmeyi sağlayan etkenlerden biridir.

Savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin dışarıyla bağı büyük ölçüde azalmış ve ithalat oranları düşmüştür. Alman modelinin temeli olan “milli ekonomi” İttihatçılar için karşılaşılan bir zorunluluk görülmüştür.⁵⁴² Devlet desteğiyle yerli ve milli bir burjuvazi sınıfının oluşturulması gereği, modernleşme ve kalkınma için de bir zorunluluktur.⁵⁴³ Bu zorunluluk, İttihat ve Terakki'nin özlemi olan Müslüman Türk “iş adamı” için gerekli ortamı oluşturmuştur. Serbest piyasa mekanizması yerine devletin doğrudan ekonomik yaşama müdahalesi öngörülmüştür. Diğer taraftan “milli ekonomi” ve “ekonomik uyanış” adlarıyla sermaye birikimini artıran spekülâtif kazançlarına göz yumulmuş ve girişimcilik teşvik edilmiştir. Savaş yıllarını kapsayan 1914-1918 dönemine rağmen, anonim şirketçilik açısından öncesinde görülmeyen bir biçimde sıçrama yaşanmıştır.⁵⁴⁴

“1908 yılına değin Osmanlı ülkesinde kurulan, ya da esas faaliyeti Osmanlı topraklarında olan anonim şirket sayısı 86'ydı. 1849 yılından itibaren Osmanlı topraklarında yılda ortalama 1.45 anonim şirket faaliyete geçmişti. Bu rakamlar İkinci Meşrutiyet'le birlikte büyük ölçüde artmıştı. 1908-1918 döneminde toplam 236 şirket kurulmuştu. Meşrutiyet'in ilk beş yılında (1908-1913) faaliyete geçen anonim şirket sayısı 113'tü. Bu dönemde yılbaşına 22,60 şirket düşüyordu. Birinci Dünya Savaşı yıllarını oluşturan 1914-1918 döneminde yıllık ortalama 32'ye yükseliyordu. Bu yıllarda kurulan şirket sayısı sırasıyla 23, 39 ve 34'tü.

⁵⁴¹ Ayşe Buğra, *Devlet ve İş Adamları*, s. 143.

⁵⁴² 19. Yüzyılın sonlarında Ahmet Mithat ve Musa Akyığıtzade tarafından savunulan milli ekonomi tezi, kaynağını Alman tarihçi okulunun korumacı doktrininden alan ve sanayileşmeyi kalkınmanın ana yolu olarak gören bir görüştür. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi...*, s. 26.

⁵⁴³ M. Özügürlü, “Osmanlı İmparatorluğu'ndan...”, s. 85 ve Korkut Boratav, *a.k.*, s. 27. Ertuğrul, İttihat ve Terakki'nin içinde ekonomik görüşü farklılaşan iki çizgi olduğundan bahseder. Liberal olan çizgiyi “serbest ticaretçi, entegrasyoncu ve beynelmilelci bir gelişme” taraftarı olarak tarif eder. İkinci çizgi ise serbestî politikaya karşı, korumacı ve yabancı sermayenin sınırlandırılması politikasını benimser. İttihat ve Terakki'nin milli ekonomi politikasını ortaya koyduğu 1916 Kongresi ile Lozan ve İzmir, aynı düşünsel zemine oturmaktadır. N. İlder Ertuğrul, *Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri*, Telgrafhane Yay., Ankara, 2017, s. 140.

⁵⁴⁴ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat...*, s. 57-58. Avcıoğlu ise anonim şirket kurma hızında büyük bir artış gerçekleşmediğini 1908-1918 yılları arasında 139 anonim şirket kurulduğunu yazar. Ancak ona göre de işadamları oluşturma politikası, milli sanayici olmasa da milli tüccarın oluşturulabilmesine yaramıştır. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 130.

Meşrutiyet'in liberal dönem olarak nitelendirilen ilk beş yılında (1908-1913) kurulan anonim şirketlerde yabancı- gayri müslim unsur ortaklığına gidilmiş, şirketlerin çoğunda yabancı sermaye ağırlığını korumuştur. "Milli iktisat" dönemi diye adlandırılan 1914-1918 döneminde ise faaliyete geçen anonim şirketlerin büyük çoğunluğu Müslüman-Türk eşraf tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu yıllarda kurulan şirketlerde yabancı sermayeye çok ender rastlanmıştır."

Anonim şirketler, Buğra tarafından İttihatçıların ülkedeki sermaye sıkıntısına çözüm bulma çabası olarak yorumlanmıştır. Ulusal ekonomiyi geliştirmeye dönük bu politika, savaş yılları boyunca sanayi yatırım fonlarını arttırmak üzere İstanbul ve Anadolu şehirlerinde uygulanmıştır. İttihat ve Terakki'nin ulusal sanayiye korumaya yönelik önlemlerinden bir diğeri olan 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu, bazı vergi muafiyetleriyle birlikte devletin sanayi fabrikaları kurmak için kullanılacak arazinin karşılıksız imkânlarını kapsamaktaydı. Aynı amaçla ticaret kanunu ve mülkiyet esasları düzenlenirken parti üyeleri iş dünyasına dâhil olmuşlardır.⁵⁴⁵

1920'lerdeki ekonomi politikaları, henüz Lozan Anlaşması ve Cumhuriyet'in ilanı gerçekleşmeden İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlara göre oluşturulmuştur. Burada amaç, ekonomi politikalarıyla ilgili olarak yönetici-bürokrat kadro ve toprak sahipleri, tüccarlar ve sayıca az olan sanayiciler arasında uzlaşma sağlamak ve bundan sonraki ekonomik ve sosyal politikalar hakkında Lozan'a katılan Batılı ülkeleri bilgilendirmektir. Politikaların devlet desteğine dayalı ve liberal olduğunu düşünen yazarlar vardır.⁵⁴⁶ Bununla birlikte Alman etkisiyle uygulanan milli ekonomi ve müdahalecilik anlayışı, tam olarak liberalizmle özdeşleşmemektedir.⁵⁴⁷ Ekonomide millileştirme için ise girişimcilik deneyimi ve sermaye birikimi gerekmektedir.⁵⁴⁸

Kongre'de belirlenen ekonomi politikası doğrultusunda kamu girişimleri için bir kurumsal yapılanma planlanmıştır. Bunu uygulamak üzere Türkiye Sanayi ve Maadin

⁵⁴⁵ Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*, s. 69-70.

⁵⁴⁶ Mustafa Şener, "Burjuva Uygarlığının Peşinde...", s. 198.

⁵⁴⁷ N. İlter Ertuğrul, *Cumhuriyet Kurulurken...*, s. 143. Kuruç, liberal ekonomi ve milli ekonomi arasına net bir sınır çizer. Liberal ekonomi, yabancı sermaye ve dış çevrenin belirleyiciliğinde gelişir. Kuruluş döneminin uygulaması olan milli ekonomi ise yerli sermayeyi desteklemiştir. *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yay., İstanbul, 1987, s. 50-51.

⁵⁴⁸ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1999, s. 70.

Bankası kurulmuş, aynı yasa ile devletin iştirakçılık yoluyla sanayi girişimleri ve ortak girişim faaliyetleri yapabilmesi sağlanmıştır. Cumhuriyet döneminde ilk kez iştirakleşme yoluna gidilse de bu dönemde kamu girişimciliğinde yeni örgütlenmeler oluşturulmamıştır.⁵⁴⁹

Ekonomik bağımsızlığın siyasi bağımsızlığı takip ettiği kuruluş dönemi, yeni hukuk sistemi ve yeni ekonomi düşünce ve uygulamalarını beraberinde getiriyordu. Devlet, uyguladığı politikalarla ekonomik kuruluşları yabancı hâkimiyetinden kurtarmıştı. Mûnalake, demiryolları, deniz nakliyeciliği, muhaberat ve ardından ticaret ve bankacılık millileştirildi. Milli sanayi, devletin teşvik tedbirleriyle inşa edilmeye başlandı. Parti programına yansıtılan Türk devletçiliği şu şekilde formüle edilmişti:⁵⁵⁰ “Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmek.” İttihatçıların ekonomi politikalarında olduğu gibi millilik, 1920’lerin politikalarında da birincil unsurdur. Özel sektör ise hâlâ imar edilmeye muhtaçtır.

Uygulamalar, temel olarak “özel sektör lehine ve özel sektörü güçlendirmek amacıyla sınırlı bir devlet müdahaleciliği” olarak nitelenmektedir. 1929 yılına kadar açık ekonomi koşullarında olunmakla birlikte devlet, diğer alanlardan çekilmemiş; sanayileşme ve devlet eliyle girişimci sınıf oluşturulması amaçlanmıştır. 1927 Teşvik-i Sanayi Yasası gıda, tekstil ve çeşitli yapı malzemeleri dallarında sağlanan teşvikler buna örnek teşkil eder. İzlenen ekonomi politikaların bir başka örneği ise İş Bankası’dır. Banka, özel sektörün desteklenmesi ve gelişmesi misyonuyla özel sektöre dayalı bir kalkınma modelini simgeler.⁵⁵¹ Celal Bayar’ın genel müdürlüğünü yaptığı bankanın

⁵⁴⁹ Aykut Ekzen, “Kamu İktisadi Kuruluşlarının Yeniden Düzenlenmesi Yaklaşımları ve Dördüncü Beş Yıllık Plan’ın Politikaları”, *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, 1982, s. 235.

⁵⁵⁰ Muhlis Ete, “Devletçilik ve Planlı Ekonomi”, *Ekonominin Bugünkü Meseleleri*, (Ed. Wilhelm Röpke), İstanbul, Türkiye Matbaası, 1934, s. 109-110.

⁵⁵¹ Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, s. 181-182.

yönetim kurulu, büyük ölçüde milletvekillerinden oluşmuş ve banka, özel sektör için ekonomi politikalarının aracı olmuştur.⁵⁵² Bu anlamda İş Bankası, sermaye kesimi ile iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde önemli rol oynayarak ekonomi politikaları üzerinde etkili olmuştur.⁵⁵³ Yerli özel sektör oluşturmada İş Bankası'nın öncülüğüyle başlayan politikalar, Ziraat Bankası'nın anonim şirkete dönüştürülmesi, 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması ve Türk sanayicilere kredi desteği sunma gibi uygulamalarla devam etmiştir.⁵⁵⁴

Özel sanayinin geliştirilmesi için devlet işletmeciliği asgari düzeyde tutulmuştur. Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı fabrikalar ve işletmeler vardır ancak yeni kurulanlar dâhil olmak üzere hiçbir devlet işletmesi olarak yürütülmemiştir. 1930'lu yıllara kadar olan süreçte devlet işletmeciliğinin tezahürü olarak en önemli ekonomik faaliyet demiryolu alanında olmuştur. Demiryolu yapımının büyük önem taşıması, bütünleşik bir iç pazar oluşturmak ve ülkenin ihracatını arttırmak gibi toplumsal ve ekonomik amaçlara bağlıdır.⁵⁵⁵ Geniş çapta millileşme hedefi ve 1920'li yıllarda yabancı ayrıcalıklarının sonlandırılmasıyla demiryolları tamamıyla öz kaynakla yapılandırılmıştır.⁵⁵⁶

1923-1930 yılları arasında Türkiye'de 59'u yabancı sermaye ve 119'u milli sermaye olmak üzere 178 yeni şirket kurulmuştur. Varlığını sürdüren yabancı sermayeli şirketlerin 67'si sanayi faaliyeti yürütmüş ve bunlar arasında ulaştırma ve maden şirketleri de yer almıştır. 1932 yılında ise bu şirketler tasfiye edilmiştir. Dünya konjonktürünün depresyona gidişi, şirketleri büyük zarara uğratmış olmakla beraber iç pazarlarda talebin daralması da kârlarının düşmesine neden olmuştur. Ticari faaliyet gösteren şirketlerden de 39'u ertesi yıl tasfiye edilmiştir. Bu tasfiyelerden bir kısmı

⁵⁵² Mustafa Şener, "Burjuva Uygarlığının Peşinde...", s. 200.

⁵⁵³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi...*, s. 41.

⁵⁵⁴ Gülten Kazgan, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla...*, s. 70.

⁵⁵⁵ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2006, s. 49-51 ve Yahya Sezai Temel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1994, s. 234.

⁵⁵⁶ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, s. 23.

devletleştirme politikası nedeniyle yapılmıştır. Bunalım sürecinde Abdülhamit döneminde kurulmaya başlayan sermaye piyasası, sürekli tasfiye hareketleri ile küçülmüş, 1960'lara kadar etkisiz halde varlığını sürdürmüştür.⁵⁵⁷

1930'lara kadar olan erken dönemde Osmanlı'dan aktarılan bir takım sorunlara 1929 Krizi'nin sorunları da eklenmiştir. Bu büyük krizle dünya ticareti ve sermayenin uluslararasılaşması süreci kesintiye uğramıştır. Ülkeler, kendi koşullarınca bu süreçten etkilenirken kriz, Türkiye için de genel görünümü değiştirici olmuştur. Kriz sonrasında daha önceden ithal edilen malların ithalatının sürdürülememesi nedeniyle içeride üretim zorunluluğu doğmuştur. Büyük ölçekli üretimi gerçekleştirecek özel sanayi işletmelerinin yetersiz olması, kamu iktisadi teşekkülleri öncülüğünde sanayileşmenin uygulamaya geçirilmesini getirmiştir. Tarımsal üretime dayanan ve dışa bağımlı bir nitelik gösteren ekonomik yapı ve borç yükü geçmişten devralınan sorunlar arasındaydı. Bunlar, sermaye birikiminin hızlandırılması amacıyla sanayileşmenin demiryolları ve kentsel alt yapının kurularak geliştirilmesi, bu hizmetlerin devletin yönettiği şirketler eliyle üretilmesiyle çözülmek istenmiştir.⁵⁵⁸

Kriz, Türkiye ekonomisi açısından doğrudan bir sonuç olarak piyasa ekonomisinin sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Böylece az gelişmiş bir ülkede, modern ekonominin kurumlarının oluşturulması aşamasında kaynakların akılcı ve verimli kullanımını sağlama konusunda piyasa mekanizmasına şüphe duyulmuştur. Ayrıca krizin ardından II. Dünya Savaşı'nın yaşanmasıyla modern Türk ekonomisini şekillendiren uluslararası konjonktürün yapısı daha da kritikleşmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin modern ekonomi kurumlarının ve politika belirleme süreçleri, uluslaşma ve kurumlaşma hareketlerinin özel girişimcilik fikrinden uzak ve diğer gelişmekte olan ülkelere farklı

⁵⁵⁷ Haydar Kazgan, "Türkiye'de Anonim ve Limited Şirketler", s. 407-410.

⁵⁵⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, ODTÜ İİBF Yayın No. 39, Ankara, 1982, s. 73-74 ve Koray R. Yılmaz, *Mahalle Bakkalından...*, s. 157.

bir biçimde gelişmiştir.⁵⁵⁹ Kriz sonrası yıllarda ekonomi politikaların milli renge devletçilik eklenmiştir.

1930'ların politikalarının önemli tarafı, tarım dışındaki üretken alanlarda devletin aslî yatırımcı ve üretici rolü üstlenmesidir. Demir ve deniz yollarında millileştirmelerin ardından devlet, belediye hizmetlerinde ve enerjide de egemen hale gelmiştir. Devlet işletmeleri, sanayi ve maden sektörlerinde ise üretimin büyük payına sahip olan sürükleyici roldedir. Bu dönem, devlet eliyle oluşturulan şirketlerin belirleyiciliğiyle nitelenir.⁵⁶⁰

1934 yılında Sovyet danışmanların desteğiyle hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, devletin sanayi yatırımlarını düzenlemekteydi. Sümerbank, Etibank ve diğer kamu kuruluşlarının devreye girmesiyle demir ve çelik, tekstil, şeker, cam, çimento, madencilik gibi sektörlerde devlet önder bir konuma yerleşmiştir. Bunun yanında büyük ölçekli yatırım gerektiren alanlarda işletmeler kurarak özel sektöre ara malları sağlamıştır. 1929 sonrası korumacı politikalarla üretim, istihdam ve büyük ölçekli devlet fabrikaları artmış ancak küçük ölçekli işletmeler çoğunluğu oluşturmaya devam etmiştir.⁵⁶¹

Devletin sanayide yatırımcı ve işletmeci olarak yer alması düşüncesi, söz edildiği üzere Osmanlı'da fabrika-i hümayûnlar aracılığıyla uygulamaya konulmuştu; 1830-40'lı yıllarda kurulan devlet fabrikalarının birkaçı Cumhuriyet'e devrolmuştur.⁵⁶² Bu yapılar, iktisadi devlet teşekküllerinin ilk denemesi olarak görülmektedir. 1930'ların temel ilkesi ise “yerli hammaddeler ve ithal edilen mallar, yerli üretilmeye çalışılacak”tır. Bu doğrultuda 1930'da sanayi kongresi düzenlenmiş, yatırım konuları ve yatırım dersleri saptanmıştır. Ticaret Mektebi'nin ve mühendis mekteplerinin mezunlarından

⁵⁵⁹ Ayşe Buğra, *Devlet ve İş Adamları*, s. 146.

⁵⁶⁰ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi...*, s. 70-71, Koray R. Yılmaz, *Mahalle Bakkalından...*, s. 157 ve Mustafa Şener, “Burjuva Uygarlığının Peşinde”, s. 205.

⁵⁶¹ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, s. 189-190.

⁵⁶² Janset Ö. Aytemur, *Türkiye'de Yönetim...*, s. 124 ve Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 242-243.

yararlanılmıştır. Almanya başta olmak üzere Avrupa'dan danışmanlar ve işletme mühendisleri getirilmiştir.⁵⁶³

Devletin ekonomik yapılanmada başat rolü üstlenmesinin örgütsel biçimi olan iktisadi devlet teşekkülleri, dönemin ekonomik aktörleri ve sanayileşme modelinin kurumsal ifadesidir. Bu örgütler, işletmeciliğin nasıl kurumsallaşacağı ve işleyeceğine yönelik bir standart oluşturmuşlardır.⁵⁶⁴ Devlet kuruluşu olmalarıyla birlikte iktisadi devlet teşekkülleri, bütün modern işletme fonksiyonlarına sahiptirler. Büyük kitlelere dönük ve kâr amacı ile üretim yapma özellikleriyle teşekküller, Türkiye'nin ilk modern işletmeleri olarak kabul edilirler.⁵⁶⁵ Devlet eliyle ekonomik kalkınma modelinin parçası, aynı zamanda birer yatırım ve finansman kurumu olan teşekküller, kanunda anılan “müdebbir bir tüccar gibi” ifadesiyle çalışma mantığı bakımından da ticari bir şirket gibidirler.⁵⁶⁶

İktisadi devlet teşekkülleri ile uygulanan sanayileşme modeli, kendi sermaye birikimini sağlayan bir hukuki düzenlemeye tâbiydi. Hukuki düzenlemeleri, devlet odaklı bir sanayileşme hareketi ve çalışma düzeni getirmekteydi.⁵⁶⁷ 1938 yılında çıkarılan İDT Yasası, devletçiliğin ekonomide yerleştiği ve büyük ölçüde başarılı olacak modeli oluşturmaktaydı. Model, kâr amacı yanında toplumsal boyutu içermekte; satın alma gücü düşük kesimlere mal ve hizmet sağlama amacı da gütmekteydi. Söz edilen modelin birimleri olarak hukuki düzenlemede teşekkül ve müessese ile örgütlenmelerinin sınırları belirlenmişti.⁵⁶⁸

Geçmişten devralınan ekonomik birikim ve aktörlerin yanına dış kanallardan aktarılan bilgi eklenirken teşekküller, dönemin işletme düşüncesinin pratiğini oluşturan

⁵⁶³ Oktay Güvemli ve Batuhan Güvemli, “Türk İşletme Tarihi...”, s. 11.

⁵⁶⁴ Janset Ö. Aytemur, *Türkiye’de Yönetim...*, s. 123-133.

⁵⁶⁵ Oktay Güvemli ve Batuhan Güvemli, *a.k.*

⁵⁶⁶ Mustafa Aysan, *Türkiye’de Devlet İşletmeciliği*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yay., No.26, İstanbul, 1973, s. 110-111. Anılan kanun, 440 sayılı Kanun’dur.

⁵⁶⁷ Janset Ö. Aytemur, *a.k.*, s. 145-170.

⁵⁶⁸ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde...*, s. 153-155.

örgütler olmuşlardır.⁵⁶⁹ Devletin yönetimindeki işletmecilik uygulamasının disiplinler kaynağı da Almanya'dan aktarılan işletme iktisadıdır.

2.2. Disiplinin Kuruluş Aşaması: İşletme İktisadı

1930'lu yılların başlangıcında Türkiye'ye işletme iktisadı adıyla yeni bir disiplin taşınırken alana yönelik elde var olan bilgi, muhasebe ve iktisat disiplinlerince üretilmektedir.⁵⁷⁰ Yüzyılın başında olduğu gibi İstanbul okullarında -Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi, Siyasal Bilgiler Okulu⁵⁷¹ ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi- bu derslerle eğitim sürdürülmektedir.⁵⁷² Bu derslerin işletmenin belirli yönleri üzerine bilgi verdiği ve doğrudan işletmeyi bir bütün olarak inceleme konusu edinmediği söylenebilir. Akademik disiplin olma kimliğiyle bunu yapan “işletme iktisadı”dır.

1930'ların ilk yarısında “işletme iktisadı” ders programlarına girmiş, 1934 yılında Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'nin programında yer almıştır.⁵⁷³ Bu ders, önceki yıllarda verilen “ticari iktisat” isimli dersin dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur. Dersi veren öğretim üyesi, 1935 yılında ders notlarını “İşletme Ökonomisi” adıyla kitaplaştıran Mustafa Zühtü İnhan'dır.⁵⁷⁴

İşletme iktisadı, Darülfünun'un 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesinden sonra Hukuk Fakültesi'ne bağlı olarak kurulan İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nün iktisat doktorası ve iktisat sertifika programına iki ayrı seçmeli ders halinde

⁵⁶⁹ Janset Ö. Aytemur, *Türkiye'de Yönetim...*, s. 145-170.

⁵⁷⁰ Mehmet Erçek ve Behlül Üsdiken, “İşletme İktisadı: Türkiye'de Bir Akademik Disiplinin Oluşumu, Gelişimi ve Sönüşü”, *Prof Dr Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması*, (Ed. Ertuğrul Tokdemir, vd.), TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 232-233.

⁵⁷¹ 1936-37 öğretim yılında Ankara'ya taşınmıştır.

⁵⁷² O. Güvemli, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, C.4, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 2001, s. 197.

⁵⁷³ Behlül Üsdiken, “Türkiye'de İş Yapmanın...” , s. 125.

⁵⁷⁴ M. Erçek ve B. Üsdiken, *a.k.*, s. 233-234.

konulmuştur. Bu dersler, “umumi işletme iktisadı” ve “tatbiki işletme iktisadı” adını taşımaktadır. Dersleri veren öğretim üyeleri ise Muhlis Ete ve Ali Öztekin’dir.⁵⁷⁵

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nin 1937 yılında faaliyete geçmesiyle öğretim programında “işletme iktisadı”, “işletme iktisadı ve muhasebe” ve “işletme iktisadı ve devlet muhasebesi” dersleri yer almıştır. Fakültede kurulan “işletme iktisadı” kürsüsünün başına, Ekim 1937 tarihinde Hitler’in yönetime geçmesinden sonra Nürnberg Yüksek Ticaret Okulu’ndaki profesörlük görevinden emekli olmak zorunda bırakılan Alfred Isaac getirilmiştir. 1941 yılından sonra ise işletme iktisadı, doktora alanlarından biri haline getirilmiştir.⁵⁷⁶

Mülkiye’nin Ankara’ya taşındıktan sonraki yıllarında, eğitim süresinin dört yıla çıkarılmasıyla birlikte programına “işletme iktisadı” dersi dâhil edilmiş ve 1939 yılından itibaren Ankara’daki Yüksek Mürâkabe Heyeti yanında bu okulda ek görev alan Muhlis Ete tarafından verilmeye başlanmıştır.⁵⁷⁷ Siyasal Bilgiler Okulu’nun 1950 yılında fakülteye dönüşüp Ankara Üniversitesi’ne bağlanmasıyla “işletme iktisadı ve muhasebe” kürsüsü kurulmuştur. 1966 yılında Amerikan etkisiyle “işletmecilik” adıyla yeni bir şubenin oluşturulmasına rağmen önceki derslerin yürütülmeye devam edilmesi uygulamasıyla kürsü faaliyetleri 1980’li yıllara kadar sürdürülmüştür.⁵⁷⁸ İşletmecilik, son iki sınıfın “iktisat ve maliye”, “siyaset ve idare”, “uluslararası ilişkiler” gibi uzmanlık dallarından biri sayılmıştır.⁵⁷⁹

İşletme iktisadının öğretim ortamında gerilemeye başlaması, ilk olarak İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde meydana gelmiştir. Fakültede Amerikan yardımlarıyla kurulan enstitü, “işletme iktisadı” adı taşımakla birlikte içerik bakımından bu öğretilen

⁵⁷⁵ M. Erçek ve B. Üsdiken, “İşletme İktisadı:...”, s. 233-234.

⁵⁷⁶ B. Üsdiken, “Türkiye’de İş Yapmanın...”, s. 126 ve Orhan Tuna, “Ord. Prof. Dr. Alfred ISAAC “Şahsiyeti ve İlmi Hüviyeti””, *Türkiye’de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan*, İşletme İktisadı Enstitüsü Yay., No.12, İstanbul, 1985, s. 9.

⁵⁷⁷ B. Üsdiken, a.k. ve Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi...*, s. 2877.

⁵⁷⁸ B. Üsdiken, “Bir Örgütsel Alanın...”, s.11-12 ve M. Erçek ve B. Üsdiken, a.k., s. 258

⁵⁷⁹ Ali Çankaya, a.k., s. 713.

uzaklaşmıştır. Bununla birlikte işletme iktisadı, lisans düzeyinde okutulmaya devam etmiş, 1968 yılında üniversitede işletme fakültesi kurulmasıyla sona ermiştir. Üç yıl sonra İktisat Fakültesi'nde işletme iktisadı kürsüsü kurulmuş ve 1980'li yıllara kadar izlerini sürdürebilmiştir.⁵⁸⁰ 1981 yılında yükseköğretim yasasının uygulamaya konulmasıyla işletme iktisadının bir disiplin ve terim olarak ortadan kalkması kolaylaşmıştır. Akademilerin üniversiteye dönüştürülmesi, kürsülerin kaldırılarak bölüm ve anabilim dalı olarak örgütlendirilmesi ve tek tür adlarla uygulanması bunun nedenlerini oluşturmuştur.⁵⁸¹

İşletme iktisadının bir disiplin olarak Türkiye'de varlık göstermesi ve sönümlenmesinde ülkenin özgün kurumsal şartları etkili olmuştur. Disiplin kaynak ülke olan Almanya'da üniversiteye eklenilerek varlığını sürdürebilmiş ancak Türkiye'de bu sağlanamamıştır. İşletme iktisadı, politika ve pratik sonuçlara ilişkin katkı sağlamada yetersiz kalmış, diğer taraftan modern büyük işletmelerin sayıca az olması bu bilgiye olan talebin düşüklüğü sonucunu doğurmuştur. Bunlara ek olarak Amerikan rekabeti, disiplinin kaybolmasında rol oynamıştır.⁵⁸² Öğretimde iki kaynaktan gelen dış etkinin bir arada sürdüğü yıllar olmakla birlikte iktisadi politikaların yönünün bu üstünlüğü eline alan ülkeye dönmesiyle disiplinler aktarımının kaynağı büyük ölçüde değişmiştir.

2.3. Disiplinin İçeriği: Milli Kalkınma, İktisadilik ve Rasyonalizasyon

İşletme iktisadı, Türkiye açısından bir akademik disiplinin başlangıcını oluşturması sebebiyle önemlidir. Üniversiter alanda iş yapma/işletme konularının incelenmesinin meşruiyet kazanması için bir temel oluşturmuştur.⁵⁸³ Almanya'da geliştirilmiş bir disiplin olarak işletme iktisadı, Türkiye'de ilk kez yazılı bir metinde

⁵⁸⁰ B. Üsdiken, "Bir Örgütsel Alanın...", s. 7-11 ve M. Erçek ve B. Üsdiken, "İşletme İktisadı...", s. 258.

⁵⁸¹ A.k., s. 259.

⁵⁸² A.k., s. 260.

⁵⁸³ Behlül Üsdiken, "Türkiye'de İş Yapmanın...", s. 120.

ülkede mesleki eğitim üzerine incelemeler yapmak üzere bulunan Alman pedagog Kühne'nin 1925 yılında hazırladığı raporda yer almıştır. Kühne, raporunda Ticaret Mektebi Âlîsi üzerine yaptığı tespitler arasında yer alan bir sorunu şöyle tanımlamaktadır:⁵⁸⁴

“...İstanbul Ticaret Mektebi Âlîsinin henüz işletme idaresi nazariyesini Alman ticaret mekâtibi âliyesi ile ulûmu iktisadiye fakültelerinde olduğu gibi ele almamasıdır. Almanya'da yeni işletme idaresi ilmi inkişâf etmiştir. İktisat ilmi hayatı iktisadiyenin umumî rabitalarını tettebbu ettiğine mukabil işletme idaresi ilmi iktisadiyatın münferit hücrelerini, işletme usullerini tetkik ederek bu suretle büyük müesseselerin mes'ul müdürleri ve memurları için ehemmiyeti azimeyi haiz kıymetli neticeler elde etmiştir.”

Bundan sonraki ilk kullanımlar, o sırada doktorasını Almanya'da yapmakta olan Muhlis Ete'ye aittir. 1928 yılında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası'nda yayımlanan makalesinde “iktisadi işletme bilgisi” ve 1931 yılında yine bir konferanstaki sunumunda “işletme iktisadı” ifadesini kullanmıştır.⁵⁸⁵

İşletme iktisadı, “iktisadî işletmelerin rasyonel bir şekilde sevk ve idaresinin ilmi” olarak tanımlanmaktadır. Bu ilmin konusunu işletmenin kuruluşu, sermaye ve üretim araçlarının tedariki, üretilen malların piyasaya sürümü, faaliyetlerinin örgütlenmesi ve hesaplanması oluşturmaktadır.⁵⁸⁶ Disiplinin araştırmacıları, işletme iktisadının kapsam bakımından teknik bir örgüt ve hesap bilgisinin ötesinde olduğunu ifade ederler:⁵⁸⁷

“Dikkat edilecek olursa, ilmimizin mevzuunu “İşletme Bilgisi” suretinde ifade etmiyoruz. Çünkü böyle bir tavsif ilmimizi sadece teknik bir bilgiye, teknolojik bir mevzua yahut bir hesap ilmine götürebilir. Diğer taraftan “İşletme İlmi” tabirini de kullanmıyoruz. Çünkü bu tabir de sırf teknik bir mevzuu, ilmi ve fennî işletme usulleri bahsini, geniş manasıyla Taylorizm'i ifade etmekten ibaret kalır. Halbuki, “ilmi işletme usulleri” işletme ekonomisi ilminin ancak küçük bir bahsini teşkil etmektedir... O halde mevzu olarak kabul ettiğimiz “İşletme Ekonomisi” mefhumunu daha etraflı olarak tayin etmek mecburiyetindeyiz. İşletme Ekonomisi tabiri İşletme ve Ekonomi mefhumlarından mürekkeptir. Ekonomi mefhumundan, malum olduğu veçhile, insan ihtiyaçlarının giderilmesini mümkün kılan planlı faaliyetlerin heyeti umumiyesini anlarız; (Cassel) yine insanlar tarafından bir plan dairesinde giderilen ihtiyaçlar dolayısıyla malların ihtisali ve müstehliklere ulaştırılması işletme diyebileceğimiz yerlerde cereyan eder.”

⁵⁸⁴ Kühne, *Meslekî Terbiyenin İnkişafına Dair Rapor*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939, s. 14.

⁵⁸⁵ M. Erçek ve B. Üsdiken, “İşletme İktisadı...”, s. 231.

⁵⁸⁶ Hayri Tokay, *İşletme İktisadının Temel Konuları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 4.

⁵⁸⁷ Muhlis Ete, *İşletme Ekonomisi Dersleri*, Türk Ekonomi Dergisi Ekonomi Kitapları Serisi, C.1, İstanbul, 1946, s. 15.

Genel iktisattan koparak gelişen bu bilim dalı, hareket noktası ve bakış açısı itibariyle ondan farklılık arz etmektedir. Genel iktisat toplumu (cemiyyet, devlet), işletme iktisadı ise işletmeleri hareket noktası olarak görür. İktisadın incelemesinin yönü, bütünden parçaya (toplumdan işletmelere), işletme iktisadının parçadan bütüne (işletmeden topluma) doğrudur.⁵⁸⁸ Başka bir deyişle disiplin, iktisattan analiz seviyesi yönünden ayrılmaktadır. İşletme iktisadı, araştırma konusu olarak işletmeleri almakta ve bu birimlerin faaliyetleri, aralarındaki etkileşimler ve toplumsal düzeye etkisi görüş alanına girmektedir.⁵⁸⁹

Disiplin, “ekonomik ilke ve yöntemlere uygun bir biçimde çalışan ayrı ayrı (münferit) işletmeleri” ele alır.⁵⁹⁰ Bu ekonomik birimlerin kuruluşları, faaliyetleri ve bir arada yaşayışlarıyla ilgilenir.⁵⁹¹ İşletmenin tanımlanması ise oldukça geniş kapsamlı olarak “insanları ve şeyleri bir faaliyet birliği halinde bir araya getirmiş kurumlar ve kuruluşlar” şeklindedir. Bu tanımıyla işletme, özel (bireysel) bir girişimi veya kuruluşlar birliğini, bir kooperatifi, karma bir kuruluşu (yani özel girişim ile kamu girişiminin ortaklaşa meydana getirdiği bir girişimi) ifade ettiği gibi bir kamu girişimini de anlamı içerisinde barındırmaktadır. Dolayısıyla işletme iktisadı, işletmeye olan bu bakış açısıyla kuruluşun sahibinin tüzel kişiliğine, güttüğü amaca (kâr veya kamu hizmeti), işleyiş esaslarına göre fark gözetmeyen bir disiplindir. Disiplin, bu kuruluşları hem teknik hem de ekonomik boyutlarıyla ele alır.⁵⁹²

İşletme iktisadı, ekonomik hayatın belirsizliklerine rağmen işletmenin kendi içerisinde bilinebilir ve örgütlenebilir olmasının başarısını artıracığını iddia eder. İşletmenin iktisadi bir varlık olarak rasyonelliğini amaçlar.⁵⁹³ Disiplinin konu olarak

⁵⁸⁸ Hayri Tokay, *İşletme İktisadının Temel Konuları*, s. 5.

⁵⁸⁹ M. Erçek ve B. Üsdiken, “İşletme İktisadı...”, s. 237-239.

⁵⁹⁰ Muhlis Ete, “İşletme Ekonomisi Bilimi”, *Türkiye’de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme İktisadı Enstitüsü, 30. Yıl Yayınları, No:12, s. 143

⁵⁹¹ Hayri Tokay, *a.k.*

⁵⁹² Muhlis Ete, *a.k.*, s. 143-144.

⁵⁹³ Behlül Üsdiken, “Türkiye’de İş Yapmanın...”, s. 142.

müteşebbisi değil de işletmeyi ele almasıyla amacının en çok para kazanmak yerine rasyonel ve iktisadi bir şekilde faaliyet yürütmek olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹⁴ Disiplinde rasyonellik ve iktisadilik en önemli vurgulardandır, bunu kâr kavramından ayrı tanımlayarak en azından söylemsel bir farklılaşma yakalanmak istenmiştir.

Türkiye’ye ilk getirildiği dönemde disiplin, Almanya’da olduğu gibi, kazancı ya da kârı artırmanın araştırması olmaktan kaçınan ya da bunu açıkça ön planda tutmayan bir alan olarak iktisadilik ve rasyonellik kavramlarının etrafında örülmektedir.⁵⁹⁵ Bu kavramlar, işletmenin uyması gereken en temel esası oluştururken disiplin açısından bir yaklaşım ve öğretim aracı olarak önem kazanmaktadır. İktisadilik, işletmelerde her faaliyetin ve kararın temel ölçütü olmalıdır. İşletme iktisadının getirdiği bu iki prensip eş anlamlıdır; “iktisadi olmak rasyonel olmaktır.”⁵⁹⁶ Disiplinde söz edilen iki kavramın kâra göre daha meşrulaştırıcı bir anlam ifade ettiği görülmektedir.

İşletme iktisadının yaklaşımıyla iktisadilik, “verilen ile alınan, sarf edilen ile elde edilen arasında makul ve mantıkî bir nisbetin mevcudiyeti” anlamındadır. Buna göre her türlü iktisadi faaliyet, harcanan ile kazanılan, maliyet ve fayda arasındaki karşılaştırmayla ölçülmektedir. Disiplinin amacı olan iktisadilik, işletme faaliyetinin en rasyonel şekilde yürütülmesiyle sağlanacaktır.⁵⁹⁷

İşletmenin faaliyetinde seçim yapma gereği, yeni bir meseleyi ortaya çıkarır: Bu, işletmenin sevk ve idaresinin nasıl daha iyi yapılacağı meselesidir. Sevk ve idare, işletmenin gayesine ulaşmada nihaî kararları alacak ve uygulamaların sorumluluğunu üstlenecek mercidir; işletmenin esas görevlerini uygulamada tamamlayıcı bir roldedir.⁵⁹⁸

“Sevk ve idare işi, işletme faaliyetlerinin, gayeye uygun bir şekilde ve muhtelif icra faaliyetlerinin tam bir düzen ve ahenk içinde cereyan etmesini temine çalışır. İşletmenin içinde yaşadığı iktisadi muhite, konjonktür ve mevsim temevvüçlerine, hukuki nizamla, ticari teamüllere ilâh... intibakını temin etmek bir sevk ve idare işidir. İcra işlerinde çalışan sây unsurlarını iyi seçmek, bu alanda çalışanlardan en büyük randıman temin edebilmek için lazımgelen tedbirleri almak, yine sevk ve idarenin faaliyet çerçevesi içine

⁵⁹⁴ Hayri Tokay, *İşletme İktisadının Temel Konuları*, s. 8.

⁵⁹⁵ M. Erçek ve B. Üsdiken, “İşletme İktisadı...”, s. 249.

⁵⁹⁶ Behlül Üsdiken, “Türkiye’de İş Yapmanın...”, s. 128.

⁵⁹⁷ Hayri Tokay, *a.k.*, s. 9-11.

⁵⁹⁸ *a.k.*, s. 88-89.

girer. Aynıyla işletmenin maddi unsuru olan sermayenin miktarını, terkiibini, gaye ve imkanlara uygun bir şekilde tedvir etmek de yine bir sevk ve idare işi olduğuna şüphe yoktur.”⁵⁹⁹

Disiplin, işletmede sevk ve idare etmenin iktisadi ve ticari yönünü akademik ve uygulama olarak ele alır. Sevk ve idare, işletme içindeki konuma bağlı olarak meslek bilgisine sahip insanlar tarafından yürütülen bir faaliyet olarak anlaşılırken teknik idarenin mühendislerce yapılması öngörülür.⁶⁰⁰ İşletme iktisadının bakış açısından sevk ve idare meselesi, mesleki ve toplumsal bir konumu ifade etmez; işletmedeki faaliyetlerle ilgilidir. 1950’ler sonrası Amerikan kaynağından gelen yönetim düşüncesiyle ayrıştığı en önemli noktalardan biri budur.⁶⁰¹ Bu, yönetimin bir uzmanlık konusu mu yoksa teknik/öğretilabilir bir araç mı olduğu perpesktifiyle ilgilidir.

İşletme iktisadı yazınında çokça dile getirildiği üzere işletmelerle ilgili meselelerle uğraşmak ve bunlara yönelik çözüm arayışında olmak “milli menfaatler” ile yakından ilişkili görülmüştür. Bu konuda ileri sürülen temel argüman, işletmelerin iyi çalışmasının ülkenin iktisadi kalkınmasına katkıda bulunacağıdır.⁶⁰² Alkan, işletme iktisadının konuyu ele alış biçimine uzunca yer verdikten sonra buradaki varmak istediği gayeyi şöyle açıklamaktadır.⁶⁰³

“...Kısaca söylemek icap ederse diyebiliriz ki, millî Türk iktisadiyatının esas temeli, millî işletmelerimizin vazifelerini tam mânasile yapmaları sarsılmaz bir hal alacaktır... O halde işletmelerimizin: plânlı, mükemmel teşkilâtlı, rasyonel, verimli ve kontrollü çalışmaları lâzımdır... Türk milleti, nasıl türk gücü, türk gayreti, türk sabrı ve türk kanı ile millî istiklâline kavuşmuş, nasıl bu günün hür, serbest, büyük ve millî Türkiye Cumhuriyetini meydana getirmişse, hiç şüphesiz aynı şekilde çalışarak iktisadî gayelerine de, iktisadî tam istiklâline ulaşacaktır. Bunda asla tereddüt etmiyelim ve hep birden, her cephede, her sahada bilgi ile çalışalım: İktisadî zafer bizindir.”

Disiplinin amaçlarını milli ekonomi politikalarıyla iç içe görmek, işletme iktisadında yaygın bir tutumdur. Bununla birlikte disiplindeki bu yaklaşım biçimini Amerikan perspektifli kuruluşa, Taylor’un yaklaşımına kadar götürmek mümkündür.

⁵⁹⁹ Alfred Isaac, *İşletme İktisadı*, (Çev. Ahmet Ali Özeken), C.2, Adnan Kitabevi, İstanbul, 1946, s. 13.

⁶⁰⁰ Behlül Üsdiken, “Türkiye’de İş Yapmanın...”, s. 142.

⁶⁰¹ A.k., s. 121.

⁶⁰² M. Erçek ve B. Üsdiken, “İşletme İktisadı...”, s. 253.

⁶⁰³ İsmet Alkan, *Türkiye İktisadiyatında İşletmeler ve İktisadî Vazifeleri*, İşletme İktisadı Etüdleri, No. 1, İstanbul, 1939, s. 23-24.

Bireyin verimli çalışmasıyla örgütün, işletmenin ve devletin verimliliğinin gerçekleşeceği ve kaynak israfının önleneyeceği fikri disiplinde süregelmiştir. Milli kalkınmaya yönelik kullanılan ifadelerin meşruiyet sağlamak üzere geliştirilen söylemler mi yoksa disiplinde nihai bir amaç mı olduğu bir tartışma sorusu doğurmaktadır.

İşletme iktisatçıların tutumunda devletçiliğe bütünüyle karşı çıkış yoktur. Bununla birlikte işletme iktisadının öğretilerine uygun davranılması, devletçiliğin sınırlarının belirli olması ve piyasa işleyişini engellememesi beklenmektedir.⁶⁰⁴ Disiplinin uygulama alanı bulması, Türkiye’de cumhuriyetten sonra kurulan devlet işletmelerinin yeni bir nitelik kazanmasıyla başlar.⁶⁰⁵ Dönemin konuları, ülkenin ortamı gereği devletçilik politikaları ve devlet işletmeleri üzerinedir.⁶⁰⁶ Ete’ye göre, devletin işletme kurarak ekonomik alanda yer almasıyla işletme iktisadı, devlet yönetimine ilişkin bilgiler arasına girecek bir bilgi dalı olmuştur.⁶⁰⁷ Disiplinin devletçilik politikalarını destekleyici bir kaynak olduğuna dair dönemin yazılardan birinde;

“Bizim milli işletmeciliğimiz, bir taraftan devlet, diğer taraftan hususi teşebbüs eliyle yaratılmaya başlanmıştır. Hatta bu alandaki çalışmalarda devletin hissesi daha büyüktür. Bu bir zaruretin, bir ihtiyacın ve yurdumuzun hususiyetinin doğurduğu bir neticedir... devlet, milli işletmeciliğimizin temeli ve sıklet merkezini teşkil etmektedir.”⁶⁰⁸

İşletme iktisadı, işletmeyi bütün olarak incelemektedir. Bunun yanında araştırmacılar, işletme denildiğinde sadece özel sektöre mahsus bir kapsamın ifade edilmediğini sıklıkla vurgulamaktadırlar.

“Bu ilme işletme ekonomisi bilgisi denmesinin asıl sebebi, ilmin eski ismi olan hususi ekonominin mevzuu tam ifade edememesinden dolayıdır. Çünkü hususi ekonomi deyince sırf hususi işletmelerin bünyelerinden, ihtiyaçlarından, münasebetlerinden ve sair hususlarından bahseden bir bilgi hatıra gelmektedir. Halbuki son zamanlarda amme müesseseleri ve işletmeleri de ferdi bakımdan, ekonomik bir işletme olarak tetkik edilmeye başlanılmıştır. İşletme ekonomisi tabiri gerek hususi ekonomiye ait işletmeleri gerek devletin ve sair amme teşebbüslerinin işletmelerini ihtiva ettiğinden “hususi ekonomi” tabirine tercih edildi ve yer tuttu.”⁶⁰⁹

⁶⁰⁴ M. Erçek ve B. Üsdiken, “İşletme İktisadı: ...”, s. 255.

⁶⁰⁵ Muhlis Ete, “İşletme Ekonomisi Bilimi...”, s. 145.

⁶⁰⁶ M. Erçek ve B. Üsdiken, *a.k.*

⁶⁰⁷ Muhlis Ete, *a.k.*, s. 144.

⁶⁰⁸ İsmet Alkan, “Milli İşletmelerimiz ve Plânlı Çalışma”, *İşletme- İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası*, S.18, 1946, s. 132-133.

⁶⁰⁹ Muhlis Ete, *İşletme Ekonomisi Dersleri*, C.1, Türk Ekonomisi Dergisi Ekonomi Kitapları Serisi, İstanbul, 1946, s. 5.

İşletme iktisatçılarına göre, işletmeden anlaşılması gereken hem kamu hem de özel işletmeleridir. Mülkiyeti, tüzel kişiliği ve amacı farketmeksizin işletme şemsiyesi altında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla disiplin, kamu işletmelerini de ele alır; inceleme nesnesi işletmedir denilebilir.

“İlimimizin mevzuunu teşkil eden işletmeler, hususi bir işletmeye (kâr gayesi giden bir teşebbüse veya teşebbüsler birliğine) yahut kooperatif işletmelerine, mixt yani muhtelif işletmeler ıtlak edilen hususi teşebbüs ile kamusal teşebbüsün müşterek bir işletme arz eden işletmelere ait olabilir. Bununla işletme ekonomisi ilmi, işletmeyi sahibinin şahsiyesi hükmiyesine, güttüğü gayeye (kâr gayesi ve menfaati amme prensibi) göre işleyiş itibariyle değişmeyen bir disiplindir. İşletme ekonomisi ilminin mevzuu ekonomice çalışan işletmeler olunca, ilmin gayesi işletmelerin kuruluş ve işleyiş kanuniyetlerini tetkik etmektedir. Bundan dolayıdır ki işletme ekonomisi hususi teşebbüslere ait işletmeler kadar devlete ait işletmeleri de tetkik mevzuuna alır. Bir işletme hangi mevzuu ile iştigal ederse etsin, hangi memlekette ve rejimde çalışırsa çalışsın, işletme ekonomisinden faydalanmak zorundadır.”⁶¹⁰

Yazarlara göre, disiplinin rasyonalizasyon amacı, devlet işletmelerinin amacına uygun düşmektedir. İmparatorluk döneminde yabancıların sahipliğinde olan şirketlerde, daha çok kârlılık, cumhuriyetten sonra devlet işletmelerinde ise rasyonalizasyon amacı güdüldüğü ifade edilmektedir.⁶¹¹ İktisadilik, rasyonalizasyon ve ekonomik prensip işletme iktisadının temelini oluşturan kavramlardır.⁶¹² İfadelerden disiplinin araştırmacılarının rasyonalizasyona kârlılıktan geniş bir anlam yükledikleri ve bu anlamın toplumsallığa işaret eden bir vurgusu olduğu görülmektedir.

Rasyonalizasyon kavramı, 1920’li yıllarda Almanya’nın öncülüğünde başlatılan “Uluslararası Rasyonelleştirme Kongreleri” ile üretim ve teknoloji düzeyinde kullanılır ve uluslararası gündemde tartışılır olmuştur.⁶¹³ Bir yönetsel yaklaşım olarak 1930’larda kamu yönetiminde de çokça tartışılmıştır. Bu dönemde devletçilik, sanayileşme ve rasyonalizasyon birbiriyle bağlantılı olarak idari algıyı şekillendirmiştir. 1930 öncesi idarede kabul gören “Taylorculuk” yaklaşımına yine sanayiden idareye devşirilen bir

⁶¹⁰ Muhlis Ete, *İşletme Ekonomisi Dersleri*, s. 14.

⁶¹¹ Muhlis Ete, “Ülkemizde İşletme Ekonomisi Bilim ve Uygulamasının İlk Yıllarına Kısa Bir Bakış”, *Türkiye’de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme İktisadi Enstitüsü, 30. Yıl Yayınları, No.12, s. 154.

⁶¹² M. Erçek ve B. Üsdiken, “İşletme İktisadı...”, s. 245.

⁶¹³ Esra Dik, “Marshall Planı’yla “Hür Dünya’ya Giriş”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949*, KAYAUM, Ankara, 2008, s. 959.

yaklaşım olan rasyonalizasyonla artı bir misyon olarak toplumsallık atfedilmektedir.

Rasyonalizasyon ahlaki ve psikolojik boyutları olan bir kavram olarak ele alınmaktadır.⁶¹⁴

“Bu büyük ve yüksek gayelere erişmek için rasyonalizasyon, kendine tereddüp eden mühim vazifeleri ifa etmekle yalnız sınaî ve hususî iktisat sahasında değil, fakat devletin umumî idaresi sahasında da faideli ve kıymetli olacaktır...” “Devlet kuvvetleri iki noktai nazardan rasyonalizasyon meselesile meşgul olurlar. Devlet kuvvetleri, bir noktai nazardan halkın kendisine tevdi ettiği otoriteyi, zimamdar sıfatile her hangi bir şekilde idare eder. Ve nezaret veya vilâyet organı olmak itibarile her hangi bir şekilde tasarrufda bulunur. Bu organların vazifesi halkın refah menbalarının inkişafını ve idaresini temin etmektir. Diğer noktai nazardan bu kuvvetler kendilerine tevdi edilen idare bürolarında ve senayi müesseselerinde sarfedilen sa’yin mahiyetini nazarı dikkate alarak, hizmet, teşebbüs ve istihsâl şefleri gibi hareket ederler.”⁶¹⁵

Bununla birlikte işletme iktisadından aktarılan bir kavram olarak rasyonalizasyonu Taylorizm’le eş anlamlı kullanan yazarlar vardır. Dönemin hâkim yaklaşımının Alman işletme iktisadı olması ve Taylor’un çalışmalarının da bu yaklaşımın terminolojisiyle çevrilmesinin, ikisinin aynı anlama gelecek şekilde algılanmasına yol açtığı tahmin edilebilir.⁶¹⁶ Daha geç tarihli yayınlarda ise hâkim yaklaşımın Amerika olmasının bu algıya katkı sunduğu söylenebilir. “Avrupa literatüründe daha ziyade rasyonalizasyon hareketi diye bilinen bu cereyan, vatanı olan Amerika’da sadece *scientific management* (ilmi idarecilik) unvanı ile anılır. Bu cereyana, kurucusuna izafeten Taylorizm adı verildiği de olur.”⁶¹⁷

Akdeniz’in çalışmasında ise kavramın kamu yönetimine doğrudan işletme iktisadından taşındığı anlaşılmaktadır. Isaac’a atıfla devletin genel hizmetlerin yerine

⁶¹⁴ Ali Somel, “İdare Yaklaşımındaki Dönüşümün Türk İdare Dergisi’ne Yansıması”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.42, S.3, Eylül 2009, s. 31-32. Ancak esas itibariyle devlet ve kamu yönetimi çalışmalarında rasyonalizasyonun ön plana çıktığı yıl 1948’dir. Esra Dik, “Marshall Planı’yla...”, s. 958.

⁶¹⁵ İbrahim Ali, “İdarelerde Rasyonalizasyon”, *Türk İdare Dergisi*, Y.3, S.31, 1930, s. 2050-2051.

⁶¹⁶ 1935 yılında Taylor’dan çevrilerek Türk İdare Dergisi’nde yayımlanan “İktisadi İşletmecilik Esasat ve Prensipleri” adlı makale buna örnek verilebilir. Benzer şekilde rasyonalizasyonu Taylorizm anlamında kullanan makaleler de yayımlanmıştır. Bkz. Koray Karasu, “Yönetim Bilimi Alanyazını ve Devletin Kamusallaşması Bağlamında Türk İdare Dergisi’nin İlk 45 Yılı (1928-1972)”, *Türk İdare Dergisi’nin İlk 90 Yılı (1928-2018)*, (Ed. Selim Çapar ve Erkan Tural), TİAV/AREM Yay., Ankara, 2018, s. 127. Almancası ile *Rationalisierung*, şirket ve fabrika faaliyetlerini, kartel anlaşmalarını, korporatist siyasi düzenlemeleri kapsayacak anlamda kullanılmaktaydı. Daniel Nelson, “Scientific Management in Retrospect”, *A Mental Revolution: Scientific Management Since Taylor*, (Ed. Daniel Nelson), Ohio State University Press, USA, 1992, p.23. Kavramın daha detaylı bir incelemesi için bkz. Robert A. Brady, “The Meaning of Rationalization: An Analysis of the Literature”, *The Quarterly Journal of Economics*, V. 46, No. 3 May, 1932, 526-540.

⁶¹⁷ Cemal Mihçioğlu, *Personel İdaresinde Beşeri Münasebetler*, Ankara SBF Yayı, 1958, s. 22.

getirilmesi görevi nedeniyle bir işletme olarak görülmesini zaruri bulan yazar, ihtiyaç teminine yönelik her müessesenin bir işletme olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple “devlet teşkilatında da işletme iktisadı namı verilen ilmin prensiplerini tatbik etmek icap eder.”⁶¹⁸ Yalnızca rasyonalizasyon kavramı değil, Alman yaklaşımının işletme iktisadı, kamu yönetimine etki ederek Türk İdare Dergisi’nde en çok çalışılan konular arasına girmiştir.⁶¹⁹

1930’lu yılların işletme literatürünü, Amerika kaynaklı sınıflandırmaya göre değerlendiren bir çalışmada ise Türkiye’nin yönetim düşüncesinin klasik dönemi yaşadığı değerlendirilmesi yapılmaktadır. İktisadilik vurgusu, Taylor ve Fayol’un literatüre girmiş olması ve insanlardan, iş düzenlenmesi, seçme ve ücrete dair konularda bahsedilmesi bu değerlendirmenin nedenidir.⁶²⁰ Bir parantez açarak belirtmek gerekirse Taylor ve Bilimsel Yönetim’in yazında ilk kez anılışı, 1924 yılında öğretmenler için basılan bir dergide, Almanya’da pedagoji eğitimi almış olan Ali Haydar Taner’in bir makalesiyle olmuştur.⁶²¹ 1907’de Almanya’da Jena Üniversitesi’nde eğitim ve psikoloji öğrenimi gören ve çeşitli okullarda dersler veren Ali Haydar, bu düşünceyi yazına ilk aktaran kişi olarak bilinmektedir. Ali Haydar’ın “Teylirizm-Taylorisme” başlığıyla, Muallimler Mecmuâsı’nda yayımladığı makalede Taylorizm’in tanıtımı yapılırken bürokrasi ve eğitimde sorunları çözeceğine dair fikirler beyan edilmektedir.⁶²²

O zamanın Mühendislik Mektebi’nde (şimdiki İstanbul Teknik Üniversitesi) 1910-1944 yılları arasında iktisat dersleri veren Tevfik Hamdi Biren’in 1930-36 arasında yayınlanan üç ciltlik iktisat kitabında da Taylor’un adı geçmektedir. Her iki kaynakta da Taylor, Fransız kaynaklara atıfla aktarılmıştır. Fayol’un Türkiye’ye girişini gösteren

⁶¹⁸ Gıyas Akdeniz, “Devlet Teşkilâtı ve Rasyonalizasyon”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. IX, No: 1-2, Ekim 1947 - Ocak 1948, s. 56.

⁶¹⁹ Koray Karasu, “Yönetim Bilimi Alanyazını ve Devletin Kamusallaşması...”, s. 122.

⁶²⁰ Behlül Üsdiken ve Demet Çetin, “Türkiye’de Akademik Dünyanın Yönetme İşine...”, s. 61-62.

⁶²¹ Behlül Üsdiken ve Janset Özen Aytemur, “Yönetim Bilgisinin Aktarımında Uluslararası Bağlantılar: Taylor ve Fayol’un Türkiye’ye Gelişi”, *17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Eskişehir, 2009, s. 426.

⁶²² A. Sait Özkul, “Türk Yönetim Yazınında İlk Taylorizm Yayınlarına Yönelik Bir Transkripsiyon Çalışması”, *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, Ekim 2016, s. 62.

yayın ise Almanya’da iktisat eğitimi alan profesör M. Zühtü İnhan’ın, 1939’da Türkiye’de yayınlanan Fayol’un ünlü kitabına yazdığı önsözde “1925 yılından itibaren Fayol’un bazı iktisat ders notlarında tartışıldığına” dair ifadeleridir. İnhan, 1935’te yayımladığı işletme iktisadı ders notlarında da Fayol’dan yararlanmıştır. Sonraki yıllarda da Fransızca makale çevirileriyle ülkeye taşınan Taylorizm, dönemin Türkiye’sinde hâkim olan işletme iktisadı disiplininde iyi bilinmesine rağmen Taylor ve Fayol’u dışarıdan öğrenmiştir. 1941 yılında, Devlet Demiryolları tarafından yayımlanan ve yine Fransızcasından çevrilen kitabı ile Taylor’un ülkeye tam olarak tanıtımı sağlanmıştır. Fayol’un da benzer şekilde özgün haliyle ülkeye girişi, 1939 yılında, benzer şekilde bir devlet işletmesi olan zamanın İnhisarlar İdaresi’nin (sonraların Tekel’i) yayımladığı çeviri ile olmuştur.⁶²³

Söz edilen Amerikan yaklaşımı, 1930’lar Türkiye’sinde işletme iktisadının gerisinde kalmıştır. Literatürde yönetim kavramının Fayol’un ya da benzer yaklaşımların ifade ettiği biçimde kullanımı yerine “teşkilat prensipleri” ve yönetim benzeri işleri yapan “iktisatçılar” yer almaktadır. İşletme iktisadının araştırmacıları, daha önce söz konusu olduğu üzere, bu disiplinin çalışma kapsamının işletmelerle hatta “hususî kapitalist ekonomilerle” sınırlı olmadığını, özellikle kamuya yönelik hizmet veren kuruluşların da bu kapsama dâhil olduğu belirtmişlerdir.⁶²⁴ Bu bilgi alanın kamu işletmelerinde uygulanması yanında devlet yönetimine de kaynaklık etmesi istenmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında ise çok partili hayata geçiş ve iktisat politikasındaki değişimler, işletme iktisatçılarının görüşlerinde farklılaşmaya yol açmıştır.⁶²⁵ Devletçilik artık ekonomik gelişmeyi engelleyicidir; gerekli ölçüde yararlanıldıktan sonra terk edilmesi gereken bir politikadır.

“Halbuki, dün nurlu ve faydalı devletçiliği, Türk ekonomik bünyesi için, artık bugünün köstekleyici ve ekonomik gelişmemize set çekici amili olmaktadır. Onu yerinde ve sırasında kullanmak, tıpkı ilaç gibi, şüphesiz fayda verir; ancak yerinde ve sırasında

⁶²³ Behlül Üsdiken ve Janset Özen Aytemur, “Yönetim Bilgisinin Aktarımında...”, s. 426-427.

⁶²⁴ Behlül Üsdiken ve Demet Çetin, “Türkiye’de Akademik Dünyanın...”, s. 61-62.

⁶²⁵ M. Erçek ve B. Üsdiken, “İşletme İktisadı...”, s. 255.

kullanmamak ve ondan vazgeçmemek ise yalnız mahzur ve tehlike doğurur... Milli işletmecilik hayat ve aleminde hususi teşebbüse, fertlerin ekonomik faaliyetlerine geniş mikyasta imkan vermek, onların çalışmalarını kolaylaştırmak ve gelişmelerine yardım etmek zamanı gelmiş bulunmaktadır. Hatta devletin bunu en geniş mikyasta ve tam bir hüsnüniyetle bir an evvel tatbik alanına koyması, gerekli kararları ittihaz etmesi, aynı zamanda yurt ve devlet menfaati için de elzemdir. Çünkü fertleri zengin ve varlıklı milletler kuvvetli ve kudretli olurlar, müreffeh ve mesut yaşarlar.”⁶²⁶

Özel teşebbüs ve bireylerin zenginleşmesi yoluyla milli kalkınmanın sağlanabileceği fikri yeniden gündeme getirilmektedir. Bunun yanında ekonomi politikalarıyla uyumlu olarak dışa açılma ve yabancı sermayeyle rekabet etme amacı, devletçilik politikalarına olan zarureti ortadan kaldıracaktır. Milli ekonominin tanımlanışı değişmiş görünmektedir.

“Harp yıllarının Milli Ekonomileri kapalı bir iç Pazar haline getiren zaruretleri yerine Harp sonrası iş verimi yüksek olan Ekonomilere üstünlük vadeden dünya pazarlarını açacaktır. İşletmelerimizin emek ve sermaye karşılığı olarak elde edecekleri madde veya hizmet şeklindeki hasıllar, gerek yabancı pazarlarda, gerekse iç pazarlarımızda yabancı Ekonomilerin hizmet ve maddeleriyle karşılamak ve boy ölçüşmek mevkiinde kalacaklardır... Zirai ve madeni ham ve yardımcı maddelerimiz ile mamul maddelerimizin iç ve dış pazarlarda yabancı benzerlerine karşı üstünlük sağlamaları, Devletin yardım ve koruma tedbirlerine başvurma zorunda kalmamaları, bunları istihlal eden işletmelere ve dolayısıyla Milli Ekonomimize gelişme ve ilerleme imkanları verebilmeleri ancak KALİTE ve MALİYET davalarını hal etmelerine bağlı kalacaktır.”⁶²⁷

1930’ların işletme literatüründe hâkim kaynağın Almanya olduğu görülmektedir. İşletme iktisadının içeriğini biçimlendiren, bu ülkenin sanayileşme ve işletmecilik tecrübesi rasyonalizasyon ve milli menfaat vurgusunu ön planda tutmuştur. Milli menfaat bir toplam fayda ise bu toplam faydayı sağlama, işletme birimlerinin rasyonalizasyonu ile mümkündür. Disiplin, bu bakış açısı yanında devlet yönetimine kaynaklık etme ve kamuda uygulanmasına yönelik tartışmalar yönünden ise Amerikan literatüründeki yaklaşımların tutumundadır.

⁶²⁶ İsmet Alkan, “Hususi Teşebbüs ve Milli İşletmeciliğimiz”, *İşletme- İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası*, S.31, 1947, s. 100-101.

⁶²⁷ Hayri Tokay, “İşletmelerimizin Harpsonu Meseleleri”, *İşletme-İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası*, S.13, 1945, s. 2.

3. İŞLETME YÖNETİMİNE GEÇİŞ: DEVLET VE İŞLETMEYİ EŞ DÜZEYLİ KILMA

1940'ların ikinci yarısından itibaren ekonomi politikalarının yönünün değişmesi, disiplinin de bilgi kaynağı bakımından değişmesini getirmiş ve Amerikan yönetim kavrayışının ülkeye aktarımını sağlamıştır. İşletme yönetimi ya da işletmecilik gibi adlarla anılan yeni disiplinin ilgisi, işletme iktisadına nazaran, hesap işlerinden örgütlenme ve fonksiyonel yönleri ayrı ayrı incelemeye yönelmiştir. Yönetim de kamu özel ayrımı gözetmeyen bir örgütlenme konusu olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla işletme yönetimi disiplininde devlet ve kamu yönetiminin ayrıca çalışma kapsamına alındığı söylenemez.

Örgüt düzleminde Amerikan literatüründe geliştirilen yaklaşımlardan İnsan İlişkileri, bu yıllarda disiplinin aktarımında öne çıkmıştır. Yönetim perspektifini oluşturan kavramlarda bu yaklaşımın baskınlığı görülmektedir. İşletme iktisadının rasyonalizasyon gibi ekonomik mahiyeti aşan bir anlamda olduğu varsayılan kavramlarının yerini ise ekonomik amaçlarla tanımlanan prodüktivite gibi kavramlar almıştır.

3.1. Sanayileşmenin Özel Şirketler Eliyle Yürütülmesi

1945-50 yılları arasındaki dönem, Türkiye'nin toplumsal ve siyasi olarak yolunun biçimlenmesi açısından önemli dönüşümleri ifade eder. 1930'ların ekonomi politikalarından vazgeçiş, 1946'dan itibaren devletçilik yerine serbestleşmeyle sağlanmaya çalışılmıştır. Serbest ticaret uygulamaları ve devletçi-planlamacı politikalara son verilmesi ülkede kapitalizmin bu evresini yeniden yapılandırmıştır.⁶²⁸ Kapalılık,

⁶²⁸ Ateş Uslu, “‘Hür Dünya’nın Saflarında”, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, (Ed. Gökhan Atılğan vd.), Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 343.

korumacılık, dış dengeye dayanan ve içe dönük politikalar, ithalatta serbestleşme, dış açıklar ve dış yardımlarla tariflenen bir çehreye bürünmüştür.⁶²⁹

Tarımsal kapitalizm olarak adlandırılan bu evrede kapitalizmi tarımsal önceliklere göre biçimlendirme amacı güdülmüştür. Ülke ekonomisinin tarım önceliğiyle yönetilmesi gibi ekonominin içsel ve dışsal bağlantılarında da bu öncelik gözetilmiştir. Bu durum, sanayideki gelişmelerin, tarımsal ve ticari gelişmelerin gerisinde kalması anlamına gelmektedir.⁶³⁰ Tarımsal ağırlıklı ve özel sektörü önceleyen politikalarla DP iktidarının ve savaş sonrası dış yardımların hedefleri ortaklaşmıştır.

Uygulamaların verdiği sonuçtan farklı olarak 1946 programında parti, “iktisadi hayatta özel girişimin esas olduğunu” ifade etmiş; bunun yetersizliği ya da kârlı görmeyerek girişimde bulunmadığı durumlarda devlet işletmeciliğini devreye almak istemiştir.⁶³¹ 1954 yılından itibaren ise ekonomik durgunluğun zorunlu kılması nedeniyle hükümet, kontrollü dış ticaret ve devlet yatırımlarıyla sağlanan ithal ikamecilik politikasına geçiş yapmıştır. Devlet işletmelerini özel sektöre devredeceği vaadiyle iktidara gelen DP, vaadinin tersine kamu yatırımlarını arttırmak zorunda kalmıştır. Kamu yatırımlarının milli hâsıla içindeki payı yükselmiş, bu yatırımların sağlandığı en çok genişleyen alanlar ise enerji, kömür, çimento, şeker gibi üretim alanlarıdır. Özel sermayeye öncelik veren iktidar partisi için kamu yatırımlarının ve devlet işletmeciliğinin özel sermaye için oynadığı önemli rol anlaşılmıştır. Dönemin özgün özelliği, kamu kesiminin özel sermaye birikimiyle bütünleştiği ve işlevsel bir iş birliğinin sağlandığı ekonomik yapı olmuştur.⁶³²

⁶²⁹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi...*, s. 96.

⁶³⁰ Gökhan Atılğan, “Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında”, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat* (Ed. Gökhan Atılğan, vd.), Yordam Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 391-393.

⁶³¹ Mustafa Sönmez, *Kapitalist Devlet İşletmeleri ve Türkiye*, Tüm İktisatçılar Birliği Yay., Ankara, 1978, s. 64.

⁶³² Korkut Boratav, a.k., s. 110 ve Nuray E. Keskin, “Ellili Yıllarda Kamu Yönetimi”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, (Haz. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016, s. 510.

Kamu yatırımlarının artmasının yanında özel sanayi üretimi de yüksek artış göstermiştir. Tarım-dışı sektörlerde çalışanların sayısı kamuda çalışanlardan fazla artmıştır.⁶³³ Öyle ki bazı yazarlar tarafından bu dönem, özel kesime dayalı sanayi ve işletmecilik anlayışının en parlak dönemi olarak yorumlanır. Bu yorum, devletin yalnızca özel kesimin sermayesinin yeterli olmadığı konularda -çimento sanayii- gibi yatırım yapmasıyla temellendirilir. Hükümetin politikası, altyapı yatırımlarının devlet tarafından yapılması, tüketim malları üretiminin de özel sektöre bırakılmasını amaçlamıştır.⁶³⁴

Diğer taraftan 1950’li yıllarda ticari sermaye birikimine dayalı kapitalist gelişmede yaşanan kriz ve dünya genelinde üretken sermayenin uluslararasılaşmasının gelişmesi, Türkiye’de sanayiye yönelmeyi hızlandırmıştır. Bu dönem, özel sermayeli şirketlerin öne çıktığı ve zaman içerisinde toplumsal ve politik alanda ağırlık kazandığı ancak üretimin ulusal sınırlarını koruduğu bir dönemdir. Ülke genelinde yönetim, üretim, tedarik, satış süreçleri kurulmuş ve metalaşma, işçileşme ve tüketici kimliği oluşturulmuştur.⁶³⁵

Sanayide özel şirketlerin ardı sıra büyük sermaye -holdingleşme ve işletme grupları- bu dönemde gelişmiştir.⁶³⁶ İşletme sayıları artmış ve ölçekleri büyümüştür. Küçük işletmeler ve aile işletmeleri de sayıca artmıştır. Bununla birlikte işletmelerin muhasebeci, pazarlamacı, personel bölümü yöneticisi, teknik sorunlu ve teknik personel gibi ihtiyaçları öne çıkmıştır. Bu sebeple işletme eğitimi yapan yüksekokullar akademi haline getirilmiş ve yeni okullar açılmıştır. 1970’li yıllarda işletme eğitimi alan nitelikli personel ihtiyacının büyük kısmını bu okullar karşılamışlardır.⁶³⁷

⁶³³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi...*, s. 110.

⁶³⁴ Oktay Güvemli ve Batuhan Güvemli, “Türk İşletme Tarihi...”, s. 12.

⁶³⁵ Koray R. Yılmaz, *Mahalle Bakkalından...*, s. 157.

⁶³⁶ Demet Özmen Yılmaz ve Koray R. Yılmaz, “Türkiye Ekonomisinde Dışa Açılma ve Teknolojik Değişim”, *Ekonomik Yaklaşım*, C.22, S.81, 2011, 107-108.

⁶³⁷ Oktay Güvemli ve Batuhan Güvemli, *a.k.*, s. 14 ve Oktay Güvemli, *İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri Tarihi*, İstanbul, 2003.

3.2. Disiplinde Amerikanlaşmanın Kurumsallaşması: İşletme Yönetimi

İşletme disiplinin kurumsal yapısının Amerikan etkisiyle biçimlenmesi, kamu yönetimindeki gibi,⁶³⁸ siyasal kaynakları Truman Doktrini ve Marshall Planı, aktörleri ABD ikili yardım teşkilatı AID ve Birleşmiş Milletler yoluyla olmuştur. AID, MEB'in kabulüyle Eylül 1962'de Michigan State Üniversitesi'nden getirttiği heyete akademilerin düzeyinin yükseltilmesine yönelik bir program uygulanabilirliğini araştırmıştır. Heyetin akademilerde bu yardımın gerekli olduğu sonucuna varmasıyla teknik yardım, MSU'nun üstleniciliğiyle 1964 yılında başlamıştır.⁶³⁹

İşletme öğretiminin bilgi kaynağı bakımından 1950'li yıllardan itibaren yön değiştirmesini sağlayan unsurlardan diğeri de Ford Vakfı aracılığıyla Harvard Üniversitesi ile kurulan ilişki olmuştur. 1954 Nisan ayında İşletme İktisadı Enstitüsü'nün kurulması, Ford Vakfı'nın desteği ve dönemin siyasi, askeri ve ekonomik açıdan ABD'yle yakınlaşma ve karşılığında özel sektörün ekonomideki ağırlığının artırılması politikasının bir parçası olarak gerçekleşmiştir.⁶⁴⁰

“Türk iş topluluğu ile iş birliği halinde İstanbul Üniversitesi tarafından 1954'de kurulan İşletme İktisadı Enstitüsü, bir meslek olarak işle ilgilenenlere temel sevk ve idare eğitimi sağlamak amacıyla olan bir yüksek iş okuludur. Enstitü, resmen İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olmakla beraber, Yönetim Kurulunda üniversite personeliyle birlikte iş adamları da vardır. Enstitü, bir yıllık bir lisans sonrası programından başka, devlet memurları ve özel sanayi firmalarının müstahdemleri için üç aylık birçok orta sevk ve idare kursları yönetir. Vakfın Enstitüye yardımı 1954'de başlamış ve ek bağışlarla 1960'lara kadar devam etmiştir. Bu dönem sırasında Vakfın verdiği fonlar, Harvard İş İdaresi Okulu'na, Enstitü'ye öğretim heyetinin yetiştirilmesinde ve müfredat programının ve malzemesinin geliştirilmesinde yardım sağlamak imkânını vermiştir. Vakfın bağışları, kitap ve donatım giderleri yanı sıra, Enstitü giderlerinin Türk iş erbabının, üniversite ve okul ücreti katkılarıyla karşılanmadığı devrede, kısmen işletme giderlerini de sağlamıştır.”⁶⁴¹

Ford Vakfı, 1960'lı yıllarda Türkiye'de sermayedar örgütlerini ve üniversiteleri iki kurumu geliştirmek yönünde desteklemiştir. Bunlardan birincisi, iş ve sanayi alanında ihtiyaç duyulan personelin yetiştirilmesi için sevk ve idare ile ilgili öğretim kurumlarıdır.

⁶³⁸ Birgül Ayman Güler, “1950'li Yıllarda Kamu Yönetimi Disiplininin Kuruluşu Nasıl Gerçekleşmişti?”, *Memleket Siyaset Yönetim*, C.3, S.7, 2008, s. 6.

⁶³⁹ B. Üsdiken, “Bir Örgütsel Alanın...”, s. 14.

⁶⁴⁰ A.k., s. 6.

⁶⁴¹ *Ford Vakfı Türkiye'de, 1952-1967*, Ankara, 1968, s. 18-20.

Diğeri ise planlama ile yatırım için bilgi sağlanacak konferans ve araştırma kurumlarıdır.⁶⁴² Barker Raporu'yla, daha erken bir tarihte bu eğitim kurumlarının eksikliğine dikkat çekilmiştir.⁶⁴³

“Türk işletmesinin en büyük noksanlıklarından birisi, işletme hünerinin yokluğudur. Herhangi bir girişimin etkin biçimde yönetilmesinin temeli olan bu unsur, hür teşebbüs ve rekabete dayanan bir ekonomide, özel teşebbüs firmalarının, pazar ekonomisinin gözle görülemeyen güçlerine cevap verebilmesini sağlayan tek unsurdur. İşletme yönetiminden kastımız, sadece işletmenin üst kademe yöneticileri değildir; bu terim her yönetim kademesinde görevli, şefleri, müdürleri, formenleri ve posta başlarını da kapsama almaktadır. Türkiye’de ve özellikle devlet teşebbüslerinde, işçileri yönetenler, daha ziyade teknik işler ve teknoloji ile ilgilidirler ve çok az bazı haller dışında işçinin görevlerini de bilmemektedirler. Üst kademe yöneticileri ile işçiler arasında tamamen bir bağımlılık boşluğu vardır. İşletme yönetimi ve amirlikle ilgili eğitim programları, bu noksanın giderilmesinde faydalı olacaktır.”

İşletme İktisadı Enstitüsü, üniversite içinde ayrı bir birim olarak Türkiye’de ilk defa işletmecilik eğitime profesyonel (mesleki) biçimde yaklaşımı sağlayan kuruluşların en eskisi olarak kabul edilmektedir. Önceki dönemlerde okutulan işletme iktisadı dersleri, ekonomi tarafı ağır basan ve mesleki hüner ve kabiliyeti odaklı, yönetim kabiliyetinin geliştirilmesi amacına az yer veren kuramsal ağırlıklı içerikten oluşmaktaydı.⁶⁴⁴ İşletme İktisadı Enstitüsü’nün 1956 ve 1957 yılında düzenlediği programlarla Türkiye’de ilk kez istihlal idaresi, finansman, beşeri münasebetler ve teşkilatlandırma, piyasa tekniği, işletmecilik politikası ve sosyal münasebetler ayrı dersler olarak yer almıştır.⁶⁴⁵

Üniversiter kurumsal yapılanmadaki etki, çeşitli kurs ve dernekler eliyle de yayılmıştır. 1954 yılında ABD’den gelen bir iş adamları heyeti prodüktiviteyi artırmak üzere çalışmalar başlatmış; İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana’da kurs ve konferanslar düzenlenmiştir. Bu amaca yönelik bir Prodüktivite Merkezi kurulmasına da gidilmiştir. Bu merkez, 1965 yılında Milli Prodüktivite Merkezi olarak bir kanunla yeniden kurulmuş ve prodüktiviteyi artıran işletme pratiği ve yöntemleri üzerine eğitim verme görevini de

⁶⁴² Ford Vakfı Türkiye’de, s. 18.

⁶⁴³ Barker Raporu, IBRD ve John Hopkins Press, 1951, p. 117.

⁶⁴⁴ Mustafa Aysan, “Türkiye’de İşletmecilik Eğitiminin Durumu ve Gelişme İmkânları”, *Sevk ve İdare Dergisi*, S.61, Eylül 1973, s. 11.

⁶⁴⁵ B. Üsdiken, “Bir Örgütsel...”, s. 8.

üstlenmiştir. İşletme yönetiminin Amerikan anlayışıyla geliştirilmesini sağlayan kuruluşlardan bir başkası ise 1962 yılında kurulan Sevk ve İdare Derneği'dir. Dernek, başlangıçta yüksek kademe yöneticilerine yönelik seminer ve konferanslar düzenlemiş, 1966 yılında derneğin bünyesi içinde Sevk ve İdare Geliştirme Merkezi kurulmuştur. Merkez de işletme yönetimi ile ilgili farklı uzmanlık dallarında kurslar ve seminerler düzenleyerek işbaşında ve iş dışında işletme yönetim ve teknikleri ile ilgili eğitim programları yürütmüştür. Bunların yanında AID tarafından Amerika'dan getirtilen uzmanlarca da gerek kamu kurumları gerek özel kurum yöneticileri için çeşitli kurslar ve seminerler düzenlenmiştir. Bunlar arasında, 1961-1965 yıllarında AID Türkiye Misyonu Amme Hizmetleri Şubesi'nin Dr. Richard Podol ve arkadaşlarının yönetiminde çeşitli şehirlerde yaptığı kamu personelinin yetiştirilmesine dönük seminerler de vardır.⁶⁴⁶

Ders programlarının Amerikan etkisini yansıtır hale gelmesi ve öğretim üyelerinin ve asistanların ABD'de eğitim alması söz konusu etkinin kurumsallaşmasının sonucu olmuştur. Proje kapsamında ilk olarak dört akademi reisi, MSU'ya götürülmüş ve oradan Türkiye'ye gelen iki profesör de öğretime katkıda bulunmuşlardır. İki ülke arasında öğretim üyelerinin eğitim almak ve vermek üzere yaptığı ziyaretler, 1971 yılında öğrenci hareketlerinin etkisine dek sürmüştür. Bu gelişmelere rağmen 1966 yılında çıkarılan bütün akademileri kapsayan yönetmelikte uzmanlık alanları işletme iktisadı, muhasebe ve maliye ve dış ticaret olarak tanımlanmıştır.⁶⁴⁷

Üniversite bünyesinde lisans programlarında 1957 yılında üniversite halini alan ODTÜ'nün İdari İlimler Fakültesi bölümleri ilk örnekleri oluşturmuştur. İş idaresi, kamu yönetimi ve endüstri idaresi adlı üç bölümden teşkil edilmiş ve 1960-61 yılında endüstri idaresi ve iş idaresi tek bir bölümde birleşerek "işletmecilik" (*management*) adını

⁶⁴⁶ Mehmet Oluç, "Türkiye'de İşletmecilik Eğitimi ve Öğretiminin Tarihçesi", *Sevk ve İdare Dergisi*, S.63, 1973, s. 13.

⁶⁴⁷ B. Üsdiken, "Bir Örgütsel...", s. 15.

almıştır.⁶⁴⁸ İşletme iktisadı geleneğinin izleri olmayan yeni bir bölüm kurulurken İngilizce’de karşılığı olan iş idaresi tercih edilmiş, bölümün adı işletmeciliğe dönüştüğünde ise *business administration* değil *management* ile karşılanmıştır. Üsdiken, bu tercihin idare sözcüğünün tek başına kullanılmasının iş hayatı için öğretimde kamu çağrışımı nedeniyle yapılmış olabileceğini ifade etmektedir.⁶⁴⁹

Amerikan etkisiyle şekillenen bu programları öncekilerden ayıran önemli özelliklerden biri, İşletme İktisadı Enstitüsü için sıralananların yanında lisans düzeyinde sistem analizi, yöneylem araştırması, elektronik bilgisayarlar, pazarlama araştırmaları, satış yönetimi, reklam, endüstri ilişkileri gibi Türkiye için yeni dersler içermeleridir. İkincisi de ABD’deki örneklerden hareketle ilk iki yılın beşeri ve sosyal bilimlere dayanan genel nitelikli olması ve uzmanlaşma gerektirecek işletme alanlarına yönelik eğitimin üçüncü ve dördüncü sınıflarda alınmasıdır.⁶⁵⁰

1960’lı yıllarda Amerikan etkisinin öğretim kurumlarına ve programlarına yerleşmesi daha net görünür olmuştur. Bununla birlikte bu etki, işletme iktisadı geleneğini kökten silmeye dönük hızlı bir geçiş değildir. İşletme İktisadı Enstitüsü’nün bağlı olduğu İ.Ü. İktisat Fakültesi’nin 1960 yılında yayınlanan yönetmeliğinde işletme grubu dersleri sayıca artmıştır ancak muhasebe dersleri ağırlığını sürdürmekte %70’lik dilimi kapsamaktadır. Yine Alman işletme iktisadı geleneğinin bir uygulaması olan umumi ve tahsisi (özel) işletme ders adları kullanılmaya devam etmektedir. ABD’den gelen sınırlı etki, “umumi işletme” dersine pazarlama ve finanslama, “tahsisi işletme” dersine sevk ve idare konularının eklenmesi şeklindedir.⁶⁵¹ Ankara Üniversitesi SBF’de de işletmecilik kürsüsünün kurulması, 1965-66 yılında olmuş ve Amerikan yaklaşımının

⁶⁴⁸ Arif Payaşlıoğlu, *Türk Yükseköğretiminde Bir Yeniliğin Tarihi: Barakadan Kampusa 1954-1964*, ODTÜ, Ankara, 1996, s. 149-152.

⁶⁴⁹ B. Üsdiken, “Bir Örgütsel...”, s. 15.

⁶⁵⁰ A.k. Wharton’da olduğu gibi bkz. Rakesh Khurana, *From Higher Aims to Hired Hands...*, p. 142.

⁶⁵¹ B. Üsdiken, a.k.

dersleri olan “personel idaresi”, “işletmen finansmanı”, “marketing” ve “örgüt ve yöntem” dersleri önceki öğretim geleneği ile bir arada yürümüştür.⁶⁵²

1968 yılında Türkiye’de işletme öğretimine yönelik ayrı bir fakülte kurulması işletme iktisadı teriminden bir adım daha uzaklaşmayı göstererek bunun fakülte adıyla onaylanmasını sağlamıştır. İşletme Fakültesi’nin ayrı bir kuruluş olması, muhasebe ağırlıklı ve işletmeyi bütüncül olarak inceleyen geleneğin etkisinin azaltılmasını dersler üzerinde sağlamayı kolaylaştırmıştır. İşletme iktisadı ve umumî/tahsisî işletme dersleri kaldırılmıştır. ABD geleneğinde var olan işletmelerin faaliyet alanlarına göre ayrılan disiplinlere ve derslere uyan bir program uygulanmaya başlamıştır.⁶⁵³

ODTÜ ve Robert Kolej’deki programların ilk iki yılı ABD örneğinde olduğu gibi genel eğitime ayrılmıştır. İ.Ü. İşletme Fakültesi’nde ise geçmişinde var olan Avrupa kaynaklı anlayış bu anlamda baskın rol oynamış ve meslekî eğitim ilk yıldan itibaren başlatılmıştır.⁶⁵⁴ Ancak dersler bakımından 1960’lı yıllarda ODTÜ’nün programında geçiş süreci ve iki geleneğin birlikteliği görülebilir. İşletmeye giriş, örgüt ve yönetim teknikleri gibi derslerin yanında işletme ekonomisi ve yönetim muhasebesi dersleri de programda yer almaktadır.⁶⁵⁵

İşletme öğretimine yönelik faaliyete geçen başka bir bölüm ise 1964’te Atatürk Üniversitesi’nin Fen Edebiyat Fakültesi’ne bağlı olarak kurulan İktisat ve İşletme Bölümü’dür. Bu üniversite, AID yardımından yararlanarak Nebraska Üniversitesi’yle iş birliği geliştirmiştir. Sözü edilen bölüm, bu üniversiteden gelen bir profesör tarafından kurulmuştur. Bununla birlikte ders ağırlıkları bakımından İ.Ü. İktisat Fakültesi’ne yakın görünmektedir. İktisat dersleri ağırlıkta olup Amerikan tipi derslerden sevk ve idare, işletme finansmanı ve pazarlama derslerine yer verilmiştir. Bölümün 1969 yılında İşletme Fakültesi haline getirilmesiyle ise Amerikan etkisinin yoğunluğu artmıştır. İşletme

⁶⁵² Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi*, s. 713-723.

⁶⁵³ B. Üsdiken, “Bir Örgütsel...”, s. 10-11.

⁶⁵⁴ A.k., s. 11.

⁶⁵⁵ Şan Öz-Alp, *Yeni Gelişmeler Karşısında...*, s. 180.

yönetimi, muhasebe ve finansman, pazarlama ve üretim yönetimi adlarını alan bölümler bulunmaktadır. Zorunlu dersler arasında genel işletme ekonomisi, envanter ve bilanço, kontrol ve revizyon gibileri vardır. Bunlarla birlikte pazarlama, işletme finansmanı, personel yönetimi, modern üretim yönetimi gibi işlevsel nitelikli Amerikan dersleri sayıca arttırılmıştır.⁶⁵⁶

İstanbul Üniversitesi'nin 1971-72 tarihli programında yer alan derslerden bazıları işletme yönetimi, yönetim ilkeleri ve personel yönetimi dersleridir. Bunun yanında diğer taraftan fakültenin içinde yer aldığı üniversitedeki kurumsallaşmış geleneğin etkisi sürmeye devam etmiş ve muhasebe dersleri de programdaki varlığını korumuştur.⁶⁵⁷

1970'li yıllarda işletme öğretimi veren kurumların ders ağırlıklarını gösteren aşağıdaki tabloda organizasyon ve işletme, üretim, pazarlama, maliye, personel ve beşeri ilişkiler gibi Amerikan kaynaklı derslerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bununla birlikte işletme iktisadı yaklaşımının muhasebe dersiyle etkisinin sürdüğü söylenebilir.

⁶⁵⁶ B. Üsdiken, “Bir Örgütsel...”, s. 19.

⁶⁵⁷ Şan Öz-Alp, *Yeni Gelişmeler Karşısında İşletme Yöneticileri*, s. 177-178 ve B. Üsdiken, *a.k.*, s. 11.

Tablo 6. 1970'li Yıllarda Üniversite ve Akademilerde Derslerin Dağılımı⁶⁵⁸

Dersler	Adana İTİA	Ankara İTİA	Boğaziçi İBF	Bursa İTİA	EGE İTBF	Eskişehir İTİA	İstanbul İTİA	İ.Ü. İşletme Fakültesi	İ.Ü. İşl.Fak.İkt.E.	ODTÜ İİF
Ekonomi	12.5	14.0	7.0	19.5	13.0	10.0	8.0	8.0	-	12.0
Matematik	7.5	4.0	5.5	3.0	2.5	8.0	6.0	8.0	-	6.0
İstatistik	5.0	4.0	5.5	1.5	3.5	3.0	4.0	8.0	12.5	5.0
Hukuk	12.5	9.1	2.0	3.0	8.5	3.0	4.0	3.0	-	2.0
Ekonomi ve Siyasal Tarih	2.5	6.0	5.5	1.5	1.0	2.0	2.0	3.0	-	2.0
Organizasyon ve İşletme	10.0	7.0	5.5	6.0	3.5	10.0	4.0	11.0	12.5	5.0
Üretim	-	2.0	7.0	4.5	7.0	2.0	2.0	3.0	12.5	5.0
Pazarlama	5.0	6.0	14.0	10.0	10.5	3.0	2.0	3.0	12.5	4.0
Muhasebe	17.5	10.0	12.0	10.0	13.0	15.0	14.0	15.0	25.0	9.0
Maliye	7.5	7.0	11.0	6.0	10.0	13.0	18.0	5.0	12.5	6.0
Personel ve Beşeri İlişkiler	2.5	2.0	4.0	10.0	5.0	3.0	2.0	5.0	12.5	5.0
Yöneylem Araştırması ve Diğer Kantitatif Teknikler	-	2.0	7.0	3.0	-	2.0	-	-	-	11.0
İş ve Vergi Hukuku	5.0	10.0	2.0	9.0	5.0	10.0	10.0	14.0	-	3.0
Kompüter Sistemleri	-	-	-	3.0	-	-	-	-	-	5.0
Diğer mesleki konular	12.5	17.0	12.0	10.0	17.5	16.0	24.0	14.0	-	18.0

⁶⁵⁸ Ünver Çınar ve Ömer Saatçioğlu, “Türkiye’de İşletmecilik Eğitiminin Geliştirilmesi Hedefiyle Alınması Gerekli Tedbirler”, *Sevk ve İdare Dergisi*, S.61, Eylül 1973, s.25.

1971 yılında işletme öğretiminde önemli bir kurum olan Boğaziçi Üniversitesi, Robert Kolej'in yerine kurulmuştur. Okulda ilk iki yılın genel eğitim niteliği sürdürülmüş, bununla birlikte “iş idaresi”, “muhasabe ve finansman”, “pazarlama”, “sanayi idareciliği” ve “kamu idareciliği” alanları üzerine uzmanlık eğitimi tasarlanmıştır. Bunlar, Kolej'den aktarılan düzenlemeler olarak devam etmiştir. “İş idaresi” ve “iktisat” şubelerinin bağlı olduğu birim “idari bilimler” yapılmıştır. 1970'lerin ortalarında bölümün adı işletme ve İngilizcesi ise *management* olmuştur. Ayrıca bu dönemde işletme öğretiminde yayılmayı sağlayan Bursa, Eskişehir ve İzmir illerinde yeni okullarla başlatılmış ve böylelikle doğrudan Amerikan yaklaşımı üzerine kurulmuştur.⁶⁵⁹ Bu etkiyle kurulan bölümler, ilk olarak “iş idaresi”/“*business administration*” adını alırken yapılanmalarında değişimin gerçekleştiği sonraki yıllarda kavramın Türkçe kullanımından yola çıkılarak “işletme”/“*management*” adlandırılması tercih edilmiştir.

3.3. İşletme ve Kamu Yönetimi Disiplinlerinde Ortak Analiz Birimi Olarak Örgüt

1950'lerden itibaren disiplinlerin Amerikanlaşması, içerik bakımından işletme disiplinini kamu yönetimiyle yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma, işletmenin kamusallaşması yoluyla değil; her iki disiplinin genel yönetim ve örgüt incelemelerinin konusu olmasıyla gerçekleşmiştir. Kamu yönetimi için yaklaşımlar bakımından gerçekleşen hâkimiyetin yanında nesneyi bütün değil, parça olarak görmek de bu etkinin bir sonucu olarak gelişmiştir.

İşletme disiplini açısından şunu belirtmek gerekir; bu dönemde Amerika'dan aktarılan özellikle Klasik/Neoklasik Örgüt Yaklaşımı, örgütlemeyi yönetimin işlevlerinden biri olan perspektifi ve işletme eğitimi modelleridir. Başka bir ifadeyle

⁶⁵⁹ Behlül Üsdiken, “Bir Örgütsel: ...”, s. 20-22.

orada gerçekleşen ve “örgüt kuramı” adıyla yapılan çalışmalar (Durumsallık Yaklaşımı’ndan sonrası) Türkiye’de literatürde yer bulamamıştır. Üsdiken’in belirttiği üzere 1960’ların “örgüt kuramı” çalışmalarından ilk söz eden kitap Tamer Koçel’in 1993 basımlı İşletme Yöneticiliği kitabıdır.⁶⁶⁰ Bu yıllarda Türkiye’de, işletmeciler tarafından örgüt, henüz başlı başına kuram geliştirilen (ya da aktarılan) bir çalışma alanı olarak ilan edilmemiş görünmektedir. Ancak Amerikan işletme disiplini, kuruluş aşamasında dahi genel yönetim perspektifini ve örgütü analiz birimi olarak belirlemişti.

Aynı perspektifle ülkeye taşınan kamu yönetimi disiplini de henüz kuruluş sürecinde devlet yerine örgüt düzeyli çalışmaya yönelmiştir. 1950’lerde örgüt yaklaşımlarının etki alanına giren kamu yönetimi, 1980’lerde bu etkinin derinleşmesiyle işletmeciliğin ağırlık kazandığı bir disiplin haline gelmiştir.⁶⁶¹ Böylece idare mekanizmasının devletin bir parçası olma özelliği silikleşerek diğer örgütlerle aynı düzlemde inceleme konusu olmuştur. Kamu ya da özel ayrımını ortadan kaldıran bu yaklaşımda, işletmedeki verimlilik anlayışının özel bir yeri olduğu gibi pratik etkinlik ölçütleriyle idarenin işleyişi değerlendirmeye alınmaktadır.⁶⁶²

Amerikan kavrayışıyla yönetim (*management* ya da *administration*), üretimden ayrılan ve planlama, örgütleme, eşgüdüm, liderlik ve denetimi kapsayan bir işlevler dizisidir. Yöneticilerin örgütü daha verimli ve etkin kılmalarını sağlayacak özel teknik ve araçlara dayanmaktadır. Bu yüzden yönetim, onu oluşturan bilgi, bütünüyle bir meslektir. Bu kavrayış, özel sektörde de yönetimin politik olmadığı algısını yansıtmaktadır. Yöneticiler, sermaye sahipleri ve çalışanlardan ayrı bir grup olarak görülmektedir. Bu

⁶⁶⁰ Behlül Üsdiken, , “Örgüt Kuramında Yeni Yol Ayrımları...”, s. 109-110.

⁶⁶¹ Birgül Ayman Güler, “Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.7, S.4, Aralık 1994, s. 7. Burada, yazarın kastının Klasik ve Neoklasik Örgüt Yaklaşımları olduğu çıkarımı yapılabilir. Ayrıca Türkiye’de kamu yönetimi disiplininin Amerikan kimlikli evrenselci anlayışla kurulma sürecini kurumsal ve kuramsal açıdan inceleyen bir çalışma için bkz. Mustafa Altunok, “Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin Temelleri Üzerine”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.16, S.3, 2011, 231-252.

⁶⁶² Cangül Örnek, *1950’li Yıllarda ABD ile Buluşma: Anti-Komünizm, Modernleşmecilik ve Maneviyatçılık*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s. 165.

bağımsız pozisyonları ve teknik uzmanlıkları, yöneticilerin sermaye ve işçi arasındaki çatışmada denge sağlayıcı rol oynayacağı algısını oluşturmaktadır.⁶⁶³

Yönetime örgüt odaklı bakış, işletme ders kitaplarında genel yönetim perspektifini hâkim kılmıştır. Kitaplarda ayrıca kamuya ilişkin unsurlara rastlanılmamakta, yönetimi ele almada Amerikan yaklaşımlarından aktarılan bazı kavramlar öne çıkmaktadır. Bunlardan bazıları, “sevk ve idare”, “beşeri münasebetler”, “prodüktivite” ve “vaka analizi”dir. Örneğin Oluç’un 1959 basımlı kitabının başlığı “İşletme Organizasyonu ve Sevku İdaresi”dir. Kitapta bilim dalının adı işletme olarak anılmaktadır.⁶⁶⁴

“İşletme ilmi, işletme içi ve işletmeler arası olaylar ve faaliyetlerle ilgili sebep ve netice münasebetlerini ve temayülleri bulmaya ve göstermeğe çalışan ve işletmelerin sevkü idaresinde câri olan prensipleri ortaya koyan bir disiplindir.”

Sevk ve idare kavramıyla anlatılan yönetim meselesinin işletme iktisadında bu kavramla anlatılana nazaran disiplinde daha önemli bir yere geldiğini söylemek mümkündür. Oluç’un ifadesiyle işletme iktisadı, sevk ve idare alanındaki ilerlemeleri de kapsamına alarak işletme bilimine dönüşmüştür. Bu bilim, ayrı ayrı işletmeleri ve işletme grupları arasındaki koordinasyonun yanında iyi bir sevk ve idarenin nasıl sağlanacağını ortaya koymayı amaçlamaktadır.⁶⁶⁵ Oluç’un eserinde görülen bir başka dikkat çekici nokta ise “sevkü idare” teriminin *management*’ın karşılığı olarak kullanılmasıdır: “1911’de “The Principles of Scientific Management” “İlmi Sevkü İdare Prensipleri” adlı eserini yayınlamıştı.”⁶⁶⁶

1950’li yıllarda disiplinde yöneticilik, kendine özgü bilgi ve beceri gerektiren bir işlev ve meslek olarak algılanır olmuştur. Amerikan sınıflandırmasıyla klasik dönemin 1950 sonrasındaki haline oldukça yaklaşmıştır. Taylorizm, bu dönemde işletme iktisadı

⁶⁶³ Behlül Üsdiken, “Transferring American Models For Education in Business and Public Administration to Turkey, 1950-1970”, *American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989*, (Ed. Nur Bilge Criss, Selçuk Esenbel and Tony Greenwood), Cambridge Scholars Publisher, New Castle-Upon-Tyne, 2011, p. 318.

⁶⁶⁴ Mehmet Oluç, *İşletme Organizasyonu ve Sevku İdaresi*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1959, s. 9.

⁶⁶⁵ A.k., s. 9-10.

⁶⁶⁶ A.k., s. 19.

yerine Fayolizm'in arkasında kalan varlığını sürdürmüştür.⁶⁶⁷ Aynı yıllarda kamu yönetimi disiplininde çalışılan konular, örgüt ve metod, personel yönetimi, planlama, bütçe tekniği, beşeri münasebetler ve halkla münasebetler gibi kuramsal/felsefi yaklaşımdan uzak uygulama odaklı konulardır.⁶⁶⁸

Kitapların adlarında sevk ve idarenin yanında sıkça kullanılmaya başlanan kavramlardan biri de beşeri münasebetler/insan ilişkileri kavramıdır. Türkiye'nin, Alman yaklaşımının yerine Amerikan yönetim düşüncesinin etki alanına girmeye başlamasıyla birlikte literatürdeki tartışmalara yönetime ilkeler ve işlevler gözlüğüyle bakan yaklaşımların yanında personel ve İnsan İlişkileri Yaklaşımları yerleşmiştir.⁶⁶⁹ Mıhçıoğlu'nun ilk baskısını 1955 yılında yayımladığı "Personel İdaresinde Beşerî Münasebetler" adlı kitabı bunun ilk örneğidir. Kitabın önsözünde beşerî münasebetlerin birkaç yıldan beri bir ders konusu olduğu belirtilmekte, ekler bölümü Hawthorne deneyleri ve örnek olaylarla tamamlanmaktadır.⁶⁷⁰ Yazar, aynı konu üzerine yayımlanan bir konuşmasında beşerî münasebetleri şöyle tanımlamaktadır:⁶⁷¹

"Beşerî münasebetler, esas itibarıyla insan davranışını ele almakta, işyerlerinde (devlet dairesi, atelye, fabrika) biraraya gelen insanların davranışları yani hatıhareketleri üzerinde müessir olan çeşitli âmilleri tetkik konusu yapmaktadır. Bu âmillerden başlıcaları şunlardır: "saikler", bunları tatmin eden "teşvik vasıtaları" ve "tavırlar."

İşıl'ın 1963 basımlı kitabı, "İşletmelerde İlmî Sevk ve İdarenin Esasları ve İnsan Münasebetleri" başlığını taşımaktadır. Sevk ve idare, bir fonksiyon olarak kitabın ana başlıklarından birini oluşturmaktadır. Bu faaliyet, işletme iktisadı kitaplarında üretim araçlarının rasyonel şekilde bir araya getirilmesi olarak tanımlanırken Amerikan yaklaşımıyla yazılan yeni kitaplarda ise "işletmelerde iş birliği gayretlerinin ahenkleştirilmesi" tanımına dikkat çekilmektedir. İdarenin İngilizce'deki karşılığı *administration*, sevk ve idarenin ise *management* olduğu, bunların eş anlamlı kullanıldığı

⁶⁶⁷ Behlül Üsdiken ve Demet Çetin, "Türkiye'de Akademik Dünyanın..." , s. 63.

⁶⁶⁸ Cangül Örnek, *1950'li Yıllarda ABD İle...* , s. 165.

⁶⁶⁹ Behlül Üsdiken ve Demet Çetin, *a.k.*, s. 51.

⁶⁷⁰ Cemal Mıhçıoğlu, *Personel İdaresinde Beşeri Münasebetler*, Ankara SBF Yayını, 1958.

⁶⁷¹ Cemal Mıhçıoğlu, "Personel İdaresi ve İdarede Beşeri Münasebetler", *30 Temmuz 1957 tarihli Lise Müdürleri Semineri Metni*, s. 207.

belirtilmektedir. Yazar bu iki kavram arasına idarenin yüksek sevk ve idare anlamına geldiği ve karara yönelik olduğu, sevk ve idarenin ise uygulamaya yönelik olduğu gibi ayrımlar koymaktadır.⁶⁷² Bu düşünce de Fayol'un yaklaşımına uygun düşmekte; Klasik ve Neoklasik Örgüt Yaklaşımları iç içe bir şekilde yazında yer bulmaktadır.

Disiplinde öne çıkan kavramlardan bir diğeri ise prodüktivitedir. Prodüktivite “istihsal faaliyetinden alınanla (*output*) bu faaliyete konulanın (*input*) fizik miktarlarının birbirine nispetidir.”⁶⁷³ Oluç'un Milli Prodüktivite Merkezi'nin düzenlediği bir konferansta yaptığı tanımlamada prodüktivite “birim başına girdilerden daha fazla ürün almak” ve “daha az emekle daha çok ihtiyacı karşılamak” şeklinde tariflenmektedir.⁶⁷⁴

ABD etkisiyle açılan okulların ve kursların programlarında artık devlet işletmelerine personel yetiştirmekten bahis olunmamaktadır. Programlarda işletme iktisadı adının tercih edilmesinden uzaklaşılırken işletme yönetiminin henüz tam olarak yerleşmediği görülmekte ve *business administration* çevirisi için “işletmecilik” genellikle tek başına kullanılmaktadır. Alman yaklaşımının etkisinden uzaklaşarak iktisat sözcüğü düşürülmüş, ancak çeviri zorluğu da olduğu düşünülen bir şekilde ileriki yıllarda alanı tanımlamada öne çıkacak bir kavram kullanıma girmiştir.⁶⁷⁵ Benzer durum, yayınlara da yansımıştır. 1979 basımlı “İşletmecilik Bilgisi” kitabı, bu bilim dalının bir işletmenin yönetme sorunlarıyla ilgilendiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte işletmenin kapsamı değişmemiştir: “Bir işletme birimini ele alır; bu köşe başındaki bir bakkal dükkânı olabileceği gibi, dünyanın en büyük işletmesi de olabilir.” Yönetim ise işletmenin genel fonksiyonlarından biri olarak görülmektedir.⁶⁷⁶

⁶⁷² Bedri Işıl, *İşletmelerde İlmî Sevk ve İdarenin Esasları ve İnsan Münasebetleri*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1963, s. 29.

⁶⁷³ Mehmet Oluç, *İşletme Organizasyonu ve...*, s. 72.

⁶⁷⁴ Mehmet Oluç, “Organizasyon ve Prodüktivite İlişkileri”, *MPM Konferansları*, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara, 1968, s. 96.

⁶⁷⁵ Behlül Üsdiken, “Bir Örgütsel Alanın...”, s. 6-7.

⁶⁷⁶ İlhan Cemalcılar vd., *İşletmecilik Bilgisi*, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Eskişehir, 1979, s. 8-17.

1973 basımlı Aydın'ın “İşletme Organizasyonundaki Gelişmeler” adlı kitabı, temel kavramlara ilişkin açıklamaları sonrasında Amerikan sınıflandırmasıyla Klasik, Neoklasik ve Modern Örgüt Yaklaşımları ele almıştır. Yazarın çalışmasında yer verdiği temel kavramlar sevk ve idare/idare, organizasyon ve yönetimdir. Kavramların aralarındaki ilişkiyi yazar şöyle açıklar:⁶⁷⁷

“Organizasyon, müessir bir makinanın formasyonu ise yönetim müessir bir icracı; idare de yine müessir bir yön vericidir. İdare, organizasyonu kurar. Yönetim onu eyleme geçirir, kullanır. İdare gayeyi tespit eder, yönetim o gayeye ulaşmaya gayret eder.”

Örgüt, sabit bir biçim, yönetim ise onu uygulayan ve faal olanı ifade etmektedir. Bu yıllarda idare kavramından üst yönetimin anlaşıldığı görülmektedir. İşletmecilik ve yönetim, idarenin aldığı kararları uygulama merci olarak algılanmaktadır. İdareyi üst yönetim olarak tanımlayan bu kitabın da Fayolcu yaklaşıma yaklaştığı söylenebilir.

Disiplinin içeriğindeki bu dönüşümlerin yanında Harvard Üniversitesi'nden taşınan vaka analizi yöntemi, davranışçı yaklaşım ve nicel yöntemler programlara yansımıştır.⁶⁷⁸ Vaka analizi ya da örnekölay metodu, kuramsal tartışma yerine pratikten alınan gerçek olayların tartışılması üzerine geliştirilmiştir.⁶⁷⁹ 1954 yılında Mehmet Oluç, Zeyyat Hatipoğlu, Şakir Ağanoğlu, Mükerrerem Hiç ve Nezih Neyzi'den oluşan bir grup öğretim üyesi, Harvard Üniversitesi'nde gördükleri 10 aylık eğitim sonrasında 1955 yılında açtıkları kursla örnekölay metodu eğitimini vermeye başlamışlardır.⁶⁸⁰ Bu amaçla Harvard İşletmecilik Okulunun geliştirdiği Amerikan iş hayatına ait örnekler seçilerek tercüme edilmiştir. Örneklerin konuları, muhasebe-kontrol, üretim yönetimi, insan ilişkileri, finansman ve işletme örgütlenmesi ve yönetimi derslerinden oluşmuştur.

⁶⁷⁷ Vahdet Aydın, *İşletme Organizasyonundaki Gelişmeler*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1973, s. 6.

⁶⁷⁸ Behlül Üsdiken, “Bir Örgütsel Alanın...”, s. 6-7.

⁶⁷⁹ MPM, *Örnek Olay Yöntemi*, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara, 1973, s. 23-25.

⁶⁸⁰ Mehmet Oluç, “İşletme Fakültesinin Kuruluş ve Gelişmesi”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Yıl.1, Sayı 1, Nisan 1972, s. 3.

Nihayet Türkiye’de iş hayatından alınmış örnekler üzerine araştırma yapmak üzere Enstitü bünyesinde Vaka Geliştirme Merkezi kurulmuştur.⁶⁸¹

Alman işletme iktisadı etkisinin azalarak Amerikan işletme yönetiminin ağırlık kazandığı 1950’li yıllar sonrası disiplinin ilgisi yönetim ve örgütlenme konularına kaymıştır. Bu dönemde Türkiye’ye aktarılan 1960’lı yıllar öncesi Klasik ve Neoklasik Örgüt Yaklaşımları ve yönetim perspektifidir. Bu perspektifin içerisinde devlet ve kamu yönetimi ayrıca konu edinilmemiş, örgüt içi düzey ve yönetim perspektifiyle İnsan İlişkileri Okulu’nun kavramları literatüre taşınmıştır.

4. GÜNCEL ÇALIŞMALARDA KAMUDA UYGULANABİLİRLİK VE ÇEVRESEL UNSUR OLARAK DEVLET

İşletme disiplininin 1980’lerden sonraki gelişiminde Amerikan yaklaşımlarının aktarımı yanı sıra “örgüt kuramının” alana girişi ve Japon yönetim yaklaşımları olan TKY, öğrenen örgütler vb. ile çok çeşitli bir görünüm çizmiştir. Söz edilen yaklaşımlarda kamu/özel ayrımı gütmeyen bir bakış açısıyla yönetimi inceleme tutumu ortaktır. Çalışmanın bu bölümünde görüleceği üzere disiplinin kuruluşundan itibaren olduğu gibi son dönemlerde geliştirdiği kuram/yaklaşım ve yöntemler de “kamuda uygulanabilirlik” sorusuyla kamu örgütlerinde test edilmiştir. Ayrıca örgüt yaklaşımlardan 1970’li yıllarda geliştirilen ikisi -Makrokurumsal ve Yeni Kurumsal Yaklaşım- devleti çevresel/dışsal ve düzenleyici bir aktör olarak çalışma kapsamına almıştır.

⁶⁸¹ Çetin Şanlı, “Vaka Metodu ve Gelecekteki Gelişmeler”, *Sevk ve İdare Dergisi*, Ekim 1973, Y.8, S.62, s. 28-29.

4.1. İşletmecilikte Uluslararasılaşma

1970’li yıllarda dönemin karakteristiğini oluşturan dünya krizi, ithal ikâmecilik temelli planlama, kalkınma ve refah devleti anlayışının sermaye birikim modelinin tıkanığının işareti olmuştur. Bu dönem, keskinleşen sınıf mücadelesinin siyasi zeminde ifade edildiği bir dönemdir. Sanayi sermayesi güçlenmiş, holdingleşme hızlanmış ve diğer taraftan işçi sınıfının siyasi alandaki görünürlüğü artmıştır.⁶⁸²

Krize çözüm arayışları ile birlikte gelen küreselleşme süreci ve Türkiye’de sermaye birikiminin tıkanmasını aşmak üzere geliştirilen dışa açılma formülüyle önceki krizleri izleyen dönemlerden farklı bir yaklaşım gündeme getirilmiştir: Ekonominin serbestleştirilmesi, dünya ekonomisiyle bütünleşme ve devletin yeniden yapılandırılarak piyasaya müdahaleden uzaklaştırılması. Söz edilen gelişmeler, işletmeler açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Sanayi şirketleri uluslararası piyasaya açılmış ve finansal alanda faaliyet göstermeye başlamışlardır. 1980’li ve 1990’lı yıllarda ise sanayi işletmeleri, yeniden yatırım faaliyetini de uluslararası ölçeğe taşımıştır.⁶⁸³

24 Ocak 1980 programının felsefesi, liberalleşmeye uygun olarak özel girişim lehine kamu yatırımları ve KİT’lere yer vermeyen uygulamaları barındırmaktadır. Programın genel amacı olan serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılmayı sağlamak üzere, “merkezden alınan idari kararlar yerini, devlet müdahalesinden arındırılmış serbest piyasa güçlerine bırakacak; KİT’ler dâhil tüm kamu kesimi daraltılacak ve özel girişim teşvik edilecek; fiyat denetimini ithal malları rekabeti ve içeride yabancı sermaye hareketleri, döviz kuru, faiz haddi giderek serbest koşullarda oluşacaktı.”⁶⁸⁴ Kamu işletmelerinin finansal krizi de bu dönemin sonucu olarak gelişmiştir. KİT fiyatları, enerji haricinde,

⁶⁸² Ebru Deniz Ozan, “İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat, Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, (Ed. Gökhan Atılğan vd.), Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 659.

⁶⁸³ Koray R. Yılmaz, *Mahalle Bakkalından...*, s. 158 ve Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005, s. 195.

⁶⁸⁴ A.k., s. 196-197.

genel fiyat hareketlerinin altında kalmış, Hazine'nin KİT yatırımlarına katkısı azaltılmıştır. Bu ise yatırımcı özelliği süren KİT'lerde borçlanmalara ve finansal krize neden olmuştur.⁶⁸⁵

Türkiye ekonomisinin bir politika olarak 1980-83 yıllarında başlayan dışa açılma süreci 1989-90 yıllarında tamamlanmıştır. 1990'lı yıllarda tamamıyla dışa açık bir ekonomi olmayı sağlayan aşamalar, öncelikle mal piyasalarının dış pazarlara açılmasıyla başlamış ve ithalat rejimi serbestleştirilmiştir. Döviz kurunun esnekleştirilmesi ve sanayinin ihracata yönlendirilmesi sağlanmıştır. Böylelikle ulusal ekonominin birikim ve bölüşüm yeniden yapılandırılırken devlet, düzenleyici rolüyle daha dolaylı olarak yer aldığı büyüme ve birikim modeline yönelinmiştir. Süreç, aynı zamanda devlet aygıtının ekonomik ve yönetsel yükümlülükleri açısından yeniden yapılandırılmasıyla birlikte gitmiştir.⁶⁸⁶ Bu yeniden yapılanma, 1945 sonrasında olanın tam tersidir. Devlet, büyütülerek, genişletilerek ve kendisine öncülük yükelenerek değil; küçültülerek ve arka plana çekilerek yeniden yapılandırılma sürecine girmiştir.⁶⁸⁷

4.2. Kurumsal Yapıda Tektipleşme ve Bilgi Kaynağında Çeşitlenme

Disiplin yaklaşımları bakımından giderek mikro ölçeklere dağılan ve çeşitlenen bir görünüm sergilerken kurumsal yapısı itibariyle tektipleşme sürecine girmiştir. Anayasanın 1981'de değiştirilmesiyle yükseköğretim yeniden düzenlenmiştir. Düzenlemeler arasında en önemlisi, Yükseköğretim Kurulu'nun yükseköğretim düzeyindeki kurumlarının önemli etkinliklerini yönlendiren anayasal bir kurum olarak kurulmasıdır. İkinci olarak kâr amacı gütmeyen kuruluşların ve vakıfların yükseköğretim kurumları oluşturmaları mümkün kılınmıştır. Yeni yükseköğretim kurumları yasasının

⁶⁸⁵ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi...*, s. 157.

⁶⁸⁶ Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2016, s. 25-27.

⁶⁸⁷ Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarılama Politikaları 1980-1995*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2005, s. 84.

kurulmasıyla kurumlar açısından yeniden yapılanma gerçekleştirilmiştir. Akademiler, yeni üniversiteleri oluşturacak biçimde birleştirilmiş, meslek yüksekokulları ve konservatuarlar üniversitelere bağlanmış ve öğretmen okulları da eğitim fakülteleri yapılmıştır. Yapılan yasal düzenlemeyle Türk yükseköğretim sistemi, Kıta Avrupası modelinden uzaklaşarak Anglo-Sakson modeli temel alan bir şekilde yapılandırılmıştır.⁶⁸⁸

Amerikan kurumsallaşma modelinin takibinde kültürel farklılıklar olsa da Türk işletme öğretiminin yöntem, program ve müfredat açısından öykünülen modele oldukça yaklaştığı görülmektedir. Bunun ardındaki kurumsal süreçler, üç temel olguyla açıklanmaktadır:⁶⁸⁹ İlk olarak YÖK, genel kural ve düzenlemeler belirlemesinin yanı sıra müfredat konusunda da tektipleştirici uygulamalar öngörmüştür. Kurumsal yaklaşımla değerlendirmeler yaptığı çalışmada Sargut, YÖK düzenlemesini işletme bölümleri üzerinde yol açtığı değişiklikleri zorlayıcı eş biçimlilik örneği olarak nitelendirmektedir. Bunun yanında liberalleşmenin getirdiği piyasa koşullarında rekabet amacıyla İngilizce öğretim dili, insan kaynakları ve bilgi üretme yeteneği gelişen üniversiteler meşruiyetlerini arttırmışlardır. Son olarak profesyonelleşme olgusu, piyasanın işletme öğretiminden beklentileri farklılaştırmıştır. Özel kesim örgütlerinin denetiminde kültürel normların etkisi azalmış ve profesyonel normların etkisi artmıştır. Bu durum öğretim üzerinde etkili olmuştur.

Yükseköğretimin üniversite altında toplanması, bu kurumun içindeki disiplin, meslek dalları, eğitim düzeyleri ve örgütlenme biçimlerinin tek tip olarak belirlenmesini getirmiştir.⁶⁹⁰ Aslında bu süreç, işletme öğretimi açısından üniversite dışındaki kurumlar için 1950'lerin ortalarında başlayan sürecin devamı olarak Amerikan modeli

⁶⁸⁸ Kemal Gürüz, *Dünyada ve Türkiye’de Yükseköğretim...*, s. 303-304.

⁶⁸⁹ A. Selami Sargut, “Türkiye’de İşletme Yönetimi Eğitiminin Kurumsal Çerçevesi: Çeşitlilikten Eşbiçimliliğe”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.4, S.1, 2009, s. 60.

⁶⁹⁰ Behlül Üsdiken, Başak Topaler ve Özgecan Koçak, “Yasa, Piyasa ve Örgüt Tiplerinde Çeşitlilik: 1981 Sonrasında Türkiye’de Üniversiteler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.68, No.3, s. 190.

üniversiteler temelinde birleştirme amacının 1981’de merkezi ve bütünleştirici bir çerçeveye kavuşmasıdır.⁶⁹¹

Disiplinin içeriğinde de Amerikan etkisi sürmektedir. İşletme öğretimi veren kurumlar üzerine yapılan bir araştırmada derslerin üçte ikisine yakınının iktisat, hukuk, muhasebe, sayısal yöntemler ve yönetim üzerine olduğu tespit edilmiştir. Geri kalanı ise temel işletme fonksiyonlarından (finans, pazarlama, üretim ve insan kaynakları) oluşmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre genel işletme ve sektör temelli dersler programlarda önemli yer teşkil etmemektedir. Bununla birlikte işletme iktisadının da bir devlet üniversitesi haricinde tamamen kaybolduğu belirlenmiştir. İşletme fonksiyonları arasında ise merkezi önem teşkil eden ders finans olmuştur.⁶⁹² Öğretim, birbiri arasında geçişkenlik olan uzmanlık alanlarına ayrılmıştır: yönetim ve organizasyon, muhasebe ve finans, pazarlama ve üretim yönetimi ve sayısal yöntemler.⁶⁹³

Klasik Amerikan yaklaşımında örgütlenme, yönetimin işlevlerinden biri olarak kabul edilmiş, işletmelerde görev ve yetki dağılımına yönelik düzenlemelerle iç yapının oluşturulmasını ifade etmiştir. 1950’li yıllar itibariyle ise bu anlayıştan farklılaşarak örgütün kendisine yönelik çalışmalar artmaya başlamış ve analiz birimi örgüt olan ayrı bir alan belirginleşmiştir.⁶⁹⁴ “Örgüt kuramı” olarak adlandırılan bu çalışmaların Türkiye’ye aktarımı ancak 1990’lar sonrasında gerçekleşmiş ve alanda günümüze kadar dört kitap yayımlanmıştır.⁶⁹⁵ Yaklaşımlar bakımından 1970’lerin ikinci yarısında

⁶⁹¹ Behlül Üsdiken, “Plurality in Institutional Environments...”, p. 94.

⁶⁹² A.k., p. 102-105.

⁶⁹³ Nazan Yelkialan, Emel Altın ve Hale Çelikkan, “Business Education in World and Turkish Universities: A Comparative Analysis”, *International Journal of Business and Social Science*, V.3, No.4, Special Issue February 2012, p. 259.

⁶⁹⁴ Behlül Üsdiken, “Örgüt Kuramında...”, s. 99.

⁶⁹⁵ Bu kitaplar, A. Selami Sargut ve Şükrü Özen (Der.), *Örgüt Kuramları*, İmge Yay., Ankara, 2007; Sözen, H. Cenk Sözen ve H. Nejat Basım (Der.), *Örgüt Kuramları*, Beta Yay., İstanbul, 2012; Deniz Taşçı ve Erkan Erdemir (Der.), *Örgüt Kuramı*, Anadolu Üniv., Eskişehir, 2013; Halit Keskin, Ali Ekber Akgün ve İpek Koçoğlu, *Örgüt Teorisi*, Nobel Yay., Ankara, 2016.

davranışçı yaklaşımın yansımaları görülürken 1980’lerde ilke ve işlevler yaklaşımları hâkim olmuştur.⁶⁹⁶

1980’li yıllara kadar, ABD, dünya ekonomisindeki liderliğiyle de bağlantılı olarak örgüt ve yönetim alanında bilgi üretiminin de aktarıldığı ülkedir. ABD’de üretilen bilgi ve yöntemlerin evrenselliği varsayılmış, sanayileşme ve kalkınmaya dönük politikalarla birlikte örgütsel biçimlenmelerin ve yönetim pratiklerinin de benzeşmesi gereği düşünülmüştür.⁶⁹⁷ 1980’ler sonrasında ABD’nin yanında Japonya ve Avrupa firmaları, Amerikan şirketlerine karşı uluslararası rekabette seslerini duyurmaya başlamışlardır. Japon firmalarının özgün örgütlenme biçimleri ve yönetim pratikleri, Amerikan yönetim anlayışının vazgeçilmez olmadığını göstermiştir.⁶⁹⁸ 1970-80’lerde disiplinde yeni alt alanlar belirmeye başlamış; stratejik yönetim, sosyal sorumluluk, uluslararası yönetim gibi konular öne çıkmıştır. Bunun yanında Japon yönetim yaklaşımlarına yönelme görülmektedir.⁶⁹⁹

1990’lı yıllarda söz edilen yaklaşımlardan öğrenen örgüt ve TKY üzerine çalışmalar literatürde ağırlık kazanmıştır. Bu yıllarda yönetim ve organizasyon alanı ilgi bakımından farklılaşan alt alanlara dağılmıştır. Küreselleşme söyleminin de etkisiyle ilgi alanı bakımından kalıcılığa en yakın olan konulardan biri, “uluslararası yönetim veya işletmeler” olarak görülmektedir. Bununla birlikte İnsan İlişkileri Yaklaşımı’ndan geliştirilen davranışçı bakış açısıyla yapılan çalışmalar bu yıllarda Türkiye’de en güçlü bakış açısı olarak var olmuştur.⁷⁰⁰

⁶⁹⁶ Behlül Üsdiken ve Yorgo Pasadeos, “Türkiye’de Örgütler ve Yönetim Yazını”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.26, S.2, Haziran 1993, s. 88.

⁶⁹⁷ Behlül Üsdiken, “Örgüt Kuramında...”, s. 100.

⁶⁹⁸ A.k, s. 100-101.

⁶⁹⁹ Behlül Üsdiken ve Zeynep Erden, “1990’lı Yıllarda Türkiye’de Yönetim Alanı: Disiplinin Yapısı ve Yaklaşımlar”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, 2002, s. 95.

⁷⁰⁰ A.k., s. 107-108.

4.3. Akademik Yayın ve Faaliyetlerde Devlet/Kamu Yönetimi

İşletme disiplininin Türkiye'deki gelişiminde güncel çalışma konularının tezin sorunsalı açısından analizi bu başlık altında ortaya konulmaktadır. Disiplinin akademik araçlarının seçilerek taranmasıyla hazırlanan bölümde, devlet ve kamu yönetiminin nasıl çalışıldığı sorusunun yanıtlanması için öncelikle disiplinde neyin çalışıldığı tespit edilmektedir. Güncel çalışmalardaki konu tespitinde iki soru tartışmayı yönlendirmektedir: (1) İşletme disiplininin analiz birimi ve inceleme nesnesinin ne olduğu, (2) Devlet ve kamu yönetimi, disiplinin çalışma evreninin neresinde ve hangi boyutuyla yer aldığıdır.

Alanda temsil edici bir örneklem oluşturmak amacıyla ülke çapında her yıl düzenlenen Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi bildirileri, Yönetim Araştırmaları Dergisi makaleleri, lisansüstü tezler, on öğretim programı ve on ders kitabından oluşan beş ayrı yazılı kaynak grubu oluşturulmuştur. Bu kaynaklardan kongre bildirileri, devlet/kamu yönetimi ve ilgili kavramların başlıklar üzerinden görülmesine olanak sağlamaktadır. Öğretim programları ve ders kitapları kapsamlarında kavramların kendisinin yanında ilgili içeriği, ders adları ve konuları üzerinden sunmaktadır. Tez dizini (anahtar kelimeleri) ve dergi özetlerinde ise devlet ve kamu yönetimi kavramları taranarak bu tarama sonucunda çalışma bağlamı ve ilgili kavram kategorisine ulaşılmıştır. Devlet ve kamu türevli sözcüklerin (yönetimi, örgütü, işletme(si/ciliği) personeli, hizmeti, üniversitesi, bankası, hastanesi vb.) dışında yerel yönetimler, belediye, kalkınma ajansı, kosgeb, kamu özel iş birliği, bürokrasi ve memur sözcükleri, yapılan taramalarda dökülen ilgili kavramlardır. Bu kavramlar, önceden belirlenen bir kategori olmayıp yalnızca işletme disiplininin çalışma evrenine girdiği için kapsama alınmıştır.

Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongreleri

Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 1993 yılından itibaren her yıl farklı bir üniversitenin işletme bölümü tarafından düzenlenen kurumsallık kazanmış bir kongredir. Kongrenin ayırt edici özelliği, örgüt ve yönetim odaklı çalışmalarla sınırlı

olma fikri üzerine hayata geçirilmesidir. Danışma kurulu, aynı fikre sadık kalarak sadece yönetim/örgüt alanı kapsamındaki çalışmaların yer aldığı ve hakemleri farklı üniversitelerden olan Yönetim Araştırmaları Dergisi'nin çıkarılmasına da öncülük etmiştir. Bununla birlikte kongrenin alanda yapılan çalışmaların niteliğinde önemli etkide bulunduğu saptanmıştır.⁷⁰¹

Tablo 7. Kongre Bildirilerinde Devlet/Kamu Yönetimi ve İlgili Kavramları İçerenlerin Sayısı ve En Çok Çalışılan Konular

Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi	Yayımlanan Bildiri Sayısı (2000-2020)	Devlet/Kamu Yönetimi ve İlgili Kavramları İçeren Bildiri Sayısı	En Çok Çalışılan Konular (Oturma Başlıkları)
8. UYOK (2000)	62	2	Örgütsel Kavramların Ölçülmesi, Örgütler ve İnsanlar
9. UYOK (2001)	72	4	Yönetici ve Liderlik, İKY, Stratejik Yönetim, Örgüt Kültürü, Kobiler ve Girişimcilik, Modern Yönetim Uygulamaları
10. UYOK (2002)	79	1	Stratejik Yönetim, Kriz Yönetimi, Yönetim Anlayışı
11. UYOK (2003)	88	3	Yönetim Düşüncesi, İKY, Örgütsel Davranış
12. UYOK (2004)	96	1	Stratejik Yönetim, TKY, İKY, Kurumsal Değişim, Örgütsel Öğrenme
13. UYOK (2005)	85	2	Performans, İşletme Eğitimi, Stratejik Yönetim
14. UYOK (2006)	103	6	Örgütsel Davranış, Örgüt Kültürü, Kurumsallaşma, Stratejik Yönetim
15. UYOK (2007)	122	4	Liderlik, Örgütsel Vatandaşlık, Kültür, Örgütsel Bağlılık
16. UYOK (2008)	141	8	Örgütsel Davranış, Stratejik Yönetim, İKY, Örgüt Kuramı
17. UYOK (2009)	130	-	İKY, Örgütsel Davranış, Liderlik, Stratejik Yönetim
18. UYOK (2010)	114	3	İKY, Örgüt Teorisi, Örgütsel Davranış, Stratejik Yönetim
19. UYOK (2011)	135	10	Stratejik Yönetim, Örgüt Kuramı, İKY, Örgüt Davranış
20. UYOK (2012)	132	5	Örgütsel Davranış, İKY, Örgüt Kuramı, Stratejik Yönetim
21. UYOK (2013)	136	5	Örgüt Psikolojisi, Liderlik, Örgüt Kuramı, Örgütsel Davranış
22. UYOK (2014)	141	6	İKY, Stratejik Yönetim, Örgütsel Davranış
23. UYOK (2015)	155	2	Örgütsel Davranış, İKY, Örgüt Kuramı, Stratejik Yönetim, İşletmecilik Tarihi
24. UYOK (2016)	119	8	Örgütsel Davranış, İşletmecilik Tarihi, İKY, Stratejik Yönetim, Örgüt Kuramı
25. UYOK (2017)	150	10	Örgütsel Davranış, Stratejik Yönetim, Örgüt Kuramı, İşletmecilik Tarihi
26. UYOK (2018)	123	-	Örgüt Kuramı, Örgütsel Davranış, Stratejik Yönetim, İKY, İşletmecilik Tarihi
27. UYOK (2019)	99	-	Örgütsel Davranış, Stratejik Yönetim, İKY, Örgüt Kuramı, İşletmecilik Tarihi
28. UYOK (2020)	92	5	Örgütsel Davranış, Stratejik Yönetim, İKY, Örgüt Kuramı, İşletme Tarihi
Toplam	2374	85	

⁷⁰¹ Şükrü Özen ve Arzu Kalemci, “Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi’nin Doğuşu, Kurumsallaşması ve Alana Etkileri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Nisan 2009, C.4, S.1, s. 81.

Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi bildiri kitapları üzerinden 2000 yılından itibaren yapılan taramanın sonucuna göre, 21 yıllık zaman diliminde en çok çalışılan alt alanların sırasıyla stratejik yönetim, örgüt kuramı, örgütsel davranış, insan kaynakları yönetimi ve liderlik olduğu görülmektedir. Bu konular, yıllar itibariyle güncelliğini yitirmemiştir. İşletmecilik tarihinin de yeni bir alt alan olarak son yıllarda kongrelerin gündemine girdiği görülmektedir.

Yapılan taramada devlet/kamu yönetimi ve ilgili kavramları kapsayan toplam bildiri sayısının 85 olduğu görülmüştür. Yıl bazında bu çalışmalarını gösteren tablo aşağıdadır:

Tablo 8. Kongrelerde Devlet/Kamu Yönetimi ve İlgili Kavramları İçeren Bildiri Başlıkları

Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi	Devlet/Kamu Yönetimi ve İlgili Kavramları İçeren Bildiri Başlıkları
8. UYOK (2000)	1.“Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinde Uygulanmakta Olan Kalite Yönetiminin Temel Boyutlarının Belirlenmesine Yönelik Faktör Analitik Bir Çalışma” 2.“Türk Devlet Bürokrasisinde Bürokratların Oynadıkları Politik Oyunlar Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma”
9. UYOK (2001)	1.“Kamu ve Özel Sektör Örgütlerinde Risk Kültürü ve Karşılaştırmalı Bir Uygulama” 2.“Klanlar İdeal Bürokrasi ve Pazarlara Karşı: Türk Toplumunda Yönetimsel ve Örgütsel Yapılanmanın Kurumsal Temelleri” 3.“Kamu Üniversiteleri ile Vakıf Üniversitelerindeki Akademik Personelin İş Tatmin Düzeylerinin Karşılaştırılması” 4.“Yetki Devri ile Çalışanların Güçlendirilmesi İlişkisi ve Kamu ve Özel Sektörde Karşılaştırmalı Bir Uygulama”
10. UYOK (2002)	1. “Kamu ve Vakıf Üniversitelerinde Görev Yapan Akademik Personeli Motive Eden Faktörlerin Karşılaştırılması”
11. UYOK (2003)	1.“Türkiye’de Memurluk ve Girişimciliğin Kökenleri Üzerine Mustafa Suphi ve Prens Sabahattin’e Dayalı Bir İnceleme” 2.“Türkiye’de Kamu Örgütlerinde Kalite Planının Oluşturulması: Büyükşehir Belediyeleri Örneği” 3.“Türk Kamu Bankalarında Örgütsel Küçülme Uygulamalarının Çalışanlar Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Saha Araştırması”
12. UYOK (2004) ⁷⁰²	1.“Kurumsal Değişimin Bilimsel Kökenleri: Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı Örneği”
13. UYOK (2005)	1.“Ulusal İş Sistemlerinde “Devlete Bağımlılık” Kavramı: Türk Ulusal İş Sistemi Üzerine Makrokurumsal Bir Değerlendirme” 2.“Adalet ve Etik Algılarının Kuruma Güven ve Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Vakıf ve Devlet Üniversitelerinin Karşılaştırılması”
14. UYOK (2006)	1.“Stratejik Yönetim Kamu ve Özel Sektör Örgütleri Tarafından Nasıl Algılanmakta ve Uygulanmaktadır?” 2.“Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi: Kahramanmaraş Özel İşletme ve Kamu Kuruluşlarında Karşılaştırmalı Bir Araştırma” 3.“Bürokrasiye “Post-Modern” Karşı Çıkış” 4.“Türk Kamu Personel Yönetiminde Performans Değerlemesi Sistemine İlişkin Karşılaştırmalı Bir Çalışma, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”

⁷⁰² Bu kongrede basılı olmayan bildiriler arasında kamuyu içeren başlıklı bir bildiri, Uğur Ömürgan, “İktisatçıların Örgütlere ve Örgütsel Davranışa İlişkin Bakış Açılarındaki Gelişmeler Işığında Kamu Sektörünün Örgütlenmesi ve Yönetimindeki Etkinlik Sorunlarının İrdelenmesi”, 12. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 27-29 Mayıs 2004.

	5. “Yeni Kamu Yönetimi Mantığı ve Kamu Yönetiminde Postmodernizmin İzleri” 6. “Akıllı Olmanın Yeni Yolu: Strateji Oluşturma Türkiye’deki Devlet Üniversitelerinin Analizi”
15. UYOK (2007)	1. “Türkiye’de Ulusal İş Sisteminin Dönüşümü: Sektörlerin Devlete Bağımlılığı Üzerine Bir Görgül Çalışma” 2. “Ulusal İş Sistemi ve Örgüt Ağları: Devlete Bağımlılık ve Merkez Çevre İkiliğinin Örgütler Arası İlişkilere Etkisi” 3. “Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Müzakerelerini Algılamasına İlişkin Bir Araştırma” 4. “Yeniden Yapılanma Sürecinin Çalışanların İş Tatminine ve Örgüte Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi (Kamu Kuruluşlarında Bir Araştırma)”
16. UYOK (2008)	1. “Türk İş Sistemi’ne Tarihi Bakış: İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Holding Yapısal Formlarının Tarihi Köken ve Etkileşimleri Üzerine Bir Deneme” 2. “Sosyal Yerleşiklik ve Örgütsel Ağ Düzeneklerinin Yapısı: Sektörde Gruplaşma ve Devlete Bağımlılık Üzerine Görgül Bir Çalışma” 3. “Stratejik Planlama Çalışmaları Kamu İdarelerinde Benzeşmeye Yol Açıyor Mu?” 4. “Kamu Yönetiminde Stratejik Performansın İzlenmesi: Adasu Örneği” 5. “Türk Burjuvazisinin Devleti Dönüştürme Girişimleri” 6. “Öğrenen Örgüt Algısının Örgüt İçi Girişimcilğe Etkisi: Kamuda Bir Araştırma” 7. “Örgütsel Bağlılıkta Üç Bileşen ve Yan Unsurlar Teorisine Yönelik Kütahya Kamu Sektörü Araştırması” 8. “Akademik Girişimcilik Davranışı Bakımından Devlet ve Vakıf Üniversitelerindeki Akademisyenler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”
17. UYOK (2009)	
18. UYOK (2010)	1. “Özbenlik Değerlemesi, Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini İlişkisi: Kamu Kurumlarında Bir Araştırma” 2. “Psikolojik Sözleşme ve Boyutlarının Güven Üzerindeki Etkileri: Sivas İli Kamu Sağlık Personeli Üzerinde Bir Araştırma” 3. “Üniversite- Sanayi- Devlet İş birliğinde Potansiyel Fayda ve Zararların İlgili Taraflarca Değerlendirilmesi”
19. UYOK (2011)	1. “Sektörlerarası Yakınsama Tezi Bağlamında Kamu ve Özel Sektör Yöneticilerinin Retoriksel Stratejilerinin Kıyaslanması Üzerine Bir Araştırma” 2. “Sağlıkta Dönüşüm Programı Çerçevesinde İstanbul’daki Özel Hastanelerin Kamu Hastanelerine İlişkin Rekabet Algıları Üzerine Bir Araştırma” 3. “Türkiye’deki Kamu Kurumlarının Stratejik Planlarının İncelenmesi” 4. “Kurumlar Sürdürülebilirlik Uygulamalarının Neresindeler? Marmara Belediyeler Birliği’ne Üye Belediyelerde Bir Araştırma” 5. “Yeni Kurumsal Kuramdaki Devlet Kavrayışı Türkiye’de Geçerli Midir? Futbol Alanı Örneği” 6. “Performansla İlişkili Ücretlendirme: Devlet Üniversitelerinde Çalışan Akademik Personelin Performansla İlişkili Ücretlendirmeye İlişkin Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma” 7. “Üstün/Yöneticinin Uyguladığı Gücün Üste/Yöneticiye Duyulan Güvene Etkisi: Devlet Hastanelerinde Bir Uygulama” 8. “Vakıf ve Kamu Üniversitelerinde Görev Yapan Akademik Personelin İşe Bağlanma Düzeyleri ile Yapılan Yayın Sayısı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma” 9. “İstanbul’da Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde Çalışan Akademik Personelin Tükenmişlik Düzeyleri ile İlişkili Faktörlerin İncelenmesi” 10. Psikolojik Sözleşme Kavramının, Medya Sektörü İçin Özel Kurumlarda ve Kamu Kuruluşlarında Karşılaştırmalı Analizi
20. UYOK (2012)	1. “Manisa İlindeki Kamu Kurumlarında Kişi-Örgüt Uyumu ve Çalışanların İş Tutumlarına Etkileri” 2. “Devlet ve Mesleğin Örgüt Popülasyonları Üzerindeki Kurumsal Etkilerinin Analizi: Türk Sağlık Alanında Bir Araştırma (1834-2010)” 3. “Bürokratik Gücün Kaynağı Olarak Örgütsel Hafıza: Bürokratik Gücün Kişiselleşmesi” 4. “Destek ve Engel İkileminde Bölgesel Kalkınma Ajansları İçin İnovasyon” 5. “Örgütsel Psikolojik Sermayenin Çalışan Tükenmişliğine Etkisi: Kamuda Bir Araştırma”
21. UYOK (2013)	1. “Departmanlar Arası Ortaklaşa Rekabet Stratejisinin İnovasyon ve İnovasyon Algılanan İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: Bir Kamu Bankasında Uygulama” 2. “Örgütsel Öğrenmenin İnovasyon ve İnovasyonun İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: Bir Kamu Bankasında Uygulama” 3. “Duygusal Emeğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkileri: Kamu Sektöründe Bir Araştırma” 4. “Algılanan Örgütsel Politikanın Çalışanların İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Duygusal Bağlılığın Rolü: Kamu ve Özel Sektör Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma” 5. “Kalkınma Ajanslarının Bir Aracı Kurum Olarak Türk İş Sistemindeki Yerinin İncelenmesi: Batı Akdeniz Bölgesi Örneği”

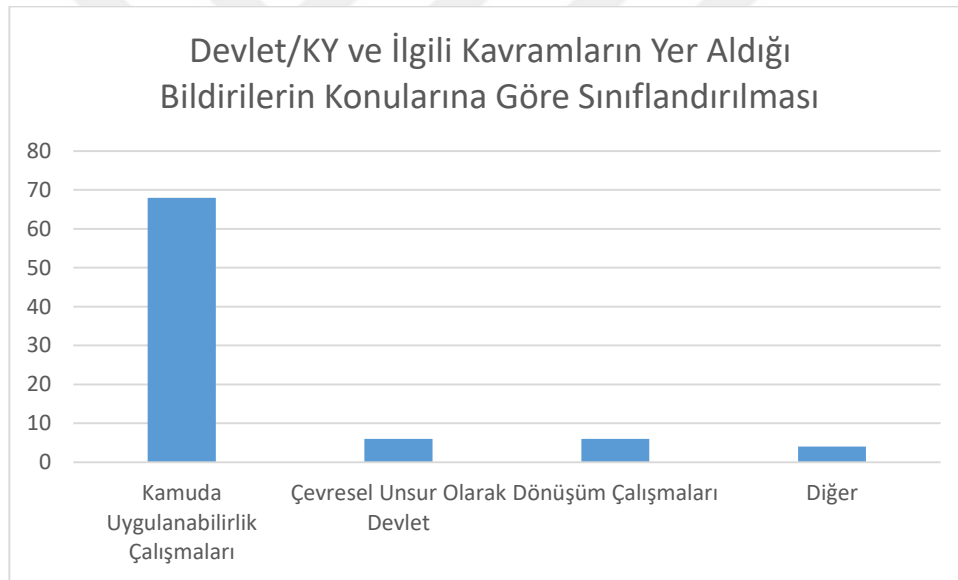
22. UYOK (2014)	1. “Geç Osmanlı Döneminde Devlet Fabrikalarında Yönetim Anlayışı ve Uygulamalarına İlişkin Arşiv Belgelerine Dayalı Bir Araştırma: İlk Bulgular” 2. “Kültürel Sermaye Ekseninde Kamu Kurum Kültürü Tipolojileri ile İş Yaşam Kalitesi ve Etik İklim Arasındaki İlişki” 3. “İş Tatmini ve Kariyer Yönetimi Etkileşimi: Kamu ve Özel Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma” 4. “Örgütsel Sosyalleşmenin İşyeri Romantizmine Etkisi, Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü: Bir Kamu Kurumu Örneği” 5. “Akademik Motivasyon Ölçeğinin Bir Devlet Üniversitesinde Uygulaması” 6. “Kişilik Özelliklerinin Yenilikçilik Eğilimi Üzerine Etkisini Belirlemeye Yönelik Kamuda Çalışan Yöneticiler Üzerinde Bir Araştırma”
23. UYOK (2015)	1. “Tababet ve Şuabatı San’atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun’dan Kamu Özel İş Birliği Modeli ile Tesis Yaptırılması, Yenilenmesi ve Hizmete Alınmasına Dair Kanuna: Türk Sağlık Alanında Kurumsal Çevrenin Değişimi (1928-2014)” 2. “Geç Osmanlı Dönemi Devlet Fabrikalarında Yönetim: Motivasyon Uygulamaları”
24. UYOK (2016)	1. “Psikolojik Sözleşmenin İhlali Algısında Örgütsel Adaletin Etkisi ve Etik Liderin Aracı Değişken Olarak Rolü: Özel ve Devlet Okullarında Karşılaştırmalı Bir Uygulama” 2. “19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Fabrikalarında İnsan Yönetimini Şekillendiren Yasal Çerçeve” 3. “Algılanan Örgütsel Destek ve Çalışan Sessizliğinin Bağlamsal Performans ve İşe Gömülmüşlüğü Etkisi: Devlet Hastanesi Çalışanları Üzerine Bir Uygulama” 4. “Kadın Yöneticilerle Çalışmak Kadın Liderliğine Karşı Örtük Önyargıları Değiştirir mi? İlçe Belediyelerinde Boylamsal Bir Saha Çalışması” 5. “Kuşaklar Arası Farklılıklara Göre Cam Tavanı Aşma Stratejileri ve Psikolojik Dayanıklılık İlişkisi: Kamu Kurumunda Çalışan Kadın Yöneticiler Üzerine Bir Araştırma” 6. “Memur, Girişimci veya Akademisyen: Öğrencilerin Kariyer Tercihleri Üzerine Bir Araştırma” 7. “Bir Kurumsal Girişimcilik Örneği Olarak Kamu Hastane Birliklerinin Kurumsal Girişimcileri ve Onları Muktedir Kılan Alan ve Aktör Düzeyindeki Etkenlerin Analizi” 8. “Melez mi, Çoklu mu? Kamu Bankalarında Kurumsal Karmaşıklık, Örgütsel Kimlikler ve Stratejik Yanıtlar”
25. UYOK (2017)	1. “Kamu Örgütü Mü, Ticari İşletme Mi? Türkiye Şehir Hastanelerinin Kurumsal Yapısı” 2. “Kurumsal Değişimin Yörünge Bağımlı Niteliği: Kamu İnşaat Sektörü Örneği” 3. “Örgütlerde İş yükü Fazlalığı Algısını Oluşturan Nedenlerden Birisi Nomofobi Olabilir Mi? Kamu Çalışanları Örnekleme” 4. “Kamu Hizmeti Motivasyonu: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması” 5. “Formelleşmenin Kamu Hizmet Motivasyonu Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Aracılık Etkisi” 6. “Liderliğin Karanlık Yönü: Kamu Özel Sektör Çalışanlarını Mutsuz Eden Yönetici Davranışları Üzerine Bir Saha Araştırması” 7. “Kamu Çalışanlarının Paternalistik Algısının Bireyci Toplulukçuluk Davranışı Üzerine Etkisi: Ankara İlinde Bir Araştırma” 8. “Kamu Kurumları Stratejik Planlarında Tutarlılık” 9. “Kamu Kurumlarında Stratejik Yönetim İç Kontrol İlişkisine Yönelik Bir Analiz” 10. “Performans Değerlendirme Sürecinde Amir Geri Bildirimin Sosyal Bağlamı: Kamu Sektöründe Nitel Bir Araştırma”
26. UYOK (2018)	
27. UYOK (2019)	
28. UYOK (2020)	1. “KOSGEB Uygulamalı Girişimcinin Eğitiminin Girişimcilik Eğilimi ve Niyeti Üzerindeki Rolü” 2. “Kamuda İş gören Yabancılaşması ve Duygusal Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Adana Sosyal Güvenlik Kurumu Örneği” 3. “Çalışanların Örgütsel Vatandaşlık Davranışının Yeşil Örgütsel Davranış Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Rolü: Bir Kamu Kurumunda Araştırma” 4. “Çalışanların Kurumsal İtibarı Algısı: Özel ve Kamu Bankaları Üzerine Bir Araştırma” 5. “Mütehassıslar, Mütercimler ve Mümessiller: Erken Cumhuriyet Dönemi Kamu Kurumlarının Rasyonalizasyonunda Bağlam ve Aktörler”

Çalışmalardaki temel analiz düzeyinin örgüt olduğu görülmektedir. Kamu ve devletin bu bildirilerde nasıl çalışıldığı sorusunun yanıtı, çalışılma sıklığına göre şöyledir:

1. Kamunun örgüt düzeyli ve sahiplik anlamını niteleyen (kamu örgütü, hastanesi, üniversitesi gibi) çalışmalar, 2. Devletin düzenleyici bir aktör olarak ele alındığı ve iş

sistemlerinin özelliğini anlatmada kullanılan “devlete bağımlılık” kavramıyla yapılan çalışmalar, 3. Devlet ve kamu yönetimi kavramlarının işletmeci anlayışa dönüşümü anlatmak üzere kullanıldığı çalışmalardır. Diğer grubunda yer alan çalışmalar ise ele alınan örnekleme bir ya da iki kez karşılaşılan istisnai özellikteki çalışmalardan oluşmaktadır.

Kamu ve devlet sözcüklerinin örgütün sahiplik anlamını ifade eden kullanımının yoğunluğu, test edici çalışmaların sayıca fazlalığını göstermektedir. Diğer bir deyişle bu çalışmalarda yapılan, işletme kuram/yaklaşım ya da yöntemlerinin kamu örgütünde uygulanabilirliğinin sınanmasıdır. Bildirilerde en çok bu gruba dâhil olan çalışmalar yapılmıştır.

Şekil 1. Devlet/Kamu Yönetimi ve İlgili Kavramları İçeren Bildirilerin Konularına Göre Sınıflandırılması

İlk gruptaki çalışmalara verilebilecek örneklerden biri, “Algılanan Örgütsel Destek ve Çalışan Sesliliğinin Bağlamsal Performans ve İşe Gömülmüşlüğü Etkisi: Devlet Hastanesi Çalışanları Üzerine Bir Uygulama” adlı bildiridir. Çalışmada ikişerli kavram setleri değişken olarak belirlenmiş ve aralarındaki ilişki araştırılmıştır. Anket ve istatistiki hesaplamalara başvuru yapılan çalışmanın örneklemini bir devlet hastanesi personeli

oluşturmaktadır.⁷⁰³ Başka bir örnek olarak “Kamuda İş gören Yabancılaşması ve Duygusal Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Adana Sosyal Güvenlik Kurumu” adlı bildiri alınabilir. Çalışmada bireylerin psikolojik durumlarının örgütsel sonuçlara yol açacağı varsayımıyla belirlenen değişkenler arasındaki ilişki araştırılmıştır. İstatistiki hesaplamaların kullanıldığı bu çalışmanın örneklemini ise SGK iş görenleri oluşturmuştur.⁷⁰⁴

Kongre bildirilerinde daha az sayıda olan çalışma gruplarından biri devletin çevresel bir unsur olarak yer aldığı ve özellikle kurumsal yaklaşımlardan yararlanan çalışmalardır. Örneğin “Ulusal İş Sistemi ve Örgüt Ağları: Devlete Bağımlılık ve Merkez Çevre İkiliğinin Örgütler Arası İlişkilere Etkisi” bu çalışmalardan biridir. Çalışma, belirlediği tarih aralığında Türkiye iş sisteminin devlete bağımlı olma özelliğinden devletin koordine edici rolü üstlendiği bir yapıya evrildiği savını sorgulamaktadır.⁷⁰⁵ Dönüşüm çalışmaları olarak adlandırılanlar, kamu yönetiminin işletme yaklaşımları ekseninde dönüşümünü inceleyen çalışmalardır. “Bürokrasiye “Post-Modern” Karşı Çıkış” adlı bildiri ise bu çalışma grubuna bir örnektir. Bildiride, post-modern örgüt yaklaşımlarının kamu yönetimi anlayışında gelişen bir etki olarak geleneksel bürokrasiye alternatif oluşturduğu tartışması yürütülmektedir.⁷⁰⁶

Kongre bildirilerinin incelenmesinin verdiği sonuçla çalışmalar dört grup oluşturmuştur. Dergi makaleleri ve tezler ise daha az başlıkta gruplandırma yapmaya olanak vermiştir. Bununla birlikte çalışmalarda kamu yönetimini içeren kavramları içeren

⁷⁰³ Mustafa Kesen ve Bülent Akyüz, “Algılanan Örgütsel Destek ve Çalışan Sessizliğinin Bağlamsal Performans ve İşe Gömülmüşlüğü Etkisi: Devlet Hastanesi Çalışanları Üzerine Bir Uygulama” 24. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 29-31 Mayıs 2016, 489-496.

⁷⁰⁴ Murat Koç, Yasemin Kayıklık ve Yonca Bir, “Kamuda İş gören Yabancılaşması ve Duygusal Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Adana Sosyal Güvenlik Kurumu İlişkisi”, 28. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, 3-5 Eylül 2020, 701-710.

⁷⁰⁵ Didem Özçelik, N. Pelin Toktaş ve A. Selami Sargut, “Ulusal İş Sistemi ve Örgüt Ağları: Devlete Bağımlılık ve Merkez Çevre İkiliğinin Örgütler Arası İlişkilere Etkisi”, 15. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 25-27 Mayıs 2007, 60-67.

⁷⁰⁶ M. Bürkan Sebest, “Bürokrasiye “Post-Modern” Karşı Çıkış”, 14. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 25-27 Mayıs 2006, 805-808.

çalışmalarda araştırma sorunsalından bağımsız biçimde kamuda uygulanabilirliğin temel inceleme konusunu oluşturduğu görülmektedir.

Yönetim Araştırmaları Dergisi

Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi'nin danışma kurulu tarafından üretilen fikir sonucu 2001 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan dergi, 2011-2015 arasında kesintiye uğramış ve 2019 yılında makale yayımlamamıştır. Derginin kapsadığı çalışma alanları, yönetim kuramı, örgütlerde davranış, insan kaynakları yönetimi, strateji ve stratejik yönetim ve uluslararası yönetimdir.⁷⁰⁷ Dergide 2001-2018 yılları arasında yayımlanan tüm makalelerin başlıkları ve özetleri taranmıştır. Yayımlanan 69 makalenin 6'sının özetinde devlet veya kamu sözcüğüne rastlanmıştır. Bunlardan 4'ü işletme kuram/yaklaşım ve yönteminin bir örgütte uygulamasını araştıran test edici nitelikte çalışmalardır. Özetlerinde devlet veya kamu sözcüğünü bulunduran çalışmalardan biri kamu yönetiminin dönüşümü, diğeri ise disiplin çalışmasıdır.

Tablo 9. Özetlerinde Devlet ve Kamu Kavramları Yer Alan Makalelerin Konularına Göre Sınıflandırılması

Kamuda Uygulanabilirlik Çalışmaları	Dönüşüm Çalışmaları	Disiplin Çalışmaları
“Stratejik Seçim ve Kurumsal Bakış Açılarının Birlikteliği Üzerine Eğitim Sektöründe Bir Araştırma” /devlet okulları	“Bir Kurumsal Değişim Önerisi Olarak Kamu Yönetimi Reformlarına Yönetim Bilgisinin Nüfuzu: “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı” Örneği	“1990’lı Yıllarda Türkiye’de Yönetim Alanı: Disiplinin Yapısı ve Yaklaşımlar”
“Sahiplik Dağılımının Birleşik Liderlik Yapısı Üzerine Etkileri” /kamu sahipliğindeki şirketler		
“Türkiye’nin Büyük Şirketler Kesiminde İşletme Gruplarının İktisadi Rolü ve Çeşitlendirme Stratejileri” /kamu iktisadi teşekkülleri		
“Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde “Strateji” 1982-2014” /devlet üniversitesi		
“Türkiye’de İş Ahlakında Yaşanan Değişim: Kurumsal Kuram Açısından Bir Değerlendirme” /kamu inşaat sektörü		

⁷⁰⁷ <http://yad.baskent.edu.tr/tr/hakkinda.html> 25.03.2021.

Tabloda görülen çalışmalardan ilk grubu oluşturan, kamuyu sahiplik anlamıyla kullanan örgüt çalışmalarıdır. İlk makalede araştırılan konu TKY'nin yayılım sürecidir. Bunun için yararlanılan kuramsal perspektif, kurumsalcı ve stratejik seçim örgüt kuramları olarak ifade edilmektedir. Makalenin varsayımı olan TKY unsurları ve okul performansı arasındaki ilişki, anket ve görüşme yöntemiyle bir devlet okulu üzerinden test edilmiştir.⁷⁰⁸ İkinci makale esas olarak işletme gruplarını incelemekle beraber faaliyet alanlarının çeşitliliği bakımından kamu iktisadi teşekküllerinden farklılığını ifade etmek üzere özetinde bu kuruluşlardan söz etmiştir.⁷⁰⁹ “Sahiplik Dağılımının Birleşik Liderlik Yapısı Üzerine Etkileri” adlı çalışma, şirketlerin sahiplik yapısını birleşik liderlik olarak tanımlanan genel müdürün aynı zamanda yönetim kurulu başkanı olma özelliği ile ilişkisini incelemektedir. İncelenen şirketler arasında kamu sahipliğinde olanlarda bu özelliğin yüksek olduğu tespit edilmiştir.⁷¹⁰ İlk grupta yer alan diğer iki çalışma da benzer şekilde örgütün sahipliğini ifade etmek üzere devlet ve kamu sözcüklerini kullanmışlardır.⁷¹¹ Bu çalışmalarda kavram ve yaklaşımların kamuda (sektör veya örgüt) uygulama farklılıkları ve sonuçları ortaya konulmuştur.

Dönüşüm çalışması olarak değerlendirilen makale, kamu yönetiminin kurumsal değişimini reformlara yönetim bilgisinin nüfuzu üzerinden incelediğini ifade etmektedir. Çalışmada yönetim bilgisi ve yönetim bilimi olarak ifade edilen stratejik yönetim, insan kaynakları yönetimi, yeniden yapılanma, esnek ve yalın örgütler, performans değerlendirme, katılımcı yönetim gibi kavramların kamu yönetimine transferi örneği olarak Kamu

⁷⁰⁸ Mehmet Eryılmaz, “Stratejik Seçim ve Kurumsalcı Bakış Açılarının Birlikteliği Üzerine Eğitim Sektöründe Bir Araştırma”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.1, 2004, 25-48.

⁷⁰⁹ Aslı M. Çolpan ve Takashi Hikino, “Türkiye’nin Büyük Şirketler Kesiminde İşletme Gruplarının İktisadi Rolü ve Çeşitlendirme Stratejileri”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.1-2, 2008, 23-58.

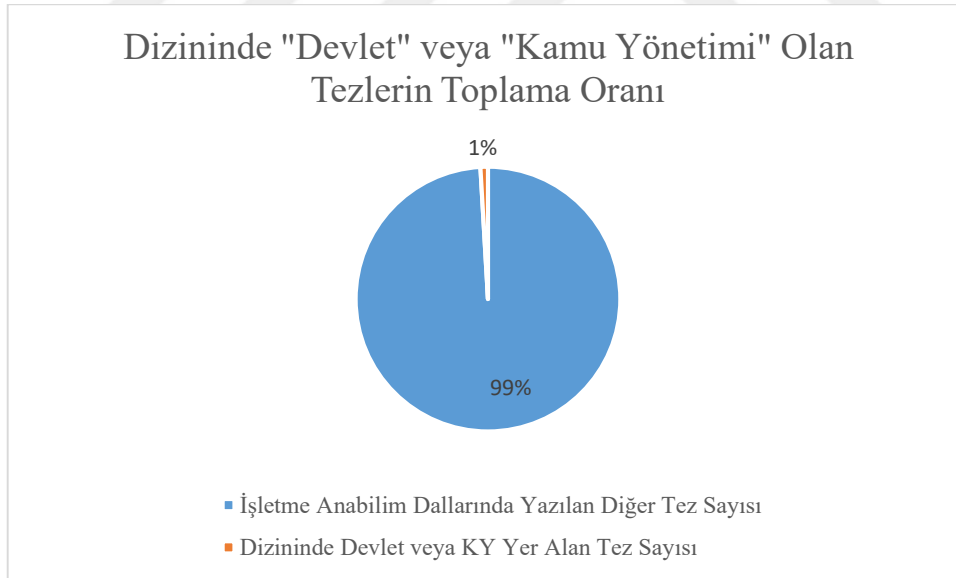
⁷¹⁰ Sibel Yamak, Bengi Ertuna ve Mehmet Bolak, “Sahiplik Dağılımının Birleşik Liderlik Yapısı Üzerine Etkileri”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S.1-2, 2006, 85-105.

⁷¹¹ Behlül Üsdiken, Anıl Divarcı Çakmaklı ve Başak Topaler, “Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde “Strateji” 1982-2014”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.1-2, 2017, 8-40, Mustafa Mehmet Gökoğlu, “Türkiye’de İş Ahlakında Yaşanan Değişim: Kurumsal Kuram Açısından Bir Değerlendirme”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.1-2, 2018, 8-25.

Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı incelenmiştir.⁷¹² Bu çalışmanın incelediği aktarım, perspektif olarak ilk gruptakine yakındır ancak kamu yönetimini daha bütünsel, aktararak dönüştürülmesi gözüyle ele almaktadır. Kamuyu görüş alanına dâhil eden son çalışma ise kendi ifadesiyle yönetim alanını, disiplinin yapısı, kamu ve işletme ortamları itibarıyla ele almaktadır. Atıf analizi yöntemiyle dergi incelemelerinin yapıldığı makalede, yönetim kamu ve işletmenin üst başlığını oluşturan genel bir disiplin kavrayışıyla ele alınmaktadır.⁷¹³

Tezler

İşletme bölümünde yazılan tezler, konuyla ilgili olan tüm anabilim dallarını kapsayacak şekilde taranmıştır. İşletme, İşletme (İng), İşletme Yönetimi, İşletme Yönetimi ve Organizasyon, Yönetim ve Organizasyon, ilgili anabilim dalları olarak yapılan taramada yer almaktadır. Bu kapsamda 2000-2020 yılları arasında⁷¹⁴ İşletme bölümünde yazılan toplam tez sayısı, 56.436’dır.

Şekil 2. Dizininde “Devlet” veya “Kamu Yönetimi” Bulunan Tezlerin Toplama Oranı

⁷¹² Belkıs Özkara ve Mustafa Kurt, “Bir Kurumsal Değişim Önerisi Olarak Kamu Yönetimi Reformlarına Yönetim Bilgisinin Nüfuzu: “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı” Örneği”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.1, 2004, 49-77.

⁷¹³ Behlül Üsdiken ve Zeynep Erden, “1990’lı Yıllarda Türkiye’de Yönetim Alanı: Disiplinin Yapısı ve Yaklaşımlar”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.1, S. 2, 2002, 91-112.

⁷¹⁴ Taramanın son güncellemesi, 2021 Mart ayında yapılmış olup bu tarihe kadar sisteme yüklenmiş olan tezler kapsama alınmıştır.

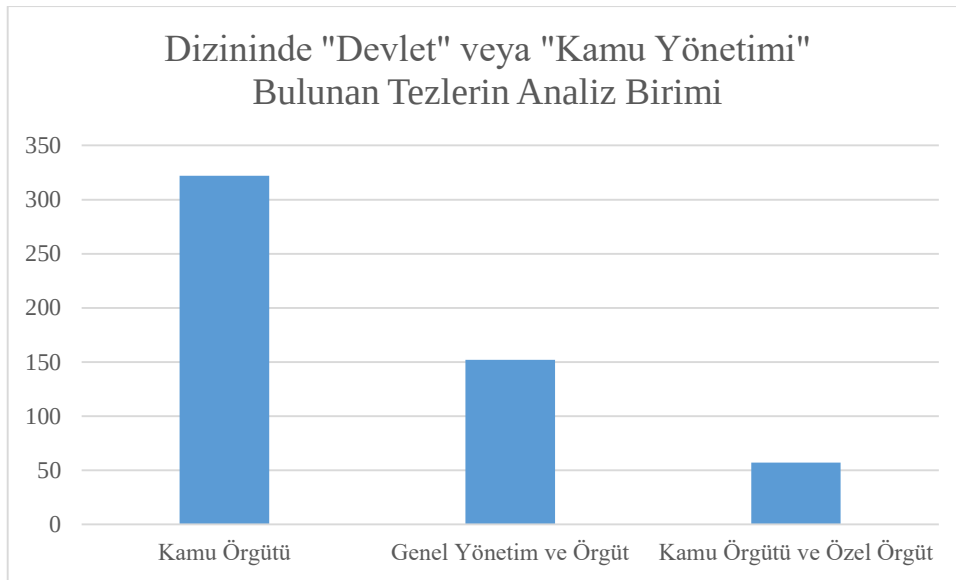
Bölümde yazılan tezlerden dizininde “devlet” veya “kamu yönetimi” olanların sayısının ise 518 olduğu görülmüştür.⁷¹⁵ Diğer bir deyişle 21 yıllık zaman diliminde işletme bölümünün ilgili anabilim dallarında yazılan tezlerin toplamda sadece %1’i devleti veya kamu yönetimini kendi çalışma alanı içerisinde incelemeye almıştır.

Tablo 10. Dizininde “Devlet” veya “Kamu Yönetimi” Kavramları Yer Alan Tezlerin Sayısı

Tezin Yazıldığı Anabilim Dalı	2000-2020 Yılları Arasında Yazılan Toplam Tez Sayısı	Dizininde “Kamu Yönetimi” Yer Alanların Sayısı	Dizininde “Devlet” Yer Alanların Sayısı
İşletme	26.389	54	306
İşletme (İng)	1094	1	4
İşletme Yönetimi	2.286	6	142
İşletme Yönetimi ve Organizasyon	16	-	-
Yönetim ve Organizasyon	262	1	4
Toplam	56.436	62	456

Tabloda görüldüğü üzere, tezler arasında hem kamu yönetimini hem de devleti, en yüksek sayıda dizininde kullanan anabilim dalı işletme olmuştur. Bu anabilim dalında devlet sözcüğü, kamu yönetiminin 5,6 katı kadar fazla yer almıştır. İnceleme sonucunda, kamu örgütü düzeyinde yapılan çalışmaların da ilişkili olduğu için dizinde “devlet”e yer vermeyi tercih ettikleri görülmüştür. Nitekim devlet hastaneleri, devlet üniversiteleri gibi kullanımlar oldukça yoğundur.

⁷¹⁵ Dizininde hem devlet hem de kamu yönetimi sözcüğünü kullanan 2 tez çalışması vardır.

Şekil 3. Dizisinde “Devlet” veya “Kamu Yönetimi” Bulunan Tezlerin Analiz Birimi

İşletme disiplini, analiz birimi ve düzeyi olarak örgütü seçmektedir.⁷¹⁶ Tezlerde “devlet” veya “kamu yönetimi”ni görüş alanına alanların arasından en yüksek sayıda olan kamu örgütü üzerine çalışılanlardır. Genel örgüt/yönetimle dair kuramsal veya tarihsel kategoride yer alan çalışmalar veya bir sahiplik ifadesi belirtmediği için bu kategoride değerlendirilen ikinci sıradadır. Görece az olan ise kamu örgütlerini özel örgütlerle birlikte ele alan iki örgüt tipinde uygulamaya dönük karşılaştırma yapan çalışmalardır.

Tablo 11. Dizisinde “Devlet” veya “Kamu Yönetimi” Bulunan Tezlerin Konularına Göre Sayısal Dağılımı

Kamuda Uygulanabilirlik ve Çevresel Unsurlar Olarak Devlet Çalışmaları (396)	Dönüşüm Çalışmaları (78)	Diğer Çalışmalar (45)
1. İşletme kuram/yaklaşım ve yönteminin bir örgütte uygulamasını inceleyen çalışmalar 2. Bir uygulamanın kamu örgütü ve özel örgüt üzerinden karşılaştıran çalışmalar 3. Bir devlet teşviki/yardıminin bir örgüt üzerindeki etkisini ölçen çalışmalar	1. Kamudan özel sektör anlayışına geçişi inceleyen çalışmalar 2. Dijitalleşme kavramlarıyla ifade edilen dönüşümü konu alan çalışmalar 3. Kamu yönetimi reformlarını örgütsel düzeyde ele alan çalışmalar	1. Devlete dair tarihsel yönetim örneği inceleyen çalışmalar 2. Uluslararası ilişkilere dair konulardaki çalışmalar 3. İktisadi konular üzerine yapılan çalışmalar 4. Teknik işleyişe yönelik çalışmalar

Yapılan tarama sonucunda kongre bildirileri, dergi makalelerinde olduğu gibi lisansüstü tezlerde de bir kamu örgütünde uygulanabilirliği test eden çalışmaların en yüksek sayıda olduğu görülmektedir. Diğer inceleme araçlarına göre sayıca fazla olan

⁷¹⁶ Bu, disiplinin örgüt-içi ve örgütler arası düzeyi dışladığı anlamına gelmemektedir.

tezlerin kendi içerisinde gruplandırma yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun yanında tezler incelemesinde, istisnai nitelik gösteren ve bir başlık altında değerlendirilemeyeceği için diğer grubuna alınan çalışmalar da bulunmaktadır.

İlk çalışma grubuna 2009 yılında yazılan “Performansı Etkileyen Faktörlerin Çalışan Motivasyonu Üzerine etkisinin Kocaeli İli Sınırlarındaki Devlet Hastanelerinde İncelenmesine Yönelik Bir Uygulama” adlı tez örnek gösterilebilir. Bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanan çalışma, performans ve motivasyon ilişkisini anket yöntemini kullanarak şehirdeki yedi devlet hastanesi üzerinden incelemiştir.⁷¹⁷ “İstanbul İlinde Kamu ve Özel İlköğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin İş Tatmin Düzeylerinin Karşılaştırılması” adlı tez çalışması ilk grubun ikinci kategorisinde yer alan çalışmalara örnektir. Çalışmada bir örgütsel psikoloji kavramı olan “iş tatminin” araştırılması için anket yöntemiyle okullardaki uygulamaları ölçmek, test etmek ve karşılaştırmaya dönük bir yöntem izlenmiştir.⁷¹⁸ İlk grubun son kategorisindeki çalışmalar ise özellikle KOBİ’lere ve bireysel emeklilik sistemine yönelik devlet destekleri üzerine olmuştur.⁷¹⁹

İkinci grubun ilk kategorisini oluşturan çalışmalar, birinci gruptakilerden farklı olarak alanın kavramsal dünyasının kamu yönetimine aktarımını genel olarak ele almışlar, bir örgüt üzerine inceleme yapmamışlardır. Örneğin “Kurumsal Yönetişim İlkelerinin Kamu Yönetiminde Kullanılmasına Yönelik Bir Model” adlı tez çalışmasında özel işletmelere yönelik olarak geliştirilen kurumsal yönetişim kavramının kamuda da uygulanabilmesi için bir model önerisi sunulmaktadır.⁷²⁰ İkinci kategoride özellikle e-

⁷¹⁷ Elif Makineci Şavk, *Performansı Etkileyen Faktörlerin Çalışan Motivasyonu Üzerine Etkisinin Kocaeli İli Sınırlarındaki Devlet Hastanelerinde İncelenmesine Yönelik Bir Uygulama*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2009.

⁷¹⁸ Mustafa Anıl Çıtak, *İstanbul İlinde Kamu ve Özel İlköğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin İş Tatmin Düzeylerinin Karşılaştırılması*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008.

⁷¹⁹ Bu konuda örnek bir tez için bkz. Coşkun Sarioğlu, *KOBİ’lerin Karşılaştıkları Sorunların Çözümünde Sağlanan Devlet Destek ve Teşvik Programları*, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

⁷²⁰ S. Yağmur Kumcu Yıldız, *Kurumsal Yönetişim İlkelerinin Kamu Yönetiminde Kullanılmasına Yönelik Bir Model*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2008.

devlet üzerine çalışmalar yoğunlaşmıştır.⁷²¹ Dönüşüm konusunda yapılan çalışmaların son kategorisinde, kamu yönetimi reformu konu edinilmekle birlikte konunun ele alınışı örgüt düzeyindedir.⁷²²

İşletme bölümünün anabilim dallarında yazılan tezler arasında sayıca oldukça az olmakla birlikte konusu itibarıyla oldukça farklılaşan ve bu neden sınıflandırmada diğer kategorisinde yer alan çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin “Yönetim Düşüncesinin Gelişim Sürecinde Siyasetnameler: Defterdar Sarı Mehmet Paşa Örneği” adlı çalışmanın başlığı, bir kamu yönetimi çalışmasından kolayca ayırt edilemeyecektir. Bununla birlikte çalışmada Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın bir eseri, güncel yönetim yaklaşımlarına katkısı bakımından görüşme yönteminden yararlanılarak değerlendirilmektedir.⁷²³ İstisnai nitelik gösteren diğer çalışmalar ise uluslararası ilişkiler konusu olarak değerlendirilebilecek olanlar,⁷²⁴ iktisadi konularda özelleşenler⁷²⁵ ve bilgi sistemleri gibi teknik konuları⁷²⁶ işleyenlerdir.

İncelemesi yapılan işletme anabilim dalları lisansüstü tezlerinin zamansal dağılımını görmek amacıyla oluşturulan tabloda en çok çalışılan sektör olarak sağlığın ve örgüt olarak ise kamu hastanelerinin çalışmaların odağında olma özelliğini koruduğu görülmektedir. Yöntem olarak test edici nitelikte çalışmaların ağırlığı düşünüldüğünde sağlık çalışanlarının en sık seçilen örneklem olduğu söylenebilir. Tablodan kamu

⁷²¹ Örneğin, Abdurmula Lusta, *İnsan Kaynakları Bağlamında e-devlet Uygulamasının Önündeki Engeller*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kastamonu, 2018.

⁷²² Örneğin, Kadriye Köse, *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Kamu İdaresi Reformuna Yönelik Talepler ve Vatandaşın 'İyi yönetilme hakkı' Açısından Kamu Hastanelerindeki Yeri*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

⁷²³ Tayfun Akkuzu, *Yönetim Düşüncesinin Gelişim Sürecinde Siyasetnameler: Defterdar Sarı Mehmet Paşa Örneği*, Karabük Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük, 2013.

⁷²⁴ Adem Baş, *Küreselleşme Sürecinin Orta Doğu Bölgesi'nde Güvenliğe Etkileri*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce, 2014.

⁷²⁵ Ali Murat Sürekli, *Ekonominin Çeşitlendirilmesinin Bir Aracı Olarak Ulusal Refah Fonu Modelinin Türkiye Ekonomisi Açısından Uygulanabilirliği*, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.

⁷²⁶ Haydar Susur, *Hastanelerde Bilgi Sistemleri Kullanımı*, Beykent Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.

yönetimi disiplini açısından bir sonuç olarak sağlığın en hızlı işletmeleştiği hizmetlerden biri olduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

Tablo 12. 5’er Yıllık Periyotlarda Tezlerde Sık Çalışılan Konu ve Örgütler

YILLAR	SIK ÇALIŞILAN KONULAR	SIK ÇALIŞILAN ÖRGÜTLER
2000-2004	Sağlık hizmetleri Verimlilik/maliyet hesapları, e-devlet	Kamu hastaneleri
2005-2009	Sağlık hizmetleri, e-devlet, eğitim hizmetleri devlet teşvikleri	Kamu hastaneleri, Okullar, Belediyeler, KOBİ’ler
2010-2014	Sağlık hizmetleri, performans, hasta memnuniyeti, iş doyumu, stres yönetimi, stratejik yönetim, mali denetim e-devlet devlet teşvikleri	Kamu hastaneleri Okullar, KOBİ’ler
2015-2020	Sağlık hizmetleri, maliyet-kalite analizi, iş doyumu, yönetici davranışı, stres yönetimi, örgütsel adalet, stratejik yönetim, iç denetim e-devlet, devlet teşvikleri	Kamu hastaneleri, Sağlık Bakanlığı, Üniversiteler, KOBİ’ler

Öğretim Programları ve Ders Kitapları

İşletme öğretiminde devlet/kamu yönetimi unsurunu aramak için kullanılabilecek bir başka araç, üniversitelerin öğretim programları ve programlarda yer alan ders içerikleridir. Kapsama alınan üniversiteler⁷²⁷ bu bakımdan incelenmiştir. İncelemede işletme öğretimi veren üniversitelerde alanın kurumsal yapılanmasının beş farklı fakülte altında örgütlendiği görülmüştür.⁷²⁸

Tablo 13. İşletme Bölümlerinin Kurumsal Yapılanması

İşletme Fakültesi’nde Yer Alanlar	İktisat Fakültesi’nde Yer Alanlar	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde Yer Alanlar	Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde Yer Alanlar	Yönetim Bilimleri Fakültesi’nde Yer Alanlar
Marmara Üniversitesi	İstanbul Üniversitesi	Boğaziçi Üniversitesi	İstanbul Üniversitesi	Sabancı Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi		Galatasaray Üniversitesi	Ankara Üniversitesi	
Bilkent Üniversitesi		Yıldız Teknik Üniversitesi		
		Orta Doğu Teknik Üniversitesi		
		Hacettepe Üniversitesi		

⁷²⁷ YÖK’ün EA puan türü ile öğrenci alan lisans programları listesinde ilk 20’de yer alan işletme bölümleri arasından seçilmiştir. www.yok.gov.tr 25.03.2021. Kapsama alınan 10 üniversiteden 7’si, kuruluşları 1883-1984 arasında olanlar (İstanbul Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, ODTÜ ve İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi) ve 1990’lı yılların ilk yarısında kurulan görece yakın tarihli üç üniversitedir. (Galatasaray Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi ve Başkent Üniversitesi)

⁷²⁸ İnceleme kapsamında yer almamakla birlikte MEF Üniversitesi örneğinde olduğu gibi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi altında örgütlenen işletme bölümleri de vardır.

Üniversitelerde işletme bölümlerinin anabilim dalı yapılanmaları ise birebir örtüşmemektedir. Muhasebe ve finansın aynı anabilim dalında yapılandığı üniversiteler olduğu gibi ayrı ayrı yapılandığı üniversiteler de vardır. Bu durum üretim ve pazarlama için de geçerlidir. Örgütsel davranış, insan kaynakları yönetimi, ticaret hukuku ve kooperatifçilik tüm üniversitelerde yer alan anabilim dalları değildir. Bununla birlikte seçili üniversitelerde ortak kabul edilebilecek anabilim dalları muhasebe ve finans, sayısal yöntemler, üretim yönetimi ve pazarlama, yönetim ve organizasyondur. Bilkent, Boğaziçi, Galatasaray, YTÜ, ODTÜ ve Sabancı Üniversitesi'nde ise anabilim dalı yapılanmasına gidilmemiş, işletme öğretiminin sınırları lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyi dersler ve programlarla belirlenmiştir.

Tablo 14. İşletme Bölümlerinin Yönetim Perspektifini Ele Alan Dersler

İşletme...	Yönetim...
İşletmeye giriş İşletme bilimine giriş İşletme yönetimi Temel işletme yönetimi İşletmeciliğe giriş Fundamentals of business Business administration	Yönetime giriş Yönetim ve organizasyon Yönetimin temel prensipleri Yönetim düşüncesi, sistem ve süreçleri Yönetim bilimi Yönetim bilimi ve teknikleri Örgüt kuramı Organizasyon teorisi Örgütler ve örgütlenme Organizational behaviour Management and organization Management of organizations Introduction to management Management science

Tabloda üniversitelerin zorunlu yönetim derslerinin tüm adlandırma biçimlerine yer verilmiştir. İşletme ismiyle geliştirilen dersler, genellikle işletmeyi bir kuruluş olarak yapı ve fonksiyonlarıyla ele almaktadır. Ancak bu, net bir ayrım değildir. Örneğin ODTÜ'de verilen *Fundamentals of Business* dersi, yönetim ilkeleri ve temel kavramlarını, yönetim süreçlerini yönetim pratiğiyle ilişkisini anlatmaktadır.⁷²⁹ İşletme ve yönetimin ders adlarında iç içe geçmiş olması, disiplinin yönetme eylemini işletmeyle

⁷²⁹ *Academic Catalog* (metu.edu.tr) 25.03.2021.

yakın anlamlı kabul etmesiyle ilişkili olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan yönetim, bir örgüt olan işletmenin fonksiyonlarından biridir. Ders içerikleri incelendiğinde söz edilen yakınlığa bağlı olarak işletme ve yönetim adlı giriş derslerinin oldukça benzer olduğu görülmektedir.

Marmara Üniversitesi'nde verilen iki dersin içeriğinde bu genelleştirmeden biraz uzaklaşma olduğu söylenebilir. Yönetim düşüncesi, sistem ve süreçleri dersi, işletmenin bilim olmasını tarihsel süreci içerisinde ele alan bir derstir. Derste sanayi devrimine kadar olan süreçte yönetim üzerinde durulmakta, kamu ve özel işletmelerdeki uygulamalar konu edinilmektedir. Sonraki anlatı ise örgüt yaklaşımları ve güncel işletme teknikleri üzerinden ilerlemektedir. Yönetim bilimi ve teknikleri, “çağdaş yönetim ve organizasyon tekniklerinin” işletmelere uygulanmasını öğretmeyi amaçlamaktadır. Küreselleşme ve bilgi toplumuyla geliştirilen kıyaslama tekniği, öğrenen örgütler, örgüt kültürü gibi konular dersin odağını oluşturmaktadır.⁷³⁰

Yönetim bilimi ya da *management science* olarak okutulan ders, operasyonel araştırmalar, yönetim bilimi ve nicel modellemenin kuramsal temelini vermektedir. Bilgisayar teknolojisini kullanarak ve modellemelerle yönetim problemleri çözmeyi öğretir.⁷³¹ Matematiksel modelleme ve modelleme süreçlerinin sınıflandırılması, karar vermenin kuramsal ve teknik sayısal yönlerinin hesaplanması şeklinde bir içeriğe sahiptir.⁷³²

Öğretim programları incelendiğinde işletme bölümlerinin yer aldığı 12 fakülte arasından 5'inin kamu yönetimi ya da ilişkili görülebilecek dersler verildiği görülmektedir. Bu derslerin tamamı seçmelidir.

⁷³⁰ <https://isletme.marmara.edu.tr/> 25.03.2021.

⁷³¹ *Academic Catalog* (metu.edu.tr) 25.03.2021.

⁷³² http://www.boun.edu.tr/tr_TR/Content/Akademik/Lisans_Katalogu/Iktisadi_ve_Idari_Bilimler_Fakultesi/Isletme_Bolumu 25.03.2021.

Tablo 15. İşletme Bölümlerinde Verilen Seçmeli Kamu Yönetimi Dersleri

Üniversiteler	Kamu Yönetimi ve İlişkili Dersler
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi	Kamu Yönetimi (S)
İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi	Kamu Yönetimi (S) Kamu Yönetimi Teorileri (S) Kamu Personel Yönetimi (S) Kamu Yönetiminde Etik (S) Özel Sektör ve Kamuda İç Kontrol Uygulamaları (S) Kamu İşletmeciliği (S) Kamu Mali Denetimi (S) Kamu Proje Uygulamaları (S) Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi (S) Yerel Yönetimler (S) ⁷³³
YTÜ İİBF	Türkiye'nin Yönetim Yapısı (S) Kamu Yönetimine Giriş (S)
Boğaziçi Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü	Public Management (S)
Sabancı Üniversitesi Yönetim Bilimleri Fakültesi	Türkiye'nin Yönetim Ortamı (S)

Tablodaki dersleri üç grupta sınıflandırmak mümkündür: Temel kamu yönetimi dersleri, kamu işletmeciliği dersleri ve piyasa-devlet ilişkisini ele alan dersler. Ders izlencelerinden bu derslerin neyi incelediklerine bakıldığında şu sonuca ulaşılmaktadır. Temel kamu yönetimi derslerinin kapsamı, “kamu yönetimi ve özel yönetim anlayışları, kamu yönetimi organizasyonu, kurum ve kuruluşları kamu personeli”dir.⁷³⁴ Ders içeriğini kamu yönetiminin temel kavramları ve kuramı olarak tanımlayan diğer bir üniversitede ise izlence, “organizasyon ve yönetim kavramları”, “yöneticinin fonksiyonu”, “organizasyon teorisi”, “kamu yönetimi disiplini”, “Türk kamu yönetimi” konularıyla ilerlemektedir.⁷³⁵ Kuram/yaklaşım düzeyinde işletme kaynağıyla başlayan derslerin kamu yönetimi bölümlerindeki gibi kamu yönetimine dair bir nesne incelemesiyle tamamlandığı görülmektedir.

Kamu işletmeciliği dersleri, kamu örgütlerinin yönetimi (*management of public organizations*), temelinde şekillendirilmiştir. Örgüt kuramına giriş, personel yönetimi ve maliyesi, otorite ve liderlik, kamu örgütlerinin sorunları dersin diğer konuları

⁷³³ Derslerden yalnızca özel sektör ve kamuda iç kontrol dersinin içeriğiyle ilgili bilgi bulunmaktadır. Buna göre, özel sektör, STK’lar ve kamu kurumlarının iç kontrol ilke ve uygulamaları ders kapsamında ele alınmaktadır.

⁷³⁴ EBS - İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilgi Sistemi (istanbul.edu.tr) 25.03.2021.

⁷³⁵ YTU - Bologna Information System - View Course (yildiz.edu.tr) 25.03.2021.

arasındadır.⁷³⁶ YTÜ’de verilen Türkiye’de yönetim yapısı dersi, yönetim yapısını hukuksal bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Dersin kamu yönetimi içeriği ve perspektifine en çok yaklaşan ders olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye’nin yönetim ortamı dersinin içeriği ise bundan oldukça farklıdır. Ders, işletme yapısının değişen doğasını Türkiye ortamında tarihsel koşullarla birlikte incelemektedir. İşletmenin diğer toplumsal unsurlarla ilişkisi incelenirken devletin rolüne bu bağlamda önem verilmektedir.⁷³⁷

Ders izlencelerinde işletmenin yönetim perspektifini ele alan derslerde okutulan Türkçe on ders kitabı üzerinden de bir tarama yapılmıştır. Kitaplar, derslerde olduğu gibi içerik olarak birbirinden çok farklılaşmayan biçimde işletme ya da yönetim ve organizasyon kavramıyla isimlendirilmiştir.

Tablo 16. Ders Kitaplarında Yönetim Tanımı ve Devlet/Kamu Yönetimi Varlığı

Kitabın Adı	Yönetimin Kitabın Yapısındaki Yeri	Yönetim Tanımı	Temel İnceleme Konusu	Devlet/Kamu Yönetimi Unsuru İçerir mi?
İşletme Yöneticiliği ⁷³⁸	İşletmenin alt kavramı olarak	Başkaları vasıtasıyla iş görmek.	Yöneticilik işi	-
Temel İşletmeciliğe Giriş ⁷³⁹	İşletmenin işlevleri içerisinde. Yönetim Bilimi anlatısı, Bilimsel Yönetim’le başlar ve çevreye uyum yaklaşımlarıyla son bulur.	Etkili ve verimli işbirliği, optimal sevk ve idare, başkaları vasıtasıyla iş görme, kaynakların süreç içerisinde amacı gerçekleştirmek üzere etkili kullanımı.	İşletme	-
İşletme ⁷⁴⁰	İşletmelerde genel yönetim içerisinde.	Kaynakları bir araya getirmek ve önceden belirlenmiş amaçlara ulaşmak için etkili ve verimli kullanmak	İşletme	-
Organizasyon ve Yönetim ⁷⁴¹	Giriş ve kavramlar içerisinde.	Diğer kişilerin çabaları aracılığıyla amaçların başarılması	Örgüt	-

⁷³⁶ Boğaziçi Üniversitesi - İşletme Bölümü (boun.edu.tr) 25.03.2021.

⁷³⁷ https://www.sabanciuniv.edu/syllabus/courses.cfm?term=01&year=2020&subject=MGMT&code=405&css=content/_style.css&lan=eng 25.03.2021.

⁷³⁸ Tamer Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, Beta Yay., 13. Baskı, İstanbul, 2011.

⁷³⁹ Canan Çetin, *Temel İşletmeciliğe Giriş*, Beta Yay, İstanbul, 2012.

⁷⁴⁰ S. Kadri Mirze, *İşletme*, Literatür Yay., İstanbul, 2010

⁷⁴¹ Halil Can, *Organizasyon ve Yönetim*, Siyasal Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, 2002.

İşletme Yönetimine Giriş ⁷⁴²	İşletme ve İşletme Yönetimi başlığı altında.	Ortak amaçların etkili ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesi için gerçekleştirilen süreç.	İşletme	-
Modern İşletmecilik ⁷⁴³	Yönetim ayrı bir bölüm olarak yer almakta.	İşletme veya örgüt amaçlarına etkili ve verimli bir şekilde ulaşmak üzere fonksiyonların yerine getirilmesi.	İşletme	Sanayi devrimi öncesinde devlet yönetimine dair eserlerin varlığından söz edilmekte.
İşletme İktisadı ⁷⁴⁴	Temel İşletmecilik Fonksiyonlarının içinde	Başkalarını çalıştırabilme, İş yaptırabilme, Amaç doğrultusunda imkanların birleştirilerek yapıldığı eylemler	İşletme	-
Genel İşletmecilik ⁷⁴⁵	Yönetim Fonksiyonu içinde	Kaynakları etken ve etkili bir biçimde kullanarak amaçlara ulaştırma süreci.	İşletme	-
Genel İşletmecilik Bilgileri ⁷⁴⁶	Yönetim ve İşlevleri ayrı bir başlık olarak	Yöneticilerin gerçekleştirdikleri süreçler ve örgüt içi faaliyet bütünü	İşletme	Sanayi devrimi öncesi, ordu yönetimi, muhasebe bilgisi ve Osmanlı'da devlet yönetimine değinilmiştir.
İşletme Yönetimi ⁷⁴⁷	İşletme yönetiminin temelleri içinde	Amaçların etkin ve verimli gerçekleştirilmesi için iş birliği ve koordinasyon sağlayan faaliyetler	İşletme ve örgüt	Geleneksel yönetim düşüncesi denilen Sanayi Devrimi öncesinde devlet yönetiminin varlığından söz edilmiştir.

Kitapların kurgusunda yönetim, disiplinin temel kavramları arasında ya da işletme işlevlerinin anlatıldığı başlıkta ele alınmaktadır. Yönetime ilişkin ayrıca bir başlığa yer veren kitaplar, tarihsel gelişim olarak sanayi devrimini işaret etmekte, Bilimsel Yönetim'den Durumsallık'a kadar ya da 1960'lardan sonraki örgüt yaklaşımları ve yönetim tekniklerini kapsayan yaklaşımları ele almaktadır. Buradan yönetimin işletmenin bir işlevi olarak ele alındığını söylemek mümkündür.

Yönetim tanımları, genellikle aktarımlar üzerinden yapılmıştır. Bu tanımlarda yönetimin etkililik ve verimlilik amacı, süreçlerden oluşması ağırlıklı olarak tercih edilen

⁷⁴² Ömer Dinçer ve Yahya Fidan, *İşletme Yönetimine Giriş*, Alfa Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2009.

⁷⁴³ İsmet Mucuk, *Modern İşletmecilik*, Türkmen Kitabevi, 8. Basım, İstanbul, 1998.

⁷⁴⁴ Tamer Müftüoğlu, *İşletme İktisadı*, Turhan Kitabevi, 5. Basım, Ankara, 2005.

⁷⁴⁵ Mithat Üner (ed.), *Genel İşletmecilik*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2008.

⁷⁴⁶ Doğan Tuncer, Doğan Yaşar Ayhan ve Demet Varoğlu, *Genel İşletmecilik Bilgileri*, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, 2018.

⁷⁴⁷ Göksel Atamani *İşletme Yönetimi*, Türkmen Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2002.

iki özelliiktir. Kitaplarda işletme, bir bilim olarak neyi inceler sorusunun çokça tartışıldığı söylenemez. Temel konunun işletme olduğu, (Yönetim ve Organizasyon adlı kitapta örgüt) işletmenin yapısı, kuruluşu ve fonksiyonlarını ele almak üzere diğer konulara yer verildiği görölmektedir.

Ders kitaplarında kamu yönetimiyle ilişkilendirilen bir konuya sık rastlanmamaktadır. Yapılan incelemede “kamu” iki bağlamda kitapların görüş alanına girmiştir. Birincisi, işletme türlerinin kamu işletmelerini de kapsadığı ele almak, ikincisi ise işletme biliminin ortaya çıkışına kadar olan süreçte devlete dair eserler verildiğinden bahsetmek üzeredir. Bu, yönetimin tarihsel gelişiminde bir değinmedir; modern yönetim anlatısı işletme yaklaşım ve uygulamaları üzerinden sürdürölmektedir.

4.4. Disiplinin İnceleme Nesnesi ve Devlet/Kamu Yönetimi Çalışmaları Bağlamının Tartışılması

Bir disiplinin inceleme nesnesinin ne olduğunu tanımlamak için onun niteliklerini ve sınırlarını ortaya koymak, soyut olan ilke, işlev, süreç gibi kavramlarla betimlenen analiz biriminden ayrı olarak somut nesneyi algılayabilmeyi sağlar. Tez çalışması boyunca işletme disiplini, bu somutluğun ortaya konulma çabasıyla ele alınmıştır: Disiplinin inceleme nesnesi nedir? Bu nesne evrensel midir, tarihsel midir? Çünkü bu iki sorunun yanıtlanabilir hale gelmesi, kamu yönetimi alanında çokça yürütölen bir tartışma olan işletme bilgisinin kamu yönetimine nüfuzunun nedenselliğini anlamada bir kapı açacaktır. Bu başlık altındaki tartışma, literatür kaynaklarından edinilen bilgilerin yanında akademisyenlerle yapılan görüşmelerden yararlanılarak yürütölmektedir.

Evrensellik/Tarihsellik Niteliğıyle İnceleme Nesnesi Tartışması

Kamu yönetimi disiplini üzerine çalışanlar için bu tartışmada evrensellikten ilk akla gelen, özel sektöre ait olgularla devlet yönetimindekilerin aynılığıdır.⁷⁴⁸ Tarihsellik atfetmek ise nesnenin sınırlarını -devlete ya da özel sektöre ait olma anlamında- belirlemeyi sağladığı gibi ait olduğu zamansal kesiti özellikleriyle birlikte kavramayı ifade etmektedir. Nitekim tarihsel olan, toplumsaldır; ancak içinde bulunduğu gerçeklik koşullarında zaman ve mekân çizgileriyle kavranabilir.⁷⁴⁹ Evrensellik/tarihsellik tartışmasında işletme disiplinince öncelikle her yerde -coğrafi perspektifle- geçerlilik ve disiplinin geliştirdiği yaklaşımlar üzerinden tartışma yürütmek olmuştur.

Yapılan görüşmelerde yönetimin evrenselliği/tarihselliği tartışmasına akademisyenlerin bir kısmı, ilk olarak işletme disiplininin içerisinde geliştirilen yaklaşımlar, bakış açıları ve bunların zaman içerisinde dönüşümü üzerinden bir yanıt vermişlerdir. Diğer bir deyişle bu konuda ilk akla gelen, disiplinin yaklaşımlarında yer alan tartışmalar ve buradaki evrensellik algısında ortaya çıkan 1950’ler sonrası (“örgüt kuramı”nın gelişmesi) kırılmadır. Soruya bu perspektifle yaklaşan akademisyenlerin bazıları ise disiplinin ortaya çıkışı ve gelişimiyle birlikte değerlendirdiği yaklaşım ve metodoloji farklılıklarını Amerikan literatüründeki tartışmalar üzerinden açıklamıştır.

“...Evrensellikten yönetim olgusu ve pratikleri ile ilgili modellerin ülkeden ülkeye çok fazla değişmemesini anlıyorum. Özellikle 1950’lerden sonra ABD’nin yönetim bilgisinin-danışmanlık şirketleri, BM aracılığıyla- tüm dünyaya yayılması, evrensellik vurgusunu barındırıyordu. 1960’ların sonları 1970’lerin başlarından itibaren özellikle 1980’lerde başka bir anlayış Türkiye’de de gündeme geldi: Yönetimin evrensel olmadığı, toplumsallığın ve kültür bağımlılığının olduğu anlayışı. Bu anlayışla yapılan

⁷⁴⁸ Birgül Ayman Güler, “Sunuş”, s. 15. İngilizcesiyle birlikte düşünüldüğünde bu kavram, kamu yönetimi disiplininde *universal* anlamından önce, *generic/identical* anlamını akla getirir. Aradaki anlam farkı vurgusu için bkz. Ozan Zengin, *Verimlilik: ...*, s. 129, dipnot 404. Kamu yöneticilerin evrenselliği daha dar anlamda tanımlamaları “kamu, işletmeden farklıdır” düşüncesini içeren bir tür savunma mekanizması gibi görünmektedir.

⁷⁴⁹ Mustafa Altunok, *Türkiye’de Kamu Yönetimi Düşüncesi Tarihsellik ve Disipliner Bağımlılık*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2012, s. xvii.

alışmalara göre, kültüre ya da kapitalist sistemin dayandığı temel kurumlar (devletin rolü, eğitimin rolü, sendikal sistemin rolü, meslekleşme vb.) lkede neyin nasıl yapılacağını, ekonomik faaliyetlerin rolünü etkiliyor. Karşılaştırmalı kurumsalcı yaklaşımlar ve ulusal iş sistemi yaklaşımı, kapitalist sistemin farklı ülkelerde farklı biçimlerde oluştuğunu savlar. Richard Whitley *Divergent Capitalisms* ve Peter A. Hall ve David Soskice'nin *Varieties of Capitalism* alışmaları bu örneklerdendir..." (K8)

"...rgt kuramı diye düşünüp Weber'e kadar geri giderseniz (Weber'in bürokrasi konusunda yazdıklarını kastediyorum) orada tarihsellik bulursunuz. İkinci Dünya Savaşına kadar olan süre ABD için Taylor ve izleyicileri ve insan ilişkicilerin yaptıklarıyla/yazdıklarıyla tarihle hiç ilgisi olmayan bir dönem olmuştur. Arada, *Harvard Business School*'un başı çekmesiyle 1920'lerden başlayarak bir işletme tarihi ilgisi oluşmaya başlamıştır -onların vaka yöntemiyle ğretim önceliğine de katkısı olacağı düşünülerek. Bunun bir sonucu olarak da Chandler'ın 1960'larda yazdıkları gelmiştir. Ancak Chandler'ın bu önemli katkısı ancak tek bir alana (şirketlerin benimsedikleri yapısal formlar) sıkışmış olarak kalmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında, yine ABD'de, yönetim disiplini (diğer disiplinlerde olduğu gibi) bilimleştirme hareketi kuvvet kazanınca da tarih tamamen geri plana itilmiş, evrenselci/genel kuramcı anlayış tümüyle egemen hale gelmiştir. ABD referans merkezi olduğu için de bu anlayış dünyaya (bu arada Türkiye'ye de) yayılmıştır. Son yaklaşık yirmi yıldır tarihi tekrar ne çıkarmaya çalışan ve bir miktar da etki yapmış görünen girişimler vardır. Ancak bunlar arasında da tarih ile yakınlaşmanın nasıl olacağı konusunda birbirinden çok farklı (hatta tezat) görüşler vardır..." (K10)

"...Disiplinin ortaya çıkışı ile ilgili ilk bakışta okullaşma öncesi ve sonrası açısından farklılık var. Okullaşmanın başladığı dönemden, gerçek anlamıyla bir yönetim biliminin konuşulmaya başladığı, kendi teorilerinin geliştii andan itibaren konuları ele alış biçimiyle yaklaşım farklılıkları var. Pozitivist ve işlevselci görüş yanında eleştirel

yönetim çalışmaları, antipozitivist perspektiflere yönelmiş hermönetik çalışmalar, tarihi ve söylem analizini teoriye eklemeyi savunan görüşler... İki yaklaşımın temel farkı, “ben bilgiyi kimin için üretiyorum?” sorusudur. Tarihsellik, kültür merkezlilik, farklı coğrafyalarda, farklı yönetim şekillerinin olabileceği, Anglo Sakson yönetim bilgisinden ayrıran özgünlüğü keşfetme çabası da tartışılmıştır. Özellikle 1980’lerden sonra Avrupa’nın da ikinci bir merkez olması farklı metodolojilerin konuşulmaya başlamasında etkili olmuştur. Sosyal bilimler literatüründe olduğu gibi yönetim literatüründe de evrenselciliğin yanında bu farklı bakış açılarının da geliştirildiği görülmektedir...” (K3)

Bu görüşlere göre disiplin, 1950’li yıllara kadar evrenselci iddialarda bulunan yaklaşımlarla ilerlemiş; bu dönem sonrasında ise ABD’de gelişen okullaşma tartışmaları, yöneticiler için/bilim için bilgi üretildiği savı konusunda ikiye ayrılmışlardır. Sonraki yıllarda ise bu tartışmalarda baskınlığını sürdüren evrenselci görüş olmuştur. Bunun yanında farklı paradigmalardan beslenen, ülkeye, çevreye, kuruma, kültüre ve tarihe vurgu yaparak özgünlüğü öne çıkaran yaklaşımlar da geliştirilmiştir. Akademisyenlerin yanıtı, disiplinin içerisinden diğer bir deyişle düşünsel ve tarihsel gelişimi üzerinden evrensellik iddiasını tartışmak olmuştur. 1950’lere kadar baskınlığı süren Klasik Yaklaşım ve yer yer -Weber, Chandler gibi- tarih atfı bulunan kuramcılara değinilmiş, sonrasında “örgüt kuramıyla” başlayan değişkenlik üzerine geliştirilen tezler tartışılmıştır.

Evrenselliğin devlet/özel sektör yönetiminin aynılığı anlamında ele alınmasının işletme disiplininde karşılığının ne olduğu anlamak üzere katılımcılara işletme disiplininin bakıldığında bu boyutun nasıl anlaşıldığı sorusu yöneltilmiştir. İşletme disiplini, bu benzerliği olumlu karşılamaktadır. İncelenen nesnenin örgüt olarak tanımlanması söz edilen benzerliğe katkı sunmaktadır.

“...Yönetim, yapının üzerinde akar. Yapı evrenseldir ve yönetim de iki anlamıyla da evrenseldir denilebilir. Burada yapıyı kollektivite üzerinden mi ya da aktörler üzerinden mi tarif edeceğiz sorusu önemlidir...” (K9)

İşletme yönetimi disiplininin inceleme nesnesi sorusu, üzerinde uzlaşma sağlanır biçimde ‘örgüt’ cevabıyla yanıtlanmıştır. Ancak akademisyenlerin analiz düzeyi vurgusuyla yaptıkları ayrımlar dikkat çekicidir. Bu ayrımlar kuramın nesnesi olarak örgütü almakla ya da uygulama düzeyinde örgüt içi ve davranış düzeyde almak arasındadır.

“Temel inceleme birimimiz örgüt. Ama soruyu ilerlettiğimizde tartışma başlar: Örgütün hedefleri... O, hedefler kimin hedefleri? Sermayedarın mı, çalışanların mı, müşterilerin mi, tedarikçilerin mi? Bu sorulara stratejik yönetim çalışanlar, işletmenin performansı ve kârlılık perspektifinden yaklaşırlar. Örgüt kuramı çalışanlar ise temel dert olarak neden örgütler bu şekilde faaliyet gösteriyor? sorunun peşinden giderler. Bu, daha normatif ve sermaye yanında değil, bilimsellik yönü ağır basan bir alandır.” (K1)

“İşletme yönetimi deyince odak noktasının işletme (iş dünyası) olduğunu söylemek mümkün herhalde. Ancak iki noktaya işaret edeyim. Birincisi, işletme yönetimi Türkiye’de kullanılan bir terim... ABD veya onu izleyen diğer memleketlerde kullanılan terim genellikle tek başına “yönetim”; önüne işletme sözcüğüne yer vererek bir isim tamlaması yapılmıyor... İkincisi de, yönetim alanının içinde, yine ABD’nin başı çekmesiyle, 1980’lerin başlarından itibaren meydana gelen alt-disiplinler ayrışmasını göz önünde bulundurmak gerek. İki açıdan: İlki, benim gözümde “işletme içinde yönetim” deyince “örgütsel davranış” diye adlandırılan alt-disiplin ifade edilmiş oluyor. Ben kendimi örgüt kuramı alanında çalışır kabul ediyorum, örgütsel davranış yazınına bakmıyorum bile. Diğeri, bu alt-disiplinlerin bazılarında tek derdin işletme / iş dünyası olmasından bir miktar uzaklaşmış olması. Örgüt kuramı disiplini buna bir örnek- örgüt kavramı sadece işletmelerle sınırlı olarak görülmüyor. Ben yakın zamanlarda

danışmanlığını yaptığım tezlere bakıyorum -sendikalar, üniversiteler, tiyatrolar gibi örgütler üzerine yazılmış tezler bunlar.” (K10)

“Esas inceleme nesnesi örgüttür. Ancak burada analiz düzeyi ayrımı önemlidir. Makro bakıyorsan örgüt, mikro bakıyorsan örgüt içerisindeki insan davranışlarını inceliyorsundur. Mezo ise makrodan mikroya gidiştir; ikisi birlikte ele alınır.” (K2)

“İnceleme nesnesi, örgüt ve örgüte dair her şeydir.” (K3)

“İnceleme nesnesi yapı üzerinden incelenmelidir. Yönetim ve örgüt, bireyin kafasının içerisine bakarak anlaşılmaz; mezo alan gruplardır. Grup içinde birey nasıl davranıyor?, Gruplar örgüt içinde nasıl davranıyor?, Örgütler, toplum içinde nasıl davranıyor? soruları üzerinden çalışılmalıdır.” (K9)

“İnceleme nesnesi işletmedir desek de biz işletmeciliği kamu iktisadi teşebbüslerinden öğrendiğimiz için salt özel girişim değildir. Kamu idaresinin işletme yönetimini hem insan kaynağının kamudan devşirilmesi nedeniyle hem de işletmelerin varoluşlarının kamu kaynaklarına bağımlı olması sebebiyle... Türkiye’de işletmecilik kamudan etkilenmiştir. Şu anki durumda inceleme nesnesi kâr amaçlı olmayanlar da dâhil olmak üzere işletmelerdir. Bu nedenle genel bir adlandırma olarak örgüt diyebiliriz.” (K4)

Disiplinin ürettiği bilginin evrensel olduğunu savlamanın gerekçesini bir çeşit alanını genişletme çabası olduğunu düşünen akademisyenler vardır. Uygulamada durum farklı olsa da söylem düzeyinde geçerliliğini sürdüren evrensellik düşüncesi için verilen örnekte kamu yönetiminin savunmacı, işletmenin ise alanını genişleten müdahaleci konumda olduğu anlaşılmaktadır.

“...Akademik topluluklar arasında kendi alanını genişletmeye yönelik bir “territory savaşı” vardır. İşletmecilerin önerdikleri meselelerin kamu yönetiminde de uygulanıyor olması, onlar tarafından olumlu algılanır. Diğer taraftan kamu yöneticiler, işletmecilerin çalıştıklarının işletmelerde geçerli olacağını, kamu yönetimine dâhil edilmemesi gerektiğini söylerler. Territory savaşı derken bu sorunun politik bir cevabı

gerektirdiğini söylemek istiyorum. İşletmeciler, genel olarak inceledikleri yönetimin kamuyu da kapsadığı şeklinde cevap verirler. Ancak uygulamada aynı işleyiş söz konusu değildir...” (K8)

Yönetimin evrenselliği düşüncesi, kamuda ve özelde oluşabilecek farklılıkların teknik uygulamalar düzeyinde olduğu fikriyle desteklenmiştir. Bunun yanında disiplinler arasındaki ayrımların silikleştiği ve aktarımların gerçekleştiği bir süreçte daha genel perspektifli bir bakış açısı da faydalı bulunmuştur.

“...Yönetime bütün bakıp kuramsal desteği sağlamak, devlette veya özel sektörde yapılacak klinik işlerde ayrılmak... Bütünsel bir kuram oluşturmak ama işin praksis tarafında ayrılmak daha akıllıca bir iştir...” (K9)

“...Yönetim-organizasyoncu ya da kamu yönetimi kimliği yerine sosyal bilimci kimliğiyle konuşmak gerekiyor. İşletmenin varlığını kavramak için devlet/kamu yönetimi alanına ihtiyaç duyuyorsak ya da yönetici ağı dendiğinde sosyolojiye ihtiyaç duyuluyorsa mutlak bilgi ve keskin ayrımların olmadığı söylenebilir. Bağlama özgü sorunun sorulması, sosyal bilimlere enleme kesen bilgiyi gerektirir. Ontolojik, epistemolojik ve metodolojik tutarlılık sergileyen araştırmaların salt işletmeleri çalışacağını düşünmüyorum. Disiplinlerin kurumsal yapılanmaları aktarılma özelliği gösterdiği için bu sınırlara bağlılık göstermek zorunda değiliz...” (K3)

İşletme disiplininin ürettiği bilginin özel sektörde olduğu gibi kamuda da geçerli olacağı varsayımı kamuya bilgi aktarımının nedenidir. Akademik yayın ve faaliyetler incelemesinin gösterdiği üzere işletme disiplininin kamu çalışmalarını sayıca sürekli artırmamakta ve inceleme nesnesini piyasa örgütlerinden seçmektedir. Bununla birlikte aktarım, işletme disiplininin ürettiği kuram/yaklaşım ve yöntemlerin evrensel olduğu kabulü yanı sıra kamuda uygulama önerileri yoluyla gerçekleşmektedir.

Yönetime tarihsel perpektifle yaklaşmak ise mutlak evrenselci ve tekilci bakış açısıyla birlikte hâkim paradigmayı sorgulamaya açmak anlamına gelir.⁷⁵⁰ Genel perspektifli yönetim anlayışı, hem işletme hem de kamu yönetimi disiplinlerinde aynı kaynaktan gelerek ağırlığı oluşturmuştur. Ancak evrensellik savı, tarihsel sınırların içerisinde ve aktarma ürünüdür. Başka bir ifadeyle evrensellik savının kendisi tarihseldir. Amerikan yaklaşımından aktarılmıştır; olguların tarihi bu yaklaşımlarda önemli görülmemektedir. Tarihsel bakış açısından arındırılmış biçimde soyut tipler üzerinde çalışma özelliği, bu yaklaşımların evrenselleştirici tutumunu güçlendirmektedir.⁷⁵¹ Başka bir ifadeyle bu, tezde görülen nesne farkı gözetmeksizin analiz birimi (yönetim/örgüt) odağını her yerde aynı saymakla gerçekleşmektedir.

Disiplinde Devlet/Kamu Yönetimi Tartışması

Bir disiplinin tarihselliği, içinde yer aldığı tarihsel-toplumsal gerçekliğinin dışında gelişmemiş olmasının zorunlu kıldığı bir koşuldur.⁷⁵² İşletmelerin tarihselliği ortaya konulduğunda işletme disiplinin kuram/yaklaşımlarının evrensellik savını geçersizleştirmektedir. Disiplinin bu savla kurulup gelişme süreci, kamu yönetimi açısından önemi üç uğrakta düşünülebilir: 20. Yüzyılın başından itibaren Amerikan yöneticilik yaklaşımlarının kamu yönetiminde temel alınması, 1960'lı yıllarda “örgüt kuramının” sahasını genişleterek tüm örgütleri bir potada eritmesi ve bu yaklaşımların 1970'lerde devleti ayrı bir aktör olarak görüş alanına dâhil etmeye başlaması.

Sürecin bir aktarım halini alması, işletme disiplininde kuruluş aşamasından itibaren evrensellik ve kamuda uygulanabilirlik varsayımıyla çalışmalar yapılmasıyla başlamaktadır. Bu, kamu yönetimi/devletin siyasal bağlamdan uzak, tarihsellik ve nesne/varlık sebebi ilişkisinden kopuk, örgüt sınırlarına hapsolmuş biçimde ele

⁷⁵⁰ Mustafa Altunok, *Türkiye’de Kamu Yönetimi Düşüncesi...*, s. 95.

⁷⁵¹ Birgül Ayman Güler, “Yönetim Bilimi ya da Kamu Yönetimi...”, *Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*, (ed. Filiz Kartal) TODAİE, 2. Basım, Ankara 2015, s. 14, 22 ve Gulbenikian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Bir Rapor*, (Çev. Şirin Tekeli), Metis Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2014., s. 83.

⁷⁵² Birgül Ayman Güler, *Yönetim -Yapı-*, s. 76.

alınmasına neden olmaktadır. Kamu yönetiminin inceleme nesnesi olan devleti, işletme disiplininde piyasaya ilişkin niteliği üzerinden tanımlayarak iki yaklaşım öne çıkmaktadır: Kurumsal ve Makrokurumsal Yaklaşım bağlamında ulusal iş sistemi çalışmaları.

“ABD kaynaklı olmakla birlikte örgüt kuramı alanında Kurumsalcılık veya Yeni-Kurumsalcılık olarak bilinen yaklaşımda devlete bir miktar yer verildiğini belirtmek gerekir.” (K10)

“Örgüt kuramı ve yönetim bir üst disiplin olarak olmalı. Ama biz alana indiğimizde devlette bu iş nasıl yürüyor, özel sektörde nasıl yürüyor? diye bakabiliriz...” (K9)

“Örgüt kuramı çalışmalarında ülkenin özgünlüğü de düşünülerek devlet, mutlaka analiz çerçevesine dâhil edilmelidir.” (K1)

“Türkiye’de devlete bakmadan kurumların yönetimiyle ilgili bağlama özgü bilgi üretmek mümkün değildir.” (K3)

“Türkiye’de devlete bağımlı bir iş sistemi var. Piyasa mekanizmanın özelliği budur. İşletme alanında iş sistemleri üzerine çalışanlar bunu görmezden gelemeler.” (K2)

“Kamu, işletmenin çevresi içerisinde tanımlanabilir. İş sistemi, denetim, teknolojik, ekonomik ve siyasi bağlamda olabilir. Ancak piyasacı mantık içerisinde kamu, yalnızca çevre dinamiğidir; esas değildir.” (K7)

Akademisyenler, güncel işletme disiplini kaynakları arasında devlet ve kamu yönetimi çalışmalarının sayıca az olduğunu tahmin etmektedirler. Bununla birlikte lisansüstü araştırmalarda yer alan devlet/kamu yönetimine dair yapılan değerlendirme, ülkenin gerçekliğiyle ilişkili görülmektedir.

“Anglo Sakson bir bilgiyle Türkiye holding yapılanmasını anlamak mümkün değil. İşletmede literatürde okunan ile olgunun farklı olduğunu görüyoruz. Türkiye’deki

yapıya özgü olarak mutlaka devlete bakmak gerekiyor. KOBİ'leri anlamak için periferideki küçük sermaye, belediye ilişkileri gibi konuları çözümlemek gerekiyor ve burada kilit unsur devlet oluyor.” (K3)

“İşletme lisansüstü düzeyde az sayıda da olsa devletin çalışılmaya başlanmasına dair gözlemlerinizi belki 1980 sonrasında ekonomi politikalarıyla bu ülkede de, başka yerlerde de kamu ile özel arasındaki sınırların muğlaklaşmasıyla ilintilidir.” (K10)

“Devletin fiili rolünün artması, lisansüstü çalışmalarda yer almasına neden olmuştur. Bunun yanında örgüt kuramı, alana devleti getirmiştir.” (K1)

“Örgüt kuramı çalışanlar için örgüt, örgüttür. Bu açıdan kamu ve özel sektör açısından bir ayrım yoktur. Türkiye’de işletme alanında makro (örgüt kuramı) çalışanların sayısı oldukça azdır.” (K5)

“İşletme bilimi tarafından kamu yönetimini anlamak istiyorsak örgüt kuramını bilmek gerekir. Bu alan işletme ve kamu yönetiminde davranış ya da uygulamaya geçmeden ortak çatı olmalıdır.” (K2)

Akademisyenler, kamu yönetimi ve işletme yönetiminin ortak bir kuramsal zeminde incelenmesi önerisinde bulunmaktadırlar. Bununla birlikte hâlihazırda “örgüt kuramı” olarak adlandırılan çalışma dünyası devleti çalışmalarına bir çevresel unsur olarak dâhil etmektedir. Ülkeye özgünlük gereği devletin işletme çalışmalarında bulunması zorunluluğu ise yine bu yaklaşımlardan biri olan Makrokurumsal Yaklaşım’ın Türkiye’yi devlete bağımlı piyasa olarak tanımlaması kaynaklıdır.

DEĞERLENDİRME

Tezin ikinci bölümü, Türkiye’de işletme disiplininin gelişimini sanayileşme süreçlerini takip eden tarihsel sürekliliği içerisinde izleme ve disiplinin içeriğinde devlet/kamu yönetimini arama fikri üzerine kurulmuştur. Sanayileşme süreçlerindeki üretim yönteminin dışarıdan aktarımı, disipline dair bilginin oluşum ve gelişim sürecinde

de aynı özelliği göstermiştir. Başka bir ifadeyle fabrika sistemi, teçhizat ve iş gücüyle birlikte ithal edilerek uygulanmaya çalışılırken öğretim, çeviri kaynaklar ve dışarıda eğitim görmüş araştırmacılar tarafından taşınmıştır.

Geleneksel üretim, faaliyet dalları ve yükselme koşulları bakımından kapalı kuralları olan lonca sistemine dayanmaktaydı. Zanaat üretiminde loncalar, denetim aracı olma rolüyle devletin varlığını sürdürmek istediği birimler olmuş ve 19. yüzyıl ticaretinin getirdiği olumsuz şartlara kadar önceliklerini korumuşlardır. Ticaretteki yabancı hâkimiyeti ve geleneksel üretim yöntemlerinin bu rekabette yetersiz kalması, loncaları şirketleşme sürecine dâhil etmiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısıyla başlayan dönemde, devletin kapitalist sisteme eklemlenme koşullarında ekonomik çöküşü önlemesi ve modern sanayiye kurması elzemdir. Ticaret hızla gelişirken talebi karşılayacak üretim yapılamamaktadır. Geleneksel olanın çözülüşü, modernleşme adımlarıyla birlikte gerçekleşmiş; loncaların gerileyişi, devlet fabrikalarının kurulması ve şirketleşmenin gelişimi yan yana yürümüştür. Devletin girişimiyle özel sektör oluşturma amacı, bu alanda yetişmiş eleman ihtiyacını getirmiştir. Bunun için gelişen ticarete modern metotlar uygulanmalı ve bu alanın bilgisi halkın yerli kesimine verilmelidir.

Yükseköğretim düzeyinde ticaret ve muhasebe eğitiminin başlaması, Osmanlı'da yaklaşık olarak Batı'yla aynı tarihlere rastlamıştır. Devlet hizmeti dışında eleman yetiştirmek üzere verilen ticari eğitim, teknik ve uygulama dersleri üzerine yoğunlaşmıştır. Dersler arasında ticaretle birlikte muhasebe ve iktisat, kökene yönelik bilgide ana çatıyı oluşturmaktadır. Disiplinin temelini Batı'da olduğu gibi iktisadi, ticari ve hesabi bilgi üzerinde yükseldiği ve yönetimin başlıca bir inceleme konusu olmadığı görülmüştür.

Cumhuriyet'in kuruluşunda yüzyılın başından beri süregelen milli ekonomi anlayışıyla özel sektörün oluşması öncelenmiş ve devletin iktisadi faaliyetlerdeki rolü sınırlı düzeyde kalmıştır. Kapitalizmin krizinin de etkisiyle 1930'larda milli olma

niteliğini sürdüren politikalar, devletin öncülüğünde iktisadi ve işletmecilik faaliyetlerine dönüştürülmüştür. Osmanlı fabrika-i hümayunlarının bir devamı olarak görülen iktisadi devlet teşekkülleri, dönemin iktisadi düşüncesinin uygulandığı kurumlardır.

İktisadi politikaların milli ve devletçi özellik kazandığı dönemde, işletme iktisadi bir akademik disiplin olma niteliğiyle 1930'larda Almanya'dan taşınmıştır. Milli kalkınma amacıyla devlet işletmelerinde uygulama alanı bulacak olan işletme iktisadi, disiplinin ülkede kuruluş aşamasıdır. Almanya'dan öğrenilen bu disiplinin araştırmacıları, çalışma konularının Taylorizm'den daha geniş kapsamlı olduğunu vurgularlar. İnceleme nesnesi olarak işletme, tüzel kişilik, sahiplik ya da işleyiş bakımından hem özel hem de kamuyu kapsamına almaktadır.

İşletme iktisadında disiplininin ürettiği bilginin salt kâr gayesi olmadığı, bunu aşan bir anlamda tanımlanan rasyonellik, işletmenin birincil amaçları arasındadır. İşletmeler, aynı zamanda milli kalkınmaya katkıda bulunacak görevler üstlenmiş, devlet yönetiminde bu bilginin kullanılması önerilerinde bulunulmuştur. İşletme iktisadi, böylelikle 1930'larda kamu yönetimine aktarılan bir çalışma konusu olmuştur.

1950'li yıllarda sermaye birikiminde ağırlık ticaretten sanayiye kaymış ve bu sanayileşme süreci, özel sektör eliyle gerçekleştirilmek istenmiştir. Özel sektörde şirketleşmelerin getirdiği ihtiyaçla işletme öğretiminde yeni bir kurumsallaşmaya gidilmiş; bilginin içeriği ise Amerikan etkisiyle belirlenmiştir. İş hayatının pratik ve akademik öğretiminde bu etkiyle birçok kurum kurulurken kamu yönetimi disiplini de aynı etkiyle kurumsallaşmıştır. Disiplinin içeriğinde bu etkinin anlamı, işletme ve kamu yönetimini örgüt düzleminde eşitleyen genel yönetim perspektifidir. Yeni kavram ve yöntemler disipline taşınırken sadece kamu işletmeleri sınırlamasıyla değil, tüm örgütleri kapsamına alan bir yaklaşım öne çıkmıştır. İşletme yönetimi yaklaşımında yönetim, kamu/özel ayrımı gözetmeyen ve yönetimi bir meslek olarak ele alan bir bakış açısıyla

tanımlanır. Ticari, hesap ve iktisadi yönü ağır basan bilgi, öğretimden yavaş yavaş silinerek genel yöneticilik perspektifi hâkim olmaya başlamıştır.

1970’li yılların krizi sonrasında ekonomide dışa açılma politikaları yanı sıra kamunun işletmecilikten çekilmesi ve devletin rolünün azaltılarak yeniden yapılandırılması gündeme gelmiştir. İşletmeler açısından da uluslararasılaşma ve sonraları finansallaşmayla tariflenen bu süreçte öğretimde yeniden yapılanma, kurumsallaşmanın tektipleştirilerek Amerikan üniversite modeli çatısı altında toplanmasını ifade etmiştir.

Disiplinin içeriğinde de işletmenin fonksiyonlarına odaklanan konular önem kazanmış ve 1990’larda “örgüt kuramı” literatüre aktarılmıştır. Tıpkı geleneksel örgüt yaklaşımlarında olduğu gibi Amerika’da 1960’lardan sonra tanımlanan bu alan da perspektif olarak kamu örgütlerini ayrı görmemektedir. Bu sebeple aynı araştırma sorusu, kamu örgütü ve özel örgüt üzerinde yapılan incelemelerle yanıtlanabilmektedir.

Diğer taraftan iktisadi hâkimiyet alanında yeni güçler söz almaya başlamıştır. Bununla birlikte mikro ve eklektik olarak nitelenebilecek birçok yönetim tekniği, kavram ve yaklaşım disiplinde çalışılmaya başlanmıştır. Kamuda uygulanabilirlik sorusu, genel perspektifli örgüt çalışmalarının yanında, yapılan bu çalışmalarda da güncel tutulmuştur.

İşletme disiplininin günümüzdeki durumunu analiz etmede kullanılan araçlardan kongre bildirileri, en çok çalışılan konuların örgüt ve örgüt içi düzeyde analiz edildiğini göstermiştir. Kamu da örgüt düzeyinde incelemelerde yer alırken devlet piyasaya ilişkin bir niteliği tanımlamada -devlete bağımlılık- yoğunlaşmıştır. Konu bakımından işletme kuram/yaklaşım ve yöntemlerinin örgütlerde test edildiği kamuda uygulanabilirliğinin araştırıldığı çalışmalar ağırlığı en fazla olanlardır. Bu, kongre bildirileri, makaleler ve tezler için de doğrulanmıştır.

İşletme bölümlerinin kurumsal yapılanması, tektip üniversite çatısı altında kalmakla birlikte fakülte adları ve bölümlerin örgütlenmesi bakımından çeşitlilik

göstermektedir. İncelenen öğretim programlarında *management* ve *business* adlı derslerin her iki kavram için de işletme ya da yönetim olarak karşılanabildiği görülmektedir. 12 fakülteden 5'i kamu yönetimi derslerini seçmeli olarak programına almıştır. Öğretimde kullanılan ders kitaplarında ise devlet yönetimi, sanayi devrimi öncesine ait bir bilgi alanı olarak eski eserlerden söz etmek üzere kullanılmıştır.

Yapılan görüşmelerde işletme disiplini araştırmacılarının kavramları, konuya bakış açısı ve konuyu ele alışı ortaya konulmuştur. Kamu yönetimi ve işletme çalışmalarının ortak bir kuramsal zemin olarak görülen “örgüt kuramı” ve örgütlerde (kamu/özel) uygulanabilirliğinin sınanması önerisi öne çıkmıştır. Bu önerinin hâlihazırda işletme literatüründe yapılan çalışmalarla uyumluluk içerisinde olduğu görülmüştür.

SONUÇ

İşletme disiplininin tarihsel nitelikli olduğunu öne süren bu tez çalışması, disiplinin düşünsel gelişimini kamu yönetimi olgusundan üretmediğini ortaya koymuştur. İnceleme nesnesi olarak piyasa için üretim yapan örgütlerden geliştirilen kuram/yaklaşım bilgisi, evrensellik iddiası ve kamuda uygulanabilirlik varsayımlarıyla kamu yönetiminde geçerli sayılır hale gelmiştir. Tez çalışması, işletme disiplininin kuramsal ve pratiğe yönelik önerilerinde sözü edilen iki varsayımın izini sürerek bu disiplinin perpektifinden kamu yönetiminin çalışıldığı bağlamı açıklamıştır.

Disiplinin inceleme nesnesinin ve yönetim perspektifinin geliştiği tarihsel koşullar, aşamalı bir süreç olarak incelenmiştir. Feodalizmin çözülerek ticaret kapitalizminin yerleşmeye başlaması, yeni üretim biçimine geçiş sürecinin ilk aşamasını oluşturmuştur. Bu aşamada, kapitalizmin ayırıcı özelliklerinin sınırlı biçimde de olsa görülmeye başlanmış olsa da kâr, sermaye birikimi ve pazara yönelik üretim gibi amaçlar belirlemiştir. Üretim biçiminin dönüşümünü esas temsil eden olgu ise 18. yüzyılın sanayi devrimidir. Sanayi kapitalizmi için başlangıç sayılan bu olguyu en iyi anlatan iki kavram piyasa ve makineleşme/fabrikalaşmadır. Bunlar, üretimin amaçlılığı ve bu amaçlılığa yönelik araçlardır. Başka bir ifadeyle devasa üretimin, tüketiminin ve yeniden üretiminin döngüsünü sağlayan mekanizmalardır. Sanayi kapitalizmiyle genel anlamda örgütlerin büyümesi ve karmaşıklaşması gerçekleşmiştir. Özellikle 19. yüzyılda örgütler, şirket formuyla yönetme işinin sermaye sahiplerince yürütülemeyeceği kadar büyümüştür. Yeni bir meslek olarak gelişen yöneticiliğin teknik yönetim bilgisi ihtiyacı, işletme disiplininin ortaya çıkışında birincil pratik gerekliliği doğurmuştur.

Üretim biçiminin dönüşümünün başka bir boyutu ise üretim yönteminin dönüşümü ve disiplinin inceleme nesnesi olarak fabrikanın gelişimi olmuştur. İşletme disiplininin gelişimi açısından diğer bir pratik gereklilik olan verimliliğin artırılması

burada ortaya çıkmıştır. Fabrika işçisinin denetimi yoluyla kaynağın daha verimli kullanımını sağlayacak yöntemlere ilişkin arayış, disiplinin ilk yaklaşımının geliştirilmesine yol açmıştır.

İlk pratik gerekliliğe yönelik olarak 19. yüzyılın sonlarında kurulan ticaret okullarıyla işletmeye ilişkin yükseköğretim başlamıştır. Bunun öncesinde geleneksel anlamıyla işletmeleri konu alan eserler verilmiş, ekonomi, muhasebe ve ticaret, kameralizm, iktisat gibi alanların içerisinde belirli yönleriyle disiplinin kökenine dair bilgiye rastlanmıştır. Ancak sanayi toplumundaki işletmeler için öğretimin başlangıcı ticaret okullarıdır. Okullardaki öğretim, Kıta Avrupası ve ABD’de kurumsal yapılanması ve içeriği itibarıyla bazı farklılıklara sahip olmuştur. Öğretim düzeyindeki bu farklılık, disiplinin yönetim perspektifi düzeyi için de geçerlidir. Sanayileşme, Kıta Avrupası’nda Amerika’dan farklı olarak devlet desteğiyle gerçekleşmiş ve bu, disiplinin bakış açısına yansımıştır. Kıta Avrupası’nda çevresi bağlamında işletmeyi bir bütün olarak incelemek, ABD’de ise kamu-özel yönetim ayrımı olmaksızın işletmeyi fonksiyonları üzerinden genel ve teknik bir perspektifle ele almak yaygınlık kazanmıştır.

İkinci pratik gereklilik olan verimlilik artışı ise disiplinin yaklaşımlarının geliştirilmesini sağlamıştır. Büyük ölçekli bir örgütün üretim biriminde tanımlanan bu gereğin sistematik biçimde ortaya konulması, 19. yüzyıl kapitalizminin koşullarının gerçekleşmesiyle olmuştur. Yaşanan ekonomik büyüme, krizler, tekelleşme, devlet düzenlemeleri ve iş yönetiminde usallaşmayı getirmiştir.

Bir fabrika içerisinde verimliliği arttırma amacıyla incelemeler yapılması, disiplinin yönetim tartışmalarının başlangıcını oluşturmuştur. Taylor’un geliştirdiği ilk yaklaşımın yönetim perspektifi, fabrikadaki işçinin hareketinin gözlemlenerek sistematik hale getirilmesi, “bilimsel” bir iş yapma biçimi, diğer bir deyişle bir teknik geliştirme üzerinedir. Bu yaklaşımda devlet yönetimi, örgütlenmesi ya da faaliyetleri inceleme alanında yer almaz.

Fabrika idareciliği olarak da adlandırılan ilk yaklaşım da dâhil olmak üzere işletme disiplininin geliştirdiği kuram/yaklaşım ve yöntemler, kamuya aktarıma konu edilmişlerdir. Literatürdeki adlandırmayla Bilimsel Yönetim, Klasik/Neoklasik Örgüt Yaklaşımları ve Modern Örgüt Yaklaşımları olarak bilinen yaklaşımlarda geliştirilen düşünceler, kamuda uygulanabilirliği gündeme almışlardır. Bu çalışmada yaklaşımlar, merceğe aldıkları analiz birimi perspektiflerine göre başlıklandırılmış ve yaklaşımlarda kamuda uygulanabilirlik sorusunun tartışmaya açıldığı görülmüştür.

1960'larla birlikte daha önce yönetim amaçlarına ulaşmada tanımlanan “en iyi tek yol” düşüncesi sorgulanmaya başlamıştır. Amaca ulaşmada değişkenliği öngören Durumsallık Yaklaşımı, yeni bir çalışma alanının başlangıcı kabul edilmiştir. Bu alan, örgütü başlı başına analiz birimi edinmektedir. Disiplinde örgütün analiz birimi olarak kabul edilmesi, disiplinin görüş alanında genişleme anlamına gelmektedir. Fabrikadan başlayan yönetim perspektifi genelleşerek örgüt kapsamına kamuyu ve yalnızca kâr amaçlı olmayan kurumları da almıştır. Böylece işletme yaklaşım ve pratiğinin kamu örgütleri üzerinden incelenmesi mümkün kılınmıştır. Bu, işletme disiplininin kamuya açılmasında önemli bir gelişmedir.

Aynı yönde işlev gören gelişmelerden bir diğeri ise kurumsal örgüt yaklaşımlarının geliştirilmesiyle olmuştur. 1970'li yıllarda devlet, çevresel bir aktör olarak örgüt yaklaşımlarının görüş alanına girmiş, Yeni Kurumsal ve Makrokurumsal Yaklaşım çalışmalarında yer almıştır. Bu çalışmalarda devlet, örgütü ve piyasayı biçimlendirdiği için önemlidir. Örgüt yaklaşımlarındaki bu gelişmeyle disiplin, kamu örgütlerinden sonra devleti de alana çekmiştir. Yapılan çalışmaların nasıl olduğunun incelenmesi, başka bir sonuç olarak işletme disiplindeki devlet/kamu çalışmalarını, kamu yönetimindekinden ayıran tabloyu ortaya çıkartmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, disipliner gelişmenin sanayileşme süreçleriyle biçimlendiği fikrine bağlı kalarak bir dönemlendirme yapılmıştır. Burada, disiplinin

karakteristiğini belirleyen evrelerin hangi siyasi/iktisadi zemine oturduğu dikkate alınmıştır. Sanayileşme sürecinin kendisi gibi disiplinin de dışarıdan aktarım yoluyla geliştiği görülmüştür.

Türkiye’de ülkenin özgün koşulları bilgiyi biçimlendirmede tamamıyla etkisiz olmamakla birlikte disiplin, dönemsel olarak model alındığı ülkelerin özelliklerini taşımıştır. Köken olarak Fransa etkisiyle biçimlenen ticaret ve muhasebe bilgisi öğretiminin kurumsallaşması, devlet fabrikalarının ve özel şirketlerin yaygınlaştığı dönemde başlar. Aynı dönemde ilk kez devlet kurumlarında değil, piyasada faaliyet gösterebilecek ve amacı meslek edindirmek olan bir okul kurulmuştur. Mülkiye ve Darulfünun’da da verilmeye başlanan ticaret ve muhasebe dersleri, ticaret bilgisini geliştirmiş ve bu bilgi, halkın yerli kesimine öğretilmek istenmiştir. İşletme disiplininin kökenine yönelik bilgi, bir yönetim konusu olarak değil iktisadi, ticari ve hesabi yönler üzerine yükselmiştir.

20. Yüzyılın başından itibaren uygulanmaya çalışılan milli ekonomi anlayışı 1930’larda devletçilik niteliği de kazanmıştır. 1930’lar, işletmenin akademik bir disiplin olarak Türkiye’deki kuruluş dönemidir. Ülkeye işletme iktisadı adıyla Almanya’dan taşınan disiplin, inceleme nesnesi olarak işletmeleri belirlemiştir. Çalışma kapsamı ise özel ve kamu işletmelerinin tamamı olarak ifade edilmiştir. İktisadilik ve rasyonalizasyon hedeflerini birincil önemde gören disiplin, devlet yönetimine kaynaklık edebilecek bir alan olarak görülmüştür.

1946 yılından itibaren devletçiliğin yerini alan serbestleştirme politikaları ve ABD dış yardımlarının beklentileri olarak özel sektörü geliştirmeye dönük politikalarla disiplin de Amerikan etkisiyle biçimlenmiştir. İşletme iktisadından işletme yönetimine geçiş, hızlı olmadığı gibi ve bu süreç terimsel adlandırmalarda hemen değişikliğe yol açmamıştır. İki etkinin birlikte var olduğu dönemlerde, Amerikan modelindeki derslerini yerleşmeye

başladığı görülmüştür. Bu anlayışta yönetim, nerede uygulandığı fark etmeksizin bir işlevidir ve asli hedefi verimliliği sağlamaktır.

Disiplinin Amerikan kimliği, *administration* ve *management*'ı bir şemsiye altına alan bir yaklaşımla yönetim vurgusunu artırmıştır. İşletmenin iktisadi, ticari ve hesabi yönleriyle ele alındığı önceki yaklaşım yerine bu kimlik, sevk ve idareyi disiplinin merkezine çekmiştir. Ekonomik amacın yanında bir toplumsallık vurgusu da barındırdığı savunulan rasyonalite kavramının yerini ise girdi çıktı oranı olarak tanımlanan prodüktivite almıştır. Bu bakış açısı devlet/kamu yönetimine ayrıca yer vermeyen bir yönetim perspektifine sahiptir. Aynı perspektifin bir ürünü olarak 1960'larda geliştirilen örgüt yaklaşımları ise Türkiye'ye bu yıllarda değil, daha geç tarihlerde girmiştir.

Disiplinin 1980 sonrası gelişiminde Amerikan etkisi sürmekle birlikte örgüt yaklaşımlarının çeşitliliğin yansıması 1990'ları bulmuş ve Japon yönetim yaklaşımları disiplinde yer edinmiştir. İkinci bölümün son kısmında güncel bilgiyi tezin sorunsalı bakımından analiz etmeye yönelik olarak disiplinin kaynakları (bildiriler, makaleler, tezler, öğretim programları ve ders kitapları) taranmış ve yönetim/organizasyon konuları üzerine araştırma yapan akademisyenlerle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Yapılan taramanın sonucunda tüm kaynaklarda temel analiz düzeyinin örgüt olduğu görülmüştür. Bununla birlikte tarihsel ya da disiplini konu alan çalışmalarda genel yönetim perpektifinin hâkim olduğunu söylemek mümkündür.

Disiplinin kaynakları arasında devlet/kamu yönetimi ve ilgili kavramları kapsayan çalışmaların en fazla olduğu kongre bildirilerinde dahi yaklaşık yüzde üç oranında olduğu görülmüştür. Bunlar arasında ağırlığı, kamunun sahiplik anlamını ifade eden çalışmalar oluşturmuştur. Makaleler ve tezler için de geçerli olan bu özellik, çalışmada kamuda uygulanabilirlik olarak adlandırılan test edici yöntemin tercih edildiğini göstermiştir.

Öğretim programları, derslerin adlandırma ve içeriklerinde kullanılan işletme (*business*) ve yönetim (*management*) kavramlarını oldukça yakın anlamlı olarak

tanımladıklarını ortaya koymuştur. Temel işletme yönetimi derslerinde devlet, tarihsel bir anlatı olarak modern öncesi yönetimde yer almıştır. Bölümlerde seçmeli olarak okutulan kamu yönetimi dersleri ise bir kamu yönetimi bölümünün ders içeriğinden farklı görünmemektedir. Bu derslerin içeriği, nesnedeki farklılığa rağmen kuramsal düzeyde aynılığı gösteren bir başka örnek olmuştur. Ders kitapları da tıpkı dersler gibi devlet yönetimine bir yönetim biçimi olarak işletme yönetiminden önce var olduğunu ifade etmek üzere değinmiş, yanı sıra sahiplik anlamıyla işletmeleri nitelemek üzere kamu sözcüğünü kullanmıştır.

“İşletme disiplindeki devlet/kamu çalışmalarını kamu yönetimindekinden ayıran, çalışmaların nasıl yapıldığıdır” önermesine dönülecek olursa çalışmalarda kamu, örgüt tiplerinden biri olarak yaklaşımların uygulamadaki sınaması için; devlet ise örgütlere ve piyasa düzenlemelerine etki eden çevresel bir unsur olarak görülmüştür. Bunu destekleyen akademisyen görüşleri, işletme disiplininin temel analiz biriminin örgüt ve yönetim bilgisinin genel nitelikte olduğu yönündedir. Görüşmeler, işletme disiplinde geliştirilen kuram/yaklaşımların evrensellik varsayımının baskınlığını ortaya koymuş; akademisyenlerin kamu ve özel yönetimi birleştiren genel kuramsal çerçeveye olumlu baktıkları gözlenmiştir. Böylelikle ortak bir başlık olarak örgüt kuramıyla yapılan kuramsal çalışmaların sahadaki sınaması, tüm örgütler üzerinden yapılabilecektir. Bu çalışma yöntemi, disipline aktarıcı niteliğini kazandırarak kuruluş aşamasından itibaren genel yönetim perspektifinin yanı sıra sürmektedir. Disiplinin perspektifinden devlet ve kamu yönetimi, örgüt analiz birimiyle ve nesne/varlık sebebi ilişkisinden soyutlanarak ele alınmaktadır.

Tez çalışmasının ortaya koyduğu inceleme nesnesinin farklılığına rağmen işletme ve kamu yönetimi disiplinlerinin aynı kuramsal/yöntemsel zemini paylaşması bilimsel açıdan tutarlı değildir. Bu, kamu yönetiminin bir bütün olarak görülmesini engelleyerek tek boyutunu ele almak anlamına gelir. Nesnenin kendine uygun kuram ve yöntem

gerektirmesi nedeniyle işletmeden geliştirilen bilgilerle kamu yönetimi alanında inceleme yapılması uygun görünmemektedir.

İşletme disiplini, kuram/yaklaşım ve yöntem bilgisini, evrensel ve uygulanabilir olduğu varsayımlarıyla aktarıma açmaktadır. Ancak kamu yönetimine bu bilginin taşınması ve bu alanda bir dönüşüm sağlaması, söz edilen varsayımları kabul ederek çalışmalarını yürüten kamu yönetimler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu durum, kamu yönetiminin kendi nesnesinden geliştirilen kuram/yaklaşım ve yöntemlere ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Kamu yönetimi kuramlarını işletmecilikten türeyen, onu eleştiren ya da uyarlayarak aktaran bir tutumdan çıkarmak ve kendi nesnesinden kaynaklanan bir özelliğe kavuşturmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Academic Catalog (metu.edu.tr), 25.03.2021.

Akbulut, Örsan Ö. “Kapitalizmde Siyasetin Siyasal Halleri”, *Memleket Siyaset Yönetim*, C.7, S.19, 2012, 178-199.

Akkuzu, Tayfun, *Yönetim Düşüncesinin Gelişim Sürecinde Siyasetnameler: Defterdar Sarı Mehmet Paşa Örneği*, Karabük Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük, 2013.

Aksu Kaya, Elif, *Emek Süreçlerinde Dönüşüm ve Mühendis Emeği*, TMMOB Yay., Ankara, 2012.

Alkan, İsmet, *Türkiye İktisadiyatında İşletmeler ve İktisadî Vazifeleri*, İşletme İktisadî Etüdleri, No: 1, İstanbul, 1939.

Alkan, İsmet, “Milli İşletmelerimiz ve Plânlı Çalışma”, *İşletme- İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası*, S.18, 1946, 131-133.

Alkan, İsmet, “Hususi Teşebbüs ve Milli İşletmeciliğimiz”, *İşletme- İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası*, S.31, 1947, 99-101.

Allen, Larry, *Keseden Bankaya Tezgâhtan Borsaya: Küresel Finans Sisteminin Öyküsü*, (Çev. Mahmut Tekçe), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

Alp, Ali ve Kılıç, Saim, *Kurumsal Yönetim: Nasıl Yönetilmeli?*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Altunok, Mustafa, “Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin Temelleri Üzerine”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.16, S.3, 2011, 231-252.

Altunok, Mustafa, *Türkiye’de Kamu Yönetimi Düşüncesi Tarihsellik ve Disipliner Bağımlılık*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2012.

Amdam, Rolv Peter, “Introduction”, *Management, Education and Competitiveness: Europe, Japan and the United States*, Routledge, Canada, 1996, 1-18.

- Amdam, Rolv Peter, Ragnhild Kvalshaugen and Eirinn Larsen, *Inside The Business Schools: The Content of European Business Education*, Copenhagen Business School Press, 2003.
- Amdam, Rolv Peter, “Business Education”, *Enterprise and Society*, January 2007, 581-602.
- Ararat, Melsa, “Kurumsal Şirket Yönetimi Alanında Genel Durum ve Yaşanılan Sorunlar”, *Kurumsal Şirket Yönetimi*, TCMB, Ankara, 2003, 81-114.
- Arslan, Mehmet Lütfi, “Büyük İşletmeler Devleti: Kuruluş Dönemi Amerikan Ekonomik Büyümesinde Siyasi Yapının Rolü”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.14, 2011, 376-394.
- Atalay, Mehmet, *Kamu Yönetimi Disiplininde Dwight Waldo Düşüncesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.
- Atılğan, Gökhan, “Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında”, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat* (Ed. Gökhan Atılğan, vd.), Yordam Kitabevi, İstanbul, 2015, 387-500.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 1969.
- Avdan Boyacıgiller, Nakiye ve Nancy J. Adler, “The Parochial Dinosaur: Organizational Science in a Global Context” *Academy of Management Review*, V.16, No.2, 1991, 262-290.
- Aydın, Vahdet, *İşletme Organizasyonundaki Gelişmeler*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1973.
- Aydoğanoglu, Erkan, *Emek Sürecinin Dönüşümü*, Kültür Sanat-Sen Yayınları, Ankara, 2011.

- Ayman Güler, Birgül, “Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.7, S.4, Aralık 1994, 3-19.
- Ayman Güler, Birgül, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarlama Politikaları 1980-1995*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2005.
- Ayman Güler, Birgül, “1950’li Yıllarda Kamu Yönetimi Disiplininin Kuruluşu Nasıl Gerçekleşmişti?”, *Memleket Siyaset Yönetim*, C.3, S.7, 2008, 6-28.
- Ayman Güler, Birgül, “Sunuş”, *Yönetim*, Kilit Yay., Ankara, 2012, 13-25.
- Ayman Güler, Birgül, “Yönetim Bilimi Ya da Kamu Yönetimi: Yöntem Bilimsel Özellikler Üstüne”, *Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*, (ed. Filiz Kartal) TODAİE, 2. Basım, Ankara 2015, 9-44.
- Aysan, Mustafa, “Türkiye’de İşletmecilik Eğitiminin Durumu ve Gelişme İmkânları”, *Sevk ve İdare Dergisi*, S.61, Eylül 1973, 9-16.
- Aytekin, E. Atilla, “Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında”, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, (Ed. Gökhan Atılğan vd.), Yordam Kitap, İstanbul, 2015, 39-88.
- Bakan, Joel, *Şirket: Kâr ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum*, (Çev. Rahmi G. Ögdül), Ayrıntı Yay., İstanbul, 2007.
- Bakkalbaşı, İhsan Oğuz, “Yönetim Biliminin Doğuşu ve İlk Temsilcileri Hakkında Bir Tartışma”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.39, S.2, Aralık 2017, 431-452.
- Balkız, Özlem Irmak, “Toplam Kalite Yönetimi ve Eleştirisi”, *Sosyoloji Dergisi*, S.12-13, 2004, 99-116.
- Baran, Paul A. ve Sweezy, Paul M., *Tekelci Kapitalizm*, Doğan Yay, Ankara, 1970.
- Baransel, Atilla, *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*, C.1, 3. Baskı, Avcıol Yayınları, İstanbul, 1993.
- Barker Raporu*, IBRD ve John Hopkins Press, 1951.

- Barley, Stephen and Gideon Kunda, “Design and Devotion Surges of Rational and Normative Ideologies of Control in Discourse”, *Administrative Science Quarterly*, V.37, 1992, 363-399.
- Basım, Nejat, Şeşen, Harun ve Meydan, Cem Harun, “Öğrenen Örgüt Algısının Örgüt İçi Girişimciliğe Etkisi: Kamuda Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.64, S.3, 2009, 27-44.
- Baş, Adem, *Küreselleşme Sürecinin Orta Doğu Bölgesinde Güvenliğe Etkileri*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce, 2014.
- Bayraktaroğlu, Serkan ve Rana Özen Kutanis, “Öğrenen Kamu Örgütlerine Doğru”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.3, S.1, 2002, 51-65.
- Beaud, Michel, *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*, (Çev. Fikret Başkaya), Yordam Kitap, Ankara, 2018.
- Berber, Aykut, “100 Yıl Öncesine Bir Yolculuk: “Genel ve Endüstriyel Yönetim” ve Fransa’da Fayolizm-Taylorizm Kutuplaşması”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, C.45, Özel Sayı, 2016, 118-132.
- Berle, Adolf A. and Means, Gardiner C., *The Modern Corporation and Private Property*, Transaction Publishers, Third printing, New Jersey, 1999.
- Bettelheim, Charles, *Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi*, (Çev. Kenan Somer), Savaş Yay., Ankara, 1982.
- Blanchard, Marianne, “From ‘Ecoles Supérieures de Commerce’ to ‘Management Schools’: Transformations and Continuity in French Business Schools”, *European Journal of Education*, V. 44, No. 4, 2009, 586-604.
- Boğaziçi Üniversitesi - İşletme Bölümü* (boun.edu.tr), 25.03.2021.
- Boratav, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2006.

- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi, 21. Baskı, Ankara, 2015.
- Boyacıoğlu, Didem, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Fabrika Yapılarının İnşasına Dair Yapılan Düzenlemeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.38, Haziran 2015, 471-486.
- Brady, Robert A., “The Meaning of Rationalization: An Analysis of the Literature”, *The Quarterly Journal of Economics*, V. 46, No. 3 May, 1932, 526-540.
- Brajnar, Ove and Kipping, Matthias, “The Marshall Plan and The Transfer of Us Management Models to Europe”, *The Americanization of European Business*, Routledge, (Ed. Matthias Kipping and Ove Brajnar), London and New York, 2002, 1-17.
- Braudel, Fernand, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, (Çev. İsmail Yerguz), Say Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2014.
- Braverman, Harry, *Emek ve Tekelci Sermaye Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi*, (Çev. Çiğdem Çıdamlı), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008.
- Breeze, John D., “Henri Fayol’s Center for Administrative Studies” *Journal of Management History*, V.1, No. 3, 1995, 37-62.
- Brownlow, Louis, Merriam, Charles E., and Gulick, Luther, “Report of the President’s Committe on Administrative Management”, *Classics of Public Administration*, (Ed. Jay M. Shafritz and Albert C. Hyde), Cengage Learning, Eight Edition, USA, 2015, 114-119.
- Buğra, Ayşe, *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yay., 11. Baskı, İstanbul, 2018.
- Burawoy, Michael, *Üretim Siyaseti: Kapitalizm ve Sosyalizmde Fabrika Rejimleri*, (Çev. Çağdaş Gümüşoluk), NotaBene Yay., Ankara, 2015.
- Burnham, James, *The Managerial Revolution What is Happening in The World*, The John Day Company, New York, 1941.

- Byrkjeflot, Haldor, “Management, Knowledge and Authority”, *The Diffusion and Consupion of Business Knowledge*, (Ed. José Luis Alvares), Macmillan Press Ltd, Great Britain, 1998, 58-80.
- Byrkjeflot, Haldor, *Management Education and Selection of top Managers in Europe and the United States*, Norwegian Research Center in Management and Organization, Bergen 2001.
- Can, Halil, *Organizasyon ve Yönetim*, Siyasal Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, 2002.
- Cemalcılar, İlhan, vd., *İşletmecilik Bilgisi*, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Eskişehir, 1979.
- Ceride-i Havadis Gazetesi*, S.1033, 1277/1 Nisan 1861.
- Chandler, Jr., Alfred D., *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*, Harvard University Press, England, 1977.
- Chandler, Jr., Alfred D., *Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism*, Harvard University Press, Third Printing, England, 1994.
- Chandler, Jr., Alfred D., Amatori, Franco and Hikino, Takashi, “Historical and Comparative Conntours of Big Business” *Big Business and the Wealth of Nations*, (Ed. Alfred D. Chandler, Jr., Franco Amatori, and Takashi Hikino), Cambridge University Press, USA, 1997, 3-23.
- Chanlat, Jean-François, “Francophone Organizational Analysis (1950-1990): An Overview”, *Organization Studies*, V.15, No.1, 1994, 47-80.
- Cheit, Earl F., “Business Schools and Their Critics”, *California Management Review*, V. XXVII, No.3, Spring 1985, 43-62.
- Cooke, Morris L., “Scientific Management of Public Business”, *The American Political Science Review*, V. 9, No. 3, Aug. 1915, 488-495.
- Çakar, Mehmet ve Danışman, Ali. “Kurumsal Kuram”, *Örgüt Kuramları*, Beta Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012, 241-270.

- Çankaya, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968.
- Çelik, Ali, “Tarihte Emek Gücü”, 2019, 1-29.
- https://www.researchgate.net/publication/336917670_Tarihte_Emek_Gucu
- Çeliktas, Melih Soner, vd., “Endüstriyel Devrimin Son Sürümünde Mühendisliğin Yol Haritası”, *Endüstri ve Mühendislik*, C.56, S.662, 24-34.
- Çetin, Birol ve Çevik, Osman, *İstatistiksel Veriler Işığında Cumhuriyet Dönemi Şirketleşme Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005.
- Çetin, Canan, *Temel İşletmeciliğe Giriş*, Beta Yay, İstanbul, 2012.
- Çınar, Ünver ve Saatçioğlu, Ömer, “Türkiye’de İşletmecilik Eğitiminin Geliştirilmesi Hedefiyle Alınması Gerekli Tedbirler”, *Sevk ve İdare Dergisi*, S.61, Eylül 1973, 23-30.
- Çıtak, Mustafa Anıl, *İstanbul İlinde Kamu ve Özel İlköğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin İş Tatmin Düzeylerinin Karşılaştırılması*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008.
- Çiner, Can Umut, “Fransız Yönetim Düşüncesinin Gelişimi: Polis Biliminden Örgüt Bilimine”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.42, S.1, Mart 1999, 1-22.
- Çolpan, Aslı M. ve Hikino, Takashi, “Türkiye’nin Büyük Şirketler Kesiminde İşletme Gruplarının İktisadi Rolü ve Çeşitlendirme Stratejileri”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.1-2, 2008, 23-58.
- Dale, Ernest, *Yönetim Teorileri: Geçmiş ve Gelecek*, (Çev. Osman Akınay), Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.
- Daloğlu, Pınar, *Kapitalizm ve Muhasebe; Tanzimat Dönemi İktisadi Zihniyetin Muhasebe Kayıt Düzenine Etkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2018.
- Dik, Esra, “Marshall Planı’yla “Hür Dünya”ya Giriş”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949*, KAYAUM, Ankara, 2008, 947-1060.

- Dikmen, Ahmet Alpay, “Standart Üründen Marka Standartizasyonuna”, *İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar Korkut Boratav’a Armağan*, Der. A. H. Köse, vd., İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003, 515-538.
- Dikmen, Ahmet Alpay, *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*, NotaBene Yayınları, Ankara, 2015.
- DiMaggio , Paul J. ve Powell, Walter W. Powell, “The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields”, *American Sociological Review* , Apr., V. 48, No. 2, 1983, 147-160.
- Dinçer, Ömer ve Yahya Fidan, *İşletme Yönetimine Giriş*, Alfa Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2009.
- Dirlik, Onur, “Türk İş Sisteminin Evrimi: Makro Kurumsal Bir İnceleme”, *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, V.1, S.2, 2016, 5-30.
- Djelic, Marie-Laure and Rolv Petter Amdam, “Americanization in Comparative Perspective: The Managerial Revolution in France and Norway, 1940-1990”, *Business History*, V. 49, No. 4, July 2007, 483-505.
- Dobbin, Frank and Dowd, Timothy J. “How Policy Shapes Competition: Early Railroad Foundings in Massachusetts”, *Administrative Science Quarterly*, V.42, 1997, 501-529.
- Dölen, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922*, C.1 İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, Aralık 2009.
- Drucker, Peter, *The Concept of The Corporation*, Taylor&Francis, London and New York, 2007.
- EBS - İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilgi Sistemi (istanbul.edu.tr) 25.03.2021.
- Ekiz, Cengiz, *Türkiye’de Tekelleşme ve Rekabet Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

- Ekzen, Aykut, “Kamu İktisadi Kuruluşlarının Yeniden Düzenlenmesi Yaklaşımları ve Dördüncü Beş Yıllık Plan’ın Politikaları”, *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, 1982, 227-260.
- Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK Yayınları, Ankara, 1994.
- Engwall, Lars, Kipping Matthias and Üsdiken, Behlül, *Defining Management: Business Schools, Consultants, Media*, Taylor&Francis, New York, 2016.
- Erçek, Mehmet ve Behlül Üsdiken, “İşletme İktisadı: Türkiye’de Bir Akademik Disiplinin Oluşumu, Gelişimi ve Sönüşü”, *Prof Dr Haydar Kazgan’a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması*, (Ed. Ertuğrul Tokdemir, vd.), TTK Yayınları, Ankara, 2011, 229-260.
- Erol, Eren, *Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar)*, Beta Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2009.
- Ertuğrul, Ahmet, *Ekonomik Teori ve Analizin Tarihi*, Efil Yayınevi, Ankara, 2014.
- Ertuğrul, N. İlter, *Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri*, Telgrafhane Yay., Ankara, 2017.
- Ertürk Keskin, Nuray, “Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin ‘Köken’ Sorunu”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.39, S.2, Haziran 2006, 1-28.
- Ertürk Keskin, Nuray, “Ellili Yıllarda Kamu Yönetimi”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016, 505-532.
- Ertürk, Nevra, *19. Yüzyıl Osmanlı Sanayi Hareketleri İçinde Fabrika-i Hümayûnlar*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.
- Eryılmaz, Mehmet, “Stratejik Seçim ve Kurumsalcı Bakış Açılarının Birlikteliği Üzerine Eğitim Sektöründe Bir Araştırma”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.1, 2004, 25-48.

- Ete, Muhlis, “Devletçilik ve Planlı Ekonomi”, *Ekonominin Bugünkü Meseleleri*, (Ed. Wilhelm Röpke), Türkiye Matbaası, İstanbul, 1934, 92-118.
- Ete, Muhlis, *İşletme Ekonomisi Dersleri*, C.1, Türk Ekonomisi Dergisi Ekonomi Kitapları Serisi, İstanbul, 1946.
- Ete, Muhlis, “İşletme Ekonomisi Bilimi”, *Türkiye’de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme İktisadı Enstitüsü, 30. Yıl Yayınları, No.12, 1985, 133-151.
- Ete, Muhlis, “Ülkemizde İşletme Ekonomisi Bilim ve Uygulamasının İlk Yıllarına Kısa Bir Bakış”, *Türkiye’de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme İktisadı Enstitüsü, 30. Yıl Yayınları, No:12, 1985, 153-156.
- Fahlevi, Heru, “The Application of Benchmarking in the Public Sector – Lessons from Germany”, *JIAP*, V. 1, No. 1, 2015, 1-7.
- Fayol, Henri, “The Administrative Theory in The State”, (transl. Sarah Greer), *Papers On The Science of Administration*, (Ed. L. Gulick and L. Urwick), Institute of Public Administration, New York, 1937, 108-125.
- Fayol, Henri, *Genel ve Endüstriyel Yönetim*, (Çev. M. Asım Çalıkoğlu), Adres Yayınları, Ankara, 2005.
- Fıkırkoca, Ali ve Kalemci, R. Arzu, “Küreselleşme ve Makro-kurumsal Teori: Bir Literatür Taraması”, *“İşGüç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, C.13, S.2, Nisan 2011, 177-198.
- Fişek, Kurthan, *Yönetim*, Kilit Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2012.
- Fligstein, Neil, “The Structural Transformation of American Industry: An Institutional Account of the Causes of Diversification in the Largest Firms, 1919-1979”, *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, (Ed. Walter W. Powell and Paul J. DiMaggio), The University of Chicago Press, Ltd.. London, 1991, 311-336.

Ford Vakfı Türkiye’de 1952-1967, Ankara, 1968.

Fülbert, Georg, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, (Çev. Sadık Usta), Yordam Kitap, 2. Basım
İstanbul, 2011.

Gökoğlu, Mustafa Mehmet, “Türkiye’de İş Ahlakında Yaşanan Değişim: Kurumsal
Kuram Açısından Bir Değerlendirme”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.1-
2, 2018, 8-25.

Gulbenikian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması
Üzerine Bir Rapor*, (Çev. Şirin Tekeli), Metis Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2014.

Gürüz, Kemal, *Dünyada ve Türkiye’de Yükseköğretim: Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare
Sistemleri*, ÖSYM Yayınları, Ankara 2001.

Güvemli, Oktay, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu’na Kadar*,
C.1, Süryay Yayınları, İstanbul, 2000.

Güvemli, Oktay, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e*, C.3,
Avcıol Yayınları, İstanbul, 2000.

Güvemli, Oktay, *İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri Tarihi*, İstanbul, 2003.

Güvemli, Oktay ve Güvemli, Batuhan, “Türk İşletme Tarihi Üzerine”, *Muhasabe ve
Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Eylül 2018, Özel Sayı, 5-46.

Haber, Samuel, *Efficiency and Uplift: Scientific Management in the Progressive Era
1890-1920*, Midway Press, USA, 1973.

Hakan, Koç ve Topaloğlu, Melih, *İşletmeciler İçin Yönetim Bilimi*, Seçkin Yay., 2. Baskı,
Ankara, 2012.

Hall, Peter A. and Soskice, David, *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations
of Comparative Advantage*, Oxford University Press, Oxford New York, 2004.

Hamitoğulları, Beşir, *Çağdaş İktisadi Sistemler: Strüktürel ve Doktrinel Bir Yaklaşım*,
Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1982.

- Hannan, Michael T. and Freeman, John “The Population Ecology of Organizations”,
American Journal of Sociology, V.82, No.5, Mar. 1977, 929- 964.
- Haynes, W. Warren and Massie, Joseph L., *Management: Analysis, Concepts and Cases*,
Prentice-Hall, Second Printing, 1961.
- Hilferding, Rudolf, *Finans Kapital*, (Çev. Yılmaz Öner), Belge Yay., İstanbul, 1995.
- Hobsbawm, Eric “Feodalizmden Kapitalizme”, *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, (Çev.
Müge Gürer ve Semih Sökmen), Metis Yay., 3. Basım, İstanbul, 1984, 172-179.
- Hobsbawm, Eric, *Sanayi ve İmparatorluk*, (Çev. Abdullah Ersoy), Dost Kitabevi, 5.
Baskı, Ankara, 2013.
- Hobsbawm, Eric, *Devrim Çağı 1789-1848*, (Çev. Bahadır Sina Şener), Dost Kitabevi, 8.
Baskı, Ankara, 2016.
- Huberman, Leo, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev. Murat Belge), 12. Baskı,
İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Hunt, E. K. ve Mark Lautzenheiser, *İktisadi Düşünce Tarihi*, (Çev. Vedat Ulvi Aslan),
Phoenix Yay., 3. Baskı, Ankara, 2016.
- http://www.boun.edu.tr/tr_TR/Content/Akademik/Lisans_Katalogu/Iktisadi_ve_Idari_Bilimler_Fakultesi/Isletme_Bolumu, 25.03.2021
- <http://yad.baskent.edu.tr/tr/hakkinda.html>, 25.03.2021.
- <https://isletme.marmara.edu.tr/>, 25.03.2021
- <https://www.yok.gov.tr> 25.03.2021.
- Ilıcak, Ali, *Sherman Antitröst Yasasının Ortaya Çıkışı: Yanılsamalar ve Gerçekler*,
Rekabet Kurumu, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2003.
- Isaac, Alfred, *İşletme İktisadi*, (Çev. Ahmet Ali Özeke), C.2, Adnan Kitabevi, İstanbul,
1946.
- Isaac, Alfred, *İşletme İktisadi*, (Çev. Orhan Tuna), C.1, Sermet Matbaası, İstanbul, 1956.

- Işık, Sevgi, *Servetin Yaygınlaştırılmasında Çok Ortaklı Anonim Şirketlerin Yeri ve Rolü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.
- Işıkpınar, H. H., “Endüstri İşletmelerinin Muvaffakiyetinde Kuruluş Şartlarının Tesirleri”, *İşletme- İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası*, C.2, S.10. 1944, 87-91.
- Işıl, Bedri, *İşletmelerde İlmî Sevk ve İdarenin Esasları ve İnsan Münasebetleri*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1963.
- İlkin, Selim, “1920-1960 Döneminde Türkiye’deki İktisat ve Ticaret Eğitimi ile İlgili Kuruluşların Gelişimi Tarihi Üzerine Bir Deneme”, *Türkiye’de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine* (Der. Fikret Görün), ODTÜ İdari İlimler Fakültesi, Başnur Matbaası, Ankara, 1972, 3-38.
- İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu*, 75. Yıl Broşürü 1883-1958.
- Kalemci, R. Arzu, “İşlem Maliyeti Kuramı”, *Örgüt Kuramları*, Beta Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012, 117-140.
- Kalfa, Ceren, “Kamu Yönetimi Disiplininin Gelişimi ve Kimlik Tartışmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1, 2011, 403-417.
- Karakışla, Yavuz Selim, “Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler*, 1839-1950 (Der. Donald Quatert-Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 27-55.
- Karasu, Koray, *Kuram ve Uygulamada Kamu Örgütleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- Karasu, Koray, “Yönetim Bilimi Alanyazını ve Devletin Kamusallaşması Bağlamında Türk İdare Dergisi’nin İlk 45 Yılı (1928-1972)”, *Türk İdare Dergisi’nin İlk 90 Yılı*

- (1928-2018), (Ed. Selim Çapar ve Erkan Tural), TİAV/AREM Yay., Ankara, 2018, 113-160.
- Karayalçın, İ. İlhami, *Fabrika İdareciliğinde Yeni Gelişmeler*, Teknik Üniversite Matbaası, İstanbul, 1968.
- Kartal, Nazım ve Demir, Konur Alp, *Yönetim: Kuram ve Teknikler*, Orion Yayınları, Ankara, 2018.
- Kaseem, Sami, “Organization Theory: American and European Styles: Why Are We Interested in European Contributions?”, *Management International Review*, V.17, No.3, 1977, 11-18.
- Kaymak, Muammer, “Tarımda Kapitalist Dönüşümün Klasik Modeli: İlkel Birikimden Tarımsal Kapitalizme İngiliz Tarımı”, *Toplum ve Hekim*, C.25, S.2, Mart-Nisan 2010, 85-102.
- Kaymak, Muammer, “1873-1896 Krizi: Mit Mi Gerçeklik Mi?” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.65, S.2, 2010, 165-194.
- Kayra, Cahit, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü: 1950-1980 Karma Ekonomi Doğrular, Yanlışlar, Umutlar*, 2. Cilt, 2. Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014.
- Kazgan, Gülten, *Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1999.
- Kazgan, Gülten, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005.
- Kazgan, Haydar, “Türkiye’de Anonim ve Limited Şirketler”, *Cumhuriyet’in 50. Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.
- Kazgan, Haydar, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Şirketleşme*, Töbank A.Ş. Yay, İstanbul, 1991.

- Keller, Morton, “Regulation of Large Enterprise: The United States Experience in Comparative Perspective”, *Managerial Hierarchies: Comparative Perspective on the Modern Industrial Enterprise*, (Ed. Alfred D. Chandler, Jr. and Herman Daems), Harvard University Press, England, 1980, 161-181.
- Keskin, Halit, Akgün, Ekber, Ali ve Koçoğlu, İpek, “Örgüt Teorisinin Geleceği: Yeni Teori Odaklılık Mı? Retrospektif Bir Teori Çıkmazı Mı?”, *VII. Örgüt Kuramı Çalıştayı*, 5-6 Şubat 2016, 189-235.
- Keskin, Halit, Akgün, Ekber, Ali ve Koçoğlu, İpek, *Örgüt Teorisi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2016.
- Keskinoğlu, Suat, *Genel İşletme Ekonomisi Dersleri, C.1*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974.
- Khurana, Rakesh, *From Higher Aims to Hired Hands: The Social Transformation of American Business Schools and the Unfulfilled Promise of Management as a Profession*, Princeton University Press, Princeton, 2007.
- Kırım, Arman, *Yeni Dünyada Strateji ve Yönetim*, Sistem Yayıncılık, 8. Basım, İstanbul, 2009.
- Kieser, Alfred “The Americanization of Academic Management Education in Germany”, *Journal of Management Inquiry*, V. 13 No. 2, June 2004, 90-97.
- Kipping, Matthias, “İşletme-Devlet İlişkileri: Performans Sorunlarının Ötesinde”, *Dünya İşletme Tarihi*, (Çev. Abdullah Ersoy), Dost Kitabevi, Ankara, 2003, 412-435.
- Kipping, Mathias, Üsdiken, Behlül ve Puig, Nuria, “Imitation, Tension and Hybridization: Multiple Americanizations of Management Education in Mediterranean Europe”, *Journal of Management Inquiry*, V.13, No.2, 2004, 98-108.
- Kocka, Jürgen, “The Rise of Modern Industrial Enterprise in Germany”, *Managerial Hierarchies*, (Ed. Alfred Chandler, Jr and Herman Daems), Harvard University Press, England, 1980, 77-166.

- Koçel, Tamer, *İşletme Yöneticiliği*, Beta Yay., 13. Baskı, İstanbul, 2011.
- Koçel, Tamer, “Yönetim ve Organizasyonda Metodoloji ve Güncel Kavramlar”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, V. 46, Özel Sayı 2017, 3-8.
- Koontz, Harold, “The Management Theory Jungle”, *The Journal of the Academy of Management*, V.4, No.3, 1961, 174-188.
- Koraltürk, Murat, *Şirket-i Hayriye (1851-1945)*, İDO Yayınları, İstanbul, 2007.
- Köse, Kadriye, *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Kamu İdaresi Reformuna Yönelik Talepler ve Vatandaşın 'İyi yönetilme hakkı' Açısından Kamu Hastanelerindeki Yeri*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.
- Kudo, Akira, Matthias Kipping and Harm G. Schroter, “Americanization: historical and conceptual issues”, *German and Japanese Business in the Boom Years: Transforming American Management and Technology Models*, Routledge, 2004, 1-29.
- Kumcu Yıldız, S. Yağmur, *Kurumsal Yönetişim İlkelerinin Kamu Yönetiminde Kullanılmasına Yönelik Bir Model*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2008.
- Kuruç, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yay., İstanbul, 1987.
- Kuyucuklu, Nazif, *İktisadi Olaylar Tarihi*, Filiz Kitabevi, 4. Bası, İstanbul, 1995.
- Kühne, *Meslekî Terbiyenin İnkışafına Dair Rapor*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.
- Landes, David S., *Kapitalizmin Doğuşu*, (Çev. Süleyman E. Gündüz), İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Lane, Larry M. and Wamsley, Gary L., “Gulick and The American Presidency: Vision, Reality, and Consequences”, *International Journal of Public Administration*, V.21, No. 2-4, 375-440.

- Learned, Edmund P. ve Audrey T. Sproat, *Örgüt Kuramı ve Politikası*, (Çev. Gencay Şaylan), TODAİE Yay., Ankara, 1972.
- Leshem, Dotan, “Oikonomia Redefined”, *Journal of History of Economic Thought*, V.35, I.1, March 2013, 43-61.
- Levy-Leboyer, Maurice “The Large Corporation in Modern France”, *Managerial Hierarchies: Comparative Perspective on the Modern Industrial Enterprise*, (Ed. Alfred D. Chandler, Jr. and Herman Daems), Harvard University Press, England, 1980, 117-160.
- Locke, Robert R., “Business Education in Germany: Past Systems and Current Practice”, *Business History Review* 59, summer 1985, 232-253.
- Locke, Robert R. and Katja E. Schöne, *The Entrepreneurial Shift: Americanization in European High Technology Management Education*, Cambridge University Press, UK, 2004.
- Locke, Robert R., “Educational Traditions and the Development of Business Studies After 1945 (An Anglo-French-German Comparison)”, *Business History*, 28 Jul. 2006, 84-103.
- Lounsbury, Michael, “Instutional Transformation and Status Mobility: The Professionalization of The Field of Finance”, *Academy of Management Journal*, V.45, No.1, 2002, 255-266.
- Lusta, Abdulmula, *İnsan Kaynakları Bağlamında e-devlet Uygulamasının Önündeki Engeller*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kastamonu, 2018.
- Makineci Şavk, Elif, *Performansı Etkileyen Faktörlerin Çalışan Motivasyonu Üzerine Etkisinin Kocaeli İli Sınırlarındaki Devlet Hastanelerinde İncelenmesine Yönelik Bir Uygulama*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2009.

- Mandel, Ernest, *Geç Kapitalizm*, (Çev. Candan Badem), Versus Yay., İstanbul, 2008.
- Marx, Karl, *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, (Çev. Alaattin Bilgi), Eriş Yay., 3. Baskı, 2003.
- McNeill, W. H., *Dünya Tarihi*, (Çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi, 11. Baskı, Ankara, 2006.
- Merkle, Judith A., *Management and Ideology: The Legacy of the International Scientific Management Movement*, University of California Press, London, 1980.
- Meydan, Cem Harun, “Kaynak Bağımlılığı Kuramı”, *Örgüt Kuramları*, Beta Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012, 163-188.
- Meyer, John W. And Rowan, Brian “Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony”, *American Journal of Sociology*, V. 83, No. 2, Sep., 1977, 340-363.
- Mihçioğlu, “Personel İdaresi ve İdarede Beşerî Münasebetler”, *30 Temmuz 1957 tarihli Lise Müdürleri Semineri Metni*, 200-210.
- Mihçioğlu, Cemal, *Personel İdaresinde Beşeri Münasebetler*, Ankara SBF Yayını, 1958.
- MPM, *Örnek Olay Yöntemi*, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara, 1973.
- Mucuk, İsmet, *Modern İşletmecilik*, Türkmen Kitabevi, 8. Basım, İstanbul, 1998.
- Mulligan, M., Thomas, “The Two Cultures in Business Education”, *Academy of Management Review*, V. 12, No. 4, 1987, 593-599.
- Murray, Michael A. “Comparing Public and Private Management: An Exploratory Essay”, *Public Administration Review*, V.35, No.4, Jul-Aug 1975, 364-371.
- Müftüoğlu, Tamer, *İşletme İktisadı*, Turhan Kitabevi, 5. Basım, Ankara, 2005.
- Nelson, Daniel, “Scientific Management in Retrospect”, *A Mental Revolution: Scientific Management Since Taylor*, (Ed. Daniel Nelson), Ohio State University Press, USA, 1992, 5-39.

- Neocleous, Mark, *Devleti Tahayyül Etmek*, (Çev. Akın Sarı), Nota Bene Yay., 2. Baskı, Ankara, 2015.
- Neocleous, Mark, *Toplumsal Düzenin İnşası Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*, (Çev. Ahmet Berkmen), h2O Yay., İstanbul, 2013.
- Nevins, Allan ve Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, (Çev. Halil İnalçık), DoğuBatı Yayınları, 7. Basım, Ankara, 2015.
- Oluç, Mehmet, “Organizasyon ve Prodüktivite İlişkileri”, *MPM Konferansları*, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara, 1968, 95-114.
- Oluç, Mehmet, “İşletme Fakültesinin Kuruluş ve Gelişmesi”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Yıl:1, Sayı 1, Nisan 1972, 1-14.
- Oluç, Mehmet, “Türkiye’de İşletmecilik Eğitimi ve Öğretiminin Tarihçesi”, *Sevk ve İdare Dergisi*, S.63, 1973, 9-14.
- Ouchi, William, *Z Teorisi: Japonların Yönetim Tarzı Nasıl İşliyor?*, İlgı Yayınları, yer/yıl belirtilmemiş.
- Outhwaite, William, *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Oyan, Oğuz, *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı’dan Türkiye’ye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.
- Ozan, Ebru Deniz, “İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat, Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, (Ed. Gökhan Atılğan vd.), Yordam Kitap, İstanbul, 2015, 657-746.
- Ökçün, A. Gündüz (Yay. Haz.), *Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No. 299, Ankara, 1970.
- Ömürgönülşen, Uğur, “İktisatçıların Örgütlere ve Örgütsel Davranışa İlişkin Bakış Açılarındaki Gelişmeler Işığında Kamu Sektörünün Örgütlenmesi ve

- Yönetimindeki Etkinlik Sorunlarının İrdelenmesi”, *12. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 27-29 Mayıs 2004.
- Ömürgönülşen, Uğur, “Türkiye’de Lisans Düzeyinde Kamu Yönetimi Öğretiminin Kurumsal Gelişimi ve Sorunları”, *Kamu Yönetimi Gelişimi ve Güncel Sorunları*, (Ed.M. Kemal Öktem ve Uğur Ömürgönülşen), İmaj Yayınevi, Ankara, 2004, 27-84.
- Önder, Çetin ve Behlül Üsdiken, “Örgütsel Ekoloji: Örgüt Toplulukları ve Çevresel Ayıklama”, *Örgüt Kuramları*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2007, 133-192.
- Önsoy, Rıfat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.
- Örnek, Cangül, *1950’li Yıllarda ABD ile Buluşma: Anti-Komünizm, Modernleşmecilik ve Maneviyatçılık*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.
- Öz-Alp, Şan, *Yeni Gelişmeler Karşısında İşletme Yöneticileri ve İşletmecilik Eğitimi*, Eskişehir İTİA Yayınları, Ankara, 1972.
- Özçelik, Dilek, N. Pelin Toktaş ve A. Selami Sargut, “Ulusal İş Sistemi ve Örgüt Ağları: Devlete Bağımlılık ve Merkez Çevre İkiliğinin Örgütler Arası İlişkilere Etkisi”, *15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 25-27 Mayıs 2007, s. 60-67.
- Özel Özcan, Merve Suna, “Örgüt ve Yönetim Teorilerinin Evrimi”, *Kamu Yönetimini Tanımak*, (Çeviri Ed. Nail Öztaş), Nobel Yay., Ankara, 2017, 205-241.
- Özen, Şükrü, “Türk Yönetim/Organizasyon Yazınında Yöntem Sorunu: Kongre Bildirileri Üzerine Bir İnceleme”, *Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, 2000, 89-118.

- Özen, Şükrü, “Türkiye’de Örgütler/Yönetim Araştırmalarında Törenselleşme Sorunu: Kongre Bildirileri Üzerine Bir İnceleme”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, 2002, 187-213.
- Özen, Şükrü, “Yeni Kurumsal Kuram: Örgütleri Çözümlemede Yeni Ufuklar ve Yeni Sorunlar”, *Örgüt Kuramları*, İmge Yayınevi, Ankara, 2007, 237-330.
- Özen, Şükrü, “Yönetim Biliminin Gelişimi”, *Atatürk Üniversitesi AÖF Ders Notu*, 2012, 1-32.
- Özen, Şükrü ve Arzu Kalemci, “Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi’nin Doğuşu, Kurumsallaşması ve Alana Etkileri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.4, S.1, Nisan 2009, 79-112.
- Özkara, Belkıs ve Mustafa Kurt, “Bir Kurumsal Değişim Önerisi Olarak Kamu Yönetimi Reformlarına Yönetim Bilgisinin Nüfuzu: “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı” Örneği”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.1, 2004, 49-77.
- Özkul, A. Sait, *Türk Yükseköğretiminde İşletme Eğitimi (1883-1954)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Isparta, 2012.
- Özkul, A. Sait, “Türk Yönetim Yazınında İlk Taylorizm Yayınlarına Yönelik Bir Transkripsiyon Çalışması”, *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, Ekim 2016, 59-98.
- Özkul, A. Sait, “Ticaret Mektebi’nde Verilen Eğitim Üzerine Bir İnceleme: “Usûl-i Ticaret Dönemi” (1883-1916), *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, Ekim 2017, 5-42.
- Özkul, A. Sait, “Türk Yükseköğretimindeki İlk İşletmecilik Okulunda Verilen Eğitimin Teorik ve Pratik Boyutları: 1916 Tarihli Müfredat Programı Bağlamında Bir İnceleme”, *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.18, Haziran 2019, 107-122.

- Özmen Yılmaz, Demet ve Koray R. Yılmaz, “Türkiye Ekonomisinde Dışa Açılma ve Teknolojik Değişim”, *Ekonomik Yaklaşım*, C.22, S.81, 2011, 105-128.
- Öztaş, Nail, *Yönetim*, Otorite Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014.
- Özuğurlu, Metin, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e: Örgütlü İşçi Hareketi ve Demokratikleşme Süreci”, *Türkiye’de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi*, (Ed. Alparslan Işıklı), T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, 35-130.
- Pamuk, Şevket, “Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Dış Ticaretinde Uzun Dönemli Dalgalanmalar, 1830-1913”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, 1981, 161-204.
- Pamuk, Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, K Kitaplığı, 6. Baskı, İstanbul, 2003.
- Pamuk, Şevket, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Basım, İstanbul, 2017.
- Paşaoğlu, Didem, vd. *Yönetim ve Organizasyon*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2013.
- Payaslıoğlu, Arif, *Türk Yükseköğretiminde Bir Yeniliğin Tarihi: Barakadan Kampusa 1954-1964*, ODTÜ, Ankara, 1996.
- Pfeffer, Jeffrey and Gerald R. Salancik, *The External Control of Organizations: A Resource Dependence Perspective*, Stanford University Press, California, 2003.
- Pindur, Sandra E. Rogers and Pan Suk Kim, “The History of Management: A Global Perspective”, *Journal of Management History*, V.1, No.1, 59-77.
- Preston, Lee E. and Post, J. E. “The Third Managerial Revolution”, *Academy of Management Journal*, V.13, No.3, 1974, 476-486.
- Quataert, Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

- Saklı, Ali Rıza, *Stratejik Kurumsal Yönetişim*, Nobel Yay., Ankara, 2012.
- Sargut, A. Selami, “İşletme Yönetimi”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Sosyal Bilim*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, Ankara, 1998, 77-95.
- Sargut, A. Selami ve Şükrü Özen (Der.), *Örgüt Kuramları*, İmge Yay., Ankara, 2007.
- Sargut, A. Selami, “Kuramın Önceliği: Bilimsel Tavrı Araçsalcılıkla Niye Uzlaşmaz?” *Örgüt Kuramları*, Beta Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012, 11-34.
- Sargut, A. Selami, “Yönetim: Yapı ve Süreçler”, *İşletme: Kuram ve Pratik*, 2015, 247-279.
- Sarioğlu, Coşkun, *KOBİ’lerin Karşılaştıkları Sorunların Çözümünde Sağlanan Devlet Destek ve Teşvik Programları*, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.
- Saygılı, Şeref, “Finans Kesiminde Yeni Eğilimler ve Kurumsal Şirket Yönetimi”, *Kurumsal Şirket Yönetimi*, TCMB, Ankara, 2003, 39-80.
- Schachter, Hindy Lauer, *Frederick Taylor and the Public Administration Community: A Reevaluation SUNY Series in Public Administration*, State University of New York Press, USA, 1989.
- Schröter, Harm G., *Americanization of the European Economy*, Springer Press, The Netherlands, 2005.
- Scott, William G., “Organization Theory: An Overview and an Appraisal”, *The Journal of the Academy of Management*, V.4, No.1, Apr 1961, 7-26.
- Selamoğlu, Ahmet, *Küreselleşme Sürecinde İnsan Kaynağı*, Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayınları, İstanbul, 1998.
- Selekler Gökşen, Nisan, Makrokurumsal Bakış Açısı: Bir Değerlendirme”, *Örgüt Kuramları*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2010, 331-378.
- Selznick, Philip, “Institutionalism “Old” and “New ””, *Administrative Science Quarterly*, V. 41, No. 2, 40th Anniversary Issue, Jun. 1996, 270-277.

- Serbest, M. Bürkan, “Bürokrasiye “Post-Modern” Karşı Çıkış”, *14. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum*, 25-27 Mayıs 2006, 805-808.
- Sewell, Jr., William H., “Zanaatkârlar, Fabrika İşçileri ve Fransız İşçi Sınıfının Oluşumu, 1789-1848” (Çev. Reşide Adal Dünder), *İşçi Sınıfının Oluşumu*, (Ed. Ira Katznelson ve Aristide R. Zolberg), Tan Yayınları, Ankara, 2012, 53-79.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.28, S.46, 2009, 53-69.
- Shenhav, Yehouda, “The Historical and Epistemological Foundations of Organization Theory: Fusing Sociological Theory with Engineering Discourse”, *The Oxford Handbook of Organization Theory*, Oxford University Press, New York, 2005, 183-209.
- Smiddy, Harold F. ve Naum, Lionel, “*Evolution of a “Science of Managing” in America*”, *Management Science*, V.1, No.1, 1-31.
- Somel, Ali, “İdare Yaklaşımındaki Dönüşümün Türk İdare Dergisi’ne Yansıması”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.42, S.3, Eylül 2009, 25-57.
- Sönmez, Mustafa, *Kapitalist Devlet İşletmeleri ve Türkiye*, Tüm İktisatçılar Birliği Yay., Ankara, 1978.
- Sönmez, Sinan, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
- Sözen, H. Cenk ve Basım, H. Nejat (Der.), *Örgüt Kuramları*, Beta Yay., İstanbul, 2012.
- Susur, Haydar, *Hastanelerde Bilgi Sistemleri Kullanımı*, Beykent Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.
- Sürekli, Ali Murat, *Ekonominin Çeşitlendirilmesinin Bir Aracı Olarak Ulusal Refah Fonu Modelinin Türkiye Ekonomisi Açısından Uygulanabilirliği*, Turgut Özal

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.
- Sweezy, Paul, “Emperyalizm”, *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, (Der. P. Sweezy, P. Baran ve H. Magdoff), Bilgi Yayınları, Ankara, 1975.
- Sweezy, Paul, “The Illusion of the Managerial Revolution”, *Science & Society*, V. 6, No. 1, Winter 1942, 1-23.
- Şahin, Çağatay Edgücan, *Beşerî Sermaye ve İnsan Kaynakları: Eleştirel Bir Yaklaşım*, Tan Yayınları, Ankara, 2011.
- Şanlı, Çetin, “Vaka Metodu ve Gelecekteki Gelişmeler”, *Sevk ve İdare Dergisi*, Ekim 1973, Y.8, S.62, 27-31.
- Şaylan, Gencay, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2003.
- Taşçı, Deniz ve Nuray Tokgöz, “Akıllı Olmanın Yeni Yolu: Strateji Oluşturma Türkiye’deki Devlet Üniversitelerinin Analizi”, *14. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Erzurum, 25-27 Mayıs 2006, 333-340.
- Taşçı, Deniz ve Erkan Erdemir (Der.), *Örgüt Kuramı*, Anadolu Üniv., Eskişehir, 2013.
- Taşdelen, Servet, *Piyasa Ekonomisinin Yarış Atları*, ÜPV Yay, Ankara, 2005.
- Taylor, F. W., “Shop Management”, *Scientific Management*, Greenwood Press, USA, 1974, 17-207.
- Taylor, F. W., *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, (Çev. H. Bahadır Akın), Adres Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2011.
- Taylor, F. W. *The Principles of Scientific Management*, CreateSpace Independent Publishing Platform, USA, 2018.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, ODTÜ İİBF Yayın No: 39, Ankara, 1982.

- Temel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1994.
- Tezgel, Osman, *Çağdaş Fabrika Sisteminin Doğuşu ve Günümüze Kadar Geçirdiği Evreler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.
- Thompson, James D., “On Building An Administrative Science”, *Administrative Science Quarterly* , V.1, No. 1, Jun., 1956, 102-111.
- Timur, Taner, “Mekteb-i Mülkiye, Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923”, *Mülkiye*, C.XXXIII, S.265, Şubat 2014, 181-218.
- Tokay, Hayri, “İşletmelerimizin Harp Sonu Meseleleri”, *İşletme-İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası*, S.13, 1945, 1-10.
- Tokay, Hayri “İşletme İktisadi İlminin Gelişmesi”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.6, S.2, 1949, 327-340.
- Tokay, Hayri, *İşletme İktisadi*, C.1, Güzel Sanatlar Matbaası, 3. Baskı, Ankara, 1965.
- Tokay, Hayri, *İşletme İktisadının Temel Konuları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967.
- Tompkins, Jonathan R., *Organization Theory and Public Management*, Thomson Wadsworth Press, USA, 2005.
- Toprak, Zafer, *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- Towne, Henry R., “Foreword”, *Shop Management*, Greenwood Press, USA, 1974, 5-11.
- Tören, Tolga, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- Tribe, Keith, “Cameralism and Science of Government”, *The Journal of Modern History*, V.56, No. 2, Jun., 1984, 263-284.

- Tsutsui, William Minoru, *From Taylorism to Quality Control: Scientific Management in Twentieth Century in Japan*, Princeton University Phd Dissertation, US, 1995.
- Tuna, Orhan, “Ord. Prof. Dr. Alfred ISAAC “Şahsiyeti ve İlmi Hüviyeti””, *Türkiye’de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan*, İşletme İktisadı Enstitüsü Yay., No:12, İstanbul, 1985, 7-18.
- Tuncer, Doğan, Ayhan, Doğan Yaşar ve Varoğlu, Demet, *Genel İşletmecilik Bilgileri*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2018.
- Tümer Erdem, Yasemin, “II. Abdülhamid Döneminde Ticaret Eğitimi”, *Prof Dr. Yahya Akyüz’e Armağan Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, (Ed. Cemil Öztürk ve İlhami Fındıkçı), Pegem Akademi Yay., Ankara, 2011, 641-657.
- Türkay, Mehmet, “Türkiye’de Kapitalist Sermaye Birikiminin “Ulusal” Dönüşümü”, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*, (Haz. Demet Dinler, vd.), Dipnot Yayınları, Ankara, 2006.
- Türkcan, Ergun, *Teknolojinin Ekonomi Politikası*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1981.
- Türkcan, Ergun, *Dünyada ve Türkiye’de Bilim, Teknoloji ve Politika*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Urwick, L. “The Function of Administration with Special Reference to the Work of Henri Fayol”, *Papers On The Science of Administration*, (Ed. L. Gulick and L. Urwick), Institute of Public Administration, New York, 1937, 125-140.
- Uslu, Ateş, ““Hür Dünya’nın Saflarında”, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, (Ed. Gökhan Atılğan vd.), Yordam Kitap, İstanbul, 2015, 341-386.
- Üner, Mithat (ed.), *Genel İşletmecilik*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2008.

- Üsdiken, Behlül, “Örgüt Kuramında Yeni Yol Ayrımları: Kuzey Amerika, Avrupa ve Türkiye”, *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyum Bildirileri*, C.1, TODAİE Yayını No:261, Ankara, 1995, 97-110.
- Üsdiken, Behlül, “Tarihsel Bir Bakışla Bilim Yönetim-Birlikteliği”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, 2002, 127-154.
- Üsdiken, Behlül, “Plurality in Institutional Environments and Educational Content: The Undergraduate Business Degree in Turkey”, *Inside the Business Schools: The Content of European Business Education*, (Eds. R. P. Amdam, R. Kvalshaugen and E. Larsen), Liber Press, Copenhagen Business School, 2003, 87-109.
- Üsdiken, Behlül, “Türkiye’de İş Yapmanın ve İşletmenin Akademikleştirilmesi, 1930-1950”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.58, S.1, 2003, 119-147.
- Üsdiken, Behlül, “Americanization of European Management Education in Historical and Comparative Perspective: A Symposium”, *Journal of Management Inquiry*, V.13, No.2, June 2004.
- Üsdiken, Behlül, “Commentary: Management Education Between Logics and Locations”, *Scandinavian Journal of Management*, 23, 2007, 84-94.
- Üsdiken, Behlül, “Bir Örgütsel Alanın Yeniden Şekillenışı: Türkiye’de İş Hayatına Yönelik Yükseköğretimde Değişim, 1955-1975”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, No.15, 2009, 1-40.
- Üsdiken, Behlül, “Çevresel Baskı ve Talepler Karşısında Örgütler: Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı,” *Örgüt Kuramları*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2010, 77-132.
- Üsdiken, Behlül, “Transferring American Models For Education in Business and Public Administration to Turkey, 1950-1970”, *American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989*, (Ed. Nur Bilge Criss, Selçuk Esenbel and Tony Greenwood), Cambridge Scholars Publiser, 2011, 316-330.

- Üsdiken, Behlül ve Aytemur, Janset Özen, “Yönetim Bilgisinin Aktarımında Uluslararası Bağlantılar: Taylor ve Fayol’un Türkiye’ye Gelişi”, *17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Eskişehir, 2009, 426-428.
- Üsdiken, Behlül ve Çetin, Demet, “Türkiye’de Akademik Dünyanın Yönetme İşine Yaklaşımında Ne Değişti?”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.32, S.4, Aralık 1999, 47-65.
- Üsdiken, Behlül, Divarcı Çakmaklı, Anıl ve Topaler, Başak, “Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde “Strateji” 1982- 2014”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.1-2, 2017, 8-40.
- Üsdiken Behlül ve Erden, Zeynep, “Örnek Alma, Mecbur Tutulma ve Geçmişe Bağımlılık: Türkiye’deki Yönetim Yazınındaki Değişim”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.34, S.4, Aralık 2001, 1-31.
- Üsdiken, Behlül ve Erden, Zeynep, “1990’lı Yıllarda Türkiye’de Yönetim Alanı: Disiplinin Yapısı ve Yaklaşımlar”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, 2002, 91-113.
- Üsdiken, Behlül, Kieser, Alfred ve Kjaer, Peter, “Academy, Economy and Politiy: Betriebswirtschaftslehre in Germany, Denmark and Turkey before 1945”, *Business History*, V. 46, No.3, 2004, 381-406.
- Üsdiken, Behlül ve Leblebici, Hüseyin, “Organization Theory”, *Handbook of Indutrial Work and Organizational Psychology*, V.1, SAGE Publications, Third Printed, London-Thousand-Oaks-New Delhi, 2005, 377-397.
- Üsdiken, Behlül ve Pasadeos, Yorgo, “Organizational Analysis in North America and Europe: A Comparison of Co-citation Networks”, *Organization Studies*, V.16, No.3, May 1995, 503-526.
- Üsdiken, Behlül ve Pasadeos, Yorgo, “Türkiye’de Örgütler ve Yönetim Yazını”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.26, S.2, Haziran 1993, 73-93.

- Üsdiken, Behlül, Selekler, Nisan ve Çetin, Demet, “Türkiye’de Yönetim Yazınına Egemen Anlayışın Oluşumu: Sevk ve İdare Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.31, S.1, Mart 1998, 57-87.
- Üsdiken, Behlül ve Selekler, Nisan, “Türkiye’de İşletme Alanında Eğitim ve Araştırmanın Erken Dönemleri”, *XIII. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, İstanbul, 12-14 Mayıs 2005, 261-276.
- Üsdiken, Behlül, Topaler, Ayşe Başak ve Koçak, Özgecan, “Yasa, Piyasa ve Örgüt Tiplerinde Çeşitlilik: 1981 Sonrasında Türkiye’de Üniversiteler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.68, No.3, 191-227.
- Üşür, İşaya, “Sanayi Devrimi: Bir Devrim Neyi Anlatır?”, *İktisat Dergisi*, 287, 1988, 16-27.
- Üşür, İşaya, “Burjuva Devrimleri Bağlamında Onyedinci Yüzyıl İngiliz Devrimi”, *Onbirinci Tez Kitap Dizisi*, C.10, S.1, Belge-Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1990, 158-178.
- Üşür, İşaya, “Geçiş Tartışmaları: Bir Takdim” Maurice Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, Belge Yay., İstanbul, 1992, 356-450.
- Üşür, İşaya, “Tarihsel Perspektifle Sanayileşme”, *Anadolu’da Kalkınma Süreçleri ve Malatya Örneği*, (Ed. Oğuz Esen), Türkiye Ekonomi Kurumu Yay., Ankara, 2001, 67-89.
- Üşür, İşaya, “Dünyada Kapitalizmin Tarihsel Değişimi ve Özelleştirme Politikaları”, *20. Yılında Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği*, TMMOB Yay., Ankara, 2005, 43-49.
- Üşür, İşaya, “Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları”, *Praksis*, S.10, 2011, 211-238.
- Üşür, İşaya, “Proto Sanayileşme: Sanayileşme Tarihine Bir Katkı”, *Praksis*, S.11, 2011, 221-234.

- Vermeulen, Patrick, Büch, Rutger and Greenwood, Royston, “The Impact of Governmental Policies in Institutional Fields: The Case of Innovation in the Dutch Concrete Industry”, *Organization Studies*, V.28, I.4, 2007, 515–540.
- Waldo, Dwight, *The Administrative State: A Study of the Political Theory of American Public Administration*, The Ronald Press Company, New York, 1948.
- Waldo, Dwight, “Organization Theory: Revisiting The Elephant”, *Public Administration Review*, November/December 1978, 589-597.
- Warner, Malcolm, “Industrialization, Management Education and Training Systems: A Comparative Analysis”, *Journal of Managment Studies*, V.24, No.1 January 1987, 91-112.
- Whitley, Richard, *Divergent Capitalisms: The Social Structuring and Change of Business Systems*, Oxford University Press, New York, 2002.
- Whitten, David O. ve Whitten, Bessie E., *The Birth of Big Business in The United States 1860-1914*, Praeger, London, 2006.
- Wiesner-Hanks, Merry E., *Kısa Dünya Tarihi*, (Çev. Serpil Çağlayan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- Wolf, Eric R. *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*, (Çev. Hamit Çalışkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2019.
- Wood, Ellen Meiksins, *Kapitalizmin Arkaik Kültürü*, (Çev. Oya Köymen), Yordam Kitap, 2. Basım, İstanbul, 2012.
- Wood, Ellen Meiksins, *Kapitalizmin Kökeni: Geniş Bir Bakış*, (Çev. A. Cevdet Aşkın), Epos Yay, tarih-yer bilgisi yok.
- Wren, Daniel A. and Greenwood, Ronald G., *Management Innovators, The People and Ideas That Have Shaped Modern Business*, Oxford University Press, New York, 1998.

- Wren, Daniel and Bedeian, Arthur G., *The Evolution of Management Thought*, John Wiley&Sons Press, United States, 2009.
- Yalçın, Lutfi, *Kamu Yönetimi Kuramları: Yöntembilimsel Bir Değerlendirme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.
- Yamak, Bengi Ertuna ve Mehmet Bolak, “Sahiplik Dağılımının Birleşik Liderlik Yapısı Üzerine Etkileri”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S.1-2, 2006, 85-105.
- Yavuz, Ekrem, “Çift Yanlı Muhasebe ve Kapitalizm”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.13, Temmuz 2017, s. no belirtilmemiş.
- Yeldan, Erinç, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2016.
- Yelkialan, Nazan, Altın, Emel ve Çelikkan, Hale “Business Education in World and Turkish Universities: A Comparative Analysis”, *International Journal of Business and Social Science*, V.3, No.4, Special Issue February 2012, 254-270.
- Yılmaz, Koray R., “Türkiye’de Kapitalizmin Gelişim Evreleri: Sermaye Birikimi/Sınıf Merkezli Bir Çerçeve”, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*, (Haz. Demet Dinler), vd., Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, 211-238.
- Yılmaz, Koray R., *Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre Arçelik: İşletme Tarihine Marksist Bir Yaklaşım*, SAV Yay., İstanbul, 2010.
- Yılmaz, Koray R., “Alternatif Kamusalın Politik Ekonomisi: Teorik Bir Tartışma Olarak “Genel Olarak Sermaye”den “Genel Olarak Birliğe””, *Praksis*, S.30-31, 2013, 257-274.
- Yılmaz, Koray R., “Geç Kapitalist Gelişme Bağlamında Osmanlı’da Şirketler”, *Politik Ekonomik Kuram*, , C.2, S.2, 2018, 27-49.

- Yılmaz, Koray R., ve Demet Özmen Yılmaz, “Sermayenin Uluslararasılaşması Bağlamında Geç Kapitalist Gelişme: Kuramsal Bir Çerçeve”, *Fiscaoeconomia*, Special Issue 1, 2018, 141-166.
- YTU - Bologna Information System - View Course (yildiz.edu.tr), 25.03.2021.
- Zagolov, N. A., *Ekonomi Politiğin Temelleri*, (Çev. Bilge Dicleli), May Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1979.
- Zeitlin, Jonathan, “Introduction: Americanization and Its Limits: Reworking US Technology and Management in Post-War Europe and Japan”, *Americanization and Its Limits: Reworking US Technology and Management in Post-War Europe and Japan*, (Ed. Jonathan Zeitlin and Gary Herigel), Oxford University Press, New York, 2006, 1-53.
- Zengin, Ozan, *Verimlilik: Kuramsal Bir Çözümleme ve Kamu Yönetimi Disiplini*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- Zorlu, Mıhrıcan, *İşçi Mücadelesi ve İşletme Yönetiminde Emek Denetimi*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli, 2016.

EK: Görüşme Soruları

1. İşletme yönetimi disiplini tarihseldir; sanayi toplumunun ekonomik üretim birimlerine ilişkin yönetim bilgisini üretir. Bununla birlikte disiplinin kaynaklarının büyük kısmında yönetim kavramının ele alınışı genel ve evrensel perspektiftir. İşletme yönetimi disiplini zaman ve devlet-özel sektör kapsayıcılığı bakımından evrensellik/tarihsellik tartışmasında nasıl konumlandırırınız?
2. İşletme yönetimi disiplininin inceleme nesnesini “kamuyu da kapsayan bir yönetim”, “işletme”, ya da “işletme içindeki yönetim” ifadelerinden biriyle tanımlayabilir misiniz? Disiplinin inceleme nesnesi nedir?
3. Türkiye’de işletme yönetimi disiplini, bilgiyi model olarak ve aktararak gelişmiştir. Dolayısıyla disiplin, model alındığı ülkedeki özelliğine göre dönüşüm geçirmiştir. 1930’larda disiplinin içeriğinde görünür olan devlet bilgisi, 1950’lerde silinmiştir. Günümüze geldiğimizde disiplinle devletin yerine ilişkin ne dersiniz?
4. Güncel işletme yönetimi akademik kaynakları arasında lisansüstü düzeyde devlet/ky çalışmalarının lisans kaynaklarına oranla görüş alanına dâhil edilmesine dair yorumunuz nedir?

ÖZET

Bu tez çalışması, kamu yönetimi disiplini için nüfuz edici bir özellik gösteren işletme disiplinini araştırmaktadır. İşletme, kamu yönetiminde 1980'lerden sonra yakınsanan bir alan olarak bilinmektedir. Çalışmanın ana savı, işletme disiplininin kuruluş aşamasından itibaren yönetim perspektifini genelleştirme ve geliştirdiği kuram/yaklaşım ve yöntemlerinin kamuda uygulanabilirliğini test etme yoluyla kamu yönetimi disiplinine aktarım yaptığıdır. Disiplin, fabrika yönetiminden örgüte doğru görüş alanını genişletmiş ve tarihsel gelişim sürecinde kamuda uygulanabilirlik sorusunu gündeminde tutmuştur. Çalışmada işletmenin gelişmesindeki tarihsel bağlam çözümlenerek üretim biçiminin dönüşümüyle disiplinin nesnesi/varlık sebebi ortaya konulmaktadır. Sistemli bir bütün olarak disiplin, ilk ifadesini 19. yüzyıl Amerikası'nda kazanmıştır. Büyük örgütlerin şirket formunda yaygınlaşması ve anonim şirketlerin yönetim işlevindeki ayrımı güçlendirmesi bu tarihin ve yerin özellikleridir. Çalışmanın işletme disiplinin perspektifinden kamu yönetiminin ve devletin yerinin ne olduğu temel sorusu, disiplinin kamu yönetimini örgüt, devleti ise örgüt ve piyasayı düzenleyici çevresel bir unsur olarak görüş alanına aldığı biçiminde bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşletmecilik, işletme örgütleri, kamu örgütleri, kamu yönetimi, devlet idaresi

ABSTRACT

This study researches business administration as a discipline that penetrating for the public administration. Business administration is known a field is converged in public administration after 1980's. The main thesis of the study is that business administration by generalizing its perspective of management and testing its theories/approaches and methods to public, do transfer to public administration. The discipline, extended its perspective from factory management to organization and the question of applicable to public has remained on the agenda. In the study, the object/reason of being for discipline is exhibited by analyzing the historical context of development of the enterprise and transformation of the mode of production. The discipline as a whole of approach appeared in America and the 19th century. Large organizations as form of corporations and joint-stock companies do separate management as a function by this place and date conditions. The main problematic of this study, where public administration and the state is in the management perspective of discipline. The response is that business administration studies the public administration as organization and the state as a regulating peripheral factor for organizations and the market.

Key Words: Business administration, business organizations, public organizations, public administration, state administration